

SZ

A Z O R V O S
M I N T
H Á Z I - B A R Á T 16
V A G Y

E G Y O R V O S N A K A Z A T Y Á K - ' S A N Y Á K H O Z
I N T É Z E T T B A R Á T S Á G O S O K T A T Á S A I , M I N D E N
G O N D O L T A T H A T Ó N Y A V A L Y Á K R Ó L A K Á R -
M E L L Y K O R B A N .

E G Y H Í V ' S K Ö Z Ö N S É G E S E N É R T H E T Ó T A N Á C S A D Ó
M I N D A Z O K R A N É Z V E , K I K A B E T E G S É G E K E T M A G O K
I S M E R N I A K A R J Á K , V A G Y O R V O S I S E G Í T S E G R E S Z E R T
N E M M I N D J Á R T T E H E T N E K .

D R . F R A N K L A J O S F R I D R I K
U T Á N

A ' H A R M A D I K N É M E T K I A D Á S S Z E R I N T

F O R D Í T V A

H O R V Á T J Ó Z S E F ,

A ' S S . M M . B Ö L C S E L K E D É S ' É S O R V O S I T U D O M Á N Y N A K
D O C T O R A , A ' P E S T I M . K I R . E G Y E T E M ' O R V O S I O S Z T Á L Y Á -
N A K T A G J A , É S T E K I N T E T E S H O N T H V Á R M E G Y E ' R E N D E S
F Ö O R V O S A Á L T A L .

M Á S O D I K M E G J A V Í T O T T K I A D Á S .

P E S T E N , 1 8 3 0 .

H A R T L E B E N C . Á D O L F K Ö N Y V Á R O S N Á L .

LA ORVOS
TÁRSASÁG

NYOMTATTA
TRATTNER ÉS KÁROLYI.

NAGYON TISZTELENDŐ

WÁGNER KAPISZTRÁN JÁNOS

NEMES LELKŰ BARÁTOMNAK

A. A. A.

757476

159/78

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

Előbeszéd a 3dik kiadáshoz.

Nem alacsony nyereség vágy, hanem hivatala 's használni kívánó igyekezete indítá e' jelenvaló iromány' szerzőjét arra, hogy a' nem orvosoknak egy olly kalauzt nyujtson kezökbe, melly nékiök az egésség' hanyatlásakor czélszerű tanácsot adjon, és azon eszközöket kimutassa, mellyeknek használtatása által előbbi egésségökre mennél hamarébb ismét szert tehessenek, vagy, a' hol ez lehetetlen, legalább szenvedéseiket enyhíthessék, nyavalyájik' könnyebbítésén tehetségök szerint munkálkodhassanak, 's életöket mind addig föntarthassák, míg a' test annak folytatására egészen alkalmatlanná nem lett. Mivel pedig egy illy munka leginkább azoknak szükséges, a' kik nem minden pillanatban tehetnek orvosi segédre szert, azért kiváltképpen arra is tekintődött, hogy az mennél értethetőbbé tétessék, 's leginkább az olly gyógyítószeret vétettek tekintetbe, mellyeket mindenütt kaphatni, és a' mellyek minden háznál leginkább megvannak avagy lehetnek. Azon nyavalyákuál, mellyeket nem orvos' kezé-

re egyedül bízni nem lehet, a^s szerző megelégedett azzal, hogy orvost ajánljon, és olly szereket adjon elő, mellyeket addig, míg orvos érkezhetik, bizvást használhatni, nehogy olly botlások történjenek, millyenek, midőn a' Beteg^s kívánsága szerint valami könnyebbülést szerezni akarnak, igen hamar elkövetődnek.

Hogyha az első kétszeri, számos darabokban lett kiadásnak hirtelen elfogyásából ítélhetni, hogy ezen cél elvéteve nem volt, úgy eme' 3dik kiadásnál is a^s szerző arra törekedett, hogy a^s munka' céljához képest a' szükségesséket belőle ki ne hagyja. Ezen utolsó tekintetben az e' könyvben leírt minden nyavalyák nevezetes hozzáadásokkal bővítették, de különösen nyert a' jelenvaló Írat a' Toldalék^s kiterjedtebsége által, mellybe némelly Betegeknék való ételek^s 's italok', ée. helyes készítéséről szóló utasítások is iktatódtak.

Vajha ezen új alakban is a^s megjelenő munka céljának megfelelné, számos Betegnek abban vigasztalást lelhetnének, több szenvedők általa előbbi egészségüket visszanyerhetnék 's végre több halgatagságok elenyésznének, és belőle olly haszon áradna, millyent ohajtva vár

a^s Szerző,

Fejkosz - - - Lap	218	Hasmenés - Lap	278
Fekélyek - - -	238	Hibás havitisztulás -	244
Feketekórság - - -	91	Hévségbeli pürsenések	197
Felakasztottakról -	289	Hidegtelelések - -	95
Felfuvás - - -	62	Holttetem - - -	227
Ficbamodás - - -	236	Hólyaggyulladás -	204
Flastromok által húzott		Holyagos köles himlő	204
hólyagok - - -	224	Hugy rekedés - -	166
Fogfájás - - -	185	Hugyfolyás - - -	170
Foghúsnak nyavalyái	187	Hugykő és fővény -	172
Fogzás - - -	279	Hurut - - -	21
Folyónátha - - -	38	Hurutbeli hidegtelelés	102
Folyószeműség, csipásság	183	Hypochondria - - -	72
Forró hidegtelelés - -	95	Hysteria (Komorkórság)	248
Fővény - - -	172	I.	
Füladozás - - -	36	Idétlen szülés - -	352
Fülfájás - - -	178	Inhidegtelelés - -	107
Fülfolyás - - -	180	Intaplósság, sebes száj	189
G.		K.	
Gilizták - - -	81	Kanyaró - - -	208
Golyva - - -	30	Keh - - -	23
Görcsök - - -	281	Kéz köszvény - -	123
Görvény - - -	272	Kolika - - -	78
Gutaütés - - -	158	Köhögés - - -	21
Gyermekágyi hidegtelelés	262	Köldöksérés - - -	280
Gyermekek' ápolgatása	264	Köleshimlő - - -	201
Gyermekek' nyavalyái	263	Könyfolyás - - -	183
Gyermekrivás - - -	268	Körömméreg - - -	230
Gyomorégés - - -	51	Köröm nyavalyái -	232
Gyomorgörcs - - -	55	Köszvény - - -	120
Gyomorgyulladás - -	58	Közönséges Rendszabások	
Gyomorbéli hidegtelelés	97	a' fölélesztésre -	283
Gyomornyomás - - -	53	L.	
H.		Lábak' dagadtsága' -	251
Haj' kihullása, elmené-		Lábköszvény - - -	123
se - - -	233	Lappangó hidegtelelés	115
Hascsikarás - - -	278	Lehellet' bűdössége	24
Hasdugulás - - -	70	Lépnnyilalás - - -	90
Hasfájás - - -	81	Leragadt nyelv - -	275
Haskérgyulladás - -	81	Ljdércznyomás - -	38

M.		Sárgaság	-	Lap	88	270
Májgyulladás	-	Sebek	-	-	-	240
Májkeményedés	-	Sérések	-	-	-	235
Májszínű foltok	-	Skarláthimlő	-	-	-	210
Megégetés	-	Sömör	-	-	-	199
Megfagyottakról	-	Szájnak taplós fekélyjei	-	-	-	266
Megfojtottakról	-	Szamarhurut	-	-	-	282
Meggátolt lábizzadás	-	Szárazkórság	-	-	-	270
Méhgyulladás	-	Szédelgés	-	-	-	157
Méhjelek	-	Szélkórság	-	-	-	62
Melancholia	-	Szélütés	-	-	-	136
Mellgyulladás	-	Szemgyengesség	-	-	-	174
Mellnek nyálkássága	-	Szemgyulladás	-	-	-	264
Méreggel étettek	-	Szemkönyezés	-	-	-	187
N.		Szeplő	-	-	-	206
Nádragöres	-	Szívdobogás	-	-	-	150
Nedves fülek	-	Szívszorulás	-	-	-	277
Nehezen hallás	-	Szüléskori inrángatódzá-	-	-	-	255
Nehezen vizelés	-	sok	-	-	-	255
Nehéznyalva	-	Szülésutáni fájdalmak	-	-	-	221
Nehézszülés	-	Szümölcs	-	-	-	221
Nyálkás hideglelés	-	T.				
Nyavalya törés	-	Tagzsibbadás	-	-	-	241
Nyúlajak	-	Tehénhimlő	-	-	-	212
O.		Téjfogyatkozás	-	-	-	259
Okadás	-	Téjhideglelés	-	-	-	256
Oldalnyílalás	-	Téjkiokadás	-	-	-	265
Orbáncz	-	Téjeltévedés	-	-	-	261
Orrdugulás	-	Térd' taplós daganatja	-	-	-	243
Orrvérfolyás	-	Terhességkori bajok	-	-	-	250
Óltvar	-	Tetvek	-	-	-	234
R.		Torokgyék	-	-	-	26
Rázó hideglelés	-	Tüdőkórság	-	-	-	46
Részegség	-	Tyukszem a' lábujjakon	-	-	-	222
Rüh	-	U.				
Rofhasztó hideglelés	-	Ujszülöttek színes ha-	-	-	-	263
S.		lála	-	-	-	161
Sandaság	-	Undokfolyás	-	-	-	213
Sántítás	-	Üszög	-	-	-	213
Sápasztókórság	-					

	V.			Veszetztség - - Lap	142
Végbél' előesése	Lap	84	Vizbefuladtak - -	281	
Vérércsomók - - -		251	Vizsérés a' kis gyerme-		
Vérhányás - - -		01	kek' tükzacskóján -	281	
Vérhas - - -		68	Vizibetegség - -	163	
Vérhugyzás - - -		168	Vöröshimlő - -	207	
Vérkelés - - -		222	Z.		
Vérköpés - - -		44	Zuzódások - -	228	
Vesegyűladás - - -		166	Z ibbadása a' tagoknak	241	

[Faint, illegible text from the reverse side of the page, likely bleed-through from the other side of the leaf. The text is mirrored and difficult to decipher.]

B É V E Z E T É S.

Szinte kifáradtak már Némellyek a' nép' számára írt orvosi könyvek' (Wolfsdriften) czélarányossága ellen 's mellett szólló okoknak és színesokoknak felkeresésében, sőt azokkal még most is hébekorba előállanak és a' régi czivakodást mindég újra kezdik, a' nélkül hogy valami új ellenokot hoznának fel, — ám de engemet ez a' czivakodás valamint az írásra nem gerjeszthet, úgy tollamnak sem vethet legkissebb akadályt is, minekutánna irományom' czélja felől magammal egészen meggyeztem. Eme' czél természetesen nem állhat abban, hogy kontárorvosokat készítsék, és ez nem is történik, hanem én minden olvasóimmal helyes megfogást akarok közleni a' legszokottabb nyavalyákról, nehogy a' segíteni kívánáskor a' legfonákabb cselekvésre tévedjenek, a' mint ez gyakorta megesik, 's így valamely csekély bajt is veszedelmessé, vagy halállossá tegyenek. Vitassa bár ellenem akárki, hogy mindég jobb az orvoshoz folyamodni, — én ennek éppen nem mondok ellene, de már én sok izben tapasztaltam, hogy egy kis költség kéméllésből az orvoshoz való folyamodás gyakran tovább meg tovább halasztódik, azonban külömbféle háziszerekkel élnek, és csak, minekutánna már a' betegség annyira megrosszabúlt, hogy az élet' megtarthatásáról már minden remény elenyészik, hivattatik az orvos. Az efféle emberek nem előbb szánják el magokat valamelly orvosnak elhivatására, míg az nékiek szükségesnek nem látszik, az az, más szavakkal, mikor a' veszedelem legnagyobbá lett, — és már ezekre nézve

nem jobb e, ha egy olyan könyvnek birtokában lehetnek, a' melly őket legalább is legfonákabb orvoslástól megőrzi? Sőt ennek hasznát én még olly messze sem akarom keresni: — valljon lehetséges e, hogy minden faluban orvos lakjék, hogy ötet akármikor tüstént otthon lehessen találni, ha talán más távolabb helyen tartózkodik? Mi őrzi meg már ilyenkor az embert a' fontos esetekben az ártalmas hibától? Egy gondos atyának vétkül tulajdoníthatni e ha gyermekének segítséget keres és róla lomhán el nem felejtkezik, — rossz neven vehetjük e, ha ő valamely néki javasolt, előtte is talán ártatlannak látszó szert elővesz, de a' melly szerencsétlenségre éppen ellenkező munkálatot hoz elő, mint a' minőt kellett volna, — tagadhatni e ezen esetben is, hogy egy biztos szükségbeli segedelem, mint ez a' munka, igen nagy, megmondhatatlan hasznot hajtszon? — Bizonytal, a' ki indulatoskodás és előítélet nélkül mind azon okokat, a' mellyek ellene és mellette már felhozattak, megfontolja, megisméri az efféle kézikönyveknek szükséges voltát.

Nem annyira az illy könyvek' írása ellen általjában, mint inkább azoknak elkészítettésök' módja ellen vagyok én. Mit használ a' falun lakó Betegnek, ha számos mesterséges orvosság formulákra talál, de a' mellyeket más távollévő helyen kell készíttetnie? Ezt elkerülni ugyan nem lehet, de vélekedésem szerint mégis nagyobb figyelmet kellene fordítani az ollyan orvosszerekre, mellyeket minden háznál kaphatni, és csak, a' hol ezek nem elegendők vagy alkalmaztathatók, a' patikákba igazítani; ez fölötté hasznos, mert a' segedelemre sokkal hamarább szert tehetni. Sok orvosságok, ha csak egy órányira viszik is nyáron meleg kézben, már elromlanak, holott azokat kiki otthon készítheti magának, p. o. mandolatéj, ée. Továbbá a' czélarányos életrendre (diatára) fogom az olvasót figyelme-

tessé tenni, minthogy erre, fájdalom, általában igen keveset ügyelnek, holott a' helytelen magatartás a' leg-súlyosabb betegségeket okozhatja és a' legcsekélyebb bajokat életveszedelmezettökké teheti.

Nem csak a' legszokottabb nyavalyákról és bajok-ról kell végtére emlékeznünk, hanem kiváltképpen azokról is, mellyek a' gyors és czélarányos segedelmet leginkább megkívánják, és a' mellyeknél a' legjobb idő múlik el, ha előbb órákig orvosért küldözgetünk; em-lítem csak a' szerencsétlenül jártakat, a' veszett ebek-től megharapottakat, a' nyavalyatörésben, ájulásban, vérfolyásban ée. szenvedőket. — Minden megkívántatá-soknak úgy megfelelni, hogy, a' hol lehetséges, a' Be-
teget leghamarább és legbizonyosabban helyre állíttassék, egy volt azon szükséges pontok között, mellyre sze-meimet eme' munkának elkészítésekor függesztém, — a' másik pedig éppen olly fontos volt az értethetőség, a' melly sehol sem szükségesebb, mint az efféle köny-vekben a' hol mindég egy főregula marad, magát a' szerzőnek úgy magyarázni ki, hogy az előadást minden értelmes nemorvos is megérthesse.

Én tehát minekutánna némelleyeket az egészségbeli közönséges rendszabásokról és a' nem Betegeknék diae-tájáról és magoktartásáról mondani fogok, mindjárt a' közönségesebb és szokottabb betegségekről fogok olly renddel, a' mint itt következnek, szólni:

I. A' mell' és nyak' betegségei.

1. Hurut rekedtség.	8. Lidércz vagy boszorkány-nyomás.
2. Megrögzött Keh.	9. Fojtónátha.
3. Bűdös lehellet.	10. Mellgyulladás és oldalnyi-lalás.
4. Torokgyék.	11. Verköpés.
5. Golyva.	12. Aszúkorság.
6. Mellnek torhássága.	
7. Asthma -- füladozás.	

II. Az altest' vagy has' és bélcsatorna' nyavalyáji.

1. Étél nem kívánás — émelygés	10. Vérhas.
2. Gyomorégés és nagyon éhezés.	11. Hasdugulás, keményszékéség — székeröltetés.
3. Gyomornyomás — gyomorérőtlenesség.	12. Hypochondria, komorkórság.
4. Gyomorgöres.	13. Bélgörcs.
5. Gyomorgyulladás.	14. Kólíka.
6. Okádás.	15. Bélgyulladás.
7. Elsoványodás.	16. Haskér gyulladás.
8. Felpuffadás, szélkórság.	17. Giliszták.
9. Hasmenés.	18. Végbél' előesése.
	19. Elhízás.

III. A' máj' és lép' nyavalyáji.

1. Májgyulladás.	4. Lépnyilalás.
2. Májkeményedés.	5. Vérhányás, fekete nyavalya.
3. Sárgakórság.	

IV. Hideglelés Betegségek.

A' Hideglelésekről általjában.

1. Forró hideglelés.	4. Hurutos hideglelés.
2. Epe -- és gyomorhideglelés.	5. Rázó -- vagy váltóhidegl.
3. Nyálkás vagy taknyos hideglelés.	6. Inhideglelés.
	7. Rothasztó hideglelés.
	8. Lappangó hideglelés.

V. Csúsz és köszvénybeli nyavalyák.

1. Csúsz -- Rheumatismus.	4. Sántítás.
2. Közönséges Köszvény.	5. Farzsába, csipőfájás.
3. Láb és kézköszvény.	6. Arczfájdalom.

VI. Inbéli nyavalyák.

1. Fejfájás.	5. Szélütés.
2. Rézségység.	6. Nyavalyatörés, nehéznyavalya.
3. Álmatlanság.	7. Ebdüh, vesztetség.
4. Ájulás.	

VII. Elmebéli vagy lelki nyavalyák.

1. Melancholia, búskomolyság.	2. Elmebontakozások.

VIII. A' szív' és edények' nyavalyáji.

1. Bővérűség.	4. Aranyér.
2. Szívdobogás.	5. Szédelgés.
3. Orrvérfolyás.	6. Gutaütés.

IX. A' nyálkát elválasztó edények' nyavalyáji.

1. Nyálkás undokfolyás,	2. Vízkörság.

X. A' húgykészítő és nemző részek' nyavalyáji.

1. Vese és húgyhólyag gyú- ladás.	4. Húgyfelakadás.
2. Nehezen vizelés.	5. Húgyfolyás.
3. Vérhugyzás.	6. A' kövektől, fővénytől származó bajok.

XI. Az érzőeszközök' nyavalyáji.

1. Szemgyengesség.	5. Orrdugulás szagérzés nél- kül.
2. Nehezen hallás.	6. Sandaság, kancsalság.
3. Fülfájás.	7. Szemkönyvezés, csepegő- szeműség.
4. Fülfolyás.	

XII. A' száj' belsejének nyavalyáji.

1. Fogfájás.	3. Szájtaplósság.
2. Iny' nyavalyáji.	

XIII. A' Csontok' nyavalyáji.

1. Csontfájdalmak.	3. Csontfene.
2. Csonttörések.	

XIV. Bőr' nyavalyáji.

1. Bőrrepedezés.	12. Kanyaró.
2. Öltvar.	13. Skarláthideg.
3. Melegségkori bőrborsókák.	14. Juhhimlő.
4. Foltok.	15. Tehénhimlő.
5. Sömör.	16. Rüh.
6. Köleshimlő.	17. Orbáncz.
7. Csalánkórság.	18. Kosz, fejkosz.
8. Bőrfelhólyagzás.	19. Árpaszem.
9. Szeplő.	20. Szümölcsök.
10. Méhjelek.	21. Tyükszemek.
11. Vöröshimlő.	

XV. A' külső Részek' nyavalyáji.

1. Vérkelis.	7 Zuzódás.
2. Bogárcsipések.	8. Elfagyott tagok.
3. A' flastromok által huzott hólyagok.	9. Körömméreg.
4. Égetések.	10. Köröm' nyavalyáji.
5. Bőrfekélyek a' fekvéstől.	11. Haj' kihullása, elmenése.
6. Holttestem.	12. Férgék, tetvek.

XVI. Magános részek nyavalyáji.

1. Sérvések.	3. Daganatok.
2. Ficzamosások.	4. Fekélyek.

5. Csőfekélyek.	9. Előzött lábizzadtság.
6. Sebek.	10. Térdtapló.
7. Tagok' elzsibbadása.	11. Üszög. (fene?)
8. Dagadt lábak.	

XVII. Asszonyi nyavalyák.

1. Hibás havitsztulás.	12. Szülésutáni fájdalmak.
2. Sáppasztókórság.	13. Téjhideg.
3. Fejérfolyás.	14. Kisebesült csecsbimbók.
4. Szünádra, Hysteria.	15. Keményedések a' csecsekben.
5. Méhgyulladás.	16. A' csecsek' megdagadása az elválasztáskor,
6. Terhességkori bajok.	17. Tejfogyatkozás.
7. Dagadt lábak.	18. Téjtévedés.
8. Vérércsomók.	19. Gyermekágyi hideglelés.
9. Elvetélés, Idétlen szülés.	
10. Nehéz szülés.	
11. Szüléskori tagrángatódzások.	

XVIII. Gyermeki nyavalyák.

1. Az Újszülöttek' szineshalála.	12. Bőr kipállás.
2. Az újszülött gyermeknek gondviselése és ápolgatása a' születéstől kezdve.	13. Bőrféregkórság.
3. Téjkiakadás.	14. Lenőtt nyelv.
4. Szájtaplósság.	15. Nyúlszaj.
5. Az újszülöttek' szemgyulladás.	16. Fejdaganat és a' fej' félrenyomódása.
6. A' gyermek' rivása, nevezetesen éjjel.	17. Szívszorulás.
7. Sárgakórság.	18. Hascsikarás.
8. Elszáradás, hervadás, elaszás.	19. Hasmenés.
9. Csúklás.	20. Fogzás.
10. Anglus nyavalya.	21. Nedves fülek.
11. Görvély.	22. Köldöksérvés.
	23. Görcsök, rángatódzások.
	24. Vizsérvés a' fücskak' tölczacskóján.
	25. Szamárhurut.

XIX. A' Szerencsétlenségbe hirtelenül esettekkel való bánás.

Közönséges rendszabások azokra nézve, a' kik a' szerencsétlenek' felélesztésébe akarnak átvátozni.

1. A' Megfagyottak	4. Megfúladtak.
2. Menyköütés.	5. Vizbe fúladtak.
3. Felakasztottak és Megfójtattak.	6. Mérget lenyelttek.

XX. Toldalék.

KÖZÖNSÉGES REGULÁK AZ EGÉSSÉG FÖNTARTÁSÁRA.

A' milyen régi ama köz mondás, hogy csak egy tökéletesen egészséges testben lakhatik egészséges és vidám elme; éppen oly valóságos igaz is. Testi egészség nélkül senki sem élhet kedvére a' szerencse' mulandó javaival 's részesülhet a' földi örömeiben, mert már a' nyavalya érzékeltenebbé teszi az embert az öröm iránt, a' reménylett gyógyulás gyakran és legtöbbszörre kényszeríti őtet a' maga kívánságairól és gyönyörűségeiről való lemondásra, és a' Betegeskedő sok olyanokra köteleztetik, a' mi az ő hajlandóságaival leginkább ellenkezik. Ha tehát a' Betegnek mindenről le kell mondani, a' mi az életét kellemetessé teheti, és ellenben több keserű kortyokat kénytelen a' szenvedés' izetlen poharából lenyelni, valljon csudálhatni é, ha minden Beteg az után nyúl, a' mivel a' maga szenvedéseit elűzhetni és életét keblemetessé tehetni reményli, és ha az Egészes mindent híven teljesít, a' minek hasznos voltáról meg van győződve?

Már pedig a' testnek egészséges állapotját semmi sem őrzi meg és tartja - fön jobban, mint a' helyes diaeta és a' rendes és okos megtartás. Azon kell tehát lenni, hogy a' gyermekek már első koroktól fogva 's ekkor leginkább, egészséges elegekkel annak rende szerint tápláltassanak; mértékletességre és egyszerűen készített ételekre szoktassák őket. A' mesterséges, és sok dolgokból készített táplálószeret többnyire mindég nehezen

emésztethetők 's ezért egészségtelenek, holott ellenben az egyszerűebbek a' testnek hasznosabbak, 's pedig azon okból, mivel ezekből sokkal tisztább táplálónedv válik, mellytől a' test is jobban gyarapodik. Fogjanak el továbbá a' gyermekektől minden ártalmas eledeleket, a' mellyekhez különösen azokat számlálom, mellyeket a' fényűzés és módi hozott be hozzánk; illyek a' kávé, théa, bor és egyéb szeszes és hevítő italok. Végtére arra is kell vigyázni, hogy evés közben senki sokat ne igyék, mert ez által a' gyomornedv, melly a' táplálószerék' megemésztődését főképpen eszközzi, nagyon elvékonyúl, és így a' tápláltatás' munkája megháboríttatik és elgyengül.

A' táplálószerékre nézve a' következőkre kell ügyelni: mindég olyanok legyenek, hogy azokat a' gyomor megemésztesse, a' test általok illendően tápláltassék, és a' fogak között jól megőröltessenek és a' szájban a' nyállal kellőképpen egyesüljenek.

Az embernek Eledelei két rendbéliék, úgymint: a' Növényiek' és az Állatok' országából valók. A' növényiek között a' gabonaneműiek, mint a' búza, rozs, árpa, ris, köles, hajdina, kukoricza, ée. leginkább táplálnak, de savanyuszármózásra, emésztetlenségre ée. is okot szolgáltatnak, ha velök magánosan sokáig élnek. azért legjobb őket húseledelekkel felváltani, és öszvekötni: p. o. a' riskását, vagy még helyesebben a' szágót húslevessel főzni 's egy kevés fűszerszámot hozzá tenni. — A' kenyér legegészesebb, ha nem igen puha, eléggé sült és megszózott; a' nagyon friss, meleg, igen régi, elégett, nedves, meg nem kelt, igen megsavanyított, penészes, férges, homokos, köporos 's a' t. mindenképpen ártalmas és nem enni való. Leghasznosabb a' búza és rozslisztből vegyített és készült. Az árpa-, borsó-, lencse-, bab vagy krumplilisztrel kevert kenyér kivált a' gyengébb személyeknek fölötté ártalmas.

Nehezebben emésztődnek meg a' hüvelyes vete-
mények, millyen a' borsó, lencse, bab, paszuly, ée.
bár erősen táplálók is. Más alkalmatlanság nálok az,
hogy igen puffasztanak és ha jól meg nem rágatnak,
emésztetlenül is elmennek. A' zöld bab és borsó hüve-
lyestől együtt egésségesek és könnyen emésztődnek.

A' nyálkás, czukoranyaggal bővelkedő gyökerek
táplálók, de ezek is hamar puffasztanak, azonban a'
székürülést segítik, valamint legtöbbször a' süllykór-
ságnak (scorbut) is ellent állanak. Ide tartoznak: a'
kerék répa, karó répa, kálarábi, murok v. sárga répa
(ez a' gilisztákat is úzi), petresely, pásztenák, és zel-
lergyökér (a' vizelletet hajtják), ártifiola, csicsóka (a'
gyomorsavanyúságot kevesítik), krumpli, árticsóka,
disznókenyér, földi magyaró (dugítanak) 's a' t.

A' Káposzta és fűnemű ételek is nagyon puffasz-
tanak, és sok külömbféle emésztésbeli bajokat okoznak.
A' fejtér káposzta (széket csinál, a' belőle készített sa-
vanyú káposzta ellenben a' gyenge gyomornak árt és
benne nehezen emésztődik) és a' veres káposzta, kevés
borral és czukorral készítetve, egy alkalmas és keve-
sebbé puffasztó étel. A' virágos káposzta (kártifiola)
könnyen emészthető és egyéb effélék között gyenge
volta miatt elsőseget érdemel. A' Spinát (kertiparéj)
hashajtó és keveset táplál. Czélerányosabbak az endivia,
porcsin, spárga. Az utolsó vizeltető, nemzésre ingerlő,
de a' lábköszvényben, kőben, fűvényben, aranyérben
és vérvizelésben szenvedőknek 's a' t. ártalmas.

Mind ezen ételek után őrizkedni kell a' bő italtól,
mert így még több szeleket szűlnek, az emésztést gyen-
gítik és gyakran makacs hasmenéseket okoznak.

A' Húsételek ellenben sokkal bővebben táplálnak,
és sokkal könnyebben emésztetnek meg, mint a' növe-
vényi eledelek, minthogy a' húsnek tevőrészei nedve-
inkhez igen hasonlítanak, és azért testünk' tápláltatására

könnyen fordíthatnak. De mivel a' húseletek igen erősen táplálnak, bőven vétetve a' sok vérű személyeknek nem valók, sőt a' növényi eledel ezeknek sokkal jobban esnek. Bár melly kedvező legyen is azonban a' húseledel az emberi testre nézve, még is kárára lenne az néki plántaételek nélkül, mert némelly betegségeket és kellemetlen történeteket esüpán és egyedül annak tulajdoníthatni. Ide tartozók a' rossz szagú lehellet; súlykórság, bűdös izzadtság és vizellet, az emésztőműszerek nyavalyái, vérfolyások, bőrnyavalyák, ée. Mennél vénebb az állat, annál nehezebben emésztethető és szikadtabb a' húsa, holott ellenben a' fiatalabb állatoké puhább, levesebb, gyengébb, de néha édeses íze miatt valamennyire undorító is. — A' füstölt hús annál egészségelenebb, mennél több füstöt nyelt el, mert ezáltal annak a' keménysége és emészthetelensége öregbedik, és, ha belőle sokat esznek, ételt nem kívánást okoz. Mindennapi szükségre semmi sem ajánltathatóbb a' fiatal marhahúsnál. A' borjúhús kevesebb táplál, de könnyebben emésztődik, 's gyengébb mint a' marhahús. (Két hónapos koráig egy borjút sem kellene lemetszeni). A' bárányhúst a' betegségből lábadozóknak ajánlhatni, az ürühús jól tápláló és könnyű étel, ellenben a' juhúst emészthetetlennek és nehéznek mondják, és így a' tápláltatásra alkalmatlannak. A' kecske és bakhúst a' gyomor nehezen emészti, de a' kis gida kedves étele soknak. Az ösztövér disznóhús nem egészségelen, de a' kövéret csak az erősen mozgó és jó emésztésű személyek ehetik. A' fris nem igen füstölt sunka vagy sódor egészséges; a' régi és igen füstös pedig ártalmas. A' májos hurka nehezebben emésztődik meg, de egészségesebb a' véres hurkánál. A' füstölt kolbász csak jó gyomornak való, a' sült kolbász (Bratwurst) mindeniknél előbbvaló, csak a' vajból vagy zsírból, melyben sütik, nem kell sokat elkölteni.

A' Vaddisznó' húsa könnyebben emésztlődik mint a' szelidé, és őszkor legegészségesebb. A' szarvas és őzhús is, kivált ha még fiatal, könnyen emésztlhető és tápláló, de az első izetlenebb az utolsónál. Még ajánltatatóbb a' fiatal nyúlhús.

A' Tyúkhús igen jóízű, könnyű [emésztésű, és nagyon tápláló; ezt mondhatni a' fázánhúsról is, a' melly annál még gyengébb. A' tuzok' husa csak ha fiatal, úgy jó és könnyen emésztlhető. A' fiatal ludhús egy kedves és egészséges étel, ellenben a' hizlalt ludé némelly nyavalyákra ad okot.

A' Galambhús egészséges és könnyű, kivált a' vad galamboké. A' pacsirta gyenge, könnyen emésztlhető és egészséges, de még inkább a' húros madár. A' fogoly-madár' husa porhanyó, könnyen emésztlhető és tápláló.

A' Snehúsa egészséges és nem nehéz az emésztésre. A' kácsa vagy réczehús gyengébb a' ludhúsnál, de mérték fölött vétetve ártalmasabb is, mert a' zsirja hamar avasodik és a' nedveket megvesztegeti.

A' Halak kevésbé táplálók, mivel igen vizes húsok van és kevesvérük; a' nemiöszönt is oltani mondatnak. A' bő halhús ételnek káros következései: bőnyavalyák, fekélyek, súlykórság, giliszták és rothasztó betegségek. Sokan a' melegebb tartományokban megjelenő bőrpoklosságot leginkább a' zsíros halakkal élésnek tulajdonítják. A' legegészségesebb halak a' folyókban és patakokban találtatnak, és annál jobb ízűek, mennél sebesebb a' víznek folyása, mellyben laknak. A' menyhalnak egészséges és könnyen emésztlhető húsa van, kivált a' májja kedves étel. Az ángolna ellenben nehezen emésztlhető, egészségtelen és se frissen, se szárítva, se beszóva, se befüstölten nem ajánlásra méltó. Sokkal gyengébb és kevésbé árt a' pisztráng, mellynek, kivált nyáron, igen jó ízű és nem olly zsíros a' husa. A' frissen főzött és nyersen füstölt lazac és galócza jobb mint

a' besózot és vajban vagy zsirban sült; de a' folyóvizbelieket és fiatalokat kell választani. Könnyebben emészthetők a' tomolykó és eperlán halak, csak hogy kevésbé táplálnak, mivel nem olly kövérek. A' ponty nálunk legegészségesebb, leggyengébb, legtáplálóbb és legkönnyebben emészthető hal, holott ellenben a' fejér szemlingek nem táplálnak úgy. A' kárász egészséges, a' czompó nehezen emészthető. A' fiatal csukák is egészségesek, de nem a' vének. A' hajuszos tergélye, valamint a' sügér is egészséges, a' csik kevesebbé, a' harsca tápláló és kellemes ízű, de erősebb gyomrot kíván; a' Fogast sokan szeretik fogni fogaik közzé kedves íze miatt.

A' folyóvizi Rák egészséges és kellemetes étel, de az aszúkórságra és vérkőpésre hajlandóknak, ha belőle sokszor esznek, ártani mondatik. Nehezebben emészthetődik meg és keményebb a' tengeri rák' húsa. Az ósztreacsigákat azoknak ajánlhatni, a' kik az aszúkórságban sínlődnek, de csak mértékletesen és kevés borral, sülve pedig sehogy' sem.

A' konyhai plántákról, gyümölcseről, olajokról, fűszerekről, italokról, ée. a' következőket kell megjegyezni:

A' Gombák, kivált a' csiperke, kedves ízűk; de nehezen emészthetők, és többféle gyomor, és emésztésbéli bajoknak az okai. A' szömöröcsök, és szarvasgomba táplálók, és az utolsó a' nemzőöszönt is neveli.

A' külömbféle Saláták leginkább a' súlykórságnak állanak ellent, hívesítnek, a' beleket és vért tisztítják, és kivált a' bővérü heves és a' dugulásokban szenvedő személyeknek hasznosak. Ezt különösen a' fodor, endivia és fejes salátáról mondhatni. A' cikória saláta vizellethajtó, hastisztító és a' lép, és májfájókra nézve derék táplálószer, különösen a' sárga kórságosakra nézve is. A' bahsaláta erős gyomrot kíván. A' porosin

hevesítő és tápláló, a' zeller igen vizellethajtó, a' vörös és fejér káposztát csak megöntve előbb forró vízzel volna legtanácsosab ételnek elkészíteni. Az ugorka egészséges, és a' kinyomott levét frissen az aszúkórságosoknak javasolják némellyek. Szintolly kevéssé egészségtelen a' vörös és fejér répa is. A' kerti és vízi zsázsa valamint a' kalánfű is a' súlykórság ellen jók; a' pimpinella egyszer'smind gyomorerősítő. Minden saláták legtöbbsnyire hivesítők és csendesítők, azért kiváltképpen a' meleg nyári estvéken hasznosan élhetni velők.

A' nagy és apró retek úgy a' torma is a' gyomrot ingerlik, felbőfögést okoznak, de a' súlykórságnak elment állanak, ételkivánást szereznek, és a' vizelletet hajtják, valamint néha a' gilisztákat is.

A' Gyümölcs nemei között a' savanyú hivesít, szomjat ólt, a' testben lévő rothadás és epés tisztatlanságoknak ellenök dolgozik, a' természetes kiürüléseket előmozdítja, és ételkivánást gerjeszt. Ezt cselekszi leginkább a' citrom, medgy ée. A' vörös ribizke hasonlót mivel, csakhogy a' magvait és héjját nem kellene megenni. Illyenféle a' szőlő is. De a' mell nyavalyásoknak nem való.

Kellemetesbek az édes-savanyú gyümölcsök, és táplálóbbak is: p. o. az Ananász, de a' melyet a' viselősekre nézve ártalmasnak mondanak. A' Narancs egészséges, hivesítő és gyomorerősítő. A' tengeri baraczk egészséges, az őszi baraczk a' széküresedést némünémiképpen elősegíti, de ha valaki sokat eszik, kivált héjastúl, nagy hasfájást okozhat. Az alma igen egészséges, könnyen emészthető, az epés gyomorromlottságban hasznos, az emésztést előmozdítja, lágy és könnyű széket szerez, és a' kő' és fűvény' származását különösen akadályozza. A' körtvély sem egészségtelen, mindazáltal annak, a' ki azt héjastúl eszi, hamar szeleket okoz, és ha nagyon kásás és elérett a' gyomrot elrontja:

jobb aszalva és főve. A' szilvától a' has meglágyúl, az ember meghivesedik, de, belőle többesket evén, a' gyomrát is könnyen elrontja. A' csitkebogyók táplálók, hivesítők és a' székre is munkálnak. Az édes, és úgynevezett pongrácz, és porczogó cseresznye, ha csak valaki belőlök sokat nem eszik, nem terheli a' gyomrot.

A' Szamócza vagy földieper leghasznosb eledelök a' köszvényben, tagfájdalmakban, podagrában, kőben és száraz betegségben nyavalygóknak. A' malozsa szőlőt ha magvastúl és héjastúl eszik, a' gyomor meg nem emésztí, és szelet csinál. A' bodzabogyók táplálók, és izasztók. A' málna hasonlít a' szamóczához, és igen egészséges. Csekély mértékben a' fekete afonya, és földi szederj sem árt az egészségnek.

A' Dinnye jó gyomrot kíván, és csak mértékletlenül vétetve (és talán ha éretlenebb) okozhat hasmenést, gyomorgöröcsöt, hideglelést és egyéb bajokat. A' tök frissen nem egészségtelen, ellenben a' régi megárt. A' figék lágyítók és a' turha kivettetését előmozdítják; a' régi állott figék nem egészségesek, de a' frissek gyengén üritik a' hasat, ezekkel egyeznek az égyptomi szilvák. A' pöszméte (egres) a' magvai és héjja miatt bő ételre nem való. A' vörös afonya elősegíti az emésztést. Az olajfabogyók, ha be vannak sózva, evésre ingerelnek. A' birs gyomorerősítő, de, valamint a' kökény, nagyon öszvehúzó.

Az édes mondolamagvak a' csipősséget takarják be, héjastól vétetve pedig rekedséget és köhögést okoznak. Egnéhány keserű mandola, a' mint mondják, a' részegséget kisebbíti; általában a' vért csendesítik. Bő mértékben megártanak. A' mogyoró könnyen köhögést, a' torokban csiklandást, és fuladozást, szűkmellúséget gerjeszt. A' tölgyfa makk, ha megpörkölvé kávénak főzettelik, a' görvényes (scrophulös) gyermekekre nézve igen egészséges, csakhogy jó gyomor kell hozzá. A' gesz-

tenyét nem mindenki emészti meg, és azonkívül szcleket, székszorulást okoz. A' kakaó táplál, és a' nemiöszönt nevelni mondatik. A' sulyom nehezen emészthető és dugulásra, gyomornyomásra ad alkalmat.

A' Só a' legjobb fűszerszám, higitja a' nedveket, az emésztést segíti, gilisztákat üz, és a' rothadásnak ellent áll; a' szék' és húgy' ürülését is előmozdítja. A' becsinált halikra nehezen emészthető és nemzésre ösztönöz. A' szárdellák ételkivánást szereznek, úgy a' héring is. Az újabb időkben a' héringtejet (Heringsmilch) igen hatalmas szernek mondották a' gége aszúkörságban, de annak efféle haszna nem látszik behoznyodni. Az eczet a' rothadást ellenzi, hasznos a' súlykór-ságban, giliszták ellen, a' szomjat oltja és a' kövéredést, elhízást gátolja. A' könyavalyában, hypochondriában, hysteriában (szünádrában), köszvényben; szaggatásokban, sápasztókór-ságban, köhögésben és általjában minden mellnyavalyákban igen ártékony, jobb ilyenkor helyette a' czitrom savany. A' czukor ellent áll a' súlykór-ságnak, üzi a' gilisztákat, akadályozza az elhízást, és a' kövér, zsiros eledelek' emésztődését előmozdítja. Böven vétetve árt a' fogaknak, mellyek tölo megodvasodnak, továbbá savanyúságokat okoz és az anglus nyavalyában (Ebagában) szenvedő gyermekeknek valóságos méreg. — A' méz használ a' fekélyek, giliszták, dugulás és húgyfövény ellen, de szeleket is támaszt; és fájdalmas hasmenést 's emésztetlenséget.

Az Olajt szinte csupán a' saláták készítésére használjuk, de az, ilyenkor is fris és tiszta legyen. A' lúdzsír nem egészségtelen, ha valaki nem iszik reá, kivált sert.

A' Tég táplál, egészséges, hasnyító, szomjoltó és hivesítő. De, ha a' gyomorban savanyúság volna, árt, valamint más tejes ételek is. Az író a' heves testűeknek és epés nyavalyákra, sorvadásra hajlandóknak

ajánlhatni. Az írósvaj a' legjobb zsiradék és a' gyomor legkönnyebben bír vele. A' sajtokat a' rothasztó betegségekre hajlandó és ülő személyek kerüljék; a' kecskesajt nehezebben emésztetik meg mint a' tehénsajt. Mennél régibb, avasabb a' sajt, annál egészségteleőbb általjában.

A' tyukmonyak vagy tojások táplálók és könnyen emészthetők, ha frissek, — de a' régi, keményen főzött és sült tojások, rántották, ártalmasok. A' tyuk és fácán tojások legjobbak: nehezebben emészthetők a' pulyka-, lud-, rétze-, galamb-, hattyú- és bilicztojások.

Az illatos fűszerek között a' foghagyma úzi a' vizelletet, izzadtságot és havi tisztulást. A' veres hagyma vizeltető és izzasztó; legjobban esik a' kövér, sápadt, petyhüdt és elnyálkásult testűeknek. Úgy a' metsző hagyma is, de erősíti a' gyomrot is, mint szinte a' borsfű. A' rozmarin havi tisztulást indít, valamint a' kakukfű, a' melly gyomorerősítő is. A' turbolya az emlékke tejet gyűjt. A' citromháj hevít és az emésztést serkenti. A' kömény a' tejet neveli és szeleket üz; ugy az anizskapor is. A' mustár az ételkivánást és nemző ösztönt ébresztgeti. A' babér izzaszt és vizelletet, azonban gyomorerősítő egyszer'smind. A' ruta gilisztatűző és havi tisztulást segítő. A' komló erősíti az emészthetést, húgyot és gilisztákat hajt, de meg is részegít. A' gyalogfenyő' bogyóit vizellethajtó tulajdonságok miatt théa gyanánt a' vízkórságosoknak lehet ajánlani. A' torma ételkivánást gerjeszt, a' súlykórság ellen hasznos, és vizeltető. A' szerecsendió' gyomrot erősít, de, miként a' sáfrány, kábitó. A' sáfrányt kivált a' bő havitisztulású fejjerszemélyek távoztassák. A' fahéj és szerecsendió virág gyomorerősítők és ébresztők. Hevítőb-
bek a' szegfűbors, gyömbér, fekete és fehér bors, ée, mindazáltal kis mennyiségben ezek is gyomorerősítők.

A' Jég kevés mértékben gyomorerősítő, hívesítő, és a' tisztátalan gyomornak jót tesz, ellenben a' legveszedelmesb nyavalyákat okozza, ha valaki teste' felhevültekor él vele.

Az Italokra nézve a' vízről ezeket kell megjegyezni. A' legjobb italra való víz a' homokos és kövecses helyeken eredő forrásokból merítettik. Nem táplál ugyan, de a' szomjat oltja, a' vért higitja, és egy szóval az egésséget föntartja. Hidegen inni azt legegészegebb, de itt sem kell arról, a' mit a' Jégnél mondék elfelejtkezni. — A' ser (ha egyszerű) egésséges, tápláló, gyomorerősítő, még a' barna jobb a' fejjénél a' melly hamarább megsavanyodik. Ellent áll a' húgykövek' származásának, mellyek a' borivóknál tapasztaltatnak, ellenben, a' kik sok sűrűserrel élnek, azokban epekő terem könnyen. A' serivók ritkán éheznek, és legtöbbnyire a' nyálkásságban szenvednek. A' buzaser hevítőbb mint az árpaser; ellenben a' rozsser hasdugító, és a' lehellést nehezíteni mondatik. A' fehér ser nyáron jó hevesítő és kellemetes ital, a' melly a' húgyelválasztást és bőr' gőzölgését igen segíti.

A' Bor egy legjobb erősítőszere, a' rothasztó, és némely inbéli hideglelésekben nincs mássa, de ha vele mértékletlenül élnek, vérpezsdülést, kábúlást, gutaütést, tagreszketést, gyomorsavanyodást, követ, lábköszvényt, sárgaságot, füladozást, ée. okozhat. — Az igen új bor, a' benne lévő savanyúság miatt, gyomorgöröcsöt, hasmenést, hasfájdalmakat és efféléket támaszt, az éretlen szőlőből nyomott borok pedig kólikát sőt köszvényt is szülnek. Minden borhamisítás ártalmas és büntetésre, vigyázásra méltó. Közönséges asztali bornak legjobbak a' savanyúcskák, mert ezek az emésztést segítik, a' rothadást ellenzik, verejték és vizellet hajtók 's a' t,

Ezekhez tartoznak a' Rajna, Mőszel, Neckár mel-
léki, Frankoniai és Ausztriai borok. A' savanyúsédeses
borok hevítőbbek, kevesebbé izzasztók, de hamarább
részegítők. Az ide tartozó Franczboroknak néhány
esztendeig kell állaniok, hogy azokat ártalom nélkül
lehessen asztali borok gyanánt használni. — A' Cham-
pagni bor igen hasznos a' rothasztó, 's némelly inhideg-
lelésekben: felbőfögést okoz, izzaszt és vizeltet, sok
szénsavanyú levegővel bír, mulékony részegséget okoz,
de némelly gyengélkedők' gyomrában égést gerjeszt. A'
magyar fehér borok között a' Neszmélyit mindennapi
italra legjobban ajánlhatni. A' Portbor (Portwein) vég-
tére igen tüzelő és mellette valamennyire őszvehúzó,
de gyomorerősítő is.

A' fanyar borok hasznosak a' petyhűdt testalko-
tású, pöffedt husú, igen lágy hasú, és gyenge gyomrú
embereknek valók, mert dugítanak és hevesítnek vala-
mennyire. Ezek sorába tartoznak a' veres magyar bo-
rok, és a' veres Francz, Burgundiai, Eremitage-i,
Bourdau-i és Pontak-bor.

Az édes borok, p. o. a' Tokaji, Sopronyi vagy
inkább Ruszti aszúszőlőbor, a' Banyol, Cap, Malvá-
sziai, Malagai bor, a' Frontiniák, Sect, Alicanti lachri-
mae Christi, Vesúvi, Tirolisi és Muskatálybor, a' fiatal
és kivált bővérű személyeknek igen ártalmasok, ellen-
ben a' megvénült hypochondristáknak, 's olyan szem-
élyeknek, a' kiknek gyomra gyenge és savanyodásra
hajlandó, kis mennyiségben igen ajánltathatók.

A' Savanyú borok végre egésségtelenek, mert kö-
veket, lábköszvényt, golyvát 's a' t. nemzenek és a'
nedveket megrontják. Illyenek főképpen a' Csehorszá-
giak és a' Kassai? borok.

Az égetborok, liqueurök csak kevés mértékben
nem ártanak, 's így is csak a' komorkórságos, nyálkás,

szelekre és savanyúságra hajlandó vagy nehezen vizellő személyeknek.

A' Tég sok nyavalyákban a' legjobb eledel, kivált minden nemű sorvadásokban, fekélyekben, rákfenében, hurutban, sülykórságban, a' boriszákok' gyomorbeli bajaiban, ée. A' kecsketég táplál és szorúlást okoz, a' juhtég igen nehezen emészthető, kövér és undorító, a' szamártég a' sorvadásban legjobb, a' savó higitja a' nedveket, a' beleket sikosítja és tágítja.

A' must táplál, de puffaszt; felbőfögést, szeleket, hasmenést, fejfájást okoz és a' nedveket sűríti. A' gyümölcsbor nem egészségtelen, csak igen régi vagy igen új ne legyen. — A' limonádé hivesít, az epés csipősséget kissebbíti, és többnyire minden hideglelésekben igen alkalmas ital. A' mondolatég hivesít, táplál, és, kivált a' forró nyári napokban, kedves ital. A' Nyírvíz nedveket higitó és gilisztaüző; de csak keveset kell belőle inni.

A' Káv és théa főképpen az erőtlen inú, bővérű, komorkórságos, szűnadrás, vízkórságos és elsorvadt személyeknek ártalmas. Akármelleyik is csak ritkán hasznos; az erős kávé még legelőbb használhat a' váltó vagy félbe hagyó hideglelésekben. A' punes csak izzasztószert gyanánt mivelhet jót.

A' húslevek hasznosak. Jóságok a' hús' nemétől függ. És erre nézve az olvasó juttassa eszébe, a' mit fölyebb a' húsról mondottam.

Minekutána a' legszokottabb táplálószerokről annyiban, a' mit azok a' mi testünkre hatnak, már szóllottunk, most azon regulákra is ki kell terjednünk, mellyek a' test' tápláltatását czélarányosabbá teszik és az egészség' föntartását tárgyazzák. Azok azt az időt, mértéket és környülállásokat határozzák meg, a' mellyek az emésztésre nézve legkedvezőbbek. A' mi az

evés' idejét illeti, szükséges, hogy a' gyomor bizonyos órákhoz szokjék; legjobb reggel vékony fölöstökömmel, délben jóltartó ebéddel, és estve takarékos vacsorával élni. Az ivásra ezt nem alkalmaztathatni, hanem, a' mint kiki szomjazik, a' szerint igyék többször vagy kevesebbszer. Az eledélek' mennyiségét sem határozhatni meg, mert ezt is kinek kinek ételkivánása, emésztőereje, testalkotása és szokása szabja ki. Az ehességet kell lécsendesíteni nem pedig a' gyomrot tele tömni; ez ama' 'sinórmérték, a' mellyhez az ember magát alkalmaztathatja. Így van az ivással is a' dolog; ha szomjad elmúlt, ne igyál többet. Ha valaki nagyon szomjú, igyék csak kicsinyenként, egyszerre sohase igen sokat, mert másként a' gyomra nagyon elgyengül. De a' szomjúságot is csak olyan italokkal kell oltani, a' mellyek azt téhetik, és másként sem ártanak, arra tehát nem hevítő, szeszes, és részegítő italokat kell elővenni. A' víz és valamelly könnyű egyszerű ser, mint szokott italok, eme' kívánatot legjobban kielégítik, valamint, némellykor a' limonádé, tej, ée. is ugyanazt teszik. — A' szeszes italok ellenben azoknak hasznosak, a' kik nedves és hives időkor nagy fáradságot kénytelenek kiállani, mint a' katonák, és még inkább a' tengeri hajóslegények; fiatal embernek azok, ezen eseteken kívül, valóságos méreg.

Az ehességre nézve meg kell különböztetni, valljon az természetes e: ha beteges (a' gyomornedv' hibás tulajdonságától) volna, akkor természet szerint nem mindég ehetik az ember; és minden éhezés mellett is, ha legkevesebbet evett is valaki, azonnal a' gyomrát tele és tömve érzi, a' mi néki intés gyánant szolgálhat.

Továbbá az ételeket a' lenyelés előtt jól meg kell rágni és a' nyállal összekeverni, mert csak így lesznek a' szétoszlásra (emésztésre) és a' test' tápláltatására al-

kalmatosabbakká. Azért emészteneik legjobban azok, a' kik lassan szoktak enni.

Evés előtt és után a' testnek és elmének igen erős izgatása ártalmas: jobban esik az étel, ha víg és beszédes társaságban men véghez, és utánna az ember egy kis órácskát nyughatik.

Az evés előtt, alatt és mindjárt utánna a' bőivást kerülni kell; mert ez által az emésztésre szükséges nedvek igen meghigúlnak, és az egész emésztésbeli foglalatosság elakad.

Az emésztés mellett a' bennünket környékező levegőt is, különösen a' lak- és hálószobákban, tekéntetbe kell venni. Hogy a' levegőnek bizonyos befolyása légyen az ember' hogy létére, már a' falusi és városi lakosoknak szetnbetünő külömbsege is világosan jelenti, a' kik között az elsők nagyobbára a' szabad levegőn foglalatoskodnak.

A' levegő' minéműségétől függ a' mellnek, bőrnek és inaknak állapotjok, 's így többféle tekéntetben az egész testnek egésége. Ennél fogva szükséges olly lakást választani, a' melly szabadon áll, a' napfénynek van kitétetve, nem fölötte kicsiny és alacsony, hogy benne sem a' tisztasságra, sem a' melegségre és világosságra, sem a' szárazságra és szükséges levegőre nézve fogyatkozás ne láttassék. Az ajtókat és ablakokat, mind a' lak- mind a' hálószobákban, annál többször és tovább kell kinyitogálni, mennél kisebbek 's így a' levegő ennek hamarabb elromlik. A' levegő' tisztaságát fölöttéb rontják a' szobákban szárogatott nedves ruhák, vagy ha ennek főznek és vastag kanóczú olajmécseket, fáklyákat égetnek. — Néha már a' szaglász által megismérhetni a' levegő tisztaságát, p. o. a' most épített házakban, de nem mindég, és csak néha egész bizonyossággal. Mert a' nagyon szagos dolgok, ha még

olly kellemetesek is, szintolly dögleletessé tehetik a' levegőt mint a' bűdös gőzök és párázatok. Ezen okból soha sem tanácsos az erős illatú virágokat a' lakszobákban, 's annál inkább a' hálószobákban kivált éjjel tartani, mert ugyanaz, a' mivel valaki a' levegőt jobbítani akarja, vesztegeti meg azt.

Ezen előadásból önként világos, hogy a' füstölés, szagos porok, vizek, mézgak és effélék a' levegőt sehogy' sem javíthatják meg, ha szabad levegőt nem eresztünk be.

A' pinczékben, a' hol sok bor vagy ser forrott, gyakorta olly romlott levegő találtatik, hogy abban a' meggyújtott világ azonnal elalszik, sőt az ember is, ha bele men, megfúl. Az illyen rosz levegőt úgy jobbítani meg, ha benne több izben kevés puskaport lobbantunk fel, 's ezt egymásután több napokig miveljük. — Ha Betegek' szobájiban akarjuk a' levegőt jobbítani, és más szoba, a' hova addig a' Beteget hozni lehetne, nincsen, vagy annak ott létében az ajtókat és ablakokat kitárni nem volna tanácsos, akkor másként kell segíteni, úgymint a' szobába eczetet hinteni, vagy, kivált nyáron, oda jeget bevinni, vagy egy nagyobb edényben hideg vizet (de távol a' Betegtől), továbbá zöldágokat, a' mellyek mindnyájan tisztítják és javítják a' levegőt. Mind ezeket még jobbá teszi, ha egyszer'smind egy serpenyőben jól megtört faszén is helyheztetik az ágy alá. A' szén tudnillik a' rothadásnak ellent áll (a' mint ezt kiki tudja, és már abból is világos, mivel az előbb tövön megégetett 's így földbe levert karók sem rothadnak el), és a' mellett a' levegőből is sok nedvességet huz magába. Így a' szén a' levegőt a' rothadt részekről megfosztván, megnedvesedik, sőt végtére a' magába vett nedvességben úszik. Természetesen szükséges, több izben fris szénporral váltani fel amant, hogy a' levegő tisztán maradjon.

A' Levegő' tisztaságán kívül még többre is kell vigyázni, különösen annak mértékletére. Erre névze is a' közép úton kell járni, télen ugyan is be kell fűteni (de, ha lehet, ne gyeptőzeggel vagy köszénnel), és a' szobát gyenge melegben tartani, mert a' fölöttébbi szobameleg igen ártalmas. Úgy füstöt sem kell soha benn megszenvedni, a' melly nem csak igen alkalmatlan, hanem, nevezetesen a' mellnyavalyásokra nézre, nagyon árt is. A' főzőkemenczét vagy tűzhelyt sem jó a' szobába rakatni, mert a' levegő általa fölötte romlik. Nyári hévségben azon kívül éljen kiki hivesítő, savanyús és a' rothadásnak ellentálló eledelokkal, szellőztesse szobájit estve vagy éjjel (de nem a' hálószobáját), gátolja meg a' nap' égető sugárainak szabad benyomulását, és vegye elő, a' mint már javasoltam, a' jeget, mellyet sajtárokba rakva a' szobájába helyeztet. Hideg időben a' kimenetelre, a' hol lehet, a' déltáj választassék, meleg nyáron pedig a' reg vagy est.

Végteére még az egészségre nézve a' levegőnek illendő szárazsága is megkívántatik. Ezen okból ne hordozkodjék senki olyan lakhelybe, a' melly nem eléggé száraz, ne tartózkodjék kimosott és síkállott szobákban, míg még nedvesek, és ne hagyjon azokban nedves ruhákat felaggatni, kivált a' kályha körül, a' mit ez a' veszedelmes szokás még sok helyütt a' gyermekszobákban megvagyon. Ha ezt figyelemre nem vesszük, úgy belőle számos nyavalyák, mint hurut, köhögés, füladozás, inhidegletés, gutaütés, ée. származnak, mellyeket olly könnyű lett volna eltávoztatni.

A' jó egészségnek egyéb feltételeit a' test' kiválasztásainak rendes voltában, a' tiszta csinos magatartásban és illendő ruházatban, az ébrenlételnek és alvásnak okos mértékében, és végre az Elmének korunkhoz és ereinkhez képest való munkálkodásában találjuk fel.

A' test' kiválasztásairól megjegyzem először, hogy az izzadásra vagy bőrkigőzölgésre vigyázni kell, t. i. hogy se az meg ne gátoltassék, se a' testnek elerőtlenedéséig ne szaporíttassék. Ha meggátolódott, akkor azt a' testnek melegen tartása, meleg ruhák és izzasztószerek, p. o. bodzaherbaté által kell újra kihajtani igyekezni, a' mit senki sem mulaszt el a' nélkül, hogy a' maga nyakára holmi néha legveszedelmesebb nyavalyákat ne huzzon. A' megrekedt bőrkigőzölgést a' meleg ferdők is előmozdítják, kivált ha az ember utána magát egy meleg ágyban kialussza. — Mások ellenben a' meleg ruhák által nyaratszaka, a' bélelt öltözetek, és fölöttébbi szobafűtés, ée. által annyira hozzá szoktatják magokat a' bő izzadásra, hogy miatta a' bőrök egészen eltágul, és a' testök' tápláltatására legszükségesebb részekről fosztatnak meg. Ezen esetben hasznos a' folyóvízben fürdés, a' mi, ha vele vigyázva él valaki, a' testét és különösen az eltágult bőrt legjobban erősíti. De ilyenkor, a' mint akárki gondolhatja, a' nagyon fűtött szobákat, és mindent, a' mi a' bőrkigőzölgését gyorsítja: neveli, szorgalmasan kell kerülni.

Szintúgy a' húgyhólyag' és bélcsatorna' kiüresedéseiről sem kell megfelejtkezni. A' húgyhólyag' nyálkássága, benne lévő aranyerek, kövek és effélék a' vizellet' folyását gyakorta meggátolják; ilyenkor tehát illendő szerek után kell látni, nem pedig a' kuruzsoláshoz. Akképpen van a' dolog a' székürülésekkel is, a' mellyek hol igen gyakran, hol igen késedelmesen történnek. A' hasmenéskor mindég annak okát keressük ki, a' mint a' maga helyén tanítani fogjuk, és úgy kezdjük a' gyógyítást, valamint a' hasdugulásban is; csak azt említem még, hogy a' székre erőltetésnek soha sem tanácsos ellent állani, másként az elmúltván hasdugulásféle bajak állanak elő.

Hogy a' testnek minden munkálkodásai bántatlanul folytatódjanak, a' mitől függ minden testi jóllétel, — arra kell vigyázni, hogy azokat kívülről semmi se akadályozza. Ez okból kiki testére nézve a' tisztaságról általában gondoskodják, különösen a' lábakéról, minthogy ezeknek a' kigőzölgése azonkívül is igen könnyen elakad, és így a' legveszedelmesebb nyavalyákat okozhatja: a' folyóvizben fürdés és mosódás, (a' mit télen valamennyire meg kell melegíteni, nyáron pedig vigyázva természetes melegen használni) egy legjobb segítőeszköz a' test' jóllétének föntartására.

De még a' ruházatban való tisztaságra és illendőségre is kell ügyelni. Hogy a' szűk öltözetek, mellyek a' testet öszveszorítják, és vagy a' lehellést vagy az emésztést nehezítik, vagy a' vérkerengést is gátolják, az ábrázatnak mesterséges pirosságot adnak, a' testre nézve föltöbb ártsanak, a' nélkül, hogy valami hasznok volna, minthogy a' szép emberi termetet is legtöbbször elcsúfítják, a' helyett hogy jobbítanák. már ama' többször meg jelent újulásokból és egyéb roszállételekből is érthetni, mellyeknek a' szoroson befűzött fejérszemélyek és a' mőstani módi szerint feszesen övezett férfiak vagynak alávetette. Más felől arra is kell vigyázni, a' mi a' melegentartást illeti hogy t. i. senki nagyon meleg ruhákba ne öltözzék, kivált bélelt süvegekbe, ée. mellyek másként is árthatnak.

Továbbá illendő mértéket kell tartani az ébrenségben és alvásban, mozgásban és veszteglésben. Mindenikre nézve meg kell tartani azon természeti törvényt; melly szerint az ember annál többet alszik, minnél fiatalabb, és megfordítva. A' férfjkorban hat vagy hét óráig tart az egészséges alvás. Némelly testi mozgásokat; a' mellyek igen erőszakosak; mint a' szelcsolás, lovaglás; és többféle játékok, kivált az ébédelés előtt és mindjárt utána, mindég kerülni szükséges.

A' mértékletes járkálás és más kevésbbé erőszakos mozgások ellenben nem csak hasznosak, hanem kinek kinek szükséges is. A' ki ezen két dologra nézve a' középútról eltér, igen keveset vagy sokat alszik, semmi vagy pedig erőszakos mozgásokat téssen: az hibázik, és hibás magaviseletéért legtöbbnyire valamelly nyavalyával fizet, a' mint ezt a' szobaülőknek és erőszakosan mozgóknak bajai elég világosan és gyakorta megbizonyítják.

Végre az egészség' föntartásánál még a' léleknek és szívnek (Gemüth) állapotját is számba kell venni. A' huzamos gondolkodás pihenés nélkül, az eleven, folyvást munkás képzelőerő, rongáló indulatoskodás, a' test és lélek között lévő egyaranyúságot megzavarják, ez pedig mindég betegség. Azoktól tehát kiki őrizkedjék, mindenben tartson illendő mértéket, kerülje mindazt, a' hol lehet, a' mi az ő lelki csendességét megzavarhatja, hogy önnön egészségét föntartsa. — Valójában az e' forrásból eredő nyavalyabéli okok a' leggyakrabbak, mert legtöbb testi és lelki nyavalyák szármoznak a' boszankodás, harag, ijedés, félelem, fölöttébbi öröm, szerencsétlen szerelem, ée. miatt; és ha ezeket nem mindég kerülhetni is el, mindazáltal a' magán való uralkodás azokat igen mérsékelheti és zabolázhatja.

Minden eddig mondottakat jól jegyezze meg magának az olvasó, ha egészségesen akar maradni. Mert ha jó is, magát akármelly bajból kiszabadítani vagy akármelly súlyos nyavalyán és szenvedésen könnyebbíteni tudni, még is sokkal hasznosabb a' betegséget megelőzni és elkerülni, a' mire én ezen Bévészetésben főképpen czéloztam. Vajha ne hijába adtam volna ezen egészséget tárgyazó regulákat!

I.

A' MELLNEK ÉS NYAKNAK BETEGSÉGEI.

1) Hurut—Rekedtség.

A' Hurut egy legtöbbnyire nem veszedelmes gyúladása az orr', torok', gége' és a' tüdőkbe nyúló gégeágazatok' nyálkahártyájának. Midőn így csak az orr' belsejét bevonó nyálkahártya szenved, akkor a' Katarrha a' legkisebb grádicsban vagyon jelen, t. i. a' Nátha, ha pedig a' gége is vele szenved, akkor rekedtség is áll elő. Az utolsó esetben a' feltátott szájnak leg-hátulsóbb részei is igen veresek és gyúladtak. — Azonban nem éppen veszedelmetlen a' Katarrha vagy hurut; mert ha vele nem gondolnak vagy könnyen veszik, néha makacs és igen veszedelmes mellnyavalyákká válhatik. Külön esetekben a' rekedtséget a' tartós beszéllés, éneklés, kiáltozás, ée. is okozzák.

Rendszerint borzadással kezdődik, mellyet gyakran forróság vált fel és a' Beteg általjában igen érzékeny a' hideg iránt. A' száj' íze sós, a' nyelv fejeeres, az ételkívánás kisebb mint máskor. A' hideglelés támadások leginkább estve köszöntenek be, és gyenge izzadással végződnek. Az orrból valami csipős vízféle nedv szivárog, a' melly, a' merre folyik, a' részeket kisebesíti, a' honnét gyakran az orr és felső ajak is megdagad. Ez a' nedvesség lassanként valami enyhe sűrű nyálkává (takonnyá, torhává) változik. A' köhögés elejénte száraz és csiklandó, utóbb nedvessé lesz és valamely nyálka választódik el, a' melly darabonként vetetik ki.

A' hurut néha csak egynehány napig tart, néha több hétig is, kivált ha az okok, mellyektől származott, még jelen vannak. Ezek az okok függnek leginkább az időjárástól és a' levegő mértékletétől. Néha a'

hurut járványképpen jön elő, és könnyen el is ragad, kivált a' szenvedő részeknek illentésekkor, p. o. a' esőkoláskor. A' ki magát mindég nagyon melegen tartja, azt a' hurut leghamarább és a' legcsekélyebb levegő-változáskor is meglátogatja.

Az orvoslása különböző, a' mint a' hurut hosszabb vagy rövidebb ideig tartott. Mindjárt a' szármozása után ezt a' nyávalyát a' meleg gőzöknek a' szájba és orrba való szivása által előzhetni meg. Tudniillik bodza és szikfű (pipitér) virágot kell főzetni, és a' bögrére a' víz' forrásakor egy tölcseért tenni és ezen szívni be a' párát olly melegen a' mint csak lehet. E' mellett az ökörfarkkóróból, bodzából, édes köményből, ánishól, maholagyökérből készített theákat, sűrű árpa vagy zabkásaleveket is ihatni 's a' t. Estve a' lefekvés előtt meleg lábfördőt vegyen a' Beteg, de utána mindjárt ágyába feküdjék és azon legyen hogy lassacskán izzadhasson. Ha a' köhögéssel semmitsem vet ki, nyeljen le ottan ottan egy kevés mürok vagy sárgarépa-levet, vagy igyék lenmagthéat de ezt sűrűre ne főzze, mert másként émelygést és hányást okoz. Lehet a' következő porból is késhegyenként bevenni:

Végy Édes köményt (foeniculum)

Ánismagot

Édesgyökeret

Arábiai mézgat (gummit)

Tejczukrot

Féjer czukrot. Mindenikből egy nehezéknyit és összekeverve törd] finom porrá, és végy be belőle, míg a' köhögés nedvessé nem lesz, késhegyenként.

Az eledelek közül leginkább a' savanyú és igen sós ételeket, húst, kivált füstölt hust, lisztételeket, régi sajtot és szeszes italokat szükséges kerülni. — A' torokban való alkalmatlan csiklandást és ingerlést a' mon-

dolatéj, mellyhez, egy pohárnyiba, másfél vagy egy nehezeék arábiai mézgapor vegyítették, legjobban elhárítja, ha belőle félóránként a Beteg egy evőkalánnal vesz be. Ha a' köhögés a' melljét igen megerölteti, és benne valahol szúró, nyilaló fájdalmat érez, már akkor orvos hívatasson. A' ki ezt elmulasztja, könnyen mellgyulladásba esik. Ha a' hurut már sokáig tartott, akkor az izlandiai zuzmóból készült théa is hasznos, mellyet külömbféleképpen lehet használni. A' nyalya' elején élni vele, nem jó, mert igen hevít.

Ha más hideglelések is volnának még jelen, akkor ezekhez kell az orvoslást szabni, a' miut alább elő fogjuk adni.

2) Régi, megrögzött Keh.

Minekutánna a' hurut egy darab ideig tartott, legtöbbsnyire minden kártétel nélkül ismét nem sokára elmulik, és pedig leghamarább a' testnek melegen tartása és gyenge izzadás mellett. De ha a' Beteg a' maga csekélynek látszó baját fel sem vette, 's mi több, magát új okok' behatásának tette ki, akkor nála egy alkalmatlan és fölötte erőszakos köhögés ver gyökeret, melly miatt több hetekig sem alhatik. Hogy ezen' erőltető és sokáigtartó keh miatt nem sokára a' mell is szenvedni fog, kiki gondolhatja. Ebből származik a' gyakor vérköpés; ebben van gyakorta a' tüdőkörságnak első oka, a' melly egyébként nem támadott volna. — Az orvoslás külömbféle a' köhögés minémiségéhez képest. Midőn a' nyak belől igen száraz, a' torokban valamelly fájdalmasan csiklandó érzés van jelen, és a' Beteg' szava egészen hallatlan, akkor friss mondola olajból és arábiai mézgából vízzel keverve készült fattyú mondatéj szokott használni. Ebből vegyen be a' Beteg minden órában, vagy ha a' köhögés kisebbdik, minden két órában egy gyermek evőkalánnal.

A' lágyító théa italok, a' rozsliszt leves, árpa és zabkásalév, ée. itt is nagyon hasznosak. Ellenben mikor a' köhögés görcsféle, a' mit abból ismérhetni meg, hogy a' Beteg időnként köhécsel de röviden, és a' nyakában kellemetlen csiklandást érez, akkor a' följebb javasolt Emulsió nem elég, hanem orvoshoz szükség folyamodni. Az erős szikfűvirág' théát is lehet pipacs szirruppal vegyítve minden órában egy kávéskalánal hasznosan beadni. A' gyomor megterhelés után szármozni szokott köhögést legbizonyosabban egy orvos által rendelt Hánytatószer, és utána vett gyomorerősítő szerek hártják el.

A' Diaetára nézve ugyan azt kell megtartani, a' mit a' hurut alatt mondtam. Leghasznosabbnak tapasztaltatott a' ris és aprókásából főtt nyálkás lév, zabdaralév, lágyító théaitalok, ée. ellenben minden igen sósat és fűszerszámozottat, minden hevitöt, p. o. bort, égetlbort, erős sert, minden hideg és füstölt eledelet el kell távoztatni. A' nyak és mell tartassék melegen, és néha egy darab flanellt is jó rajtok hordozni. Nedveshideg időben a' szobában kell ülni és ott mértékletes, egyenlő melegben tartózkodni; fölöttébb ártalmas a' reggeli köd. Általában tavaszkor és őszszel jó gyakorta ez a' köhögés elő, és azért leginkább ekkor szükséges kinekkinek magára vigyázni.

3) Roszszagú, bűdös L ehellet.

Több okból lehet a' lehelletnek rosz szaga, majd a' tisztátalan magatartás, majd a' nedveknek rosz minémúsége miatt, majd a' fogak' némelly nyavalyájinak következésében. Végre néha a' bűdös szag a' gyomorból jó ki, és ekkor az emésztés hibás.

A' tisztátalan magaviselet miatt azoknál jelenti magát a' bűdös lehellet, a' kik a' szájokat ki nem öblítik, evés' után fogaikat nem tisztítják, hanem a'

közöttök maradt ételeket megromlani hagyják, és végtére a' fogaikon, kivált reggelenként, lévő tapadós nyálkát le nem mossák. Ezen esetben egyedül a' legszorosabb tisztaság segíthet, a' fogaknak mindennapi megkefélése, vagy döröslése, a' fogak között maradt ételeknek eltávolztatása, a' fogaknak friss zsályalevelekkel való dörögltetése, a' száznak friss forrásvizzel való kiöblítése, vagy a' chinahéjnak főtt levével, ée.

Ha az ok a' nedveknek valamely rossz tulajdonságában vagon, a' lehellés útján meggyült tapadó nyúlós nyálkában 's a' t. akkor a' gyógyulás nehezebb. Az utolsó esetben gyakran legelőbbet ígérnek a' tavasz-kori savókúrák.

Mikor a' rossz büzü lehelletet az odvas (cariosus) fogak okozzák, akkor az üszögös megromlott részt rölok le kell vakartatni, a' fogakat naponként finom porrá tört és jól záródó edénybe tartott, száraz Hárs-faszénnel és ottan ottan chinahéjporral is tisztogatni, sőt nappal többször is a' száját zsálya vízzel kiöblögetni, a' mit különösen a' Dohányozóknak valahányszor kiegészített pipájokat leteszik, ajánlhatni; de ezen szerekkel még azután is hasznos élni, ha már a' rossz szag elenyészett.

Végtére midőn annak az oka a' gyomorban és emésztésben vagon, a' mit abból ismérhetni meg, hogy néha a' szájba valamely záp tojás ízű és szagú felböfögések emelkednek, akkor a' gyomrot hashajtókkal lehet kitisztítani, vagy ha okadásra való hajlandóság mutatja magát, inkább hánytalószerral; melly szereknek rendelését minden esetre orvosra kell bízni. A' hányás után egy darab ideig még keserű gyomor-ceppekkel is szükséges élni, és szoros diétát tartani. A' Beteg kerüljön minden húseleket, hüvelyes veteményeket, minden füstölt eledelt, halakat, osztreákat, tejet és lisztes ételeket, ellenben éljen inkább fűszeres.

és gyomorerősítő, és izgató táplálószerekkel, néha egy pohár veres borral; a' régi főzelék nem neki való, de az új és gyenge konyhai plánták tavaszkor jót mivelnek. Különös ajánlásra méltó a' rutával, vízi zsá-zsával, friss plántákból nyomott levekkel 's a' t. való élés. A' sajtot minden más eledeleknél inkább kell távoztatni.

4) Torokgyék, nyakgyúladás, torokgyúladás, torokfájás.

Ekképpen három különböző nyavalyák neveztetnek, először a' nehezen nyelés, vagy a' nyelés' műszereinek gyúladása, — másodsor a' fül és nyálmirigyeknek gyúladása, és végre harmadszor a' hártás torokgyék, vagy a' gégeinek ágazataival együtt, és a' gégefőjnek gyúladása (Croup).

Az első, a' legesekélyebbi, áll a' nyelvcsapnak többnyire csak könnyű gyúladásban, a' melly része a' toroknak ilyenkor nagyobb és igen veres: az egész szájpaddás fődés is fölötte piros és részesül a' gyúladásban. Ez az oka, hogy a' Beteg, valahányszor valamit le akar nyelni, légyen az akár folyó, akár merő dollog, mindég igen nagy nyomó fájást érez, a' mi néha egyszerűsmind szuró is. A' veszedelmességét a' vele együtt járó hideglelés határozza meg, és ez hol hurutos (cattarrhalis) hol forró vagyis gyúlasztó hideglelés. Az elsőbbitben a' Betegek meglehetősen érzik magokat, mint a' náthánál; de az utolsóban ellenkező történik, a' mint ezt a' forró hideglelésnél meg fogjuk mutatni. Az orvosi velebánás mind a' kettőnél csaknem egyenlő, csak hogy a' nagy gyúladásnál elejente orvos, és gyengítő diaeta kívántatnak. Sokkal többször fordul elő a' hurutos torokgyúladás, a' melly néha, mint a' nátha járványképpen jelenik meg, és mindeniket megtámadja. Ilyenkor jó a' torkot gyakorta kiöblögetni, a' mire

a' mályva és bodza herbaté, fele téjjel igen alkalmas, ha minden fél csészényihez egy kávé kalán rózsaméz is tétetik: vagy mályva, bodza virágot és egyéb lágyító virágokat lehet főzni tej nélkül, és ahoz egy kevés eczetet adni, melly keverék a' nyakban megtapadt nyúlós nyálka' elválását igen segíti. — A' nyálka' gyógyulását sietteti a' mértékletes melegben létel is, mivel azt majd mindég a' meghülés okozza. Idé tartozik a' nyaknak melegen való bekötése, kivált flanellal, a' mellyet előbb a' gyalogfenyő' füstjével jól át megát járattak és így tüstént melegen felkötöttek. Heylesen élhetni a' füves zacskókkal is, melly végre én különösen a' bodza és szíkfűvirágot, borsos és fodor mentát, mindenikből két latot, egy nehezék kámmforral, finom porrá törve és gyolcsba vagy még jobban flanellba varva, ajánlhatom. Egyszer'smind bodzathéát egy kevés bodzaízzel (lekvárral) is ihatni, hogy a' test mindenütt mértékletesen izzadjon. E' mellett a' szoba hűves ne legyen, a' Beteg'lábai melegen tartassanak és neki hideg italt ne adjanak. Az olyan napokon, mikor a' gyúladás igen nagy, a' Betegnek kívánt könnyebbségére válik, ha néha egy kis kávé kalánnyi fáiszeder-szirupot nyelegethet. A' bodza herbathé is rummal vagy jó égetborral, mellyeknek 'gözzét a' Beteg olly melegen a' nyakába szívja, a' mint türheti, igen hasznos gyógyítószer. Ha egyszer'smind hasdugulás is van jelen, akkor tisztított borkövet vízben, vagy keserüsót lehet inni, míg a' hasdugulás, melly a' hideglelést föntartja, el nem múlik.

Ha a' fül és nyálmirigyek vannak meggyúladva, ekkor ismét kis hurutos hideglelés jelenik meg elején, kivált többször előkerülő borzadás, a' midőn egyszer'smind a' gondolák is az áll alatt megdagadnak. Erre az egyik vagy néha mind a' két felől a' fülnyálmirigynek' daganatja tűnik szembe, a' miért az áll-

kapezát mozdítani is alig lehet ('s azért a' Beteg a' száját sem táthatja fel) és az egész ábrázat elferdülve látszik. A' jókora daganat kívülről csak ritkán veres, de mindég kemény. Az állkapeza' mozdulatlansága miatt rágni lehetetlen, és a' belől szintúgy megdagadt nyakmirigyek még a' nyelhetést, sőt gyakran a' lehellést is fölöttébb nehezítik. Mikor hozzá újabb meghülés talál járúlni, vagy a' Beteg illetlen szerekkel él, akkor a' daganat egy igen nagy hideglelés közben hirtelen' elenyészik és a' herékre vagyis tökgolyókra száll. Ha ekkor ismét más meghülés történik, akkor a' hideglelés még fölyebbre hág, a' nyavalya magát az agyvelőre veti, és ebből dühösködés és halál szokott következni. A' testnek melegen 's általában az okos diaeta szerint való tartása tehát ebben a' betegségben különösen megkívántatik, minthogy olly könnyen vetődik a' nemesebb részekre, és az villendő gyógyításkor éppen nem veszedelmes.

Ez a' nyavalya majd mindég csak fiatal személyeket lep meg, és néha járványképpen kóborol, kivált nedves, hideg és ködös időben.

A' vérelesztést, hashajtókat és mindent, a' mi gyengít, kerülni kell, és mint az előbbi esetben a' melegen tartása a' testnek fölötte szükséges. Ha a' daganat nagyon meg volna gyúladva és vörösedve, és belőlről kopogni és gyakran szúrni kezd, akkor lehet, a' mint a' daganat nagy vagy kicsiny, egy vagy két oldalon vagyon, fött kását felrakni. Fő dolog marad mindég, a' daganatot jól melegen tartani, és a' vele járó inhidegleléskor, ha el nem akar oszolni, vagy másuva akar vetődni, valamelly izgató szert rá tenni. Mint minden mirigydaganatoknál, úgy ennél is a' köznép a' kenést 's nyomást szokta elővenni; a' mit én soha nem javaslok senkinek. Mikor a' gyúladás és daganat a' herékre szállott, akkor ezeket is melegen kell tartani, mert így

a' veszedelem nem igen nagy: de ha innét is elenyészik, egyszer'smind a' Beteg dühösködik, vagy legalább félrebeszél, a' szemei kiduzzadnak és csillognak, és egyéb hasonló agyvelőgyúladásra mutató jelek vétetnek észre, akkor már az Orvosra kell bízni a' gyógyítást.

A' gégenek gyúladása (hártyás torokgyék, *Croup*) minden kétségen kívül a' legveszedelmesebb torokgyék. Ez egy gyermeki nyavalya, és itt csak azért iratott le, hogy a' többi torokgyéktől igen messze ne essék. Gyakorta járványképpen jelenik meg, és leginkább gyermekeket támad meg öt esztendő koroktól fogva tizenkettőig. Elejente köhögés és nátha, egy kis hurutos hidegleléssel mutatja magát nálok; de nem sokára megszorúlt lélekzetről, nyakoknak öszvehuzódásáról, a' gégefejen pedig nyomásról és szúrasról panaszkodnak, 's ekkor a' köhögésnek egy különös rekedt 's egyszer'smind sipoló hangja lesz, melyet igazában semmihez sem hasonlítani, mint egy fiatal kakas' kukorékolásához. Majd a' köhögés' hangjához a' beszéd' hangja is hasonlítani kezd, a' melly nevezetesen még az által is figyelmet gerjeszt, hogy az gyakran, úgy szólván, nyikkanik. — Mennél harsányabban sír vagy beszéll a' gyermek, vagy mennél többször iszik, annál többször áll be a' köhögés, és mennél erőszakosabbá lesz ez, annál inkább szokott nevedni a' hideglelés. Utóbb a' köhögéssel hártvás részek vettetnek ki, és ekkor a' lehellés is szabadabbá lesz; de ha az nem történik, akkor a' füladozás nagyobbodik és nem sokára a' fuladásbéli bajok állanak elő. A' nyavalya' kezdetén a' hideglelés elelesenededik, de utóbb folyvást tart, és a' gyermekek a' fejüket hátra feszítik, a' mi az ő lehellésöket könnyebbíteni látszik.

A' gyenge igen gerjedékeny, kivált szőke de leginkább bőnedvű gyermekek vagynak ezen veszedelmes nyavalyának legtöbhnnyire alávetve.

A' veszedelem mindenkor igen nagy, és a' halál néha már két, három nap múlva, gyakrabban a' he- teidktől a' kilenczedikig, köszönt be. Midőn gyógyú- lás következik, akkor a' nyavalya továbbá huzódik, és kivált a' köhögések még egy darab ideig eltart; de még is a' köhögésnek leírt hangja ismét kicsinyenként el- enyészik.

Ha a' leírt történetek mind jelen vannak, akkor nem kell késni, hanem tüstént Orvos után kellettik menni.

Ha a' lehellés hörgővé leszén, vagy már némelly hártya darabok is vetődnek ki, ilyenkor a' dohány- pornak (tobák, burnót) felszívása is az orrba gyakran hasznos, mert a' prüszentéskor szintűgy könnyen ki- vettetnek a' hártvás darabok.

A' betegség alatt a' gyermekeknek csak langyos, nyálkás italokat szabad inni, és mivel ez a' nyavalya könnyen visszatér, őket a' meghüléstől oltalmazni kell, és mindég fődött nyakkal és fővel járatni.

5) A' Golyva.

Tulajdonképpen a' golyván a' Pai'smirigynek és körülötte lévő sejtszövetnek dagadása értetődik; azon- ban közöslég akármelly, a' nyak elején fekvő hasonló formájú daganatot is annak neveztek. Mindjárt a' szár- mazása után ez a' daganat puha, 's ekkor leggyógyúl- hatóbb: de mennél tovább tart és hagyatik orvosolat- lanul annál keményebbé és gyógyúlhatatlanabbá leszén:

A' golyva mindég lassanként támad, leginkáb a' mély, mocsáros és nedves völgyekben mindég csak a' gyermekeken és fejérszemélyekben, felnőtt férjfiakon soha sem. Legtöbbsnyire a' nyaknak igen nagy meg- erőltetései adnak reá alkalmat, p. o. az erős kiáltozás; rikogatas, nevetés, éneklés, fejnek hátraszegése, és a' nehéz terheknek fejen hordoztatása, innét a' hegyes

vidékeken, a' hol ez szokásban van, leggyakrabban láttatik. Bizonytalan még, valyon némelly ételek, kivált a' nagyon zsirosak, kövérek, némelly itali vizek, mint a' hóvizital is, golyvát okozhatnak e; azonban nem úgy látszik. — Némelly fejérszemélyeknek, midőn a' havitisztulások nem akar jól szolgálni, egy a' golyvához hasonló daganat szokott a' nyakokon támadni, és ennek oka nem másunnét van, mint a' vérnek a' nyakvérérekben való megtorlódásától, itt a' lábfördők a' legjobb segédszerek; de az efféle dagadások legtöbbszörre magoktól is elmúlnak a' havitisztulás' beállásakor. —

A' golyva mindaddig legalább nem fenyegeti az életet, míg még kívülről nagyobbodik; de ha befelé nő, és a' lehellés' útját öszvenyomja, akkor könnyen füladozásbeli bajokat és gutaütéseket szülhet.

A' golyvát könnyű elkerülni, ha valaki az elébb felhozott ártalmakat, annak okait, magától eltávolította. Ez különösen a' Szülőasszonyokat is érdekli, hogy a' fejüket a' vajadás alatt igen hátra ne szegjék, vagy feszítsék. Főképpen száraz, magasan fekvő lakást kell választani, néha *Szelteri* vizet inni, melly a' golyvát kissebbíteni mondatik: úgy a' barnaserek és az asztalnál egy pohár bornak itala is ajánltathatóbb, mint a' huzamos vízivás, kivált ha a' víz nem tiszta kövences forrásból merítettik.

A' betegség már kifejlődve lévén, orvosi segédelmet óhajt.

A' golyva ellen való hasznos szer a' megégetett spongyiának a' lúgja. E' végre egy lat megégetett spongyiára egy font meleg víz öntetik, és egy darab ideig rajta hagyatik, azután leszűretik, és így adatik belőle a' Betegnek háromszor vagy négyszer napjában egy evőkanállal. Egy újolag feltalált szeren kívül, (mellyet én, minivel könnyen veszedelmes következésű lehet, itt el-

hallgatok, és az orvosra bízok) a' tengeri spongyia legnevezetesebbé lett a' golyva ellen, és minden, Golyva-por név alatt ismérletes, öszvetett orvosságban benne va-gyon; de az olyan személyeknek éppen nem való, a' kik gyenge mellűek, vagy talán vérköpésre hajlandók, mert ez utolsót igen elősegíti.

Kivülről a' daganatot igen jó, flanállal dörölni, mert ez a' szívó edények' munkásságát neveli és így a' megtorlódott, dugúlt részeket oszlatja. Lehet a' dör-sölésre valamely, előbb masztixval, borostyánkővel, fenyőmaggal vagy füstölőporral megfüstölt flanellt is elővenni, és a' döröslés után is a' nyakon hordozni. Továbbá külsőképpen alkalmas: a' kámfor spirítus, Koloniai víz (Eau de Cologne), repülő Kámforkezet, ée. melyeket többször napjában bekenhetni, és red ismét befüstölt flanelt boríthatni.

Nyomás által a' golyvát megkisebbitni, vagy leg-alább azáltal annak nevedését akadályozni, akkor lehet, ha így az befelé nem nyomódik, és sem a' sza-badon lehéllés, sem a' vér' visszafolyása nem gátoltatik.

A' golyvának felvágását, valamint a' szőrmadza-goknak bele huzatását is, a' Chirurgiára bizzuk, és itt elmellőzzük. — Ha az előadott módon valamely goly-va meggyógyított is, még is mindég egy arra való hajlandóság marad hátra, és azért a' Beteg mindazok-tól szorgalmasan ovakodjék, a' melyek a' nyavalyára okot adhatnak, kiváltképpen a' melyeket elől felhoz-tunk, úgymint a' nyak' megerőltetéseitől, a' hátrafe-szítés, éneklés, muzsikaszerek' fuvása, ée. által.

6) A' mellnek nyálkássága, torhássága.

Valamint az orr' nyálkahártyában néha több nyál-ka vagy takony választódhatik el (p. o. a' náthában), miként továbbá a' vérhurkában is hasonlót veszünk észre (nyálkás aranyér), úgy néha a' testnek egyéb

részeiben is hasonló fölöttébbi nyálkaelválasztódást tapasztalunk, és különösen a' gégében vagy lehellőcsőben 's annak a' tüdőbe lenyúló elágazataiban, a' melly gyakorta olly bő, hogy általa a' testnek legjobb nedvei veszelődnek el, és utóbb, ha ez a' mellnyálkásság sokáig tart, sorvadás következik, mellyet torhás aszúkórságnak vagy nyálkás, takpyos tüdőkörságnak is nevezünk. — Ez a' torhának kivettetése mindég köhögéssel jár, de ezen köhögést mégis, a' mint a' tüdőkörságban történik, semmi vérköpés nem előzi meg. A' torha külömbféle, majd gömbölyű, mint a' horsó, majd zöldes, majd feketés színű, majd sárgás, sós ízű, majd izetlen és téjfejérségű. Mikor a' torha igen tapadó, és e' miatt a' köhögés igen erőszakos és erőltető, akkor egyszer'smind ezen erőltetéstől vérköpés is származik, és ettől a' valóságos évesedő tüdőkörságba való átmenetel.

Megismérhetni a' mellnyálkásodást abból, hogy a' Betegek az időnek változásaikor, kivált esős és ködös időben, könnyen elrekednek, és a' legcsekélyebb mozgások miatt is a' lélekzetők elfogódik, a' mit a' lehellőcsőben meggyült torhának tulajdoníthatni. Legtöbb torha választódik el reggel valamelly folyvást fojtogató krákogás közben. Igen könnyen járul hozzá hurut is, a' mi a' nyavalya menetelét siettetí. Szüntelen köhögés között leginkább reggel és estve vettetik ki a' torha, a' mitől a' Betegek erejüket fogyni érzik, elsóványodnak és ételkivánásokat elvesztik. Egyébként jól érzik magokat, és ezért olly igen gondatlanok a' magok állapotja iránt. — Lassanként a' baj aszúkórságba vagy szárazbetegségbe men által: a' torha genyetségesfélévé lesz, hideglelés mozgások állanak elő, az erők mindég jobban fogynak és a' mértékletlen izzadások és hasmenések végtére a' többi erőt is eleméztik. Legtöbbnyire az elsóványult Betegek utóljára meg is

dagadnak, az arczulatjok beesik, mint a' holtaké 's a' i. . míg végtére a' halál ki nem szállítja őket. A' mellnyálkásság leggyakoribb 's legkönnyebben az olyan személyekre jön, a' kikkel a' gyenge mell már velek született, a' nyálkafolyásra hajlandók, és a' hurutnak gyógyításával nem gondoltak: továbbá a' görvényes (scrophulosus) személyekre; a' meghűtés és elnyomott bőrkigőzölges, vigyázatlanul elűzött bőrkiütések, köszvény és csúsz után 's a' t.

A' mi a' gyógyulás' reménységét illeti, legtöbb függ azon időtől, a' mellyben az orvosi segedelem kerestetik, mert ha már sorvadás van jelen és a' nyavalya már igen sokáig tartott, akkor már alig látszik valami remény a' gyógyuláshoz. A' szabadon lehelhetés, és nem bő, íz nélkül való torha még jó jel, ellenben a' sós vagy édeses ízű kivetett torha, és mindennapi hideglelés, rosztat jövendölnek.

A' ki a' mell' nyálkásságát elakarja háritani, előbb az okait keresse fel, Néha önként támad az olyan személyeknél, a' kik a' görvénybenszenvednek, és ekkor legjobb ezt a' nyavalyát orvosolni, a' mint alább tanítani fogjuk. — Ha a' mell' torhássága más valamelly bajtól függ, akkor előbb ezt kell gyógyítani, mert így a' mellnyálkásság sokszor magától is elenyézik. Ha vérköpés volna egyszer'smind jelen, akkor ezt kell az utóbb leiratandó mód szerint orvosolni. — Ellenben mikor az elnyomott izzadságtól vagy elűzött bőrkiütésektől származott, akkor legjobban ajánlhatni a' meleg fürdöket, a' testnek melegen tartását és a' bőrnek flanéllal döröltetését, mellyet előbb fenyőmaggal megfüstöltek, az elhajtott rühet és hasonló kiütéseket pedig az által kell ismét a' bőrre hozni, hogy a' Beteg magát újra kitegye a' bőrkiütés' ragadványjának.

Így kell cselekedni, midőn más nyálkafolyások rekedtek meg, és mellnyálkásodást okoztak, p. o. az

elállott vagy állított nyálkás aranyeret, ée. ismét megindítani, hogy az abból eredett utóbbi mellnyavalya elműljék. — Midőn végtére a' szóban lévő baj olyan személyeket bánt, a' kik sok enyeges lisztételekkel, krumplival, ée. élnek, roszul emésztenek, és hasdugulásra hajlandók; ilyenkor gyöngye hashajtó szerek, másféle diaeta vagy életrend, p. o. húsételek, bőven megfűszerezve, és mértékletes borital, ée. lesznek hasznosak.

Mikor a' betegség csak nem rég' kezdődött, a' Beteg magát jó erőben érzi, és csak mellgyengeségről panaszkodik, kivált a' járás, felhágás ée. közben, akkor mellerősítő szerek vétessenek elő. Ide tartozik főképpen az izlandiai zuzmó 's egynéhány mások.

Legnagyobb változást okoz mindazáltal a' Betegekben, ha lakásokat felcserélik. Nevezetesen a' hegyes vidékek és magas lakások, a' hol a' levegő legtisztább, és a' hol a' tüdőkörságosak legroszabbul vagynak, használnak legtöbbet a' mellnyálkásságból szenvedőknek. Ha valamely kínzó görcsös keh is van jelen, akkor orvos hívatasson, de a' lábfordók is használtassanak. — Néha imitt vagy amott a' tüdő meg is gyúlad kisebb helyen, szűró fájdalmak jelennek meg, kivált a' mélyen lehelléskor, és vérhuzások a' kivetett torhában; ilyenkor gyengítő diaeta, és olajos nyálkás fatyú mondolatej mellett orvos kívántatik. Itt az árpavíz, lenmagthéa, maholafőzet, zabkásalév, tojásital és effélék hasznosak.

Tavaszkor a' mellnyálkásságból szenvedőknek ajánlatni, főképpen a' savó és fűkurákat különösen taraczkból, pitypangból, turbolyából, petrezselyemből, füstikéből, de még leginkább a' zsázsa ételt. A' gyümölcsökből legjobb a' szamóca vagyis földieper, ribizke, cseresnye és szőlő.

A' melly Beteg a' melljében csiklandást vagy karcoló érzést veszen észre, éljen édes szerekkal, millyenek: a' szedernedv, muroknedv, pipacszirup, ée: Ha már sorvadás van jelen, akkor tápláló eledelokkal kell élni, legjobb a' tej, a' kikenél hasmenést nem okoz; Szágo, és szálep, vízben, téjben vagy húslévben.

7) Fúladozás, szűk mellűség. (Asthma).

Fúladozónak nevezetik, a' ki a' melljében a' leheléskor valamelly gyötrő, szorongató érzést tapasztal, mintha öszve volna szorítva. Ez a' baj koronként szokott erőszakos megtámadásokkal vizatérni, és azután ismét elmúlni vagy enyhülni, és, a' mint vagy nedves vagy száraz köhögéssel van egybekapcsolva, nedves vagy száraz fúladozásnak mondatik.

Az okai külömbfélék, hol hypochondria és hysteria, vizkórság, bővérűség, elakadott húgyelválasztódás, hol makacs hasbeli dugulások, poros helyeken tartózkodás, érczözők az olvasztóhutatokban, közönséges testi erőtlenség, görcs, ée. néha elnyomott lábizzadások és bőrküütések, hirtelen begyógyult fekélyek, megrekedt hónapszámfolyás, meghűlés, a' szeszes italokkal való viszaélés és elmeháborodások is okozhatják.

A' komorkórság és szűnádra okozta fúladozásban a' gerjesztő nyavalyákat kell orvosolni az utóbb előadatandó rendszabások szerint, a' mikor a' szűkmellűség is magától megkisebbedik. Az olly pillantatokban pedig, mikor a' támadások megjelennek, a' mi leginkább valamelly puffasztó étel, vagy meghűlés ée. után szokott történni, a' szenvedőnek adjanak egy pipitérből klisztért, és belsőképpen Hoffmann' csepjeit czukorban, egynéhány borsos ménta olajjal készült pogácskákat kivált a' szűnádrás fejérszemélyeknél. A' bővérűségtől származott fúladozásban az érvágást fogja az orvos javasolni vagy egy meleg lábfordó is ajánlat-

ható, — a' megrekedt aranyeret, ha füladozást okozott, ismét meg kell indítani. Úgy a' megrekedt havitisztulást is.

Ha a' vizellet' rekedése volt oka a' szükmellűségnek, húgyhajtó szereket jó elővenni, hogy a' Beteg hasvízkórságba ne essék. Eledehül alkalmasak a' petrezselyem, spárga, ée., italúl a' fenyőmagthéa, belső szereket az orvos fogja rendelni.

A' makacs dugulásokat hárítsák el kliszterekkel, és haslágító táplálószerekkel, milyenek, a' fött szilvák, és tisztított borkő vízben iva.

A' kinél a' füladozást a' belehellt por okozta, mint a' kövágóknál, molnároknál, pékeknél és vendéghaj vagy parókacsinálóknál, az szívja magába a' lágyító szereknek páráját, p. o. a' bodza-, mályva-, mahola-théát, ée. és a' köhögést ne háborítsa, míg az nedves, és a' mellet nem bántja.

A' bélehellett érzőzőktől eredő füladozás, milyen az öntőhutákban dolgozókat szokta néha bántani, italúl tejet, zabkásalevet, ökörfarkkóró' virágból fött théát, mondolatejet, lenmagthéát, mahola főzetet (Decoctum), czukros vizet, ée., eledelül tej és tojásételeket kíván. Ha mellgyengeség is vagyon jelen, akkor a' mellnyálkáságban ajánlott herbaték lehetnek hasznosak u. m. izlandiai zuzmóból, csészeszárny' és higviricz gyökérből, kevés ánis-, bürövény-, és ániszapor magvakból.

A' csupán görcs okozta füladozás ellen az Orvos fog görcs ellen való szereket rendelni.

Az elnyomasztott bőrkiütéseket és lábizzadásokat a' közönséges és lábfordók, vagy ha ezek nem használnak, új megfertőztetés által szükség visszatéríteni, — a' vigyázatlanul begyógyított fekélyre pedig szerek által kell újra szert tenni, és mesterséges fekélyeket támasztani.

Ha végtére a' füladozást valamely elmeháborodás vagy a' részegítő italokkal való visszaélés szülte, akkor semmi által sem kerülhetni el jobban az új támadásokat, mint ha a' Beteg az ártalmas indulatoskodást eltávoztatni és a' szeszes italok' szeretetét meggyőzni iparkodik, — és ellenben néha valami Hivesítőt, p. o. egy pohár limonádét, ée. iszik.

8) Boszorkány vagy lidércnyomás.

Ez a' baj csak alva támadja meg az embert, és nem egyéb, nehéz lehellésnél, a' mikor is a' Szenvedőnek úgy tetszik, mintha a' melljét valamely állat nyomná össze. Azt véli, hogy ébren vagon, holott az egész történet tulajdonképpen csak nehéz álom. Az oka, a' gyomornak megterhelése, sűrű vér, és a' hanyatt fekvés igen alacsony fejlyon.

Az arra hajlandó személyek ne egyenek késő este, és ne sokat: ne igyanak semmi szeszes italokat, hanem vizet, és ha a' vérök igen sűrű, a' vízbe tisztított borkövet, czukrot is tehetnek. Ha a' megrekedt aranyér, megdugult havifolyás, vagy visszaüzött lábizzadás okozta volna ezt a' bajat, akkor ezeket kell magok módjok szerint orvosolni. De azonkívül még a' jobb oldalon való alváásra is kell az e' bajban szenvedőknek magokat szoktatni, és fejjel magosabban feküdni.

9) Fojtó vagy fúlasztó nátha.

E' nyavalya tulajdonképpen a' két utolsónak, a' mellnyálkásságnak és különösen a' füladozásnak is a' kimenetele. Véletlenül jelenik meg valamely abbéli támadás, sokkal erőszakosabb az előbbieknél, a' lehellés megrövidül, igen hörög és gyakorta el is marad; a' Beteg, ha bővérű, arczában elkékül mint a' megfojláskor; vagy halovány, mint az ájúláskor, ha beteges és a' támadás valami más októl, p. o. csak görcstől

szármozott. — A' gyötrődés, mollyet a' Beteg ilyenkor tapasztal, kimondhatatlan, és gyakorta a' természetnek ezen irtóztató erőlködését, a' levegő' bélehelhetésére, a' Beteg' képén és lélekzétvételein is megismérhetni.

A' fojtó náthától megtámadott Betegnek orvosoltásakor soha sem kell elfelejteni, hogy itt az élet mindég veszedelemben forog, és hogy minden, a' minek történni szükség, gyorsan történjék. A' melly Beteg a' megtámadtatás alatt a' képében elkékült vagy elszederjesült, ez bővérűséget jelentvén. néki orvos kell, ki, hihető vért fog bőven eresztetni. E' mellett a' melljéről a' nedveket más távolabb részekre tódítani is fölötté jó és hasznos. Ezen okból a' Beteg lábtalpais két segédök által kemény kefékkel folyvást szükséges vakartatni, legalább fél óráig, addig pedig egy meleg lábfordót kell készíttetni, a' mellybe, hogy erősebb legyen, három vagy négy lat mustármag hintetik. A' melljére ragaszszanak egy szélesen és vastagon felkent mustáros téstát, és addig hagyják ott, míg a' bőrt jól meg nem vörösítette. Ez a' mustár téstta leginkább ott hasznos; a' hol igen erős görcs is van jelen. — Azonkívül a' Beteggel forró boreczet' gőzzét kell beszívatni, a' mi legkönnyebben úgy esik meg, ha egy abba mártott ruhadarabot tartanak az orra alá. Lehet még a' kezeket és karokat is, ha a' kefélt lábak, mára' vízben áznak, flanállal erősen és folyvást dörgöltetni. — Továbbá azon kell lenni, hogy a' Beteg egy izgató klisztert kapjon, p. o. meleg sósvízből. — Mihelyest nyelhet, azonnal megczitromozott bodzaherbatét adjanak neki, hogy hasznos izzadás üthessen ki rajta, a' mit semmivel sem pótolhatni ki.

Végére intek minden embert, hogy az ilyen támadásnak elháríttatása után mindég Orvoshoz folyamodjék. Mert néha olly mélyen rejtezik a' nyavalya' oka, hogy ezt a' nem orvos éppen nem találhatja ki,

és gyakran elharítani még is könnyű. De mivel mégis, ha ismeretlenül marad, mindég szintolly könnyen, minden itt adott regulák mellett is, halált okozhat, minthogy a' fojtónátha mindég egy legveszedelmeseb nyavalya marad; tehát ezen esetben azzal nem gondolni annyi volna, mint az étellel játszani. — Ha a' támadást a' nyakban meggyűlt igen hő torha okozná, és ez gátolná a' lehellést, mint a' mellnyálkásságnál, és a' támadás szerencsésen elmúlt, ekkor Orvos által rendelt hánytatószer leghasznosabb; ellenben pedig a' támadáskor magánosan vétetve ritkán munkálkodik, és ha munkál is, szintolly hamar vonhat maga után halált, mint jobbúlást.

10) Mellgyúladás és oldalnyílalás.

A' mellgyúladás külömbféle: különösen az igazi és ál mellgyúladásra osztódik fel. Az elsőnél valamely igen szűró, nyílaló fájdalom vagyon jelen az egyik vagy mind a' két melloldalban, a' mélyen lehellés lehetetlen, a' hideglelés nagy, az érverés kemény, erős és gyors, a' kivetett torhában imitt amott vér látszik. Az ál mellgyúladásban ellenben minden történetek gyengébbek, semmi hideglelést vagy csak igen csekély mértékben, vehetni észre.

Az igazi, valóságos mellgyúladás leginkább, 's gyakran járványképpen, jelenik meg a' kemény telekben, kivált mikor metsző keleti szelék járnak, és főképpen a' fiatal, izmos, személyeket támadja meg. A' nyavalya erős fázással kezdődik, mellyre forróság következik, ez folyvást tart, és rendszerint csak reggel kisebbedik meg valamennyire. Ekkor a' Beteg arca igen piros, és nem feketik olly jól az egyik oldalán, mint a' másikon. A' nyelve is legübbnyire nagyon vörös, nem igen nedves és többnyire egy kevéssé reszket a' kinyújtáskor.

Ezt a betegséget okozzák az erős szelek, a testnek nagyobb megerőltetései hideg levegőn, p. o. a futás, táncolás, é. által, kivált ha utána mindjárt nyugvás következik, a szokott vérfolyásoknak megrekedése, és végre a hideg ital a test felhevültekor.

Már a gyúladás akár a tüdőt érte, akár a mellhártyát, a gyógyítás mindég ugyanaz marad, és csak az avval járó hidegleléshez képest lesz különböző.

Ha a hideglelés gyúlasztfő, akkor a nyavalya valamely rövid rázóhideggel kezdődik, melyet szembetűnő forróság vált fel. E hideglelés támadáskor, néha előbb is, a Beteg a melljében nyílalásról panaszkodik, kivált a lehellés és köhögés alatt, és csak ritkán áll elő ez a nyílalás hosszabb idő után. A lehellése megrövidül, minthogy a fájdalom miatt nem mer mélyen belehellni. Az érverés rendszerint kemény. Néha a forróság alatt a Beteg félre is beszéll, de ez nem olly fontos és már az érvágás után el szokott múlni.

Egészségre változik, ha a Beteg izzad, a vizellete sűrű, savós, nála orrvérfolyás, más elakadt vérfolyások, bő torhakivetés mutatja magát, vagy valamely köles himlő üt ki rajta, a mikor a hideglelés türethetőbbé, a forróság kisebbé és az érverés természetesebbé lesz. Ellenben az igen gyors, kicsiny és kihagyó érverés, sötétpiros pöffedt arc, álomkórság és valamely nyúlós véres nyálkának szüntelenvaló kivettetése rendszerint fölöttébb roszt jelentenek. Ha a nyavalyával helytelenül bánnak, akkor a tüdő is megevesedik, és tüdőkórság s ebből halál származik.

Az orvos által meghatározott, ollykor ismételt érvágás és nadályrakás mindég első szer léend. Elég ha erre az érverés puhábbá és a mellbéli nyílalás kisebbé lesz. Az érvágás mindég azon a karon történik, a melynek oldalán a fájdalom legnagyobb, és csak ak-

kor a' lábon, ha megrekedt havitisztulás vagy arányér okozta volna a' mellgyúladást.

Azonkívül a' Beteg olajból és arabiai gummiból vízzel 's czukorral készített ál mondolatéjjel éljen.

E' mellett csak vékony leveseket fűszerszám nélkül ehetik, és csak nyálkás italokat, p. o. lenmagthéát, árpagvizet, maholagyökérrel vagy ökörfarkkóróvirággal főtt vizet, ée. ihatik a' Beteg melegecskén. A' mellnyilalásnak és hideglelésnek elenyésztlök után, a' mi a' vérelesztésre hamarjában következik, az italok még folytatódnak, de az orvosság kimarad, és helyette a' Betegnek fehérmálva szirupot adhatni ottan ottan egy fél vagy egész kávé kalánnal a' szájába, hogy azt lassan nyelje le; ez által a' torka, mellje nedvesebbé lesz, a' torha, könnyebben vettetik ki és a' nyavalya jobbra fordul. A' torha kivettetését a' mályva', bodza', vagy szikfű' virágjaiból készült théák' langyos gőzei is, ha bélehelltetnek, igen előmozdítják.

Azután jó darab ideig főképen a' testnek felhevülésétől és meghütésétől szükséges őrizkedni. Ha valami köhögés maradna még utóbb hátra, akkor göres ellenes, és fölolvasztó érczszereteket fog az orvos rendelni.

Végre ha valahol újra valamelly nyilalás jelennék meg a' mellben, akkor legjobb mustártészttát tenni fel a' fájdalmas helyre. Így kell cselekedni mindennemű mellgyúladásokban a' felgyógyulás' ideje alatt.

Az epés hidegleléssel járó mellgyúladásnál, a' midőn az elsőbbnek minden jeleit tapasztalhatni, millyenek a' vastagon beborított nyelv, étel nem kívánás, nyomás a' szívgödörben, a' száznak kedvetlen szaga, a' szokott ételektől való írtózás, a' szokott kiüresedésekben való rendetlenség, akadozás, ée. miként a' gyomorbéle és epés hideglelésről utóbb elő fogjuk adni, az orvosi segedelem különböző, ahoz képest a' mint a' gyúladás, vagy az epés hideglelés előbb

voltak jelen. Az epés hideglelést a' maga természete szerint kell orvosolni, valamint a' gyúladást is.

Valamint itt, úgy kell a' nyálkás vagy taknyos hidegleléssel egybekapcsolt mellgyúladásnál is cselekedni, a' mint vagy az egyik vagy a' másik hatalmasabb.

Az ínhidegleléssel járó mellgyúladás még az előbbieknél is veszedelmesebb, és ezt mindég orvosra kell bízni.

Hogy a' Beteg' feje könnyebbüljön, annak lába' talpaira zabkásából vagy kölesből csinált meleg pépet borogassanak, ha nagyon eszelősködnék a' lábikrákra széles mustártésztát, úgy felváltva a' homlokára és nyakszirtjára is, a' hol azt csak addig kell hagyni, míg a' részeket meg nem vöröséti, és egyéberánt, ha a' gyúladás már kisebb vagy el is múlt, a' nyavalya úgy orvosoltatik, mint a' tiszta inhideglelés. Még egyszer említem, hogy soha sem jó, egy illy súlyos, és könnyen halálos nyavalyát Orvos nélkül gyógyítani bátorkodni, és én az elébb adott rendszabásokat csak azért hoztam fel, hogy a' Beteg, ha Orvost későn vagy éppen nem lehetne kapni, minden segítség nélkül ne maradjon, és a' velebánók 's rajta segíteni akarók valami rossz hibát addig is el ne kövessenek. Az efféle mellgyúladásokra jöhető, gyakorta halálos utóbbi nyavalyákon is jobban tud egy Orvos segíteni, mint ezt másoknak értethetővé lehetne tenni.

A' meggyógyulás után is még sokáig őrizkedjék a' volt Beteg a' sok beszélestől, hideg, kivált estvéli levegőtől, a' zordon szelektől, és az emészthetetlen és hevítő ételektől és szeszes italoktól. A' szobát az első 14 napok alatt elhagyni mindég veszedelmes.

11) Vérvörköpés, véres Kéh.

Ez a nyavalya, mellyben a köhögéssel világos piros híg vér vettetik ki, fölötte rosz kedvezésü, és szokott késérőtársa utóbb a tüdőkörság.

A tüdőkörságos szüléktől származott, gyenge benyomott mellü, és határok közzé szorúlt pirosságot mutató orcájú személyek esnek legkönnyebben vérvörköpésbe.

Az okok, mellyek vérvörköpést gerjesztenek, és a mellyeket az orvoslaskor is leginkább kerülniök kell a Betegeknék. a következendök: Minden a mi a melljököt megerölteti, mint az éneklés, kiáltozás, kurjongatás, muzsikaszerek fuvása, a tánczolás, futás, ugrálás, nehéz terhek emelése, grádicsokonvaló felhágás, ée. a porok béhellése, a mellre arányzott ütés, esés, nyomás. Ritkább esetekben a vérvörköpést a szokott vérfolyások megrekedése is okozza, p. o. a havitisztulásé, orrvérfolyásé, aranyereké, ée. Végre néha örökségképpen terjed tovább, és a mellnek egészségtelen alkottatásától függ, a mikor az ifjúkori esztendökben szokott megjelenni.

Ha a vérvörköpéssel valamelly szúrás is van jelen a mellben, és a Beteg igen hővérü, akkor eret fog az Orvos vágatni a karján, és csak akkor a lábán, ha a nyavalyát a havi tisztulás vagy aranyér megrekedése okozta. E mellett a Beteg a legnagyobb csendességben legyen, fönszóval ne beszéljen, ne kiáltson, és ne nevéssen, kerülje a fölöttébbi szobameleget és hevítő tollas ágyakat, semmi hevítöt ne egyék, ne igyék és csak nyálkás savanyított italokkal éljen, p. o. főtt árpavízzel, mellyhez citromlé vagy on a jó ízig vegyítve. Csak a nagyobb köhögéskor kell kevesebb savanyakkal élni hogy általok a vérvörköpés ne nevededjen. A lábfürdök és eltérítő hashajtó klisztérek is igen hasznosak.

Ellenben ha a' Beteg semmi fájdalmat nem érez a' melljében, ha füladoz és nem bővérű, akkor az érvágást és savanyakkal élést abba fogja az Orvos hagyni, helyettök csupán nyálkás italokat és klisztéreket használni, és ha szükséges, legföljebb egy hólyaghuzó flastromot a' mellre feltenni, és a' Beteggel vékony lenmagthéát gyakorta itatni.

Azonkívül a' vérköpésnek mindenik nemében a' testi és különösen az elmebeli mozgástól, indulatoktól is fölöttébb kell óvakodni, és a' köhögést göresszélesztő, és ércznemű fölolvasztó gyógyszerrel fogja az Orvos gyógyítani.

A' kávé't 's egyéb hevítő italokat és fűszeres ételeket fölöttébb kell kerülni. A' lábfördők is, hogy a' nedveket a' mellről eltérítsék, gyakorta igen fogantatosak, csak a' meghűléstől szükséges ekkormagát óvni. Azért legjobb addig az ágyat jól megmelegíttetni, a' fördőből kivett lábakat is meleg ruhával tisztán ledörsölni, meleg gyapjúkapczákat reájok huzni, és így néhány óráig csendesen az ágyban nyugodni. Itt azonban megjegyzést érdemel, hogy sok bővérű személyeknél a' meleg lábfördők és a' talpaikra tétetett meleg borogatások a' vért igen felpesdítik, 's azért nem nékies valók.

Mikor a' vérköpéssel nem gondoltak, vagy az már sokáig tartott, és már valamelly genyetséges torha vetetik ki, akkor tüdőkörsággal van a' dolgunk, mellyet a' következő szám alatt leírt módon kell orvosolni. A' mi a' diaetát (életrendet) illeti, a' vérköpésnél minden nehezen emészthető és dugító ételeket távoztatni kell, és csak vékony meg nyálkás táplálószereket jó választani. Ide tartoznak: a' vékony metélt, a' ris és aprókása, dara, szágo, zabkása, ée. de ezeket is, mint minden más ételeket és italokat, nem tanácsos igen

melegen elkölteni. A' Betegeknél fenn kell ülnök és állaniok, és hives, tiszta levegőben tartózkodniok.

12) Tüdőkórság, tüdőveszés.

Ezen általjában veszedelmes, 's végtére mindég halálos nyavalya, melly ellen minket a' természet még semmi védelemre nem tanított, rendszerint az előbb leírt mellnyálkásságra vagy a' tartós vérköpésre szokott következni. Egy szüntelenül gyötrő köhögés, mellyel fölötte sok genyetséges néha véres torha vettetik ki, a' főjele eme' sinlődésnek, a' lappangó hideglelések, igen szembetünő sorvadás, éjjeli izzadások és hasmenések a' mellnek elfogódásaival és mindég rövidebbülő lehellyel egyetemben, nem sokára a' Beteget, a' ki a' maga meggyógyulását haláláig reményli, a' sír' mélyére vezetik. A' szava lassanként rekedtebbé, érthetetlenebbé és végre egészen is hallatlanná lészen, valamint a' Betegnek a' beszéllés is fölöttébb terhére van a' szorongató fúladozás miatt.

A' tüdőveszésre természetesen hajlandók mindazok, a' kiknek öszvenyomúlt vagy ferde melljök, hosszú, vékony nyakok, kiálló vállapoczkájik vagynak, hirtelenül felnöttek, és az orcájiknak bőre gyenge, fejtér, és középen igen piros szokott lenni.

Nagyobb veszedelemben forognak még, a' kiknek már a' Szüléjök e' nyavalyában szenvedtek, és a' kire ez örökségképpen szokott tovább szállni. Nem kell azonban gondolni, mintha csak a' leírt testalkotásúak, vagy a' kik a' tüdőkörságot örökségképpen nyerték, volnának annak alávetelve, mert a' legegészesebb, legjobb mellű ember is tüdőkörságossá lehet, p. o. a' rosszul gyógyított mellgyúladás, köhögés és más mellbéli bajok után, az igen erősen tánczolás után, kivált ha valaki hideget iszik, az igen meleg levegőről igen hidegre menés, ée. után.

Már előbb említém, hogy az Orvosok még semmi oly szert nem ismernek, mellyel a' tüdőkörságot meggyógyíthatnák, és azért az egész segedelme az Orvosnak e' nyavalyában csak abban áll, hogy annak gyors menetelét lassítsa, tartóztassa és a' Beteg' kínjait enyhítse; de leginkább azokat, a' kik a' tüdőkörságra természetesen hajlandók, ennek kiűthetésétől mindenkorig, vagy legalább addig, a' míg lehet megoltalmazzák.

A' diaetetikai rendszabásokat, mellyeket az utolsó tekintetre nézve a' Betegnek megtartania kell, a' vérközpésről való értekezésben találhatni fel; t. i. legfőképpen a' mellnek mindenféle megerőltetéseit kell távoztatni, továbbá minden hevítő és igen fűszeres ételeket és italokat. A' tojásból, téjből való és nyálkás ételek, mint p. o. a' ris, vékonytételtek, aprókása, ée. kevés hús, minden gyenge új főzeléknek (a' répát, káposzta, és hüvelyes veteményeket kivévén), gyümölcs és hasonló eledelek ajánltathatók, és italképpen valamelly gyenge, nem hevítő, tiszta barnaser leghasznosabb.

A' kikhél már sorvasztó hideglelés jelent meg, azok rendszerint a' szokott ételektől idegenkednek, és inkább hivesítő és savanykás táplálószeret ohajtanak, mellyek között az érett hogyós gyümölcsök és a' citromsavany zakkásalévben vagy más nyálkás italokban a' legjobbak. Egyszer'smind tápláltatásúl, megfőtt szálepert, szágót, főtt vízbe kevert tojássárgáját czukorral, és más hasonló szereket is javasolhatni; másoknak az író esik legjobban, mert ez a' torkokat megnedvesíti, a' torha' kivettetését segíti, és mellette jól táplál is. A' zabból és árpából, megfőzött taraczkgyökérből és savóból készített italokat is némeltyek haszonnal itták ebben a' nyavalyában. Végtere a' mellnyálkásság ellen írt herbaté is, ha vele magánosan éltek, igen sokat használt a' tüdőkörságosoknak, és nyavalyájokat esz-

tendőkig is feltartóztatta, az egyéberánt helyes életrend mellett.

A' nyavalyának utolsó időszakaszában a' Betegek gyakorta semmit sem vesznek magokhoz, szemlátomást fogynak és így végzik osztán, magokkal, a' világgal, az Orvossal és a' körüllevőkkel meg nem elégedve, az előbb leírt történetek között többnyire néhány hetek sőt néha kevés napok múlva, nyomorúlt életöket.

A' tüdőkörságosak, a' mint tudva van, igen jól érzik magokat a' tehénistállóban, és ez, nyavalyájok gyors menetelét akadályoztatja. Egy kevés mozgást mindeniknek javasolhatni, csak asztal után nem, mert ilyenkor azt mindég szorongatások követik: 'Továbbá a' búslakodást kerülni 's ellenben mindég felvidulást kell keresni, és minden testi erőlködést is elmellőzni. A' szoros ruhákat, mellyek a' mellet öszvenyomják, és minden indulatoskodást messze kell kerülni.

Némelly szerek, mellyek még a' tüdőkörságban imitt amott hasznosaknak dicsértettek, e' következendők: Az ügorkának frissen kinyomott leve, és a' turbolya' leve, mellyből egy csészényit leginkább vékony borjúhús - vagy tyúkhúslével reggel iszik a' Beteg. Az öszveronesolt taraczkgyökér' levének is hasonló erőt akartak tulajdonítani. De a' kik e' végre a' makkávet ajánlják, igen botlanak, mert ezt, nehezen emészthető lévén, a' tüdőkörságosak nem bírják meg. Többet használnál bizonytal a' nyavalya' elején a' kecsketéj' itala és egy utána való sétálás reggelenként, de ezt nem kell ám a' test' elbágyadásáig folytatni. — A' lehellőcsökörságban (Luftrohrenschwindsucht) végtére, mellyet leginkább a' Beteg' szavának mindjárt elejénte való eltompulásából, a' nyakában lévő állandó ingerlés, csiklandás és vakaró érzésből ismérhetni meg, és különböztethetni a' tüdőkörságtól, a' héringtéj' mondatott legbi-

zonyosabb szernek, azonban az újabb próbatételek eme tapasztalásnak ellenmondanak.

Minden tehát, a' mit cselekedhetni, csak a' történetek' könnyebbítésében áll. Mikor a' köhögés igen erőszakos, olyankor mézből, tojássárgájából, és arabiai gummiból készült nyalni való orvosság a' legjobb. Végtére a' tüdőkörságosak szobáji mértékletes melegségük és a' füsttől, portól mentek legyenek.

II.

A' HASNAK ÉS BÉLCSATORNÁNAK NYAVALYÁJI.

1) Étel nemkívánás. Émelygés.

Ha a' mesterséges táplálószernek' nagy számát gondolóra vesszük, mellyekkel az ember a' mi korunkban, midőn az ételeknek és italoknak bevétele nem úgy tekintik, mint csak testünk' tápláltatására és föntartására szükséges dolgot, a' maga injjét csiklandozza; nem fogunk csudálkozni, ha az emésztetlenség és étel nem kívánás többször előfordúl, melly által az emberi testnek legfőbb munkálkodásai akadályt szenvednek. — Az étel nem kívánás sok nyavalyáknál is megjelenik, mint nyavalyabéli jel; de én ezenétel nem kívánásról itt nem szóllok; mert ez a' nyavalyának, mellytől függ, elenyészésével mindég el szokott múlni. Itt csak azon étel nem kívánásról van a' szó, a' melly minden más nyavalyán kívül, csupán a' helytelen életmódnak saját következése.

Vagynak olyan emberek, a' kik szüntelen gyomorémelygésről és étel nem kívánásról panaszkodnak, és ezt náluk csak a' rendetlen életmód okozza.

Vagy nem ettek 's ittak az olly személyek annak idejében, vagy emészthetetlen eledelkkel éltek, vagy végre igen sokfélével és olyanokkal, a' mellyek különböző erővel birnak, és egymással jól öszve nem férnek. Végtére még akkor is emésztetlenség származik, ha ebéd közben az ételek' elosztására és megemésztetésére szükséges nyál és gyomornedv, a' sok italok által fölötte megvékonyítatik, és így a' meghatározott célra elégtelen lesz.

E' bajnak gyógyítása a' gerjesztő okok' természetétől függ. Hárítsd el az okot és így a' következésének is el kell múlni! — Azért szükséges, hogy a' Beteg a' gyomorinak időt engedjen, a' benne emésztetlenül maradt eledelknek feldolgozhatására és kitakarítására, és olyan életrendet tartson, melly által a' gyomor újra meg ne romoljék. Az első gyógyítás tehát a' koplaltatás. Mind addig nem szabad a' Betegnek eledellel élni, míg csak természetesen meg nem éhezik, és ekkor is csak olyan táplálószerhez nyúljon, mellyeket könnyen megemészthet. A' táplálékok' mennyiségén kívül számba kell venni még azoknak választását és készíttetésök' módját is. Mennél egyszerűbbek és természetesebbek az ételek, és mennél csekélyebb mértékben él a' Beteg velök, annál könnyebben meghírja őket a' gyomor, és így annál könnyebben feldolgozza, és megemészti. — Harmadszor az evés' idejére kell vigyázni. Szükséges, hogy kiki bizonyos időtájban szokjék enni, és ne kövessé azok' példáját, a' kik, akár kell akár nem, mindég falnak, vedelnek. Negyedszer a' Betegnek foglalatosságát is, mellyet üz, tekintetbe kell venni. Legjobban emészt az, a' ki naponként sokat mozog, az ilyen a' nehezebben emészthető ételeket is könnyebben tűri. Azok pedig, a' kiknek foglalatosságával olyan mozgás nincs egybekötve, mindennap' egy darab idejé, ha hivataljok engedi, testöket legalább

járás által hozzák mozgásba, Ezen okból soha sem jó, kevéssel az alunniemenés előtt enni vacsorát, hanem ennek mindég valamivel korábban kell esni, mert a testnek vizerányos fekvésekor az emésztés leglassabban men véghez. — Evés közben soha sem kell sokat inni, és legtölyebb csak egy pohár jó gyomorerősítő bort hajtani fel. — Ha mind ezen vigyázás mellett sem történék jól az emésztés, akkor a gyomor' tájékát egy-néhányszor napjában döröljék meleg flanállal, hogy a gyomor' munkássága erősödjék. Végre a Hoffmann' gyomorseppjeit is elő lehet venni, melyekből egy órával evés előtt 10től 15 cseppig nyelhetni el. Még egyszer említem, hogy így csak akkor kell cselekedni, ha csupán és egyedül az étel nem kívánással van dolgunk, és ez nem valamely más betegségnek a története, symptomája.

2) Gyomorégés és fölöttébbi éhezés.

Gyomorégésnek mondatik egy a gyomorból a nyelőcsőn a torokba felmenő égető érzés, mellyel ha már megrögzött, és valamely különös új gerjesztőök járul hozzá, utóljára holmi vizes nedvesség bőfög fel, mellynek olly csípős savanyú íze van, hogy a fogakat is megtompítja, és azonkívül olyan szaga és íze mint az avas vagy megromlott kövérségeknek.

A gyomorégésre mindég az életrendbéli hibák adnak alkalmatosságot, kivált a nehezen emészthető zsiros, kövér ételekkel való élés, mellyek sokáig a gyomorban hevernek, előbb mint megemésztetődhetnek. Ez utolsó okból leginkább a gyenge gyomorúaknál vétetik észre. — Az orvoslást az okok határozzák meg. Mikor a gyomorégés a gyomorban lévő savanyúságtól függ, akkor minden savanyúkat és a mi savanyúságot csinál, el kell kerülni, főképpen a nyálkás és tészta ételeket. Midőn ellenben a szájba feljövő íz és szag

kozmás vagy avas, akkor különösen a' zsiros, kövér eledelektől kell tartózkodni. Az előbbi esetben hasznos a' Magnesia, kávék kalananként véve, az utolsóban pedig néhány lehámozott keserű gondolákat jó enni, mikor a' baj valakire jó. Azonban ezek a' szerek csak a' gyomorégésnek megtámadásaikor érnek valamit, minthogy a' jelenvaló alkalmatlanságokat háríthatják el, de magát a' nyavalyát, vagy gyomorégésre való hajlandóságot meg nem gyógyítják. E' végre használhatóak a' keserű gyomorerősítő szerek, mellyek a' gyomor' gyengeségén, mellytől nyavalya ered, és főtartatik, legjobban segítenek. Illyenek a' *Gentiana*, a' *Trifolium fibrinum*.

A' fölöttébbi éhezés annyiban atyafias a' gyomorégéssel, hogy az is a' gyomorgyengeségetől, és az ételeknek hibás megemésztődéséből veszi származását. De néha a' fölöttébbi torkosság csupán szokássá vált, — harmadszor azt a' beteges és rágó gyomornedv okozza, melly az éhezéshez hasonló érzést szül a' gyomorban, az első esetben, mikor a' nagyehetőséget a' gyomorgyengeség nemzi, a' mit abból ismérhetni meg, hogy a' bevett eledelék mindjárt, vagy legalább nem sokára ismét kitakarodnak, (vagy a' szájon vagy végbélen által), akkor úgy kell cselekedni, a' mint a' következő szakaszban fogjuk a' gyomorgyengeségnél tanítani. — a' kinél a' sokéhetőség szokássá vált, az uralkodjék magán, egyék naponként kevesebbet, és ha a' gyomra erősen dolgozik, csak nehezen emészthető ételeket, mellyekkel az több ideig vesződhessék. — Ha a' gyomornedvek hibás minémiségétől volna, akkor ezen elfajulás' természete vezesse a' gyógyítást. A' vele gyakran járó savanyú felbőfögések ellen savanyoltó szereket, p. o. magnesiát vagy szénport kell elővenni, — ha a' felbőfögés csipős, rágó, akkor a' nyálkás és olajos ételek, p. o. zabkásalév, gondolátéj, ée. használ-

nak, a' hashajtásra szokott személyeknek jó ilyenkor is hashajtókkal élnek, hogy a' gyomrok kitisztuljon. Mint háziszerek e' végre, a' Bétsi hashajtó ital vagy egy lat Szennalevelekkel főtt aszalt szilváknak a' leve elég ismereteseek. A' hol végtére a' nagyehetőség az elüzött vagy visszaverődött bőrkiütésektől származik, ott ezeket kell ismét a' bőrre kihajtani, vagy mustártésztaival, melly a' gyomor' tájékára tételik, vagy újabb fertőztetés által. Utoljára a' megbetegült résznek előbbeni állapotját kell erősítő gyomorcsappek által ismét visszaállítani.

3) Gyomornyomás — Gyomorgyengeség.

A' gyomorgyengeség kétféle lehet, és hol a' gyomornak érzékeny voltában, hol pedig inkább annak munkátlanságában áll. A' gyomor érzékenyebbsege igen gyakorta előfordúl az innyavalyákban, különösen a' komorkórságos és szünádrás személyeknél, úgy a' köszvényben és néhány más betegségekben. E' baj csaknem mindég a' gyomorgöresnek a' kezdete, a' mellyé kiesinyenként szokott általyváltozni. Én azért a' gyomornak ezen érzékeny voltát itt egészen elmellőzöm, és róla csak a' következő szakaszban a' gyomorgöres' orvoslásánál fogok szólni.

Ellenben a' gyomor' munkátlansága valami más; ez abban áll, hogy a' gyomor a' bévett, legkönnyebb eledeleket sem emésztheti meg, azért ezek abban változatlanul vagy igen keveset változva maradnak vagy így mennek el ismét. Az okát majd a' testnek közönséges gyengeségében találjuk, az elerőtlenítő nyavalyák, vérelvesztés, a' mértékletlen nemi gyönyörködések után: majd az erőtlenség csak egyedül a' gyomorban vagyon, és függ a' rendetlen életmódtól, a' mint ez a' Gazdagoknál legtöbbször tapasztaltatik. Ugyanaz származik a' szesz italokban való mértékletlenségtől a' minden négy,

öt, vagy hat hetek múlva Némelyektől bővetetni szokott hánytató vagy hashajtó szerektől, és némelly orvosságokkal, ée. való visszaéléstől. Néha végtére azt a gyomornak valamely helybeli baja vagy talán valamely részének megromlottsága is okozza, és ez kétségkívül a' legveszedelmesebb és legkevesebbé gyógyúlható gyomor gyengeség.

Legkönnyebben gyógyúl az olyan gyomorgyengeség melly a' gyomor' megterheltetéséből származott, és még nem sokáig tartott, holott ellenben a' hosszú ideig tartó mindég nehezen gyógyítható; mert ennél hamar életműves sérelmek fejtődnek ki a' gyomorban. Az Eszemiszómók' gyomorgyengeségében is végre kevés jót reménylhetni, mert az emésztés miatta néha végképpen elromlik.

A' gyomorgyengeség mindég csak kicsinyenként származik: ha tehát azt sikeresen el akarjuk hárítani, mindjárt elejénte kell hozzá látni, minekelőtte a' legfölsőbb lépesőre hágná. Kiki óvja magát különösen mind azon behatásoktól, mellyek ezen nyavalya' okai között előszámláltattak, tartson helyes életrendet, és ne éljen előbb gyomorerősítő szerekekkel, míg a' gyomorban lévő ártalmas holmik és emésztetlen táplálószerök belőle ki nem takarítottak. Csak azon esetben, ha történetből valakinek a' gyomrában valami étel nyomást okozna, lehet minden előrekészület nélkül napjában 10től 15. cseppig való keserű gyomorocseppeket bevenni, és e' mellett igen hasznos, a' gyomortájékot is kívülről egy darab flanállal dörölni. — Ellenben a' gyomornak nagy érzékenységekor, és a' boriszáknál, őrizkedni kell a' kiüresítő szerektől, mert ezekre néha sok rossz következhetik.

A' gyomorgyengeség' gyógyítására a' rendes diaeta vagy életrend többnyire elegendő. A' gyenge húsételek és jó levesek legalkalmasok, ellenben a' répa és ká-

posztaneműeket egészen távoztatni kell. A' Beteg szokják bizonyos időtájban asztalhoz ülni és enni, igyék evés után egy pohár jó gyomorerősítő bort, és tegyen mértékletes testi mozgásokat, de ne fogjon mindjárt tele gyomorral a' dologhoz, melly miatt a' gyomra öszve nyomattatnék és az emésztés akadályoztatnék. A' meleg italok, kivált a' théa és kávé ártalmasok, helyesebb valamelly keserű tiszta barna sert vagy jól megfűszerezett meleg sert inni. Jeles hasznúk a' keserű csinált borok is.

A' gyermekeknek e' végre ajánlhatni a' Rhebarbara tinkturát, húszlól harmincz cseppig. Mikor a' gyomorgyengeség a' gyomor meghűlésétől támadott, akkor egy mustártésztát kell vetni azon tájékra. Minden gyomorerőtlenségben jók végtére a' gyomorflastromok, mind az ismért aromatikos flastrom, vagy a' Klepperbeiné, mind az otthon készítették. Az utolsókat így lehet csinálni: Végy két evő kalánnyi reszelt kenyérhéjat, továbbá megtört fenyőmagot, mezei és olasz kömény magot, mindenikből fél kalánnal, fahéjat, újfűszert (Meuzwürz), gyömbért fűszerszegfüvet, mind egyikből egy kis kávé kalánnyit, fahéjvirágot (Simtblüthen) és szerecsendiót, mindenikből fél annyit, keverd mind öszve, tedd egy czintányéron az izzószen fölé és önts hozzá annyi vereshort vagy rozségettbort, hogy meleg péppé váljék, mellyet újjnyi vastagon vászonra kenj, és olly melegen, a' mint csak tűrhetni, tedd a' gyomortájékra. Ha ez a' flastrom megszárad, újra meg lehet, mint előbb, nedvesíteni és megint feltenni, a' minek igen jó haszna szokott lenni.

4) Gyomorgörcs.

Ezen nyavalya többnyire az éppen előbb leírt három emésztésbéli bajoknak következése szokott lenni, és kicsinyenként mindég magosabb lépcsőre hág. A'

fájdalom a' szívgödörben érzett nyomással kezdődik, de végtére olly erőszakossá lészen, hogy az egész gyomortájékot elfoglalja, és ollyan érzést okoz, mintha a' gyomor mindenünnen öszveszoríttatnék. A' Beteg kezei és lábai mintegy elhalnak, a' homlokát hideg veríték fűdi, valamelly erőltető ökründés áll elő, a' mikor a' hátában lévő fájdalom egész a' vállapoczkákig terjed, sőt a' lélekzetvételt is nehezíti. Midőn a' nyavalya magosbra hág, valamelly csipős savanyú, vizes nedvesség bőfög fel a' gyomorból, és ha a' nyavalyabéli támadás igen nagy és sokáig tart, még ajúlások és rángatódzások is járulnak hozzá. — A' gyomorgörcsbeli támadások elejéntén csak ritkán jönnek, de utóbb nem csak gyakortább jelennek meg, hanem sokkal nagyobb erőszakossággal is, úgy hogy egy támadás fél, sőt egész napig is eltart. E' baj legtöbbsnyire hasdugulással jár, a' mi a' támadásokat még inkább nagyobbítja.

A' gyomorgörcs nem annyira veszedelmes, mint inkább fájdalmas, és ha a' gyomorban élet műves hibák nincsenek jelen, a' czélarányos életrend mellett és az újabb okoknak eltávoztatása által, és ha még igen sokáig nem tartott, legtöbbsnyire hamar el lehet ismét háritani.

A' gyógyítást mindég az okok szerint kell elintézni, mellyek a' gyomorgörcsöt gerjesztették. Ha ezt valamelly epés ok támasztotta, a' mint néha meleg nyárban történik, úgy hogy a' Beteg' nyelve sárgás mocsokkal vonódik be, a' szája' ize keserű és felbőfögés, hányásra erőltetés vagyon jelen, akkor a' River italát fogja az Orvos rendelni.

A' támadásnak elmúlta után közönségesen valami hánytató vagy hashajtó szert rendel az Orvos az epés tisztátalanságoknak a' gyomorból való kitakaríttatásokra, a' mit a' görcsök' támadásakor soha sem kell cselekedni.

Ha a' gyomorgörcs a' meghűtéstől származott, akkor távoztatni kell a' hideg italokat, a' gyomortájkot naponként többször flanállal megdörgölni és repülő Kámforkenetet bekenni.

Mikor a' gyomorgörcsöt a' szelek okozták, olyankor a' puffasztó ételektől kell őrizkedni: a' hasat kliszterekkel megnyitni és a' görcs' jelenlétekor is néhány borsos méntapogácskákat bevételni vagy borsos méntathéat itatni.

Az eluyomott vagy megrekedt aranyértől vagy havitisztulás miatt következett gyomorgörcsben hasznosak a' meleg lábfordók és olajos kliszterek. Meleg fordókat tenni fel ilyenkor a' gyomor' tájékára igen ártalmas, valamint a' Hoffmann' cseppei. Tincturae Valerianae; melly szerek ellenben a' vén nem bővérű személyeknél igen jól illenek.

Ha geliszták vannak a' gyomorban, mellyből azok néha ki is vettetnek, senki se éljen mindjárt gilisztahajtó szerekkel: hanem előbb téjkliszterek által csalja azon férgeket ismét a' végbél felé, és azonban a' hagyma', mustár', torma' és effélek' ételével üzze le a' gyomorból. Csak ekkor vehetni be osztán haszonnal valamely gelisztaszert, a' mint utóbb tanítani fogjuk.

A' gyomorban lévő savanyúság ellen ajánltathatók a' gyomorégésnél dicsért szerek. A' diaeta az utóbbi esetben olyan legyen, mint a' gyomorégésnél mondatott.

Az elüzdött v. beverődött bőrnyavalyákat és lábak' izzadását a' közönséges és lábfordók által kell ismét a' bőrre kihajtani, és ha ez nem elég, a' testet a' ragadványnak kitenni.

A' kóborló csúsz ellen, melly a' gyomorra vetődven benne görcsöt okozott, nincs jobb, mint mustártésztát tenni fel a' gyomor' tájékára és ezt melegen tartani. Belsőképpen semmit sem kell adni, és igen könnyű, nem izgató diactát rendelni.

A' gyomornak fölöttébbi érzékenysége miatt támadó gyomorgörcs ellen az orvosok görcs ellen való szerekekkel, és némelly érczneműekkel élnek.

Eltávoztatódván így a' gyomorgörcsnek oka, de az maga még jelen lévén, izgató szereket lesz jó használni, mellyre a' támadások mindég gyengébbek kezdenek lenni és végtére egészen is elmaradnak.

5) Gyomorgyúladás.

Ezt legtöbbször a' jeges, hideg italokkal a' testnek felhevültekor élés, vagy mérges holmiknek elnyelése, szeszes italokkal visszaélés, és idétlenül vett nem az Orvos által rendelt Hánytatók, úgy a' szokott vérfolyásoknak megrekedése után is látjuk származni; kezdődik valamelly, a' szivgödör' tájkában érződő, tartós szuró fájdalommal, a' melly az erősebb gyúladásnál égetővé és a' legszelidebb ételek és italok által is szinte elviselhetetlenné szokott lenni. Ide járúl egy mindég visszatérő fölötté fájdalmas okádás, a' mellyet akarmelly eledel is támaszt. A' Betegek tehát a' legesztőbb szomjúságot sem bátorkodhatnak oltani. Nem sokára majd hideg veríték üt ki rajtok és ájulások, inrángatódzások és eszeveszetség hozzák el a' kívánt halált.

E' nagy veszedelemből kiki elgondolhatja, hogy itt mindég és gyorsan Orvoshoz kelljen folyamodni. Ha nem kaphatni őtet hamarjában, akkor egy Seborvosért kell küldeni, hogy a' Betegen tüstént eret vágjon, ha ennek érverése igen kicsinynek látszik is előtte. Így sem akarván az okádás elállani, azonkívül ha az Orvos vagy Seborvos jónak találja még 12 — 16 darab pióczát, sőt a' betegség' állapotjához képest széles hólyaghuzó flastromokat is szükséges lészen a' fájdalmas helyre felrakni. — A' borogatásokat és belső szereket az addig elérkezet Orvos fogja rendelni. A' lenyelt rágó

és mérges holniktól eredett gyomorgyúladásnál, men-
nél több lenmagolajat vagy tejet, tojásfejét, téjfölt,
írósvajat vagy zabkásanyájkát nyeljen le a' Beteg.

6) Okádás, Hányás.

Az okádás igen számos okoktól származik, mel-
lyek azt inkább vagy kevesbé veszedelmessé teszik.
Mikor a' gyomor romlottságától származik, akkor rend-
szerint nem veszedelmes; és ilyenkor a' hányást in-
kább elő kell mozdítani, p. o. langyos vajaszvítal ál-
tal, nem pedig elállítani igyekezni. Sokkal rosszabb,
ha valami más nyavalya vetődik a' gyomorra és há-
nyást okoz; mert ez néha olly makacs, hogy sokáig
nem lehet elállítani; a' mi kivált a' nehezen okádható
személyeknél, mivel náluk nagy erőltetést és megrázó-
dást okoz, annál veszedelmesebb. Így megesik p. o.
gyakorta, hogy a' test' meghűlése után a' csúsz vo-
tódjék a' gyomorra, a' mire különösen igen fájdalmas
hányás szokott következni.

Ezen esetben legjobb mustártésztát tenni a' gyo-
mortájékra. Még fájdalmasabb az elnyomott köszvény-
lől vagy podagrától eredő hányás. Ebben lábfordóket
hasznos elővenni, hogy a' lábköszvény ismét lehuzód-
jék; ha ez nem volna elég, akkor lehet mustártésztát
is a' gyomornak a' podagrától megtámadva volt részére
feltenni, azonkívül igen szükséges magát a' szeszes,
hevítő valamint a' hidegítő és savanyú szerektől, éte-
lektől és italoktól megőrizni.

A' megrekedt lábizzadást, a' mint már egyébütt
mondottuk, meleg lábvizek által kell újra előhozni.
A' húgyműszerek' görese miatt elakadt vizelléskor néha
húgyszagú nedvesség vettetik ki a' hányás alatt. Itt igen
hasznos a' zabkásából vagy lenmaglisztből készült és
a' hólyag' tájékára tett borogatás, a' meleg fürdők és
lenmaggal főtt vízzel való klisztérezés, nyálkás italok

's ezek között főképpen a' len vagy kendermag' vékony théája, kivált ha a' Beteg olyan ételekkel is él, melyek valamennyire vizellethajtók, p. o. spárgával, petrezselyemmel, fenyőmagthéával, ée.

Ha az okádást valamely bezáródottsérvés okozza, akkor úgy kell cselekedni, a' mint ezen bajnál előadjuk.

A' hányásnak egy más neme az Eszemiszomokat szokta megtámadni; ebben csak kevés, sovány és könnyen emészthető eledelkkel kell élni, és ezt is csak az éhezéskor. A' szeszes italokkal való bő élést naponként kevesebbre kell szállítani, mert egyszerre félbeszakasztani nem tanácsos. A' könnyebb húsételek még legajánltathatóbbak. — A' gyomorerőtleniségétől származó okádást úgy kell gyógyítani, a' mint azon nyavalyánál leírtuk. A' komorkórságos, szünádrás és terhes személyeknél előforduló hányásról utóbb lesz szó, csak melleleg említem, hogy itt valamely gyenge borsos méntaherbaté gyakorta tüstént segíthet. — De a' hol a' gyomor meg van gyúladva 's ennél fogva nem csak minden étel és italok visszavetnek, hanem az orvosok is; ott Orvos szükséges, hogy a' Beteg' bővériségéhez képest nadályokat hattól tizig a' gyomor' tájékára rakasson fel, és a' pióczaszúrásokat még egy óráig vérzeni hagyják, és mandola olajból, meg arabiai mézgából vizes czukorral készült fattyú mondatéj nyújtasson gyakorta a' Betegnek.

Vékony leveseken és nyálkás italokon kívül semmivel sem szabad élni.

A' melegítő gyomorflastromok minden más esetekben hasznosak, néha a' lábfordók is, kivált a' bővérű személyeknél, a' hol a' hányást a' gyomor véredényjeinek igen tele voltak okozta.

7) Elsoványodás, elszáradás.

Az elsoványodás vagy sorvadás az a nyavalya, melly miatt az ember minden bévett eledelek mellett is, naponként soványabbá lesz, és a teste mint valamely élőfa elszárad vagy elfonnyad, és napról napra több erőt vesz fel. Ettől a tüdőkórságot meg kell különböztetni, mert a közönséges elsovadás, mellyről itt szólok, nem áll valamely résznek a nyavalyájában, hanem az emberi testben lévő minden természetes munkálkodásoknak az elcsüggedtségökben. A kisebb gyermekeknél ez a nyavalya igen közönséges, és különösen a gyermeki nyavalyák között fogjuk alább leírni Elaszás név alatt.

Elejéntén a Beteg önnön testén a húst látja fogyni, kicsinyenként majd az erejit is, míg végtére több idő múlva valamely lappangó hideglelés veszi elő, ottan ottan előkerülő fázással és száraz hévséggel, a midőn kivált a tenyerei és lábtalpai igen forrók, és erőtlennítő éjjeli izzadásokkal, mellyek a testet mindég nyomorultabbá teszik, míg utóljára minden életereje elvész és elhal.

E nyavalya gyakorta több évekig eltart, és sokakra örökségül száll, és ezeknek azért tulajdonképpen soha sem kellene megházasodniok. Néha támad az olly betegségek után, a mellyek a testtől sok nedvet vonnak el, p. o. a sokáig tartott hasmenések, vérhasok, fejtér folyás, bő genyetségű fekélyek, giliszták, vérfolyások, mértékletlen nemiközösülések után, — továbbá a nagy elméleti nyugtalanság, emésztő gondok, rossz és megromlott-eledelek és hirtelen elűzött bőrkiütések után is.

A jó, helyes életrend sehol nem használ annyit mint itten; mert az orvosságok általjában csak keveset tehetnek. Itt ugyanis legtanácsosabb csak erősen

tápláló ételekkel élni, milyenek: a' jó húslevesek, lágy tojások, tej és lisztételek, ris, dara, aprókása, metélt, édes gyökerek és érett gyümölcs. A' mértékletes testi mozgás is hasznos, míg az éjjeli bágyasztó izzadások meg nem jelentek, ezután pedig mindent, a' mi a' testet felhevítheti, kerülni kell. Azonkívül használ az islandiai zuzmónak, szálepgyökérnek, ée-itala is. De mind ezekből csak mindég keveset vegyenek a' Betegek, kiknek soha és semmivel sem szabad gyomrokat megterhelni. A' kik rosziúl emésztenek, vegyenek be ebéd előtt mindenkor 10 — 15 cseppet a' Hoffmann gyomorelixirjéből. A' kávé és szeszes italok hevítenek, hideglelést öregbítik, tehát a' nyavalyát is nevelik.

A' testre való gondosság mellett nem kell elfelejtezni a' vidám társalkodásról és elme' felderítéséről is. Ide tartoznak a' víg társaságok, egészséges lakhely és száraz alvószobák, reggeli kísétálások a' most felszántott földekre és mértékletes mozgás. A' keményszékűeknek hasznos a' savó és íróital: de ha reájok hasmenés következik, azonnal félbe kell hagyni. Ha köhögés, torhaköpés, mellyszorulások, vérköpés és más mellbéli bajok is járúlnak hozzá, akkor ez a' tüdőkörságnak egyszer'smind való jelenlétére mutat, és erre nézve úgy kell cselekedni, a' mint folyebb a' tüdőaszúkórságnál tanítottuk.

8) Belpuffadozás, felfuvódás, szélkörság.

A' belek' felfuvódására való hajlandóság, egy igen alkalmatlan nyavalya, és leginkább a' gyenge emésztő műszerekkel bíró személyeknél észrevétethető. Különösen hajlandók reá a' benn sokat ülők, úgy a' komorkórságosak, külső szabad levegőt kerülnők és helytelen életrendhez szokottak, — de főképpen azok, a' kik a' meleg lágyító italokkal visszaélvén önnön emész-

tőerejüket elgyengítették. Igen gyakran a' láboknak meghűtése, hideg italok, káposzta neműek, és némelly földi és kerti gyümölcsök is adnak reá okot. Ilyenek különösen a' hüvelyes vetemények, gyümölcs, ha ezekre valaki iszik, új serek és borok, némellyeknél a' tej, másoknál a' víz. Igen sok ember szenved a' szélkórságos bajokban a' has' meghűlése miatt.

A' puffadásból eredő bajok nem csekélyek, sőt némelly, kivált kövér személyekre nézve fölöttébb kínzóak. Azzal fúladozás, leírhatatlan gyötrődés, igen nagy szívdobogás, tagok' reszkedése, fejbéli bajok, ée. szoktak, kivált a' komorkórságosaknál, nagy mértékben megjelenni, és csak a' felbőfögés vagy szelek' elmenése által megkönnyebbülni, a' mikor a' Beteg szinte újra születettnek érzi magát, még az előbbi bajok ismét vissza nem térnek.

E' bajok' gyógyítása igen egyszerű, és azt ismeretes szerekkel való élés többnyire nem foganatlan. Az első és legfőbb védőszer marad mindenkor, a' meghűléstől, kivált a' lábakétól való őrizkedés, és nedves hideg időben a' hideg víz ital' távoztatása: továbbá mind azon ételeket és italokat, mellyekről előbb emlékeztünk, szorgalmasan kell kerülni, — és harmadszor, ha már a' puffadás jelen van, mind azt haszonra fordítani, a' mi a' belekben meggyült levegőt föl vagy alá kihajthatja. Az utolsókhoz tartozik a' hasnak flannelal döröltetése, a' hol lehet e' testnek mozgás által való megmelegítése és a' hasra felrakott meleg ruhák. A' felbőfögést nem kell erővel kényszeríteni, mert ez hijában való igyekezet és hamar hányásra erőltet, a' mi a' jelenlévő bajak mellett kétszerte fájdalmasabb, azonban lehet jó erős szikfüvirággal készült klisztérral a' szeleket lefelé téríteni. Belsőképpen a' Beteg ihaik egy vagy egynéhány findzsa kerti kömény-, anis-, cziczikó-, vagy borsos méntaherbatét, csak nem kell

egészen hozzájok szokni, mert így minden jó hasznok elmúlik vagy kevesedik.

Néha a' puffadásra hajlandó személyek, kivált olyan helyeken, a' hol illendőségből a' szelek' elmenetelét meggátolni kénytelenek, ájulásba is esnek, a' mikor mindenek előtt szükséges minden, gyomrot és hasat nyomó; szorító ruhákat megtágítani vagy egészen eltávolztatni. Ezen eset a' fejérszemélyeknél gyakortább, mint a' férjfiaknál, minthogy ezek a' ruhájikat könnyebben megereszthetik, amazok ellenben idegen segítség nélkül és hamarjában ezt alig tehetik. Leginkább a' gyomor' tájékán lévő nyomást kell hamar elhárítani, mert másként az ájulást gutaütés követheti.

9) Hasmenés, (Fosás.)

A' hasmenésről elsöben is azt kell megjegyezni, hogy azt kivált hirtelen' elnyomni néha igen ártalmas. Így p. o. mikor az a' gyomorterhelés és étel nem kívánás után származik, nem sokáig tart, nem gyakorta történik; nem gyengíti hanem inkább könnyebbíti a' Beteg' állapotját, étel kívánást gerjeszt, a' hasnak szokott feszülését megkevesíti, és végtére ha nem csupa haszontalan és fájdalmas székre erőltetésből áll, és valamelly nyálka' vagy vizes nedvesség elmenetelével egybekapcsolva, hanem valóságos ganéjnak kiüresülésével jár, akkor azt olly természeti törekedésnek kell nézni, melly a' nyavalyákat elhárítja, és éppen ezen okból soha sem tanácsos elállítani, hanem inkább előmozdítani, és a' gyomor' újabb megterhelésétől kell őrizkedni. Az utolsóra nézve a' Beteg mind addig semmit se egyék, még valóságos éhesség nem áll elő, 's ekkor is csak kevés, könnyű eledelkkel éljen. — Ellenben ha a' hasmenés már sok ideig tartott, akkor minél előbb kell okosan gátolni, másként a' testet minden erejétől és kivált minden nedvességeitől igen

megfosztja. A' hasmenés' gyógyítása azonban szintolly különböző, mint az okai, azért előbb ezeket szükséges kifürkészni, ha az orvoslást haszonnal és minden kártétel nélkül akarjuk véghez vinni.

Midőn a' hasmenést emésztellenég okozta, akkor igen vékonyan kell élni, hogy a' gyomor időt nyerhessen a' még meg nem emésztődött eledelek' feldolgozására, mert másként a' nyavalya csak öregbednék. De más felől a' gyomornak nem lévén elég ereje a' bevett eledelek' megemésztésére, azt erősíteni is szükséges. Erre valók a' Narancshéjcsseppek, gyomorelixirek, egy fél pohárnyi Bisóf, és külsőképpen a' gyomorflastromok. Legfoganatosabbak az utolsók, mellyeket így készíthetni: Végy két kalánnyi megtört vagy részelt kenyérhéjat, — olaszköményt, mezei köményt és fenyőmagot mindenikből fél kalánnal, — újfűszert (Rau-gewürz) gyömbért, mindenikből egy kávés kalánnyt, és még egy kevés fűszer szegfűvirágot, fahéjat és szerecsendiót, törd össze mindnyáját apróra. Ezt azután keverd mind egybe, tedd egy czintányérban izzó szén fölé és tölts hozzá veres bort vagy rozségettbort kicsinyenként a' míg csak ezt beiszsa, és pépsűrűségűvé nem lesz. Azután kend fel újnyi vastagon valami ruhára és terítsd olly melegen, a' mint csak szenvedhetni, a' gyomor' tájékára. Ha megszárad, ismét fel lehet lágyítani és szintúgy melegen feltenni. Ezen rendeléseket nevezetesen akkor is, ha már a' hasmenés megkevesedett, haszonra lehet fordítani. A' diatáról vagyis életrendről utóbb. —

Ha a' hasmenést meghülés okozta, a' mi leginkább nedves időben a' lábak' meghűtése miatt történik, vagy az egészségtelen nyirkos lakástól, ée. akkor éppen ellenkezőleg kell magát a' Betegnek tartani. Öltözzék jól melegen, tegyen a' lábai alá szőrtalpakat, mezítelen hasára egy darab flanélt, és semmi hideget ne igyék.

Előbb, mint aludni men, igyék néhány csésze bodza-herbatét, hogy a' kigőzölgés előmozdíttassék, és nappal jól megfűszerezett melegetsert, hogy a' bélesatorna megmelegedjék. Csupán eme' rendszabások' megtartása is elegendő a' hasmenés elállítására.

Néha a' hasmenés oka a' nyálkásság, a' mi a' kolompér' és más lisztes, nyálkás és olajos ételekkel, hüvelyes veteményekkel, ée. való élésre szokott következni. Megismérhetni a' nyálkás hasmenést a' szájban lévő nyálkás izből és nyálkaelválasztódásból, a' savanyúságra való hajlandóságból és savanyú felbőfögésekből, továbbá a' kiürületeknek nyálkás minéműségéből. Legtöbbnyire olyan személyeknél jelenik meg, a' kik az előbbi eledetek mellett jobbra ülni szoktak. Ennek orvoslása is igen egyszerű. A' Beteg kerülje a' nyálkás eledeteket, egyék marhabúst mustárral, és egyéb fűszerszámos ételeket, igyék egy egy pohár jó bort, és forgolódjék gyakorta kinn a' szabad levegőben. Így a' nyálkás kiürületek naponként kevesebbednek, a' hasmenés kisebbedik és az előbbeni egésség tér ismét vissza. De ha a' további vele nem gondolás miatt a' hasmenés meggyökerezne is, mint néha, fél esztendeig vagy hosszabban is tartana, akkor vegyen a' Beteg reggel és estve egy fél kávé kanálnyi Columbogyöker port egy fél pohárnyi veres borban, a' melly legtöbbször az ilyen legmakacsabb hasmenést is elállítja.

Végre ha a' hasmenést a' meggyültt epe okozá, a' mire a' szájban lévő keserű izről, sárgán bevont nyelvről, sárga, rágós, és vizes székürületekről, továbbá az egy időkori fej és hasfájásról ismérhetni, ekkor éppen nem kell a' hasmenést elállítani, hanem inkább egy hashajtó szert beadni, hogy az epe kitakarítsassék. Főzzenek e' végre 20—25 aszalt szilvát egy lat szennalevelekkel, vízben, a' mellyből a' Beteg igyék korán

reggel egy fél csészényit, és ezt cselekedje harmad napon is ha a hasmenése el nem múlt. A hevítő eledlek, bor, kávé és fűszerek távoztassanak, és helyökbe vékony nyálkás ételek, úgymint ris és árpakásalevesek, tétessenek. Némellykor az orvos tudtával Hánytatószer is jó venni, ha t. i. émelygés, ökröndés, rossz szájjíz és hányásra való hajlandóság is van jelen; de ezt soha sem kell orvosi rendelésen kívül bevenni, és azért én is annak rendelését itt készarva mellőzöm el. Ugyan is az agyvelő állapotjától, és attól, valjon nincs-e a Betegnek sérvése, úgy a mellének hogylététől, testalkotásától, a talán jelenvaló terheségtől, ée. olly sok függ, hogy azt egy nem orvos éppen nem határozhatja meg, ki vehessen be hánytatószer, ki nem?

Az életrendre nézve kerülni szükséges a kemény és nehezen emésztődő ételeket, és inkább köményes levekkel, kivált borjúhús és tyúkhúslevesekkel élni. Ha hasfájás is volna jelen, ezt a szikfűthea el szokta hártani, vagy, ha a hasmenés még igen tetemes, a zabdarathéa. A hason valamelly széles gyapjukötőt hordozni, a lábakra meleg gyapju vagy pamutharisnyákat öltetni és általyában a testet melegen tartani, mindég hasznos. A nyálkás hasmenésben jó, hébekorba néhány egész vagy nagyjából tört borsszemeket lenyelni. Elmúlván a hasmenés, erősítő és jól tápláló életrendet kell követni, és mellette a testet is mértékletesen mozgatni. — Köz italul szolgálhat a zab vagy riskása nyálkás főttleve, az árpa vagy kenyérral főtt víz, vagy csupa főtt víz, melybe kétszersült vettetik. A meghűlésbéli hasmenés meleg italokat kíván, nevezetesen borsos méntával, szikfűvirággal, melisszával készült théákat: —

10) Vérhas.

A' Vérhas egy, hideglelős mozgásokkal egybekapcsolott, mindenkori székre erőltetés; mellyel egyszerűsmind keserű szájíz, mocskos nyelv, étel nem kívánás és undorgás is szokott jelen lenni. A' Beteg az emésztését akarván letenni, a' mi igen metsző hasfájdalmakkal szokott járni, tőle ritkán men el egyéb, egy kevés nyálkánál, melly imitt amott véres vonásokkal vegyes, sőt néha csupa vér üresedik ki, 's ez gyakorta 24 óra alatt százszornál is többször történik. A' nyavalya igen veszedelmes és némellykor kevés napok múlva halált okoz. Csak ritkán vétetik észre a' vérhas máskor, mint nyáron, és az ősz' tájban, leginkább ha az igen forró nappalra következő hideg estvekor valaki, nagyon fel lévén hevülve vagy igen pórén öltözködve, magát meghüti.

A' nyavalya' elkerülhetésére tehát szükséges, a' felhevült testet miden nemű meghütéstől őrizni, a' földre nem fekünni, hideget nem inni, igen pórén nem öltözni és a' levegőfolyásnak magát ki nem tenni. Legrosszabb itten az, hogy a' vérhas néha ragadós és a' hasúritményeknek csupa szaga ilyen járványt (epidemiát) okoz. Ennél fogva tehát az egészséges gyermekeket, mert leginkább a' gyermekeket támadja meg ez a' betegség, soha sem kell a' vérhasban szenvedőkhez közel érészteni, és a' kiürült emésztetnek bűdös szaga, a' mennyire lehet, kevesíttessék, a' mit úgy tehetni, hogy az e' végre használt edényt félig, porrá tört faszénnel megtöltik, azután befödik, és azonnal kiöntik, Árnyékszékre nem kell a' Betegeket kiereszteni, mert az ott lenni szokott levegőfolyás a' nyavalyát rendszerént őregbíti, sőt ennek visszatérésére, a' meggyógyulás után is sokáig okúl szolgálhat.

A' vérhasban sinlödökre nézve elkerülhetetlenül megkívántatik a' melegen tartás; mindjárt ágyba kell tehát őket küldeni, számokra meleg szobáról gondoskodni, őket bodzaherbaté által megizzasztani, és minden hideg ételmet tölök távoztatni. Legjobb nekik a' vékony lenmagthéa: ha pedig ettől undorodnának, akkor sűrű riskása, árpakása, zabkása vagy hasonló leveseket, egy tojás' sárgájával féleresztve, kell velök ítatni. Minden hevétő italok, a' kávétól az égettborig, ártalmasok, valamint minden kövér és nehezen emészthető eledel is, ellenben a' sótalán tyúkhuslév, a' borjúlábakkal és legföljebb még az ürühussal főtt levesek, ha a' főnnuszó zsír rólok lemeríttetik, megengedtethek. Ha hideglelés forróság van jelen, akkor a' hűvesítő mondatéj a' legjobb ital. A' hasra szikfűvirágból és zabkásából készült borogatások tétessenek fel olly melegen, a' mint a' Beteg csak szenvedheti. Igen fogatosok azonkívül a' dugító, fájdalomenyhítő, nyálkás klisztérek keményítőből. Ebből vétetik t. i. két kávé kalányi, és egy kis hideg vízbe áztatódik, ekkor forró lenmagthéát öntvén reá. E' klisztérekét a' Betegnek mennél tovább magában kell tartania, ha pedig hamar kimennének akkor kevés váratra ismét adni.

Ha egyszer'smind a' gyomor is el van romolva, és a' nyelv igen moeskos, akkor gyakorta hányás is áll elő, mellyet langyos vízital által segíthetni; utóbb a' hányás többnyire árt,

Hogy a' Beteg, a' kit mindég gyenge izzadásban kell tartani, magát a' székürítéskor meg ne hűtse, olyan edényt legjobb szerezni, a' mellyet az ágyban alája dughatni.

Ha ezekre, a' vérhas el nem mulik, akkor orvosi segítséget kell keresni, — ellenben ha a' hideglelés elmarad, a' fájdalmas erőltetés a' nyálkás véres székürítményekkel együtt kevesedik, és csak valamelly gya-

gító hasmenés marad még néha hátra, akkor igen hasznos némelly izgató erősítő szer. Cascarillahéjból, Colombo és rhebarbara gyökérből porrá törve, késhegyenként minden 3—4 órában.

Midőn a' vérhassal veszedelmes in és rothasztó hideglelés van egybekapcsolva, a' Beteg eszelősködik, csendesén és felig nyílt szemekkel ott fekszik, semmire sem ügyel a' mi körülöttök történik, ée. akkor egy tapasztalt Orvoshoz kell folyamodni, mert ilyenkor a' veszedelem nagyobb hogy sem azt Orvos nélkül meg lehetne gyógyítani.

Még a' betegség' elháríttatása után is egy darab ideig a' javasolt magatartást és élet rendet folytatni kell, különösen nyálkás szerekkel, millyenek a' vékony húslevesben főtt ris, árpakása, dara, metélt, zabkása, ée, tojás' sárgájával öszve habarva, továbbig élni, mindenféle meghűléstől őrizkedni, és estve a' szabad levegőben mulatást utóbb is sokáig kerülni.

11) Has dugulás—keményszékűség — Hasszorulás.

Fölötte szembetűnő, mennyire különbözzenek az emberek egymástól a' bélkiüresedésre nézve, az egyiknek ugyan is naponként egy vagy két izben is van széke, másnál ez csak minden harmad nap' jön elő, a' nélkül hogy ezt vagy amazt, némelly kisebb bajokat kivévén, betegnek lehetne tartani. Legtermészetesb azonban, ha a' széküresedés mindennap' egyszer történik, holott ellenben azok, a' kik ritkábban üresítik ki a' magok' beleit, holmi bajoknak vagynak kitétetve. E' különbségeknek az oka függ a' különböző testalkotástól, melly tekintetben mind azok, a' kik igen heves, kevés nedvességű testtel bírnak, a' székürítésre nehezebben és ritkábban, ellenben pedig a' pöffedt, erős és bő nedvű testtel bíró személyek arra többször

és könnyebben ösztönöztenek a' természet által. A' mit egy felől a' természet művel, ugyanazt műveli más felől a' szokás és életmód. Némelly emberek olly helytelenséget követnek el, hogy a' végbél kiüresítésre való ösztönt elmulatják, sőt elnyomják, a' mikor osztán ez az ösztön több ideig hallgat, és lassanként a' természetes héliüresedésekben ama' rendtelenség jelenik meg nálók. Továbbá természetes, hogy az ollyan személyeknél, a' kiknek foglalatosságok a' polgári életben igen fáradságos, a' kik tehát sokat izzadnak, és mellette keveset isznak, a' miből a' testnek ama' kevés nedvűsége származik, a' belek nehezen és ritkán üresedjenek; — végre ugyanez történik a' Nagyihatóknál is, mert minden szeszes italok a' testet kiszárasztják, és mind azoknál, a' kik hasdugító és kiszárasztó ételekkel, fejrkenyérrel, ée. élnek.

A' gyógyítás egyszerű, és mindég a' keményszékűség' oka szerint intéztetik. De bár melly könnyű legyen is többnyire ezen bajnak elhárítása, mégis gyakran az arra való hajlandóságot tartósan megorvosolni igen nehéz, a' mi néha az egész életmódnak megváltoztatását szükségessé teszi. A' hol a' hasdugulás igen makacs, úgy hogy belőle fontos bajok támadjanak, mint p. o. hasfájdalmak, a' vérnek a' fej felé todulása, étel nem kívánás, sőt talán hányás is, ott gyorsan segítő szereket kell a' hasdugulás ellen fordítani. Ezt teszik egy felől a' klisztérek, mellyeknek hasnyitó tulajdonságát egy két kalánnyi sóval vagy egy darab benne felolvasztott szappannal nevelhetni; más felől hasnyitók: némelly ételek és orvosságok, p. o. az aszalt szilva, főtt alma, a' tisztított borkő vízben bevételre, vagy egy lat keserűső, és végre egy lat szennualevével főzött aszalt szilváknek a' leve. Azoknak, a' kik a' beleknek ritka és nehéz üresedésekre nem természetesen hajlandók, hanem azt a' hibás életrend által tették

csupán tulajdonokká, olyan eledelekkel szükséges élniök, a' mellyek éppen ellenkezőt művelnek; illyenek a' könnyű gyümölcsnemük, az édes gyökerek és gyenge zöldségek, ée. A' Dohányzóknak legtöbbsnyire, ha reggel egy pipát kiszívna, könnyű székök szokott lenni, másoknál ezt a' kávé okozza, ismét másoknál azáltal történik, hogy reggel a' kávé irósvajjal jól bekenet zsemlyével iszzák. Mindazok végtére, a' kiknél a' bélkiüresedés természet szerint igen kevés és ritka szokott lenni, éljenek sok vékonyító italokkal, igyanak limonádét, és a' széküresedésére való ösztönnek soha se álljanak ellen, hanem tüstént és mindég engedjenek neki. A' kiknél a' hasszorulást az emésztésbéli gyengeség és a' bélesatornának restsége vagy munkátlansága okozza, ott a' széküresedést igen előmozdítja a' testi mozgás és a' hasnak erős döröltetése a' kéztenyérrrel, vagy még jobban flanállal.

12) Hypochondria, Komorkórság.

Ez a' férjfinemet csaknem egyedül illető betegség-forma, egy részszerint testi és pedig göresbeli, részszerint lelki nyavalya, és többféle októl, de főképpen az emésztőműszerek' munkálódásainak megakadályoztatásaitól függ. Midőn az emésztőműszerek' gyengeségétől származik, a' mi leggyakrabban az ülő életmódhoz szokottaknál tapasztaltatik, akkor a' gyomor' megtöltekor minden bajok nagyobbodnak; a' gyomor' tájéka igen felemelkedett és minden nyomás iránt érzékeny, a' melly érzékenység a' komorkórságnak főbb gradicsain az egész hasban is elterjed. Csak az igen könnyen emészthető eledelek mellett lehet a' hypochondriás személyeknek meglehetősen egészségök. A' bévelt eledeleket meg nem emészthetvén a' gyomor, több napokig változatlanul maradnak, és étel nem kívánásra; gyomorgöresre és nyomásra adnak alkalmat, A' bélürü-

letek többnyire mindég nagyon sötét színűek és fölötté bűdösek, de néha makacsabb hasdugulás is van jelen, a' melly minden bajokat szembetűnőleg öregbít, és erősen munkáló hashajtószerek által hárittathatik el. Vég-tére a' terhes szélkólika is néha nyugtalanító inbéli tör-téneteket támaszt, de a' mellyeket minden föl vagy le-felé kimentt szél megkönnyebbít, és kevesít. Máskor a' komorkórságosak tele vagynak nyálkával, a' szájokba valamelly nyúlós nyál szivárog, vagy naponként a' há-nyás által vettetik ki nagy mennyiségben, leginkább reg-gel éhomra. Másoknál ismét különösen a' máj van meg-dugulva. Ez utolsónál leginkább szembe tűnik az emész-tetlenség, sárga színű arczat, sárga foltok a' melljökön és néha nyilván látszó sárgakórság. A' vérnek nyugta-lansága, szívdobogás, szorongató álmak, torokszorulás, boszorkány nyomás, ránduló mozgások alvás közben és más hasonló jelenetek állanak elő az Egyiknél kisebb a' Másiknál nagyobb mértékben kifejtődve, és kivált nyugtalan éjeket okoznak. — De néha az érzékek is sok-féleképpen csalódnak, mert a' hypochondristák külömb-féle dolgokat látnak, harangozni vagy hasonló zajgást hallanak, e' vagy ama' holminek egészen más ízét, egé-szen különös szagát érzik, söt némelylek a' nagy hideg-ben melegségről és viszontag panaszkodnak. — Vég-tére az efféle Betegek csaknem szüntelenül a' magok' betegállapotjáról gondoskodnak, mindenféle nyavalyá-kat képzelnek és magokat azokban sinlődni vélik, töp-renkedők, félékenyek, ijedősek, bizodalmatlanok, és gyakorta igen elkeresednek, ha az ő halgatag vélemé-nyeiknek valaki ellenmond, vagy hitelt nem ad.

A' komorkórság' kezdete, folyamata és vége na-gyon külömböző, néha az ifjkorban jelenik meg legelő-ször és a' férjfikorig eltart, néha utóbb mutatja magát, és csak a' halállal végződik; harmadszor végre holmi más nyavalyába mehet által, vízkórságon, sorvadáson,

máj keményedésen és egyéb veszedelmes betegségeken végződhetik,

Némellykor a' Hypochondria örökségképpen látszik által szállani, de annak igazi oka mégis alkalmassint tulajdonképpen csak az atyától a' fűra szálló test-szerkeztetésben vagyon. — Leginkább a' kövér potrohás személyek, a' kik ülő életmódot követnek, vagnak e' nyavalyának alávetette, kivált ha melancholiás temperamentumúak, és ezek között ismét azok legtöbbször és legnagyobbban, a' kik arcukat sápadt, testök felpöfödtek, és hajok sötétszínű. A' vidám társaságban néha igen is jökedvűek, de ismét hamar elkomorodnak. — Úgy azok is, a' kik a' huzamos gondolkozás által eszöket igen megerőltetik, és egészségtelen levegővel élnek, leghamarébb eme' nyavalyába esnek, valamint a' zabolátlan indulatú, kárt vagy szégyent vallott szerencsétlenül szeretett, sok gondokkal terhelt személyek is, 's a' t. Gyakorta azt a' hasbeli részeknek, fodorháj mirigyeknek, a' májnak és lépnek megdugulásai és keményedései is okozzák.

A' gyógyulás reményje azoknál, a' kiknél a' hypochondria valamely testi nyavalyából származott, nem örökségül szállott, még nem sokáig tartott, mindig biztatóbb, mint az ellenkező esetben.

Az orvoslását e' nyavalyának soha sem kell a' Betegre magára hagyni, mert ő éppen nem ismeri a' maga baját, hanem ma ebben holnap ismét más betegségben véli magát lenni. De ritkán is gyógyul meg a' komor-kórság tsupán orvosságok által, hanem mindég a' jó életrend és illendő magatartás által, melly tekintetben eme' következő közönség és rendszabásokra lesz hasznos ügyelni:

A' Beteg sokat mozgassa testét a' szabad és egészséges levegőben, és kivált az ebéd után és az alunni menettel előtt ne üljön és foglalatoskodjék olyau

dolgokkal, a' mellyek huzamos fejtörést kívánnak. A' testi mozgást pedig soha sem kell elmulasztani, hanem naponként gyakorolni, és roszt időben is valamely házi munkálkodás p. o. fűrészelés, ée. által kipótolni. A' Gyengélkedőknek a' kocsizás és lovaglás hasznosabb a' járkálásnál; kivált a' lovaglás már sok hypochondristát meggyógyított. Az ételekre és italokra nézve távoztatni kell minden hevítő és lankasztó italokat, valamint minden puffasztó és nehezen emésztődő táplálószeret is, nevezetesen a' hüvelyes veteményeket, és e' helyett éljenek inkább húsételekkel és jó ital vízzel. A' tej és lisztételek szintoly kevéssé jók, mint az ugorka és dinnyék, ellenben a' mustár, torma és a' hazai kevéssé hevítő fűszerek minden hypochondristának igen hasznosak. A' barna és fehér ser ártalmas; de igen nagy könnyebbulést szerez gyakran egy teli find'sa borsos ménta herbaté.

Különös figyelemmel kell lennie a' betegnek a' bélkiüresedésben való jó rendre is, mert ez igen sokat könnyebbit az ő bajain. Továbbá őrizkedjék minden indulatoskodástól, és különösen a' nemiöszön' mértékletlen kielégítésétől. A' bús, kedvetlen személyeket vidámitani és vig társaságokba kell vinni igyekezni. A' hol a' komorkórságnak okai nyilvánvalók p. o. hasbeli dugulások, a' gyomorban lévő savanyúság, puffadásbeli bajok, belek' elnyálkásodása, ée. ott ezeket annak rende szerint szükséges elhárítani: legtöbbet használ ilyenkor a' Carlsbadi fordókkal élés, a' honnét igen el is híresedtek. Ugyanezt mondhatni a' máj' nyavalyájiról is. Mikor a' Betegen a' gyomorsavanyúság, haspuffadás, haszorulás, hányás, hasmenés és más hasonló bajok alkalmatlankodnak, akkor az e' nyavalyák ellen fölyebb javasolt szerekkel éljen. A' bővérű személyeknek használnak a' lábfordók és a' néha néha történhető vérelesztések.

13) Bélhányás. Miserere.

Ezen olly veszedelmes mint undorító nyavalya áll a' bélesatornának visszás munkálódásában, melyet mindig a' beleknek makaes megdugulása okoz. Kezdődik valamelly egyszerű többnapos hasszorulással, a' melly annál terhesebbé lesz, mennél tovább tart. Mivelekkor semmi szelek sem mehetnek ki a' véghurkán, azért fölfelé keresnek utat, 's ez okozza ama' bűdös felbőfögést. Ehez járúl aztán émelygés és minden gyomorbanlévő ételeknek kiokádása, és végtére valóságos ganéjokadás. Ezen kiürületeknek saját szaga szüntelen a' szájban érződik, és új émelygés által ismét új hányásra erőlteti a' szenvedőt.

A' bélhányás legtöbbsnyire a' koros személyeket támadja meg, és szerencsére ezeknél is legkevésbé veszedelmes; mert vannak példák, a' mellyek bizonyítják, hogy négy hétig is eltartott, és a' Beteg még is meggyógyult. A' fiatal és kivált vérmes személyek, a' kiknél a' bélhányás általjában súlyosabb és igen nagy hascsikarással jár, nem állják ki olly sokáig, hanem reá nem sokára gyúladás vagy inbeli történetek következnek, mellyek a' Beteget, ha gyors segítség nem érkezik, rendszerint megölik. Ugyan ez történik mindenütt, a' hol a' természetes hasüresedés hamarjában vissza nem állíthatatik.

E' nyavalya' főokát találjuk kiváltképpen a' bezáródott sérvésekben, belek' öszvebonyolódásaiban, elszűküléseiben, vagy göresös öszvehuzódásaikban, a' lenyelt kemény testekben, mellyek veszedelmes dugulásokat okoznak, (leggyakrabban a' lenyelt gyümölcsmágvaktól), és végre a' száraz és megkeményedett emésztet által megdugult belekben.

A' gyógyítás abban áll, hogy a' szükséges hasüresedés megént helyre állíttassék. Eztúchaa' klisztérek,

néha pedig a' bevett orvosságok által vihetni véghez. A' klisztereknek egyszer'smind görcsoszlatóknak is kell lenniük. Ilyen a' pipitér, mellyhez 3 vagy 4 kalánnyi lenolaj vegyítetik. Legalkalmatlanabb környtállás, hogy néha görcs vagyon jelen, melly a' kliszter' bevitethetését gátolja. Egy ilyen esetben én a' nyavalyát egyszer valamelly igen egyszerű háziszserrel hártottam el, azáltal t. i., hogy egy hosszú és vékony gyertyát a' véghurkába toltam és annyira becsusztattam, a' mennyire csak lehetett, míg el nem olvadt. A' betegség' oka a' bélesatorna' legalsóbb részében lehetvén, így az sikossá lett és a' dugulás ezáltal elhárított. — De ha azt valamelly bezáródott sérhész okozta, akkor semmi sem használhat, míg a' sérhész vissza nem tétetik, ezen okból szükséges mindjárt Seborvosért küldeni.

Egy a' leghathatós szerek közzül a' bélhányásnál a' langyos fürdő, kivált a' kliszterek' és hashajtók' használtatása után; mellyre a' has már többször megindult. Még a' lágyító borogatások is lenmaglisziból, zabkásából és szíkfűvirágból, gyakorta igen hasznosak, A' hol a' hasnak valamelly tájékán égető fájdalom jelenik meg hidegleléssel együtt; ott az orvos hihetőleg vérszopókat fog fölrakni, a' fájós helyre, hogy a' fenyegető bélgyulladás megelőztessék.

Ollyan esetek is említettnek, a' hol nem a' meleg, hanem a' jegeshideg fordók, úgy a' megtört jéggel, a' hóval és hideg vízzel való borogatásai is a' hasnak, kezeknek és lábaknak, vitték véghez a' kívánt gyógyulást. Ezt én általjában ugyan nem ajánlhatom, csak ott, a' hol már minden egyéb szerek haszontalanok és a' Beteg' élete kész veszedelemben forogna, lehetne elővenni, de természetesen az orvos tanácsa után. — A' bélhányás' elhárítottása után még sokáig nagyon szükséges vigyázni a' diatában. Az eledelk könnyen emésztethetők, hasnyitók legyenek, és kevésből álljanak.

14) Kólika, köldökesömör.

A' kólika egy, hol hidegleléssel, hol e' nélkül járó fájdalmas érzet a' hasban, melly gyakran más betegségekhez kapcsolódik, néha pedig mint különös nyavalya magánosan jelenik meg. Azzal együtt mindég hasmenés vagy hasszorulás van jelen, melly kettő közzül a' hasmenéssel járó a' legszelídebb, a' hasdugulással lévő pedig sokkal fájdalmasabb és veszedelmesb. — Ha a' köldökesömör sokáig tart, és rajta segíteni nem lehet, akkor ahoz inbéli történetek is járúlnak, mellyek végtére valódi inrángatódzásokká fajulhatnak.

Legtöbnyire a' kólika származik a' meghüléstől, és már ebből is kitetszik annak orvoslása részszerint. A' Beteget melegen kell tartani, vele valamelly meleg, görcsoszlató italt, p. o. szíkfűvirág théát itatni, — a' jelen való hasdugulást lenmaggal főtt vízből készült klisztérrel elhárítani, és még zabkásából és szíkfűvirágból való borogatásokat a' hasára alkalmaztatni, vagy repülő kenettel döröszölni, és osztán egy flaneldarabbal befödni, részént hogy meleget tartson, részént pedig, hogy a' többi ruhák el ne kenődjenek, mert így azokat nehéz lenne jól kimosni.

A' szélkólikánál, mellyet a' jelen lenni szokott puffasztó bajoktól neveztek így, a' hastakarók igen felfúvódtak, a' fájdalmak kóborlók, és nagy gyötrődéssel 's nyugtatlansággal járnak. Ezek a' bajok, ha a' Beteg alúl szeleket nem bocsáthat, még nagyobbodnak, ellenben pedig kisebbednek. — A' szélkólika csak azoknak veszedelmes, a' kik sérhészben szenvednek, mert ezek attól könnyen megnevekednek, és leggyakrabban a' hasnak fölöttébbi érzékenységekor jelenik meg's így a' komorkórságos és szünádrás személyeknél. Az alkalmombéli ok: vagy meghülés, vagy a' puffasztó eledellekkel élés, kivált ha utána a' test keveset mozgattatik:

Leghamarább segít a' hasnak flanállal döröltetése, a' folyebb említett bekenések és klisztérek, valamint is a' vörös hagyma evés, melly a' szeleket úzi. A' hasra tétessenek melegített ruhák vagy fődök, és italul adasék szíkfűvirág vagy borsos ménta herbaté. A' nyavalya' legfájdalmasabb pillantájában csaknem tüstént való könnyebbülést szereznek némely az orvos által rendelendő görcsellenes, és kábító cseppek.

Sokkal kiuzóbb a' szélkólikánál az epés köldökcsömör, mellyet az étel nemkívánás, sárga mocsokkal bevont nyelv, keserű böfögések, keserű szájiz és valamelly nyomó érzés a' szívgödörben szokott bélyegezni. Ez a' kólíka többnyire epés hideglegléssel van egybekapcsolva, és tartós hasszorulással, melly a' nyavalyát még súlyosabbítja. Itt először a' kólikát kell görcsoszlató szerekkel enyhíteni, és azután az epés tisztálanságokat orvos által rendelt hánytató vagy hashajtó szerekkel kiüríteni, azon törvények szerint, mellyek az epés hideglegléseknél vannak feljegyezve. Az olajos, görcsoszlató klisztérek itt is legtöbb könnyebbülést szoktak szerezni.

A' kólíkanak harmadik neme, melly a' vérnek a' hasfelé való erőszakos tódulásában áll, és azért igen gyakran bélgyúladássá válik, az úgy nevezett vérkólíka. A' fájdalmak a' vérkólíkában rendkívül nagyok és égetők, a' has fölöttébb érzékeny, a' legkisebb nyomáskor is, a' vizellet tüzes piros, az ábrázat és kezek sötétveresek, az érverés teljes és feszes, 's közönségesen egyszer'smind hasdugulás is van jelen. Mikor a' vérkólíka fiatal és bővérű személyekre jó, akkor azonnal orvost kell hívni. Azonban hasznos a' Beteggel tisztított borkövet czukorral vízben itatni, és néki nyálkás olajos klisztéretet fecskendeni be. Mivel ezen veszedelmes nyavalyát leginkább a' szokott vérfolyásnak elakadása okozza, p. o. a' havitisztulásé és aranyereké,

ezért a' mustározott lábferdők is ajánltathatók, ellenben az orvos tanácsa mellett az érvágáshoz folyamodjanak, a' kik ezt eltalálták mulasztani és hozzá szoktak. Tavaszkor hasznos a' fű- és savókúra, és erre nyáron erősítés végett a' vasferdők mind a' mesterségesek mind a' természetesek p. o. Bártfai, Pymonti, ée. Ha a' vérkólika a' 3dik és 5dik hónapban terhesekre jő, akkor eret kell rajtok a' karon vágni, hogy időtlen szülés ne következék.

Utoljára még egy neme is van a' kólikának, melyet az eledelekkel lenyelt ón, vagy bélehellett óngőzők okoznak, és az ónkólikának nevezetik. — A' betűszedők, festők, czinöntők, fazékasok és néhány más mivészek és mesteremberek tehát attól leginkább támadtatnak meg. Az ónkólikában a' hasürületek, melyek a' fölöttébbi hasduguláskor csak igen ritkán történnek, hasonlók a' kecske vagy juhganéhoz. A' kólikafájdalmak egyszer'smind igen erőszakosak és legéreztetetőbbek a' köldök' tájékán, a' melly azáltal szinte a' hátgerinczig behuzódik. A' hideglelés ritkán fontos, ám de az élet igen lenyomatva látszik, a' Beteg erőtlen, a' nyelve mocskos, a' szája száraz, a' szomjusága epesztő, a' szava akadozó, és az érverése többnyire alig éreztethető — néha a' kezek és lábak is fájdalmasak, sőt inrángatódzások, és végtére szélütés is származik azokban. Ha a' nyavalya szükséges szerekekkel nem orvosoltatik, akkor a' szélütés az érzésekre, és utoljára az egész testre is elterjed, és halál tejezi be a' nyomorúlt életet.

Gyógyulást remélhetni a' nyavalya' helyes orvosoltatása alatt, ha a' hasüresedések természetessékké válnak, a' kólikafájdalmak enyésznek, a' száj és nyelv tisztává és nedvessé, a' húgy ellenben zavarossá lészen, és megszűll.

Az orvoslásra megkivántatik, hogy sok olajos szerek vitessenek a' bélcsatornába, azért hasznosak az olajos klisztérek, az olajos nyálkás italok, kivált a' lenmagthéa, a' melegfürdők, mellyek a' görcsöt kevesítik. Ezen betegségek többi orvoslását egészen orvosra kell bízni.

15) B é l g y ú l a d á s.

E' nyavalyának olly nagy hasonlatossága vagyon a' gyomorgyúladáshoz, hogy azt különösen leírni nem szükséges. Ugyanazon féle fájdalom, melly csak a' hasnak más részében érződik, 's lakozik, éppen azon orvoslást kívánja, mellyet a' gyomorgyúladás; az olvasót azért oda utasítom.

16) H a s k é r g y ú l a d á s.

Erről is azt mondjuk, a' mit az előbbiről. A' Beteggek a' legkissebb tapintást sem szenvedik a' hasokon. Az orvoslás is az előbbivel egyez. Soha sem kell pedig ezen nyavalyákban az orvosi segedelmet elmulasztani.

17) A' B é l f é r g e k. G i l i s z t á k.

A' gilisztáknak három nemei betegíthetik meg az embert kiváltképpen, úgymint a' bélgiliszta, a' végbélkukacz, 's végtére a' galandféreg, mellynek ismét több fajai vagynak.

Hogy valakiben giliszták vagynak, megismérhetni, ha azok az emésztettel együtt vagy azon kívül is kiüresednek és a' következő jelekből: A' gilisztás személy' arcúlatja halovány, szemei körül kék, az ételktől undorog, a' szájában sok víz gyűl össze, az orra és végele viszket, gyakorta tüsszen, az orra' alsó része és felső ajaka pirosabb és valamennyire dagadt, 'szemei a' világosság iránt érzékenyebbek, nyugtala-

núl alusznak, ha olyan ételeket esznek, mellyeket a' giliszták nem kedvelnek, millyen a' torma, vörös és foghagyma, mustár, retek, heringsaláta, ée. akkor magokat rosszul érzik, a' hasok potrohos, sokat esznek a' nélkül hogy testek egyébűtt gyarapodnék, és nyugtalan alvások közben gyakorta feljednek, szorongató álmaik vagynak.

A' végbélkukaczkok gyakran sereggel takarodnak ki az emésztettel, a' véghurkában az említett viszketést ezek okozzák leginkább, és számosan vannak jelen. A' bélgiliszta ellenben az orrban okoz viszketést, a' köldöktájékon valamely saját fájdalmat, azonkívül a' szájban sok víz gyűl öszve, faz ábrázat halovány és a' húgynak téjféle minéműsége szokott lenni, A' galandféreg miatt szenvedők végre tapasztalják mintha valami gombolyag tekertetnék öszve a' hasokban, és ottan ottan hirtelen szurásokat éreznek, a' hasok puffadt, néha elájúlnak, szédelegnek, inaik gyengék, reszketnek, sőt néha a' kórság is gyötri őket, 's a' t. Bizonyosak a' galandféreg' jelenlétéről csak akkor lehetünk, ha annak néhány darabjai takarodnak ki.

Leginkább azok a' személyek szenvednek a' giliszták miatt, a' kik sok lisztes ételeket esznek, p. o. kenyeret, hüvelyes veteményeket, kolompért, ée. Néha egész háznépek mintegy hajlandóbbaknak tapasztaltatnak e' nyavalyára.

A' giliszták ellen intézett orvoslásnál vigyázni kell, hogy a' gilisztaűző szerek ne adassanak olyankor, midőn a' giliszták, mellyek rendszerint a' belek' alsó felében tartózkodnak, gyomorban másznak fel, és, oda fészkelvén magokat, hideglelést, görcsöket, hányást és egyéb fontos bajokat gerjesztenek. A' giliszták akkor szoktak fölfelé mászni, ha alábbutt nem lènek elég eledelre; ide kell tehát a' nekik tetsző táplálékot bevinni, ha a' gilisztákat kártétel nélkül akar-

juk kitakarítani. E' végre téjklisztereiket szükséges adni, mellyek a' gilisztákat lecsalják, és ellenben olyan ételeket enni, mellyeket a' bélférgek nem szenvedhetnek, p. o. tormát, retket, héringet, mustárt, foghagymát, veres hagymát, ée. Így lehajtván a' gilisztákat, azután bátran és haszonnal lehet a' gilisztaűző szereket elővenni. Néha a' borsos pogácsák' ételére is mennek ki giliszták, máskor a' lenyelt egész czitrommagvaktól. Nem lévén eme' házi szereknek foganatjok, az orvoshoz kell folyamodni.

A' végbélben tartózkodó kukaczkok ellen a' kliszterek leghasznosabbak, p. o. megfőzött foghagymából, sósvizből, eczetből, mésvizből zabkásaléval. Mind ezek és más hasonló gilisztaűző szerek legtöbbet használnak hold töltekor, akármit mondjanak 'smondottak is ez ellen.

A' galandféreg a' legerősebb szereket kívánja meg, de a' mellyeket nem minden test állhat ki. Ebben igen sok függ a' testalkotástól. A' legjobb, legszelidebb és legezélarányosb szer a' következő:

Mikor a' galandféreg éppen legnyugtalanabb, előtte való estve akkor a' Beteg ne egyék mást vékony levesnél. Más nap' reggel pedig vegyen be két nehezék porrá tört páfránygyökeret, és két óra mulva megént annyit. Ezután minden félórában egy evő kalányi Ricinusolajt 4—6szorig. Ha erre a' galandféreg csak darabonként vagy nem is men el, akkor ezen cselekvést hold' töltekor ismét meg kell újítani.

Mások a' mandoláktól is, ha valaki belőlök napjában sokat és nyolcz vagy tíz keserűt is azokon kívül eszik és ezt több hetekig folytatja, látták a' galandférget kitakarodni.

Az erősebb szereket elhalgatom; ha az előszámláltak nem használnának, orvos által kell másokat rendeltetni; igen veszedelmes ezeknek alkalmaztatását

nem orvosra bízni. Az erőszakos hidegleléses nyavalyákban a' giliszták gyakran önként is kimennek, 's pedig legtöbbnyire dögölve.

18) Végbél előesés, véghurka le'szállása.

A' végbél' előesése csak nem mindég gyengeségtől származik. Ritkán vétetik egyedül észre, hanem igen gyakran a' bágyasztó nyavalyákkal, p. o. a' sorvadással jelenik meg, vagy más fontos betegségek után, az erők visszatérése előtt. Csupán az asszonyoknál tapasztaltatik ezen előesés a' testnek egészséges korában, akkor t. i., ha nálok a' szülés alatt valamely, a' segglyukig érő hasadás talált történni. Végtere az olyangyermekeknél tapasztaltatik legtöbbször, a' kiket a' hasmenés és vérhas igen sokáig járt, vagy a' kik sorvadásban sinlődnék, mint különösen az anyatáj nélkül neveltett, és, igazán kimondva, megzabált, torkig tömetni szokott gyermekek.

A' mi a' gyógyítást illeti, azt az elsoványodott személyeknél és orvosolhatatlan nyavalyáknál soha sem vihetni tökéletességre. Más betegségek után, kivált a' hasmenés után, a' végbél' előesése ismét helyre áll, mihelyt a' nyavalya' elenyésztével az erők újra visszaszerződtek. De néhol a' gyógyulás' ideje igen sokáig tart, és a' Betegek igen sokat kénytelenek túrni ezen baj miatt. Illyenkor tehát a' végbél' lankadt állapotján kell segíteni, hogy a' maga rendes helyén maradjon, és különösen azon igyekezni, hogy annak zárizma (Schließmuskel) öszve húzódhasson és öszvehúzódva tartassék. Ezt legjobban vihetni véghez az öszvehúzó szerek által, mellyek egyenesen az ellankadt részre alkalmaztatnak. Illyenek a' fiatal tölgy-, füz-, vagy vadgesztenyefa' héjával több ideig főtt vizek. Már a' Beteg vagy egy azokba mártott ruhára ül mezítelen testel, vagy, mivel ez alkalmatlanabb és hamar meghűlést okozhat,

borogatásképpen fordítja haszonra Legegyszerűbben ez így esik: egy darab vászon vagy gyolcs öszvehajtogat-tatik hat 's több rétéleg is egy kis tenyér nagyságra, azután ama' folyóságba mártatik, egy kevéssé kinyo-mattatik és így a' véghurkára tétetik, a' hol kötővel erősítették meg. De azon öszvehajtogatott ruhát napjában többször meg kell nedvesíteni. Ha a' végbél' zárizma egy darab ideig nyilva marad, lehet kivált, a' vérhas és hasmenés után, a' columbogyökér' erős főzetjéből klisztéreket is, de csak fél fecskendővel és inkább hi-degen adni.

A' felnöttek a' kicsuszamlott végbélt magok is vigyázva visszatolhatják: ellenben a' gyermekeket hom-lokott valamely ágyra kell fektetni, fejjel és lábbal va-lamivel magosabban, hassal pedig mélyebben, a' midőn a' véghurka önként visszahuzódik. Ha pedig ez nem tör-ténik, akkor egy darab gyenge vászon bemártatik len vagy faolajba, de ne ám! tisztított lámpaolajba, és vele vigyázva a' végbélnek előbb az egyik széle, azután pedig az egész karimája bényomattatik, a' mi igen kön-nyű. A' ki a' végbél' leszállása miatt szenvedett, vagy még szenved, őrizkedjék, a' nagy erőlködésektől az emésztet' kiüresítésekor; a' sok megeresztő, meleg ita-loktól, kivált a' théától, és végre az olajos, meleg ellágyító klisztérektől. Legjobb ital itt a' tiszta, keserű komlóser.

19) Mértékletlen elhízás, fölöttébbi kövérség.

Ha meggondoljuk mind azon alkalmatlanságokat, mellyekkel a' kövér ember vesződik, a' ki a' maga sok kövérsége miatt alig mozoghat; és számba vesszük, mint kellessék ez által az egészégnek is romlania, ha az emésztés a' testi mozgás által nem segíttethetik, — sőt végtére ha megfontoljuk, mint háborgattatik általa

az alvás, akadályoztatik a' lehellés, és nehezítettnek általában minden természetes munkálódásai a' mi testünknek, — kevés léend a' ki velem abban meg nem egyezik, hogy a' testnek fölöttébbi elhízása, a' mi más-ként kelletinél nagyobb egészségnek látszhatnék, nem egyéb nyavalyánál.

Így elhízni leginkább azok szoktak, a' kik erős testi mozgásokhoz lévén szokva, egyszerre csendes és ülő életet élnek, továbbá főképpen a' nagy serivók, és végre leggyakrabban a' phlegmaticum temperamentumúak. Az okaiból ezen nyavalyának már az orvoslására is könnyű rátalálni. Mind azok, a' kik a' meghízásra igen hajlandók, gyakorta és sokat szünte az elfáradásig mozogjanak, délben sokáig ne heverjenek, ser helyett vizet igyanak, és úgy éljenek, hogy testök csak igen mértékletesen táplálódjék. Az efféle személyeknek tehát a' husételek kevésbé valók mint a' növényeni eledelék: jó a' ritkábban evés is, utánna a' sok járkálás, vagy ha ez lehetséges nem volna, a' lovaglás vagy kocsizás. Ha végre a' beteges kövéredés a' hasban lévő dugulásoktól származik, akkor nincs hasznosb a' Carlsbádi és hasonló fürdőknél, a' vékony diaeta, és erős testi mozgások mellett.

III.

A' MÁJ ÉS LÉP^o NYAVALYÁJI.

1) Májgyulladás.

Legtöbbsnyire a' cholericus embereknél nagyobb elmeháborodások után és meleg's egyszer'smind nedves esztendőkből vétetik észre, valamint a' nagyivóknál is, és a' mechanikus alkalmak, p. o. a' máj tájékára lett ütések, esés, taszítás, ée. után. A' Beteg érzékeny szu-

rásokról panaszkodik a' jobb oldalában a' rövid bordák alatt, mellyek minden lehelléskor fájdalmasabbak, és csak a' hanyatt fekvést engedik meg néki. Gyakran sárgakórság és epés hasmenés járúl hozzá, és a' vizel-let sötét, igen veres színt vesz fel. Italúl ajánlatható a' vízben felolvasztott tiszta borkő. A' többi szükségessé lehetőkről az addig elhivatott orvos fog gondoskodni.

2) Májkeményedés.

A' májkeményedés szokott kimenetele a' májgyúladásnak és oka a' rosz emésztésnek, mert az epe kevés mennyiségben és rosz minémiségben van jelen. Megismérhetni a' májkeményedést a' jobb oldalon a' bordák alatt éreztethető vagy tapintatható keménységből, az ott lévő fájdalomtól, ha erősebben nyomattatik, az üléskor tapasztalt alkalmatlanságokból, a' valamivel nehezebben emésztődő eledel-ekkel való élésre következő gyomornyomásból és gyomorgyengeségből, a' kemény székürületekből, sárga arcszínből, és végre az utolsóval egybekapcsolt szembetünő elsoványodásból.

Az orvoslás nagy figyelmet kíván, és azért mindég az orvos igazgatása alatt történjék: csak néhány életrendbéli regulákat akarok még adni, hogy a' Beteg tudja magát általjában mihez tartani.

Minden nehezen emésztődő eledel-eket, mellyek a' jó epe' nemléte miatt fel nem oldozódnak 's így fel sem dolgoztathatnak, p. o. a' gombákat, osztréákat, ée. szorosán kell távoztatni. Ellenben igen hasznos, tavaszkor a' fris kinyomott füle-ekkel élni, kivált azon növényekéivel, mellyek a' májban lévő dugulások eloszlatásáról híresek. Ide tartozik különö-
sebben a' Pitypang. E' mellett mértékletes testi mozgásokat is kell tenni, meleg szappanos fürdő-
kkel élni, a' mellyek szintolly hatalmasan oszlatják a' megkeményedett mirigyeket, millyen a' máj. Hasznos továbbá a' flanállal való dör-

sülés a' máj' tájékán, a' mi által a' nedvek' forgása gyorsítottatik ezen belső részben és keménységének eloszlása előmozdítottatik. Lehet a' dörsülés előtt a' flanelt füstporral be is füstölni, és így alkalmaztatni, a' mi által a' májnak inai is nagyobb munkásságba hozatnak.

Utoljára fölötte hasznos ezen nyavalyában még a' sokszori és további kocsikázás, mert ezen gyenge meg-rázattatást a' megdugult és keményedett májra nézve semmi ki nem pótolhatja. A' lovaglás is, de a' nyavalya' elején és annak nagyobb mértékében csak a' lassú és csendes lovaglás lehet hasznos következésű.

Az öltözetben minden nyomást és szorítást kerülni kell, és mindenj elmeháborodástól őrizkedni, foképpen boszankodástól és epekedéstől; mert ezek a' nyavalyát nem csak fölötte nagyobbíthatják, hanem gyógyíthatatlanná sőt egyszerre halálössá is tehetik.

3) Sárgaság, sárga betegség, sárgakórság.

Sárgaságnak nevezük azt a' betegséget, mellyben az epének az epehólyagból a' belekbe való menetele meg van akadályoztatva, az tehát a' vérbe vétetvén fel, töle az egész test' színe megsárgul. Ez a' szín a' bőrnek leggyengébb 's így legátlátszóbb részein tűnik leginkább szembe. Az igen nagy mértékben lévő sárgaságban a' bőr igen sötét 's szinte barna színt vesz magára, és ilyenkor az barnakórságnak mondatik. Né-mellykor a' vizellet, veríték és nyál is megsárgulnak, valamint a' szem is, úgy hogy a' Betegnek minden tárgy sárgának tetik. A' sárgakórságot legtöbbsnyire mindég szelek hántják, és hasdugulás, éppen azon okból, mivel az epe, ez az emésztést legjobban segítő szer, hibázik. Ennél fogva a' bélürületek sem sárgák, hanem fejekek, és kevésbbé büdösek. A' Beteg az ételt nem kívánja, a' bőfögés, hányás hántja ötöt; minden tagjaiban hágyadtságot, asztal után gyomornyomást,

és a' szivgödörben nagy érzékenységet tapasztal. Az izzadság csaknem mindég meg van rekedve, a' bőr száraz, és hol borzadás hol forróság futja el. Ha ilyenkor a' nyavalya nem orvosoltatik, akkor néha valamely lappangó hideglelés áll elő, melly a' Beteget kicsinyenként elhervasztja 's végre meg is halasztja.

A' nyavalya tartása nem egyenlő: néha folyvást tart, és napról napra nevedik, máskor elmulik magától, de rövid idő múlva ismét vissza tér, és így gyakran tízszer is visszajő, míg az okát el nem hárítják. (A' kisdetek' sárga betegsége egészen más okokból származik, és maga egy különös nyavalya, mellyről utóbb leszen szó).

A' sárgaság' orvosoltásakor az okokat kell előkeresni, és ha jelen volnának, elhárítani, és mindent, a' mi azt táplálhatná, eltávolítani. Kerüljen tehát a' Beteg minden elmeháborodást, meghűlést, igyekezzék a' megszokott vérfolyásoknak megrekedését elmellőztetni, ha ez okozta volna nyavalyáját, 's a' t.

A' hola' sárgakórság a' gyomorban és bélcsatornában lévő tisztátalanságoktól függ, vagy a' harag és bosszankodástól származott, a' Beteg vegyen be hánytatót, vagy hashajtót a' mit csak az orvos meghatározhat, mellyre a' nyavalya gyorsan el szokott múlni.

Midőn a' sárgaság koronként tér vissza, és annak ismét megjelenéskor a' Beteg valamely tompa nyomó fájdalmat érez a' jobb oldalában, akkor azt a' görcs okozza, a' honnan annak gyógyítását orvosra kell bízni.

A' mi a' diatétát illeti, hasat melegen kell tartani, a' máj' tájékára egy darab flanét vagy melegített ruhákat rakni és a' lábak' meghűlésétől őrizkedni. Némellykor a' sárgasággal a' májnak gyúladásféle állapotja van egybekapcsolva, mellyet a' májgyúladásnál említett szűrő fájdalomról ismérhetni meg. Ezen esetben elmúlhatatlanul orvoshoz kell folyamodni.

Mikor elűzött vagy visszament orbáncz okozta a sárgaságot, egy mustártésztát kell azon helyre vetni, a' hol az orbáncz előbb volt. Ha pedig meghülésből származott, akkor, a' Beteg maradjon ágyban, igyék bodzaherbatét, és azon legyen hogy mértékletes izzadásba jöjjön, és ha ez nem történék, üljön naponként meleg fürdőbe. Az elnyomott bőrkiütésekre következő sárgaságnál, amazokat kell a' bőrre csalni ismét.

A' viselős aszonyok' sárgaságát a' gyermekeknek a' májra ható nyomása szokta okozni, és mivel ezt a' terheesség alatt eltávoztatni nem lehet, csak ritkán gyógyíthatató; de a' gyermekágyban majd önként el szokott enyészni.

Ha gilisztáktól származik, azokat kell az előbb tanított módon kihajtani.

Midőn a' sárgaság hypochondrikus és szünádrás személyeken a' hasban lévő dugulásoktól támad, akkor a' Carlsbádi és hasonló fürdők legjobbak. Kivülről a' máj' tájékára tett terjékflastrom, és a' szikfűvirággal készült klisztérek tapasztaltak jótévéőknek. Ha hideglelés is van jelen, akkor a' Betegnek a' szabad levegőben is kell mértékletesen mozogni, és könnyen emésztődő eledelkkel élni. A' hevítő és kivált szeszes italokat szorosán kerülje. A' hol végtére a' sárgasággal epés okadás, keserű szájíz és hasonló felbőfögések vannak jelen, ott a' Szelteri víz enyhíti legjobban a' mellék-bajakat, 's el is szokta háritani.

4) Lépszúrás, lépnyilalás.

A' Lépnyilaláson értetik valamely szuró fájdalom a' bal oldalban, melyet azok szoktak érezni, a' kik az erős futás vagy más igen fárasztó testi mozgások által magokat megerőltették. Következik a' vérnek nem csak a' lép, hanem más belsőrészek felé is történt erőszakos tödulása miatt. Elenyészik pedig ez a' fájdalom,

mihelyest a' szenvedő csendesen tartja magát; úgy az oldaloknak feszes megkötöttségére is meg szokott enyhülni, de csak néhány pillanatotig. Az ebéd vagy vacsora után tett erős testi mozgásokra leghamarább következik lépnnyilalás. Ritkán támadja meg az olyanokat, a' kiknek a' hasok szabadon és az emésztésök helyén van, holott ellenben azok, a' kik hasszorúlásra és egyéb hasbéli dugulásokra hajlandók, legtöbbször és akár-melly mértékletes testi mozgáskor is panaszkodnak miatta. A' kire tehát ez az alkalmatlan inkább mint veszedelmes baj gyakorta szokott jönni, rendeltessen magának orvos által olyan szereket, melyektől a' hasa megtisztuljon, és minden benne lévő szorúlások és dugulások elháríttassanak, így attól több ideig menten fog maradni. A' puffasztó ételek is okozzák ugyan azt, főképpen a' fű és káposztaneműek, a' héjastúl megevett alma és körtvély, kivált ha reá isznak. Az ilyen eledeleket azért mint ártalmasokat itt kerülni kell.

5) Vérhányás, vérokádás, feketekórság.

Feketekórságnak vagyis nyavalyának mondatik ezen betegség akkor, ha a' belekből jövő vér nem hányás által a' szájon, hanem alúl a' végbélen által takarodik ki. E' nyavalyát gyakorta korán és előre megjelentik főképpen a' gyomorbeli bajok, étel nem kívánás, felbőfögés, szorongatás és szemszíkrazások. E' tünetnyek a' nyavalyát gyakran több hetekkel sőt esztendőkkel is megelőzik, hozzájuk járúl még valamely édeses és émelygős szájíz, a' torok vagyis nyeldeklo özszvehuzódik, és végtére a' vérhányás áll elő. Némellykor eledelek is vettetnek ki, ha ilyenek a' gyomorban voltak. Az alúl elmenő széküresedések is fekete vérből állanak, és szinte szurok neműek.

Egyszeri vérokádással a' bajnak majd soha sem szakad vége, hanem az mindig több ízben fordul elő-

A' hányás előtt és után a' Betegek igen fájdalmas lépszurásról szoktak panaszkodni, a' kezeik halthidegek, arczak halovány, mint a' halottaké, reszketés, hideg izzadság és ájulás tapasztaltatik rajtok. Az egész betegség csak abban különbözik a' vérköpéstől, hogy a' vér nagy, legtöbbször fekete színű, darabokban, és nem köhögéssel, hanem okádás közben vettetik ki. A' hányás után a' nyavalyás igen megkönnyebbülve érzi magát, a' nagy szorongatás elmúlik, és az ájulások sem jelennek meg többé; de több vagy kevesebb idő múlva más új, hasonló támadás tér vissza, sőt némely esetekben p. o. a' havitisztulás' vagy aranyerek' megrekedésekor, ezen támadások mindég, éz utólsók helyett; bizonyos időre jelennek meg. — Néha a' vér az orrból is jöhet, innen hátra a' torokba lefolyhat, és így vettethetik ki utóbb hányás által; de ezt vérhányásnak vagy fekete nyavalyának nem nevezhetni, és ettől már a' lépnnyilalás' nem léte által is különbözik, valamint az ájulás' és egyéb már említett előrejáró jelenetek' jelen nem voltak által.

A' Vérhányás leginkább olyan személyeket támad meg, a' kik komorkedvűségre hajlandók, sárga ábrátszínűek és fekete hajjal bírnak, és a' kik hasbeli részeiknek dugulásaikban szenvednek, főképpen a' hypochontristák is, és a' kiknek önnön foglalatosságaik a' szabad levegőn való mozgást ritkán engedik meg. A' vérhányásra hajlandóknál egy kis meghülés, csekély életrendbéli hiba, általjában a' legkisebb alkalombeli ok már elégséges azon nyavalya' előhozására. — A' szünadrás asszonyoknál a' vérokádás mindég görcsféle természetű. Ezt végtére még az erőszakos megrázódások p. o. a' bevett hánytatószertől való okádás, vagy a' szüléskori nagy erőlködés, ée. is okozhatja.

Az orvoslásnak elintézése mindenkor attól függ, valljon a' támadás jelen vagyon e, és mihez kelljen a'

támadás alatt nyúlni. Ha a' vérhányás boszankodás miatt származott, a' gyomorban sok epe vagy on, már epés felbőfögés, okádás és sárga mocskos nyelv volt előbb jelen, akkor egy, két evőkalánnyi citromnedvet nyelethetni le a' Beteggel, hogy az epe' csipősségét kissebbítse; néha ugyanazon hasznót teszi egy esésze zabkásalév, tej, iró vagy mondolatéj is. Midőn valaki pióczákat nyelt le véletlenül, a' mi könnyen megesik, ha azokat a' szájba, inyre 's a' t. alkalmaztatják, ilyenkor nincs jobb, mint egy pohár sósvizet felhajtani. Ha annak előtte sok savanyúság volt a' gyomorban és gyomorégés, akkor néhány kávé kalánnyi magnesiát kell bevenni vízzel kévertetve. A' hol a' vérokádás a' megrekedt havitisztulás vagy folyó aranyerek miatt származott, ott a' jól meleg lábfordók hamuval és sóval vagy mustárral megerősítve, hasznosak. A' terhes asszonyoknál a' vérhányás gyakran a' szülési fájdalmakkal kapcsolódik öszve, kivált ha a' gyermek' fekvése rossz, és ezen esetben szülészhez kell folyamodni, a' ki a' szülésnek minél előbb véget vessen. Néha a' vérhányás valamely igen fájdalmas lépszúrás által jelenti magát, és ekkor orvos lészen szükséges. Csak nem minden esetekben igen könnyebbíti a' nyavalyát, ha a' lábikrákra egy mustártészta és a' gyomortájékra egy terjékflastrom tétetik. Az üveg pohár feltétele is hasznos némellykor. Legjobban elkerültetik a' vérhányást a' mindennapi testmozgás, közönséges fürdők és ha a' has' ürülései naponként gondosan eszközöltetnek. A' vérhányás után legjobban málnaeczetet vízzel inni. Ha pedig a' hányás nem szűnik, akkor hóval és jéggel, vagy nyáron ecetes vízzel kell a' gyomor' tájékát borogatni. — Azonban a' vérhányást a' lenyelt mérgek is okozhatják, és ekkor a' bő tej és iróital közben azonnal orvosért kell szaladni.

Az egész támadás alatt a' Beteg a' legnagyobb testi és lelki csendességben legyen, kerüljen minden indula-

toskodást, és egy szót se szólván nyugodva feküdjék. A' lábaira tegyenek meleg palaczkokat vagy ruhákat, igyék csak hideget, egyszerre keveset, de többször.

Mindég tanácsos a' nyavalyában orvoshoz folyamodni, ha mindjárt a' támadás már elmúlt is, mert könnyen újra visszatér. A' gyökeres orvoslást csupán tanult orvos viheli véghez; a' mit a' nem orvosnak tudni szükséges az, hogy veszedelem' idején a' Betegen segíthessen, míg orvosérkezik. A' főokok legtöbbször oly igen el vannak rejtve, hogy azokat a' nem orvos ki nem találhatja, és így homályban tapogatván, többet árthatna mint használna. A' támadás után mindég jó, a' Betegnek egy megnyitó klisztért székfüvirághéából adni, hogy a' has szabadon legyen, és a' belekben lévő vér kitakarodjon. Erre a' Betegek mindég nagy könnyebbülést éreznek. Az életrendben arra kell nézni, hogy a' Beteg csak vékony leveseket és semmi nehezen emészthető eledeleket ne kapjon, de ezen levesekben ne legyen sok fűszerszám. Kávét, théát, bort és általában akármilyen meleg és hevítő ételeket és italokat az orvos' helybehagyása nélkül a' Beteg magához venni ne merészeljen. A' szobalevegő hűves, és az ügybeli takarók könnyűek legyenek. Azért nyáron helyheztessenek a' szobába jéggel tele vedreket vagy sájtárokat, hogy a' levegő kellemetesen meghűvedjék. — Mivel pedig az orvoslás mindég valamely gyenge hashajtóval kezdődik, 's mivel a' baj is a' makaes hasduguláskor legkönnyebben, a' mindennapi székürüléskor ellenben nem olly hamar tér vissza; ebből önként következik, hogy a' Betegnek minden hasdugító eledelmet kerülnie kelljen.

IV.

HIDEGLELÉS NYAVALYÁK.

A' hidegtelelésekről általjában.

A' hidegtelelés rendszerint fázással kezdődik, melly néha több ízben visszatér, 's a' mellyre forróság, gyorsabb szívverés, olly érzés mintha a' test öszve volna verve, nyugtalanság 's többnyire fejfájás is következik. Minden hidegtelelés nyavalyákban őrizkedni kell a' nagyon bő hús, sajt, tojás, és mindenféle zsiros lisztes és hevítő eledeltől. A' Beteg igyék megfőtt vizet, kerülje az erősebb mozgásokat, gondoskodjék mindennapi széküresedéséről, és tiszta szobalevegőről, mellynek melegsége a' Reaumur' hőmérőjén 10—14 grádusnál többet soha se mutasson. Legjobb matráczon fekünnie. Az alkalmatlan látogatásokat és sok beszélést sem lehet javasolni. —

1) Forró, vagyis gyúlasztó hidegtelelés.

Ez a' hidegtelelés leginkább a' hőnedvű 's egyébként egészséges ifjú embereket fogja elő, és csak ritkán az öregebbeket. A' nyavalya kezdődik valamelly erős hideggel vagyis fázással, de a' melly nem könnyen tart egy óránál tovább. A' fázást valamelly égető, az egész testre elterjedő, száraz hévség vagyis forróság váltja fel, a' midőn a' szemek csillognak és az ábrázat igen megpirosodik. Az érverés tellyes, kemény és igen gyors, az orr száraz, a' szaglás hibázik. A' nyelv is fölötte piros, az ajakok is, és a' nyelv vagy igen kevéssé vagy semmit sem mocskos. Az aluvás nem jön, vagy igen nyugtalan, valamelly nyomó fejfájás van jelen, és az erek, kivált a' fejben, nagyon vernek. A' szomjúság szinte kielégíthetetlen, a' lehellés mély és nyögdelő.

Izzadás nincs jelen, a' vizellet igen csekély mennyiségben ürítetik, nagyon veres, de tiszta. A' székürület kemény, és néha több napokig sem történik. Rövid alvások közben a' Betegek gyakran félrebeszélnek, felijedeznek, a' mit a' fej felé tóduló vér okoz.

A' forró hideglelés legkönnyebben támad, ha száraz szelek fujnak, a' szesz, részegítő italokkal élés után és száraz télben. Legtöbbször a' meghülés után jelenik meg. A' fejérszemélyeknél néha a' havitisztulás megrekedése után.

Igen hasznos a' Betegekre nézve, ha az orrok' vére bőven megered, testök mindenütt mértékletesen izzad, és a' vizelletök sűrű, felhős, mert ezen jelenetekre a' nyavalya óránként kissebbedik. A' helyes orvoslás mellett ritkán félhetni veszedelemtől; kivéven ha más veszedelmes nyavalya is volna együtt jelen, vagy a' forró hideglelés más nyavalyába menne által, p. o. mellgyulladásba, 's a' t.

Ezen betegség orvoslását orvosra szükség bízni. Igen jó jel, ha az érvágás után a' hideglelés mindjárt kissebbedik, a' bőr megnedvesül és a' fej könnyebbedik.

Közönséges italul megfőtt vizet citromlével és cukorral lehet adni, de ne hidegen, hanem légymelegen, vagy málnaeczetet főtt vízzel. Ha a' fejfájás nem enyhül, a' Betegnek csináljanak meleg lábfördőt mustárral vagy hamuval és sóval, vagy borítassanak a' lábtalpára zabkásapépet olly forrón, a' mint csak elszenvedheti. A' talán jelenlévő hasszorulás lenmaggal főtt, vagy székfűvirágthéából és lenolajból készült klisztérekkel háríttassék el. Ha az izzadság megjelenni nem akarna, a' Beteggel néhány findzsa bodzaherbatét itassanak, mellyhez, ha nem izzasztana, minden findzsába egy kávéskalánnyi bodsaízt vagyis liktáriomot adhatni.

A' Beteg' szobája se igen meleg se igen hideg ne legyen; hanem csak mérsékelt, valamint az ételeit is

mértékletes melegen kell néki adni. Az enni kívánó Betegnek csak kevés vékony levest, zsemlyével vagy fejr kenyérrrel, vagy cziberéket, főtt vízből, czitromlével, ée. készítettve adhatni. Érett gyümölcs, kivált savanykás cseresznye sem árt, sőt igen hasznos néki.

A' felgyógyulásakor nincs a' Betegnek orvosságra szüksége, de igen helyesen cselekszik, ha a' most előadott módon él és tartja magát egy darab ideig. Leginkább őrizkedjék a' meghüléstől, és mind addig a' szobában maradjon, míg az előbbi egységét vissza nem nyeri, sőt azután is kerülje az erősebb testi mozgásokat, tánczolást és hasonlókat több ideig.

2) Epe és gyomorhideglelés.

Ez a' hideglelés, kivált tavaszkor, nyáron és ősszel leginkább az elgyengült emésztés, egésségtelen életrend, meghülés, ée. miatt szokott származni. A' betegséget magát külömbféle jelenetek előzik meg, p. o. bányadság a' tagokban, kivált a' csuklókban vagyis izekben, húzó fájdalom a' vállak között, étel nem kívánás, undorodás kivált a' husételektől, fejfájás, szédülés, hasfelfuvódás, szorulás, ée. E' jelenetek imígy tartván egy ideig, végre előáll a' hideglelés többnyire valamely gyenge borzadással, a' melly néha több ízben tér vissza. Ezen borzadásra mértékletes forróság következik fejfájással és igen nagy szomjúsággal. Az aluvás nyugtalan és szorongató. A' hideglelésnek sajátsága az, hogy alább hágy: közönségesen estve támadja meg erősebben a' Beteget, egész éjjel tart és gyenge izzadással végződik; nappal az egésségbeli állapot sokkal jobb. — A' mi a' gyomorbéli és epés hideglelés' különös jeleit illeti, azok e' következők: a' nyelv fehér vagy sárga moesokkal van bevonva elejéntén, és utóbb lassanként sötétebbé sőt barna színűvé változik. A' szájjíz nincs helyén, kellemetlen vagy keserű, a' gyomor émelyeg és

a' tájékán valami nyomó érzés tapasztaltatik. Mikor a' gyomor igen tisztátalan, akkor okádozás és hányás is van jelen. A' húgy sárga, zavaros és sűrű szálladékot tesz le. Némelly ritka esetekben a' gyomorbeli tisztátalanságok lefelé keresnek útát és a' felböfögés, ökredezés és hányás helyett hasmenés áll elő. — A' hideglelés támadáskor a' lehellés is többnyire megnehezébedik, de a' hidegleléssel együtt reggel ez is szűnik.

Az okai ezek: a' hashajló szerekkel. szeszes italokkal való visszaélés, igen bő húsétel, nedves és igen meleg idő, meghülés és elmeháborodások.

A' jobbulás külömbféle kiüresedések közben történik, úgy mint erős hányás, hasmenés, izzadás és igen sűrű, felhős vizellet után. A' hol ezek a' kiürületek meg nem jelennek, és a' gyomorban lévő tisztátalanságok orvoságok által sem takaríttatnak ki, ott mindig károsan hatnak be, a' történeteket neveli, és a' gyomorhidegleléshez utóbb inbeli hideglelés járul, 's így igen veszedelmessé lesz.

Az eddig előadottakból is láthatni már hogy az orvoslásnál kiváltképpen a' gyomorban és belekben lévő epés vagy más tisztátalanságokat kelljen kiüresíteni. Így az ok elháríttathatván, az okozott nyavalya is elenyészik; azért a' hideglelés is megenyhül, hacsak ahöz már valami más betegség nem járult. — De nem mindegy ám, azon ártalmas dolgokat a' kár hogyan és a' kár mikor üríteni ki, mert a' helytelen velebánás hamar megroszabbíthatja a' nyavalyát. — Azért is azoknak kiürítését orvosra kell bízni. Az efféle kiürítések után a' nyelv megtisztábbul, az ételek jobban kívántatnak, a' hideglelés szűnik és az egész nyavalya nem sokára elenyészik. Ha a' hasmenés, melly gyakorta magától megjelenik, a' Betegyet igen elgyengíténé, igyék nyálkás italokat, nevezetesen zab vagy árpakása' levét-

De nem mindég fordul így a' nyavalya jobbra, hanem a' hideglelés néha továbbig tart, a' nélkül hogy a' természet az útat, mellyen a' kiüresítés leghasznosabban történhetik, megmutatná. Ez legtöbbsnyire az elerőtlenedett testben vétetik észre, a' melly gyengébb, hogy sem a' nyavalyán fordíthatna, és a' gyomorban lévő tisztátalanságokat a' kiüresedésre elkészíthetné. Illyenkor még az orvos se merészeljen hánytató és hasajtó szereket adni, hanem nyúljon olyan orvosságokhoz, mellyek előbb a' belek' tisztátalanságait megéreljék és a' kiürítésre alkalmasakká tegyék. Ezen szereket addig kell venni, míg ama' jelek, ökreendezés, felbőfögés és hányás, vagy haskorrogás és hasmenés, meg nem jelennek.

Míg a' nyavalya tart, a' szobalevegő tiszta és valamennyire hűves légyen. Kivált nyárban igen hasznos e' végre, eczetbe mártott ruhákat aggatni fel a' szobában, a' mi által a' levegő igen megőriztetik a' romlástól. Az italoknak is savanyúknak kell lenni, valamint a' savanyúcska érett gyümölcs is többsnyire igen jól esik az ilyen Betegeknél. Egyébaránt élhetnek vékony húslevesekkel, galamb' vagy tyúk' melljével savanyú levesbe csinálva, és zsemlyével. A' melly Beteg az ételt még nem kívánja, azt éppen nem kell arra unszolni, hanem csupán levestel tartani. — Végtere ha már a' nyelve megtisztul, az ételkivánása megjő, jól alszik, de még erőtlen, akkor némelly keserű szerek alkalmasak.

A' Beteg minden éhessége mellett is mértékletes legyen, húst valamit, de növény eledelt keveset egyék. Délben ihatik egy pohár jó óbort (NB. ha a' hideglelése már egészen elmúlt). Az erők' szaporodását igen elősegíti a' helyes diaetán kívül a' szabad levegővel élés is. — E' nyavalya néha másba mehet által. vagy ahoz egy második kapcsolódhatik; ha ez megtörtént, a' nyavalya hamarjában és tökéletesen el nem enyészik,

a' Beteg igen bágyadtan érzi magát, vagy hasonlógyanús jelek mutatják magokat, akkor tüstént orvosi segítség után kell látni, nehogy a' Beteg nagyobb veszélybe essék.

3) Nyálkás vagy taknyos hideglelés.

A' nyálkahideglelés a' gyomorbélitől abban különbözik, hogy ott az epés tisztátalanságok helyett a' torokban, szájjban és a' kiürületekben, nyálka vagy on jelen. A' nyavalyát étel nem kívánás, minden táplálékoktól való irtózás, felbőfögés, fehér mocsokkal vastagon bevont nyelv, szappanfélé íz a' szájjban, igen zavaros vizellet, sáppadt ábrázatszín, ée. előzik meg. Mennél tovább tartanak ezen előjelek, annál inkább szenved a' gyomor, majd felbőfögés, hasmenés vagy szorulás, puffadások, a' hasnak felfuvódása, gyomor-nyomás következik, és néha giliszták is mennek el. — Végre a' többszöri borzadást felváltó forrósághoz hideglelés járul, a' melly főképpen a' bő izzadás által a' Beteget igen elerőtleníti. Estve mindég legnagyobb, ellenben reggel a' Beteg megkönnyebbül. Három, négy hetek előtt a' nyálkahideglelést nehéz elűzni, igen ritkán végződik két héttel. Ezen egész idő alatt az ábrázat valamennyire dagadt és egy kevesse kékesnek tetszik. Mikor a' nyavalya egésséggé változik, a' vizellet valami téglaszínű seprűt tesz le: ha pedig inbeli vagy rothasztó hideglelés járul hozzá, akkor csaknem mindég, még a' legjobb orvosi vebánáskor is halállal végződik.

Nyálkás hideglelésbe leginkább az olly személyek esnek, a' kik keveset mozognak, többnyire mindég ülnek, pöffedt, felfújtt testtel bírnak, (nevezetesen a' fehérser ivók) és mellette rosszul táplálódnak, kivált sok krumplit esznek. Továbbá azok, a' kiknek arcok

fejér és felduzzadt, lakások nedves, és phlegmás temperamentomúak. Az asszonyok arra inkább mint a' férfiak, és a' gyermekek inkább mint a' felnőttek, hajlandók. Az erős hashajtókkal visszaélés, romlott eledlek, új épületekben lakás, és meghülések szoktak reá legtöbb alkalmat nyújtani. Söt ősszel néha járványképpen is uralkodik a' mocsáros vidékeken.

A' másként egészséges és közép korú testben még legkevesebb veszedelemmel jár ez a' nyavalya; ellenben ha vele bő, ragadós izzadás, csaknem folyvást egyaránt tartó hideglelés; nagy bágyadtság, mindenek iránt való kedvetlenség, fejkábultság és mértékfölötte igen bűdös kiüresedések vagynak jelen, akkor igen félelmes.

A' gyógyításnál a' mellékes környülállásoktól függően sok: a' Beteg feküdjék téres, száraz és tiszta szobában és fehérruháját gyakran változtassa, minden nyálkás ételeket 's italokat kerüljön és ellenben jól fűszerezett, hideg vagy legalább hűtött eledlekkel éljen. Közönséges italul legalkalmasabb a' borsosmenta vagy mezei köményherbaté, egy kevés bor, és ételül bőven fűszerezett és kivált sós húslevek. Egy kevés kávé sem árt. Általában az eledel annál jobban esik, mennél ingerlőbb: azért héringgel, szardellákkal és effélékkel is megkinálhatni a' Betegeket.

Ezen diatai szerekek a' betegség meg nem orvosoltatik, a' patikabelieket pedig orvosra szükség bízni.

Kiürítő szereket soha sem kell nagyobb mennyiségben adni, hanem csak annyit, hogy naponként két széküresedés következék.

Megtisztíttatván a' gyomor a' nyálkától, azután keserű gyomorerősítő orvosságokat kell rendelni, de jó ezeket is olyan szerekekkel öszvekötni, mellyek a' nyálka megszaporodását gátolják.

Az ekképpen orvosoltatott nyavalya két hét vagy három múlva legtöbbnyire jobbúlni kezd. Ellenben ha rossz velebánás miatt vagy az elgyengült személyeknél inbéli jelenetek, vagy az előbb említett tünetények adják elő magokat, akkor ismét orvosért kell sietni, mert nagy veszély fenyeget. Az ilyenkor tovább tartó gyomorgyengeség ellen ama' gyomorflastromokat lehet elővenni, mellyeket följebb a' gyomorgyengeségnél javasoltunk. Az ingerlő eledelokkal élést a' meggyógyulás után is igen tanácsos folytatni. A' nyálkás, enyeges ételeket 's italokat legtovábbig kell kerülni.

4) Hurut-csúsz-és náthahideglelés.
(Catarrhal-Fluss-und Schnupfenfieber).

Ez a' hideglelés kétségkívül a' legcsekélyebbik, és mindég csak a' náthával és huruttal szokott járni. Tulajdonképpen róla különösen emlékezni nem is volna szükséges; de éppen az illy csekély nyavalyánál botlanak az emberek legtöbbet 's így ártnak is, azért erről is egy két szót. A' hideglelés kezdődik leginkább náthával: de a' gyúladás néha még alábbra is terjed, a' torok meggyúlad, és a' nyelés fájdalmassá lesz. Rendszerint úgy vélekedtek, hogy a' hurut hideglelésben az embernek magát igen melegen kell tartania, holott éppen ez árt, a' hideglelést nagyobbítván és fejfájást okozván; de a' másfelől a' hidegtől és hideg szelektől is kell őrizkedni, mellyek legtöbbnyire ezt a' hideglelést nemzik. Továbbá kerülni kell a' levegő' mértékletének változásait; nem jó hirtelenül a' melegről hidegre és viszonttag futkározni, hanem hűves szobáról gondoskodni. A' melegítő és izzasztó szerek is hasonló tekintetbe vétessenek. A' nyavalya' kezdetén ezek soha sem alkalmasok, hanem inkább a' hűvesítő ételek és italok haszonra valók. A' nátha ugyanis a' nyálkahártyának gyúladásában áll, a' náthahideg tehát gyúlasz-

tóhidegletés, és mint a' gyúlasztóhidegletésben a' Betegnek itt is hüvesen kell magát tartani, ha a' gyúladást nagyobbítani és a' nyavalyát rosszabbítani nem akarjuk. Azért az első három négy napokig a' limonádé ital legcélelérányosabb. A' szobában zárkodást sem kell éppen szükségesnek vélni; mert a' csendes, mértékletesen meleg levegő még előbb való. Végére némelyekben azon előítélet is van meg, hogy a' fürdők és lábfürdők a' hurutos hidegletésekben ártalmasok, holott éppen itt hajtának nem kevés hasznot, ha velök vigyázva élnek. A' fürdőnek ugyanis langyos melegségűnek kell lenni, és míg a' Beteg abban ül, addig az ágyát és fejéruhájit jól átmelengetni. A' kádban annyi víz legyen, hogy az a' testnek legnagyobb részét fedje. Egy fertály óráig foródvén a' Beteg, a' testét melegkendővel jól megtörli és szárítja, fejéruháját is hamar felölti és valami egy óráig az ágyba fekszik, a' hol a' teste gyengén gőzölög. Így fognak a' lábvizek is használni, ha fejfájás volna jelen. Csupán a' hónap-számos fejérszemélyek, aranyérrel bajlódo férjfiak és lábköszvényesek ne éljenek velök. Az utólsókra nézve hasznosabb a' lábtalpakat zabkásával borogatni, mert ez a' podagrá, a' már szinte muló félben lévő is, nem olly könnyen gerjeszti fel. Azonkivül őrizkednie kell a' lábak' megnedvesedésétől, új meghűléstől és a' nehezen emésztődő eledelektől, a' ki a' hidegletéstől és vele egybekapcsolt náthától vagy huruttól minél előbb meg akar menekedni.

5) Rázó, vagy el elhagyó, vagy váltóhidegletés.

Nincs reá szükség a' váltóhidegletést környűállásosan leirnom, minthogy azt kiki ismeri, és a' benne lévő szembetűnő külömbség minden más hidegletés nyavalyáktól könnyen megismérteli. A' mi olly igen szem-

betűnik, az, hogy a' támadások között mindég tökéletes egészség látszik jelen lenni, és minden támadás három különböző állapotokra oszlik.

Az első, {minden új hideglelés támadáskor, a' fázás, melyben a' körmök elkékülnek, a' bőr' fölseje borsókássá lesz vagy is borsószik, és az orr' hegye meghidegül. Az állak vaczognak a' fázás alatt, a' lehelés megnehezedik, az érverés kiesiny és a' vizellet világos tiszta. Ásítózás, nyujtódzkodás, fejfájás és nyakszírtfájás, restség, étel nem kívánás és borzadozás előzik meg minden illy új támadást. A' fázás rendszerint fél, vagy egész óráig is eltart, és csak ritkán nyúlik három óráig, a' midőn osztán forróságba men által, melyben a' nyavalya' jelenetei legszembetünőbbek és legerőszakosabbak. A' fejfájás rendkívül megnagyobbodik, az ábrázat feltüzesedik, a' szemek megveresülnek, néha fájnak is, de a' bőr a' forróság' végéig szárazon marad, a' melly négy, hat és legfölyebb nyolez óráig szokott eltartani. — Ezután következik végtére az izzadás, a' melly szintúgy több órákig tart, többnyire két annyi ideig mint a' forróság. A' bőr meglágyúl és nedvesül, az izzadság pedig legtöbbsnyire ragadós, savanyú és csipős. Ha az izzadás félbeszakad, akkor a' Beteg nem érzi magát a' legközelebbi támadásig olly jól mint azelőtt, és a' következő hideglelési támadás ilyenkor erősebb. — A' váltó hideglelés' tartásának ideje soha sem bizonyos; a' ki rendetlenül él nyavalyájával nem gondol, vagy rosszul gyógyíttatik, annak egészsége sokáig elromolva maradhat.

A' visszatérő támadások határozzák meg a' váltóhideglelés' nevezetét. Ugyan is ha naponként ugyanazon óra körül tér vissza, neveztetik mindennapinak, — ellenben harmadnapinak, ha minden nap' jó vissza. Utoljára vagyon negyednapi is, t. i. a' melly két napig marad el. Ezek rendszerint legmakacsabbak 's erősebbek,

A' váltóhideglelés' oka legtöbbszörre a' megromlott emésztésben, vagy a' hasbeli dugulásokban találhatók. Megjelenik a' nedves, egészségtelen és változó levegőkör, kivált tavasszal és ősszel, a' gondolkodó erőnek igen nagy megerőltetése, elmeindulatosság, erős kiürítő szerek, vissza vagy elüszött bőrkiütések, ée. után. A' posványos vidékeken rekkenő hévségkörtámadó váltóhideglelések hamar gonoszfélévé válnak, rothasztó hidegleléssel kapcsolódnak össze, fölötté veszedelmessé és a' kevesbbé figyelmes orvosláskor halálósokká is lesznek gyakorta. De legtöbbszörre a' váltóhideglelés, ha egyszerű, egészséggé változik. Csak ha a' Beteg a' gyógyuláskor magára nem vigyáz, gyomrát elrontja, helytelen szerekkel él, 's a' t. csak akkor mehet által más nyavalyákba, mellyeknek elháríttatása hol egészen lehetetlen, hol pedig legalább sokkal több fáradságba, vigyázatba és gondolkodásba kerül, mint az előbb megvolt váltóhideglelésé.

A' gyógyításkor az okait kell elhárítani igyekezni a' váltóhideglelésnek; a' Beteg egészséges levegőben és lakhelyen tartózkodjék, kerüljen minden indulatoskodást, az alvás és fönlétre nézve, valamint a' nyugalom mozgásban is helyes mértéket tartson 's a' t. A' tulajdon orvoslás kétféle, úgymint a' hidegleléskori és az elhagyáskori.

Hogy a' hideglelés' támadása igen erőszakos ne legyen, előtte néhány órával a' Beteg semmit se egyék, mert a' hidegleléskor az emésztés háborgattatik és külfömbféle bajok támadnak.

Mihelyt a' fázás reá jött, a' Beteg feküdjék ágyba és igyék néhány findzsa meleg borsosmenta - vagy gyenge szikfűvirág herbatét, és várja be a' forróság elérézését. A' forrósággal kerüljön minden hevítő szereket, és tartsa magát inkább hűvesen, igyék hűvesítő italokat, árpavizet citromlével, limonádét, málna-

nedvet főtt vízben, vékony de jól meglisztált sert vagy kőficót, ée. hidegecskén. Ha a' vér igen a' fejre tódul, a' fejfájás igen nagy, az erek keményen vernek, kivált a' halántékokban, a' szemek tüzesek, és kidülledtek, 's a' t. akkor meleg zabkásapépet kell a' lábtalpakra borogatni, hogy a' vér leszálljon és a' bajok kisebbedjenek, mellyeket a' fejre tódult vér okozott. — Az izzadás alatt maradjon a' Beteg csendesen és várja meg végig, és csak akkor vegyen fel más fejjerruhát, ha fázni kezd. — Azután élhet a' Beteg nyáron, vízből, citromból és zsemlyéből készült cziberével, télen pedig főtt gyümölcse.

A' hideglelés elenyészte utánkori velebánás ezzel éppen ellenkező. A' hideglelés támadás alatt egészen békét kell hagyni a' nyavalyának, és csak annak elmúltával foghatni hozzá.

A' Váltóhideg tulajdonképpen nem saját hideglelés, hanem csupán azon sajátsággal bir, hogy kimarad vagy meg megszűnik. — Egyébaránt mint elhagyó epehideglelés, nyálkahideglelés 's a' t. jelenhet meg, és a' gyógyítást is úgy kell intézni, a' mint ezen nyavalyáknál mondatott. Az életre vágyó Beteg éljen könnyen emészthető ételekkel, és ne vélje, hogy a' koplalás által a' Váltóhidegen kiadhat, sőt ellenben ezt az által még neveli, midőn a' maga testét és kivált emésztő erejét így gyengíti. E' mellett szükséges, hogy a' Betegek annyi és olly erős testi mozgást tegyenek, a' mennyi tőlök kitelik; mert erre gyakorta elmúlik a' váltóhideglelés, kivált ha semmi belső októl nem függött, hanem csupán valamely egésségtelen mocsárlevégőtől vagy más külső befolyásoktól származott. Midőn a' Váltóhideg nem nagy, és a' gyomorban lévő epétől vagy nyálkától ered, akkor emezeket kell elhárítani, a' mint az epés és nyálkás hideglelés alatt előadtuk, és így a' váltóhideg mintegy hét vagy ki-

lencz kitörések után magától elmarad. — Ha ez nem történik, akkor egy mindenek előtt isméretes szert vehetni elő. Főzzenek meg másfél vagy két lat kávét két findzsa vízben addig, míg a' víznek fele ki nem gőzölgött, ekkor tegyenek hozzá egy evő kalánnyi citromnedvet, és négy vagy hat órával a' hideglelés előtt itassák ki a' Beteggel. Ha erre sem maradua el a' hideglelés, akkor orvoshoz kell segedelemért folyamodni. Ő kivüle senki se merészeljen chinát, tölgyfahéjat, fűzfahéjat és egyéb hasonló öszvehuzó és dugító szereket a' Váltóhideglelés ellen használni, mert csak ő ítéheti meg egyedül a' vélek élhetést, mellytől könnyen gyógyíthatatlan sárgakórság, megkeményedések, vizi-betegség és hasonló halálos nyavalyák származhatnak.

6) Inbéli v. Idegeshideglelés. Hagymáz.

Az inhideglelés olyan személyekre jó a' kiknek testök meg van gyengítve, és a' kik megromlott levegővel, eledelkkel, ée. szoktak élni. Ennélfogva igen könnyen támadhat a' Hagymáz mocsáros, posványos vidékeken a' nagy napforróságkor, hadi időben, ha a' holttestek sokáig el nem temettetnek, a' nagy Kórházakban 's a' t. Továbbá minden helyen, a' hol sok ember lakik együtt, sanyarú időkben, éhségkor, a' rosz kenyértől és egyéb megromlott eledelektől, kivált ha a' liszt dohos vagy a' gabona kicsirázva volt. — Végére a' hagymáz olyan személyeket támad meg könnyen, a' kik a' test' nedvességeinek elvesztése miatt igen elerőtlenedtek, p. o. a' vérnek akármiként lett fölöttébbi megfogyása, sokáigtartó hasmenés, a' testi szerelemben való mértékletlenkedés, és végre a' szesz italokkal visszaélés, sok éjjelezés, indulatoskodások, kivált a' bú, bánat és gondok által, mellyek az inak' egész alkotmányát igen elgyengítik.

A' hagymázt megelőző jelek imezek: a' Beteg a' fejében szédelgést, kábúlást, nehézséget és nyomó fáj-dalmat érez, az egész teste fájós, bágyadt, éjjel nyug-talanúl alszik, semmi dologhoz sincs kedve, és a' testét hol horzadás hol forróság futja el. Az ételeket is korán meg kezdi utálni, a' nyelvét fejr mocsok borítja, és a' szájában rendszerint nyúlós nyál vagyon. Egy fázás-sal és erre következő erős hidegleléssel kezdődik el osztán ez a' veszedelmes nyavalya.

De a' hagymáz vagyis inkább az inhideglelés két-féle, t. i. vagy lappangó, vagy forró. Az elsőbiknél a' nyavalya' menetele igen csendes. A' Beteg nyugottan fekszik, semmire sem ügyel a' mi körülötte történik. A' mit az előtt szeretett 's kedvelt, azzal most éppen nem gondol. Érzése olly tompa, hogy, ha kérdezte-tik, magát jó egészségben lenni mondja. A' szava halk, éneklő, késedelmes, vagy olly töredezett, lassú és ho-mályos, hogy azt érteni nem lehet. A' bőre száraz, vagy hideg veríték ül rajta. Az ajakait 's fogait vala-melly sötétes nyúlós nyálka vonja be, valamint szinte elaszott, egészen száraz, reszkető nyelvét is, mellyet legtöbbnyire ki sem nyujthat. A' szemek mindég félig záródva, és a' Beteg' alvásakor a' szemhéjak néhány lineányira nyitva állanak, úgy hogy közzülök a' szem-fejére láttassék. Az érzékműszerek is szenvednek; a' hallás igen tompa és a' Beteg felényire siket, vagy szün-telen fülzúgásról és csengésről panaszkodik és csak ritkán szokott a' hallás rendkívül megélesedni. —

A' forró inhideglelés vagyis a' hagymáz gyakran az erős, hővérű személyeket is megtámadja minden előjelek nélkül.

Ebben egészen másféle tüneteményeket tapasztalni. A' fej legtöbbnyire szinte tüzel a' forróság miatt, a' szemek kidudorodnak és a' Beteg elgyengült ereji annyira fel vagynak ingereltetve, hogy az ilyenkori dühöskö-

dései alatt több személyek is alig tarthatják meg ötét. Ez egy darab ideig így lévén, míg t. i. a' forróság el nem múlik, azután elerőtlenedve és bágyadtan rogyik vissza. Ha néha néha egy pillantatig feleszméledik, akkor leírhatatlan gyötrődésről panaszolkodik. Az érverése különböző, csak nem mindég rendetlen, görcsösen összehuzódott, a' forróságkor pedig gyors és keményecske. Az érzőszközők igen érzékenyek. A' Beteg az igen nagy világosságot és igen harsány hangokat nem tűrheti. A' szaglás rendkívül éles, de néha csalóka is. A' nyelv itt is száraz, a' szomszúság csesztő (de el is felejtik a' Betegek az ivást) és a' lehellés szorongató.

Midőn a' nyavalya halállal végződik, akkor a' Beteg a' maga betegségének utólján többé észére nem jó; egy olly kábult állapotba esik, hogy többé szavát sem vehetni. Az ágyában nem marad csendesen fekve, hanem lefelé csuszamlik. A' kezeivel mindég az ágybelin tépelődik, keresgél, a' falra felnyúl, vagy a' levegőben, mintegy legyekért kapkod. A' lehellése meg rövidül, szorongatóvá és a' Betegre nézve igen fáradtságossá lészen. Ha folyóságot töltenek a' szájába, azt vagy le nem nyeli, vagy, mint valami üres hordóba, olly hanggal esik alá a' gyomorba. A' has felpuffadt, a' szék és vizellet az ágyba ürül, a' szemeivel, mint egy Holt, meredten néz, valamelly sűrű veríték üt ki a' bőrén, vagy kék foltok támadnak rajta, és végtére csendesen szokott elérkezni a' gyors halál.

Mikor a' hagymáznak jó kimenetele lészen, akkor a' Beteg nem vesztí el úgy az erejét, a' nyelve nedvesebbé és tisztábbá lesz, mértékletes izzadság terjed el a' bőrén, a' szemhéjak kilyebb nyílnak, a' húgy tiszta és felhős, ha egy darabig áll, a' hasürülés igen nagy könnyebbedéssel történik, az érverés egyeránysabbá és erősebbé, az alvás megújítóvá és az érzőszközők' munkálkodásaik ismét természetesbeikké lészenek.

Ha a' hideglelés nem valamely dögletes ev egőtől származik, akkor rendszerint nem ragadós, valamint a' forró, úgy a' lappangó sem. De ragadóssá válhatik, ha több Betegek szorúlnak valamely kis térbe, p. o. az ispitákban, a' honnan a' ragadvány, a' melly ott képződött, majd meszszebbre is terjed, és leginkább a' közép korú embereket szokta előfogni.

Ollyan időben, mikor inhideglelések uralkodnak, megmenekedhetni a' ragadványtól, ha az ember jó szoros életrendet tart, mindég csak meghatározott időkor és keveset eszik, az alvás és ébrenlételben is helyes mértékhez szokik, a' fejét a' fölöttébbi gondolkozás által meg nem erőlteti, magát az égettortól tartóztatja és naponként csak egynéhány pohárnyi ó bort iszik. Végtére még szükséges, a' szabad levegőn sokat mozogni, ha ez nincs megromolva, és a' ragadvány inkább a' Betegek' hajlékából származott. A' Betegek' szobájikban borecsetbe mártott nagy ruhadarabokat kell felaggatni, a' mitől a' ragadvány legjobban semmivé tétetik, és a' Beteg' szobáját gyakorta szellőztessék ki, míg ötet más szobába viszik, vagy jól betakarják, hogy meg ne hüljön. A' Betegek' lakjába ment Egésséges a' nyálát le ne nyelje, gyűjtson pipára, rágjon kálmos gyökeret, szegfűborsot, fahéjvirágot, ée. fűszereket, és meg ne undorodjék, mert ez által könnyebben hozzája fér a' ragadvány. A' száját végtére gyakrabban ki kell eczettel öblíteni, és az éjjelezéstől őrizkedni. Ha valakinek a' feje fáj és az ételt utálja, akkor szükséges hogy magának orvos által hánytatót rendeltessen, mert ez a' jelenvaló nyavalyaelragadást legbizonyosabban sikeretlenné teszi. Sőt az inakra is igen jólévoleg hat a' hányáskori megrázatus. Ellenben kerülni kell a' Hashajtókat és a' testet lankasztó izzasztást; mert mindenik erőtlentíti a' Beteget és neveli a' Betegséget. A' Beteg nyugodt elmével légyen és mindent, a' miről

kérdőzködik, szép színben kell neki előadni. Erőnek erejével senki se unszolja a' Betegét az evésre, hanem őtet az ivásra gyakran emlékeztetni igen hasznos. Már az italok is elég táplálók lehetnek ő reá nézve. Választhatni e' végre főt vizet kevés citromnedvvel, és pirított kenyérhéjjal, — vékony, nem zsiros huslevest egy kis fehér borral, mellyet akkor legjobb hozzáadni, ha az inhideglelés nem forró, 's a' t. A' tiszta vörös bor főtt vízzel kiváltképpen akkor hasznos, ha a' Beteg' hasa nagyon menne, és általa az ereji fölöttébb fogynának. A' hasdugulásokat ellenben lenmaggal főtt vízből, árpalévből olajjal, és egyebekből készült kliszterekkel szükséges elhárítani. Théa gyanánt ajánlatható a' szegfű vagy ángyélika gyökernek gyengén főtt vize.

Az önként támadó vérfolyásokat minél előbb el kell állítani; p. o. az orrvérfolyáskor, ha mértékletlenné lenne, az orra és homlokra hideg mártott ruhát felrakni; az asszonyi szeméremrészekből folyó vért, vagy a' végthurkából jövőt hideg befecskendések és kliszterek által meggátolni 's a' t.

Ha a' Beteg' feje nagyon kábult és nehéz, szemével meredten néz, igen érzékenytelen és ereji szemlátomást fogynak, akkor mustártésztát kell a' homlokára, nyakszirtjára és lábikrájira váltogatva felrakni, a' mi gyakorta minden szereknél többet segít. Ezen esetben igyék a' Beteg néha egy findzsa szíkfű herbát; a' többi orvosságokat az orvos fogja elrendelni.

Leginkább a' nyavalya' tizennegyedik, huszonegyedik 's nyolczadik napjára kell figyelmeznii. A' hol ezen napoknak valamelyikén a' betegség jobbra fordul, a' mi legtöbbször a' bő izzadás vagy sűrű vizellet által esik meg, ott minden hüvesítő italt el kell távoztatni és melisszából, bodzavirágból készült langyos théát

vagy más hasonlót itatni a' Beteggel, a' mi általa a' nyavalya' jobbra fordulása még inkább eszközöztetik.

Intésképpen még említem, hogy a' nem orvos soha se avassa magát valamelly inhidegtelelés' gyógyításába, minthogy ez egy igen veszedelmes betegség, és benne sok olyan környülállások akadnak elő, a' mellyek ezt vagy amazt megkívánják, a' mit a' nem orvos' kezére nem bizhatni. Azon kevés, a' mit róla itt kinyilatkoztattam, csupán arra való, hogy a' nyavalya' veszedelmességét kiki ismerhesse és így annak idején még orvosi segedelmet keressen. Azonkívül a' szoros diatetikai magatartásról is szóllottam, mellyet a' Beteg körül forgolódóknak nem lehet eléggé ajánlani, 's szivökre kötni.

7) Rothasztóhidegtelelés.

A' rothasztóhidegtelelés sokban hasonló az inhidegteleléshez, kivált az inak' és élet' erejének lecsepült állapotjára nézve; azonban ez a' nyavalya a' maga egész lefolyásában még a' test' nedveinek a' megbomlásra és rothadt megveszésre való saját hajlandóságok által is megkülömbözteti magát. — Ezen betegség elejéntén mindjárt ritkán jelenik meg rothasztóhidegtelelésképpen, sokkal gyakortább járúl inas — kivált hidegtelelés nyavalyákhoz, midőn a' nedves és egyszer'smind hév napok, mocsárlevegő; rothadt párázatok leginkább a' dögök-ből és emberi holttestekből kifejlődzöttek, és végre az éhség, mellyben illő eledelekre szert nem tehetni, a' rothasztó hidegtelelés' származásának kedveznek.

Kezdetben a' bőrön valamelly egészen saját forróság támad, úgy, hogy a' ki a' Beteget megtapintja, annak ujjait valamelly égető szúró érzés hatja meg. Gyakran ezen forróság alatt a' Beteg félre beszéll, eszelelősködik. Az érverés igen bágyadt, csak nem minden órában változik, de szüntelen' kicsiny és lágý. A' testi

gyengeség fölötte nagy, és önnön tagjainak minden mozgatása olly nehezére esik a' Betegnek, hogy ellankadva rogyik vissza. A' szava elbágyad, érthetetlené lesz, és félre kezd beszélni. Majd egyszer'smind a' rothadás' jelei is több felül mutogatják magokat. A' test' kiüresedései egy fölöttébb kedvetlen és kiállhatatlan búzt terjesztenek el, nem csak a' szék és vizellet, hanem az izzadtság és lehellet is. A' fogakat valamelly ónszínű rothadt nyálka borítja, és éppen ollyan látatik az orrban és szemhéjakon is. A' szemek bágyadtak és jegesek, de ritkán meredtek. Végtére a' feloldozódott vér miatt a' bőrön, a' testnek ugyanazon részén a' különböző színű, hol szürkés, hol vereses, kékes vagy feketés foltok jelennek meg. A' hasmenések is megvéresednek, és más részekből is könnyen valamelly romlott, vizes vér folyik. A' fölöttébbi bágyadtságkor alutó kórság jelenik meg, a' nyelv megrepedezik, igen nagy fejfájás áll elő, hörgés és fájdalmas hascsikarások. Ezen jelenetekkel a' veszedelem óránként nagyobbodik, a' has feldagad, és csendesen adja ki a' rothadáshoz még már élében közel jutott test az utolsó lehelletét. —

A' nyavalya' lefolyásakor, a' melly legföljebb huszonegy napig tart, A' Beteg teljességgel utálja a' húsételt, és igen ohajtja a' savanyús eledeleket.

Hogy a' rothasztóhidegtelelés egésségre változik, akkor a' gyógyulás rendkívül sokáig eltart: a' lábak hónapokig is dagadtan maradnak, sőt néha vízkórság szokott előkövetkezni. Szintolly félelmetesek még a' verhas és hasmenés is, ha utónyavalyaképpen jelennek meg; mert a' Betegnek megfogyott erejét rövid idő múlva még inkább elemésztik, és legtöbbsnyire hamar a' bizonyos halálhoz viszik.

Az orvosláskor legelsőben 's leginkább a' tisztaságra kell vigyázni, kivált a' Beteget környékező levegő-

nek tisztaságára. A' Beteg' szobájában lévő levegő legyen inkább hideg mint meleg, és az ablakoknak okosan tett felnyitása által mennél többször újíttassék meg. A' szobában mindég jó eczetbe mártott nagy széles ruhák legyenek felaggatva. A' Betegnek kiürült emésztését mennél hamarébb ki kell vinni, mert ez a' levegőt leginkább megrontja, pestisesíti. — A' tollas ágybélük semmit sem érnek, és azért a' Betegek matráczon feküdjenek és könnyű paplannal födözködjenek. A' húsételek egészen eltávoztassanak, valamint minden kiüresítő szerek is.

A' gyógyításra a' Betegnek önnön érzése is vezérel. A' savanyú, a' rothadásnak ellentálló, és izgató, az inak' munkásságát elősegítő szerek és eledetek itt leg-hathatósabbak. Azért olly hasznos ilyenkor a' főtt viz citromlével vagy boreczettel, a' savanykás borral kevert víz és a' savanyús gyümölcsök' étele. Az eczetbe csinált gyümölcsök is megújítók és hasznosak. A' test mosattassék néhányszor napjában eczettel és borral, ha mindjárt a' rothasztó hidegleléssel járó saját foltok láttatnak is a' bőrön. Lehet a' savanyú italokat melissa és borsos méntathéával is fel felváltani. Sőt az eczetes-klisztérek is jök mind addig, míg bágyasztó hasmenés nem áll elő. Fölöttébb megújul a' Beteg a' málnaeczetes vitzől. Ha hasmenés volna jelen, úgy a' fejrbor helyett veressel kell a' vizet vegyíteni, és a' hasra is borba vagy eczetbe és égettborba mártott ruhákat lehet felrakni.

Midőn a' fekvés miatt a' bőr valahol kisebesedik, akkor valamely kiszáritó flastromot tegyenek fel, lágy irhára kenven, a' sebes helyre, és ló vagy borjuszörből egy ollyan bőrzött koszorút csináljanak, melyet a' Beteg teste alá téven, a' sebhely éppen annak üregében szabadon legyen.

Lehet a' megvörösedett részeket váltogatva eczettel és égettborral, és ha már kifekélyesedtek, fűzfahéjjal sokáig főtt vízzel is gyakorta tisztogatni. Ha a' test a' fekvés miatt valahol csak most kezd pállani; igen jó alája özbőrt teríteni.

A' hólyaghuzó flastromokat kerülni kell, mert a' felhuzott helyek hamar megüszögösödnek; mikor a' fej igen szenved és vörösítő szerekre van szükség, akkor mustártérsztát kell inkább választani és ezt is csak legfolyebb egy fél óráig a' bőrön hagyni, hogy semmi hólyagot ne huzzon, de a' bőrt megvörösítse.

A' Beteg téres szobában és maga feküdjék, és ha itt sem volna tiszta a' levegő, akkor azt imígy füstöljék ki: Végy konyhasót és csepegtess reá vitriólolajt, és azután egy üvegpálczácskával keverd a' sőt szorgalmatosan. De ezen füstölésnél vigyázni kell, hogy tükrök vagy más érczholmik a' szobában ne felejtessenek, mert másként megromlanának. A' fris vízzel tele edények, mellyekbe zöld leveles ágak tétettek, és a' porrá tört faszénnel megtöltött széles serpenyők is ellene munkálnak a' rothadásnak.

Hogy ebben a' fölötté veszedelmes betegségben is orvosi segedelem után kellessék látni, alig lesz szükség említenem; mert még a' nyavalya' elháríttatása után is megkívántatik az ő tanácsadása, minthogy az okos és czélerányos utóbbi orvoslás nélkül még igen veszedelmes nyavalyák fenyegetik a' diszteni kezdő életet.

8) Lappangó hideglelés.

A' lappangó vagy sorvasztó hideglelések abban egyeznek, hogy semmi meghatározott characterök v. czime-
rök nincsen, minden nyavalya után szármozhatnak, hogy a' test napról napra szemlátomást fogy és az erők is egyaránt enyésznek. — A' lappangó hidegleléseknek is, mint legtöbb hideglelés nyavalyáknak, vagynak

előjeleik. Legtöbbszörre a' Beteg elejente a' dolgozást nem kedveli, ha mibe kap, azt hamar ismét abba hagyja, bizonyos belső nyugtalanságot érez, az arcúlatját ottan ottan forróság futja el és valamely égető érzemény a' kezeit, egyébkor pedig a' képe halovány és be van esve. A' szemei mindég csillogók's mintegy vörösek. Többször napjában elálmosodik; a' feje homályos és hátúlról fáj. Néha ez előjelek hónapokig is jelen vannak, minekelőtte a' hideglelés beáll. Ez mindég estve jelenik meg, és más napig tart; délután békét hagy. Éjjelenként mértékletlen izzadás bágyasztja a' Beteget. Utóbb minden nap' kétszer leli ki a' hideg a' Beteget, és ekkor a' test' fogyatkozása gyors lépésekkel történik. A' hideglelés kezdetén jövő lázás mindég igen mértékletes, de az utána következő forróság nagyon égető, kivált a' tenyereken és a' lábtalpakon. A' vizellet zavaros, felhős és vöröses sepreléket tesz le. — Az ételkivánás még egy darabig helyén marad, és a' szomjúság igen nagy, a' lehellés gyors, kivált a' hidegleléskor. A' lankadság naponként nevededik. Az orczákon valamely eleven pirosság láttatik egy helyre szorúlva. Az alvás nem nyugató, és így lassanként egész csontvázzá lészen a' test. Még gyorsabb a' romlás, ha sorvasztó vagy vizkórság is járúl hozzá, a' mikor ugyan is a' mértékletlen izzadások és hasmenés a' halált nem sokára elhozzák.

A' lappangó hideglelésre alkalmat nyújt más nyavalyáknak rosszul történt lefolyások és tovább tartása az olyan betegségeknek, mellyek sok nedvek' elvesztésével kapcsolattak egybe, p. o. a' vérhas. Úgy a' tartós indulatoskodások is különösen a' bú, harag, ohajtozás, kesergés, gondok és szerencsétlen szerelem. Továbbá gyakorta, kivált a' gyermekeknél, lappangó hideglelést okoznak a' bélférges v. giliszták, és végtére a' nedvek' elfajulása, mint a' fekélyeknél, sebeknél, fenében, ée.

A' lappangó hideglelés' tartása igen bizonytalan: néha kevés hónapok elegendők a' testnek 's minden erejének elrontására, máskor pedig esztendők is elmúlnak.

A' lappangó hideglelés' haladásának akadályoztatására vagy talán elhárítására, mindenek előtt szükséges, az okokat elhárítani. Az elüztött bőrkiütéseket, mellyek nemesebb részekre vetődtek, fördők, ujbeoltás, ée, által kell ismét a' bőrre visszaidézni, a' vérhasnak, vérfolyásoknak és más nedvpazarló nyavalyának gátot kell vetni igyekezni, — a' bő genyedségű sebeket gyógyítani — és végre azon lenni, hogy azoknak bizodalmtát megnyerhessük, a' kik az indulatok miatt estek lappangó hideglelésbe, őket mulatni, vigasztalni és egyéb vidám indulatokra gerjeszteni. Egyéb nyavalyák, mint p. o. a' fekélyek, giliszták, ée. gyógyíttassanak annak rende szerint, a' mit itt lehetetlen ismét előhozni.

Az ok' elháríttatása után, a' lappangó hideg is enyhül és könnyebben gyógyíttathatik. Most legfőképpen arra kell ügyelni, hogy a' hervadozó testben az Elvezettet kipótoljuk, egy szóval, azt derekasan tápláljuk. E' végre ajánltathatók a' tej és savókúrák, kecsketéj, író 's a' t. A' zöld ugorkákból kifacsart hüvesítő lév, édes szőlőgerezdek, szeltermvíz téjjel, ée. A' kinek gyomra erőtlén, azt erősíteni kell. A' hasszorulást, hasmenést és egyéb jelenlévő bajokat megorvosolni, a' mint már előadtuk. — A' húsételek nem, de a' növényi eledetek használhatók; leginkább pedig a' gyomorterheléstől kell őrizkedni, melly a' sorvasztó hideglelést csak nagyobbítaná. Az evés és ivás mindég mértékletes legyen, hogy a' gyomor a' bennlevőt megemészthesse, és az eledetek bizonyos időben költessenek el. Az erősítő és nem hevítő borok hasznosak, ellenben a' kávé rossz. Egyébaránt a' tiszta, jóféle kom-

lóser, a' vízben, téjben vagy húslévben főtt szálep rendszerint igen foganatos. Úgy a' hasat Colóniai vízzel (Eau de Cologne) mosogatni is fölötte jó. —

A' hosszú alvás semmit sem ér, mivel a' testet nem újítja hanem gyengébbíti. Am de a' gondszélesztések, rövid kirándulások és nevezetesen a' délre eső vidékeken lévő fürdőkbe való utazás igen ajánltatható.

A' kire a' lappangó hideglelés örökségül szállott és ugyanazon familiában már többeket is kioltott, annak semmi reménysége nem lehet a' kigyógyuláshoz. Az itt előszámlált rendszabások csupán az életnek még egy darab ideig való nyújtására és a' sorvasztó hideglelés kiütésének késleltetésére szolgálhatnak,

V.

CSÚSZ ÉS KÖSZVÉNYFÉLE NYAVALYÁK.

1) Csúsz, folyosó (rheumatismus).

A' Csúsz egy, gyakorta hidegleléssel járó fájdalom, a' melly egy helyről másuva költözik, a' test minden részeit megtámadhatja és legtöbbször a' meghüléstől származik. A' fogakra vetődött csúsz igen erőszakos fogfájást okoz, mellyben a' fogak' kihuzatása semmit nem használ: ilyenkor azért főképen a' levegőfolyástól, és a' meleg italoknak hideggel való felcserélgetésétől kell őrizkedni. A' fejre szállott csúsz iszonyú fejfájásokat, a' szemre vetődött szemgyuladást, a' mellre tért pedig oldalnyilalást szokott okozni: és így külömbféle bajokat gerjeszt a' csúsz; a' mint e' vagy ama' részre veti magát.

E' nyavalya, mivoltára nézve, az izmos részeknek gyuladásban áll, és e' szerint kell annak orvosoltatását is elintézni. A' szoba' melege tehát mértékelt

légyen. Köz italúl szolgálják a' nyálkásfélék, p. o. zabkása' főzött leve, tarackgyökér' fött vize, ris, vagy árpakása nyálka és egyéb hasonlók. Továbbá lehet a' Betegnek fött gyümölcsöt, kivált almát és sült szilvát enni, savót inni, és a' belek' restsége és szorulása ellen savóklisztéretet adni.

A' csúsznyavalya' erőszakossága nem szokott egyenlő lenni. Midőn a' csúszfájdalmak nem igen nagyok, akkor a' szenvedő tagokat mértékletes melegben tartani, gyapjuba vagy macskabőrbe vagy fenyőmaggal füstölt flanélba is lehet takargatni. A' meleg fürdők is igen hasznosak, ha velek vigyázva élnek, t. i. ha a' Beteg utánok a' testét hamar jó szárazon letörüli, meleg fejéruhába öltözik és tüstént melegített ágyba fekszik. Itt jobbára mértékletesen megizzad, és erre a' csúsz is gyakorta elmúlik. Ha a' has meg volna szorulva, előbb mint a' fürdőbe száll, vegyen egynéhány klisztért: az eledeleknek is meg kell emésztetve lenniök; mert az asztal utáni fürdés ártalmasabb.

Az igen erős fájdalmaknál, az orvos javaslásából jó néhány köpölyöket rakni fel a' fájós helyre vagy néhány nadályokat. A' magától kiütő izzadságot egy findzsa badza herbatéval segíthetni elő, mellyre a' csúsz gyakorta megenyhül. — Igen jóltévő a' köleshimlő vagy más bőrkiütés is; de ilyenkor vigyázni kell, hogy az vissza ne üzettsék és belőle fekélyek ne támadjanak. Ezen okból minden gyapjúruhát el kell a' bőrtől távoztatni és helyette meleg len vagy kenderből való venni fel. A' csúsznak elmulta után, ha még valami gyengeség volna hátra a' szenvedett részekben, azokat befüstölt flanállal kell szorgalmasan dörzsölgetni, a' meghüléstől őrizni, még egy kis ideig langyos fürdőkkel élni és gyakran a' szabad levegőre kimenni.

De ha ezekre a' szerekre és ezen megtartás után sem távozik a' csúsz, akkor a' fogfájásnál a' fülek

mögé, a' fejfájásnál a' nyakszirtra és egyéb részek csúszfájdalmaiban a' szenvedő részekhez minél közelebb, mustártésztát tegyenek és a' veres helyet tartsák egy darabig izgatva felrakott káposztalevelekkel. Ha még erre nem enyésznek el a' csúsz, akkor csak az orvosra bízzák a' dolgot. — Végtére a' hánytatók is, mellyeket néha több ízben is elő kell venni, jó szolgálatot tesznek, de ezeket szinte orvos által szükséges rendeltetni.

2) Közönséges köszvény.

A' köszvénynek is vagynak, mint legtöbb nyavalyáknak, előjelei, de ezek két félek. Vagy illetik t. i. az egész testnek egészségbeli állapotját, és ekkor étel nem kívánás és mindenféle emésztésbeli bajok, az ideg alkotmányban holmi tévedések és a' vérben nyugtalanság vétetik észre. Más előjelek pedig a' testnek bizonyos részeiben tapasztaltatnak, mellyben utóbb a' köszvény leginkább fejtődik ki. E' részek változtatva felmelegülnek vagy meghidegednek, néha megrándulnak, sőt azokon a' külsőbb erek is nagyobb és kitetszőbbek, mint más részeken. Ez előjelek meghatározatlan ideig tartanak, míg, hol kevés napok, hol több hetek múlva a' köszvény előáll, a' mi leginkább éjjel történik, a' midőn a' Beteget valamely erős fájdalom ébreszti fel. Ez a' fájdalom mindég nagyobbodik, valamint a' testnek nyugtalansága, és érzékenysége is, úgy hogy még a' szobában való járkálás, az ágyheliekkel fődözés és akármmely más nyomás, vagy a' legcsekélyebb megrázódás is fölötte terhére esik a' Betegnek és jajgatásra kényszeríti őtet.

Csak igen ritkán betegszik meg az egész test, leginkább a' külön tagok szenvednek, kivált a' csuklók vagyis izhajlások, mellyekről a' betegség is tulajdonképpen neveztetik. De mégis, mivel a' láb és kézköszvényről, far'sábjáról és arcfájásról egyenként fogunk

szóllani, itt azért csak a' közönséges köszvényről emlékezünk.

Mikor az egész test köszvényben szenved, akkor az egész testben bágyadtság és mozdulatlanóság tapasztaltatik. A' hideglelés mindég egyaránt jár a' fájdalommal, úgy hogy ezekkel nagyobbodik vagy kisebbedik. A' hideglelés csak könnyű fázással kezdődik és erre következő száraz forrósággal. A' húgy sötét színű és csak kevés üresedik ki. Nappal a' betegség csekélyebb, de estve rendszerint nagyobbodik. Így nem tartott a' közönséges köszvény sokáig, a' midőn már daganat származik különböző helyeken, leginkább a' kezeken és lábakon. A' nyavalya három, négy hétig is eltart, de szintolly sok idő kívántatik, míg a' tagoknak előbbi hajlékonyságok vissza tér. A' jobbulás jelei: az egész test' megizzadása, a' mi először és leginkább a' szenvedő részeken esik meg, bőven elmenő vizellet, a' melly sok szálladékot vett le, a' bőrnek viszketése a' fájós helyeken, és végtére annak lehámlása.

Az egészség' tökéletes helyreállása után is marad még hátra valamelly hajlandóság a' köszvényre, és annál többször tér vissza, mennél gyakortább volt már jelen, sőt azután még erősebbé és tartósabbá is szokott válni.

Ha valaki a' köszvényt örökségül nyerte szülétől, magát mindég újabb ártalmas behatásoknak tette ki, vagy a' köszvény rosszul orvosoltatott, akkor ez annyira meggyökerezhetik, hogy gyógyíthatatlanná és holtig tartóvá lészen. Ezen esetben a' Betegen mindenféle emésztésbeli bajok, komorkórság, hasmenések, hügy fővény, hügyhólyagkövek, különbözőféle indulatokra hajlandó elme, tagmerekedés és a' testének több helyein támadó köszvényesomók alkalmatlankodnak.

A' köszvény szereti a' pöffedt, erős és bönedvű személyeket harmincz esztendő koroktól fogva ötvenig,

a' kikre az vagy örökségképpen száll, vagy a' szeszca italokban, testi szerelmeskedésben való mértékletlenség, előbb kiállott módnyavalyák' ée. miatt. A' köszvény' kiütését igen gyakorta az időjárás is határozza meg, és erre nézve a' ködös, nedveshideg és változékony levegő legártalmasabb. E' nyavalyának igen kedvez még a' rossz életrend, a' sokat ülés, a' természetes kiüresedések' felakadása, ée.

Az orvoslás kétféle; az egyik a' köszvénytámadás-kori; a' másik pedig a' köszvény' megszűntekori. A' kinél a' köszvénynek előjelei mutogatják magokat, a' mit azok a' kiket az már többször megtámadott, igen jól ismernek, azok melegebben öltözködjenek, a' folyó levegőt kerüljék, az indulatosságától és egyéb fönemlített alkalombéli okoktól őrizkedjenek. Ha emésztő erejük nagyon elgyengülve vagy a' gyomrok megromolva, akkor ezen bajokat kell, a' mint már mondtuk, orvosolni. E' mellett a' Beteg igen szoros, vékony, nem hevítő diaetát tartson, és mindent, a' mi a' nyavalyát nagyobbíthatná, távoztasson. Az izzasztó szerekkel való visszaélés fölöttébb kártékony, és csak ott használtathatók, a' hol a' köszvény a' meghülés és meggátolódott izzadság miatt eredett; de ilyenek is csak a' mértékletes izzadás tehet jót. Az igen bővérű, fiatal és gyúladásokra hajlandó személyeken támadó köszvény ellen hasznos az orvos által rendelt érvágás is, de csak a' nyavalya' kezdetén, mert utóbb többet árt, mint használ. Az éret mindég a' lábon kell felnyitni, mert ezáltal a' köszvény alábra hajtatik. A' jelenvaló haszorúlást nem hashajtók, hanem klisztérek által kell csupán elhárítani: hacsak amazokat orvos nem rendeli. Eledelel ajánlathatók főképpen a' húslevesek, vékony levek, és ha a' Beteg' ételkivánása helyén van, naponta egy findzsa csokoládé is. Az új és savanyú borok nagyon ártalmasok. A' Beteg' szobájának levegője mér-

sékelt, de mégis valamennyire melegeeske legyen inkább, mint hideg. Legfőképpen a' meghűléstől, levegőfolyástól és nedvességtől szükséges óvakodni. — Mivel a' köszvény a' tollas ágybelit nem könnyen szenvedheti, azért legjobb matráczokon feküdni vagy szőrös bőrderekalyakon, és gyapjuba, tengeri nyúlőrbe, viasztafotába takarni a' betegrészeket. Nedves külsőszerkekkel soha sem kell orvosi rendelés nélkül élni.

A' belső orvoslást az orvosra kell bízni.

A' köszvény' megszűntekor az izhajlások dörzsöltessenek gyakran és takartassanak befűstölt flanelba. Továbbá éppen nem szükséges a' beteg tagokat kémélni, hanem inkább a' szabad levegőn kinn járni, többször kocsizni. A' szeszes italok rendszerint ártalmasok, de még sem kell egészen eltiltani azoktól, a' kik azokra már rászoktak. Általában a' köszvényeseknek hasznosabbak a' növényeletek, (a' szamócza vagy földi-eper, szőlő, ée.) mint a' húsételek. A' tejet az öregebbek majd soha sem, ellenben a' fiatal személyek igen jó haszonnal ehetik. Az avas igen kövér, zsíros, fűstölt és igen sós ételek nem a' köszvényeseknek valók. Italul a' korosabbak sert, a' fiatalok vizet válasszanak.

A' levegőváltoztatás és utazások a' köszvényes Betegnek mindég jót művelnek, és a' fürdőkbe utazás gyakran többet segít rajtok, mint a' fürdővíz' ereje.

3) Láb és kézköszvény. (Podagra és Chiragra)

E' két nyavalyában, mellyek tulajdonképpen nem egyebek helybéli köszvénynél, általában ugyan azt kell megtartani, a' mit az utolsó szakaszban javasoltam. Csak néhány, a' lábakat és kezeket különösen illető rendszabásokat, és hasznos intéseket fogok itt még előhozni, a' mellyek imezék:

Minden Lábköszvényes őrizze a' lábait a' megnedvesedéstől és viseljen inkább lőszórtalpakat is a' csice májiban vagy lábbelijiben. A' kinek a' lábai igen szoktak izzadni, hordozzon azonkívül még gyapjú harisnyákat, vagy takarja be a' beteg részeket gyaratott gyapjúval; a' viasztafota, melly a' bőrt izzasztja, ilyenkor szükségtelen. A' kinek lábai nem annyira izzadnak, rosszul tesz, ha igen a' melegre szokik, mert így annál hamarább 's többször bántatik a' köszvénytől. A' lábfördők a' nyavalyát mindég nagyobbítják, de néha használnak is; t. i. a' mikor a' lábköszvény' elenyésztekor a' köszvény más nemesebb részekre szállott. Ekkor legbizonyosabban a' langyos lábfördők idézik vissza a' podagrát. Az egészségesítő tafotával (Gesundheitstafel) csak azok takarják be a' beteg csuklókat, a' kiknek lábaik semmit sem izzadnak; mert csak itt használtathatik haszonnal és könnyebbedéssel. A' kézköszvény, melly a' fehérszemélyeket is meg szokta látogatni, a' mit a' lábköszvény csak fölöttébb ritkán cselekszik, ugyanazon rendszabásokat kívánja. A' kezeket a' nedvességtől őrizni; meleg kesztyűket viselni és éjjelre flanellel bélelteket felhuzni hasznos és kívánatos. A' mit a' nagyobb melegre szokásról előbb mondtam, az ide is illik: meleg időkor tehát a' kezek szabadon legyenek, de, kivált nedves időben, befödessenek, mint tavasz és őszkor, a' mikor a' köszvényféle nyavalyák leginkább uralkodnak. A' kézköszvény különösen még az önfertőztetőket is meg szokta keresni utóbb; azért az illy szerencsétlenekre vigyázó szemmel kell lenni és őket kigyógyítani, minekelőtte rút hibájok beléjük rögzik. — Ha az ujjaknak egyik vagy másik izzók a' köszvénytámadás után mozoghatóságából valamit vesztené, akkor nem cselekedhetni jobbat, mint azt napjában többször befüstölt flanellel döröszölgetni, és gyakrabban mozgatni.

4) Sántítás, sántikálás.

A' sántítás, vagy a' testnek egyenetlen félrehajlásával egybekapcsolt járás igen sokféle okoktól származhatik, mint: a' természetes rosszúl növéstől, az egyik láb' rövidebbségétől vagy elgörbülésétől; ée. De mind ezen és hasonló okokról itt nem lehet szó. Már a' főszakasz' felírásából is, melly alatt a' járásbeli hibák adatnak elő, kikerítheti, hogy itt csak azon sántításról szölluuk, a' melly az embereken, a' kik előbb egyenesen jártak, a' köszvény és csúsz miatt származott. Ezen tekintetben is azonban a' sántítás többféle: elsőben támad a' nyavalyabeli fájdalomtól, — másodsor a' köszvény elmulta után, midőn a' láb még hágyadt és erőetlen, — és végre a' köszvényre is szokott utóbb következni, midőn az izhajlásba valami mészféle részek rakódnak le, mellyek a' mozgatóst akadályozzák, és ezen utolsó legtöbbnyire orvosolhatatlan.

A' nyavalya' lefolyásakor a' Beteg a' leginkább szenvedő részt nyugalomban tartsa, ápolgassa, egyenesen kinyújtsa, gyaratott gypjuval betakarja, és általjában úgy cselekedjék, a' mint a' köszvényről szöllő szakaszban leírtuk. Járkálnia nem szabad és ha még is ezt cselekszi, vele csak a' nyavalyát öregbíteni és a' fájdalmakat fogja legtöbbnyire nagyobbítani.

A' köszvény megorvosoltatása után, azon lábban, a' hol előbb a' köszvény tapasztaltott, valamely szembetünő gyengeség marad hátra, a' melly annál nagyobb, mennél tovább tartott benne a' kízó köszvény. Illyenkor az erőltetett járkálás ártalmas, de az is hibázik, a' ki a' lábát egészen vesztegleni hagyja. A' Beteg tehát feküdjék csendesesen; de a' lábait gyakorta fel 's alá hajtogassa, hogy meg ne merevedjenek azoknak csuklóji. Azonkivül a' lábát napjában többször dörösztesse flannelal, mellyet előbb maszlix' vagy más füstszec'

füstje járt által. A' lába kicsinyenként ismét megerősödven, néha kevés minutáig (utóbb lassanként tovább is) kezdjen állani, magát kezeivel valamihez tartván, hogy az egész test' sulyja ne essék csupán a' lábára. Imígy szokják a' Beteg kicsinyenként a' járáshoz is, minden megeröltetést kerülven, és a' frottirozást folytatván. Mert az elgyengült lábizhajlásokat elejénte fölöttébb megerölteti, akkor ezek csak igen lassan jutnak előbbi egészséges állapotjokra, a' láb megdagad, a' mi olyankor is megesik, ha azt a' Beteg a' levegő folyástól és meghűléstől nem eléggé óvja meg.

Midőn a' láb a' kiizzadt mészféle részek miatt merededik meg, a' mit az izhajlásnak kitetsző csikorgásából ismérhetni, és akkor nyilván érezhetni, ha valaki a' Beteg lábat a' meredt izhajláson alúl fogja meg, és a' hallás által is vehetni észre, már akkor az illy meredvetség és ettől függő sántítás legtöbbsnyire gyógyíthatatlan; a' meleg lágyító fürdők és bekenések, mellyek ama' kiizzadt részeknek felszivódását elősegítik, tehetnek itt még legtöbb hasznot. Az első között igen híres a' Töpliczai és ehez hasonló fürdők. De ezen fürdők és kenetek' rendeltetését mindég legjobban az orvosra bízni, mert a' Beteg azok által magának sokszor árthat is, és kivált a' köszvényt ismét újra feltámaszthatja.

5) Csipőfájás, far'sába.

Ez a' nyavalya nem egyéb mint a' csipővápában lévő igen erőszakos és makacs csúszfájdalom. Ha ez inkább a' külső részekben vagyou, akkor a' bőrön vernesség és kivülről valami daganat láttatik, úgy a' külső nyomástól is a' fájdalom fölöttébb nagyobbodik.

Mikor a' far'sába valamelly nagyobb meghülés, fontos zuzódás, vagy a' természetes vérfolyásoknak elakadása miatt származott; — ha véletlenül és hideg-leléssel, nagy szomjúsággal és csupán a' csipőcsontvá-

pában érződő fájdalommal kezdődik, akkor éles vagy forró csúsz (Rheuma, act.) vagyon jelen, és orvost kíván. Ha a' havi tisztulás vagy aranyérfolyás akadott el, akkor szinte az orvos fog segíteni, e' mellett a' láb maradjon vesztég, és az orvoslás úgy intéztessék, a' mint már az éles csúsznál tanítottuk.

De mikor a' csipőfájással nincsen gyúladás jelen, hanem annak lefolyása csak lassú, és hidegleléstelen, ekkor a' fájdalom a' vápában is érződik ugyan, de innen a' térdig lehat, sőt ritka esetekben egész a' lábíg.

A' magára hagyott far'sábát, a' gondatlanság miatt, a' csipőcsontvápában evesedés és csontfene is követheti.

Ha már azelőtt a' testnek egyéb részeiben csúsz volt jelen, és ez vetődött csak a' csipőizvápára, akkor az orvos fogja tudni, mit kellessen tenni. A' meleg fürdők is hasznosak, ha velök vigyázva élnek, t. i. az ágy mellett. A' fürdőtől kiszálló Beteg hamar törülje meg magát fájós csipőjét takarja be flanéllal és feküdjék tüstént az ágyába.

A' magatartásról, a' Beteg' szobája' levegőjének mérsékletéről, a' külső szerekkel élésről, és a' diatáról 's életrendről általjában, már a' csúsz alatt többet szólottunk; és rövidség' okáért az olvasót is oda igazítjuk.

6) Arczfájás.

E' nevezet alatt egy kiállhatatlan fájdalmi miatt rettenetes nyavalya értetik, de a' melly, szerencsére! csak ritkán fordul elő. Az arcznak valamely kis részében igen erőszakos fájdalom támad, leggyakrabban az orr közeletén, a' hol előbb gyakran valami viszketés érződik. A' viszketés után olyan érzés jelenik meg, mintha töket szurnának a' bőrbe, és ezen szuró érzeménnyel valamely huzó fájdalom is kapcsolódik össze az arezizmokban, és ezen fájdalmak lassanként annyira nagyobhoduak hogy a' Beteg szinte kétségbe

esik. A' szurás valamelly kiállhatatlan metsző és furdaló érzéssé fajúl mintha férgek rágnák, és áskálnák a' csontokat, és mintha a' hús szaggattatnék le az ábrázatról. Mennél nagyobb a' fájdalom, annál kevesebb ideig tart szerencsére, néha csak minutáig, de néha óráig is. Az arczat megpirosodik, feldagad, a' fej- és nyakbéli erek erősen vernek, és az érverés a' kézgyökéknél, valamint a' lehellés is lassubbak mind szokás szerint. Illy támadás napjában négy, nyolcz, sőt tizenkétszer is fordulhat elő, néha pedig esztendeig sem tapasztaltatik. Éjjel rendszerint ritkábbak, mint nappal, és soha sem nagyobbak. Az asszonyokra többször jó az arczfájás, kivált a' havi tisztulás' rendetlenségeikor és ekkor legtöbbsnyire hasdugulással jár.

A' nyavalya' okaira nézve még az orvosok nem egyezhettek meg, mindazáltal azoknak látszik igazok lenni, a' kik annak okát a' köszvényben vagy csúszban keresik, mivel ez a' betegség gyakran köszvényből ered, vagy ebbe men által. A' visszaüzött bőrkiütésektől, kivált a' visszavert rúhtól is tapasztaltatott már az arczfájás származni. Ritka esetekben pedig a' finom arczinak látszanak betegeknek, kifeszülteknek, nyomattaknak, vagy másként izgattatva lenni.

E' nyavalya fölötte veszedelmes: mert a' kire egyszer rá jó, azt csak ritkán hagyja el egészen ismét. Halál ugyan ritkán következik belőle, vagy soha sem, de a' testet úgy megnyomoríthatja, hogy a' Beteg egészen elsoványodik és lappangó hideglelésbe esik. A' lelki erők is megcsökkennek lassanként, a' Beteg rossz, változó és komor kedvűvé lesz, az emlékezete meggyengül, sőt néha esztelenség is támad miatta.

Az, a' mit az arczfájás orvoslásáról mondhatni, nem kielégítő; mert valamint annak okai úgy orvoslása is még nagy homályban vagyoni. Ha valami Vénusbajbéli rossz lappang a' testben, ezt az orvosnak meg-

vallani, és néha segedelmet kell keresni; mert ilyenkor az orvos a' nyavalya' okát tudván, igen sokat tehet. Szintolly jó reményje lehet a' gyógyulás felől annak is, a' kinél ez a' betegség az elnyomatott bőrkiütések miatt származott. E' hörnyavalyákat pedig ismét elő kell csalni, fürdők, a' bőr' dör'söltetése, vörösítő szerek által, p. o. mustártésztát borítván azon részre, a' hol előbb a' kiütés legbővebben volt, vagy végtére, ha mind ez haszontalan lenne, azokat újra be kell oltani. A' hol efféle okokra nem akadhatni, ott az arczfájás úgy orvosoltassék, mint a' hosszas csúsz; mert ettől látszik függni az egész haj. A' Betegek magokat s diaetájokat úgy alkalmaztassák, a' mint a' köszvény-nél és csúsznál javasoltuk.

VI.

INBELI SZENVEDÉSEK.

1) Fejfájás, főfájdalom.

A' fejfájás igen ritkán valamely tulajdon és magától lévő sok nyavalyaforma; legtöbhnnyire más betegséggel függ össze, vagy, ennek symptomája, jelenete szokott lenni. Így minden hideglelésben akadunk fejfájásra, és itt nyilvánvaló, hogy ezt a' fejfájást semmi szer el nem háríthatja, ha annak alapja, a' hideglelés és ennek okai előbb el nem háríttatnak. — Máskor ismét a' fejfájás a' vérnek a' feffelé való tolódásától származik, az olyan személyeknél, a' kik igen bővérűek, és a' hol a' lábak' meghülese, haspuffadások, dugulások és hasonló okok miatt a' vér más részekről eltérítettik, menetelében akadályoztatik és a' fej felé

kényszerítették. — Csak ritkán, mondám, jön elő a fejfájás mint tulajdon és magától lévő nyavalyaforma, azaz, mint tiszta inbéli nyavalya, és ennek orvoslása is egészen különbözik a más nyavalyákat kísérő fejfájásától. Én mindazáltal mindenikről fogok valamit szólni a mi a gyógyítást vagy legalább könnyebbítést illeti.

A náthával járó fejfájás csak addig igen alkalmatlan, míg a nátha száraz vagy rekedt. Mihelyest az orr folyni kezd, a fej is szembetűnőleg rendszerint könnyebbedik. Ezen tehát legjobban úgy segíthetni, ha a nátha folyóvá tétetik. A náthakori fejfájás helye legyen a homlokban, mindjárt az orron fölyül, és a nyálkahártya meggyulladásában áll. Illyenkor tehát meleg gőzök szivattassanak fell az orrba, hogy a takony elválasztódása előmozdítottassék. Ha ez nem elég, akkor lehet néha tobákot (burnótot) is szipákolni, vagy tiszta czukrot, a mely legillőbb a Dámákra nézve.

A hideglelésekben annak orvosoltatása különbféle, valamint a hideglelések is különbfélék. Az epés és gyomorhideglelésekben nevezetesen előbb el nem múlik a fejfájás, míg a gyomorban és belekben lévő tisztátalanság ki nem ürítették, és így a többi hideglelés-kori fejfájásokat is csak a hideglelés okának elhárítatása szünteti meg.

A bővérűség okozta fejfájás a vér mennyiségének megkevesítése által hárítatik el. Az illyen bővérű személyek tehát koronként az orvosnak tanácsából eret vágassanak magokon. Mikor ellenben nem éppen a bővérűség, hanem inkább a vérforgásban való rendetlenség és a fejjelé tóduló vér okozza a fejfájást, akkor ezen rendetlenségnek elhárítatásával a fájás is elmúlik. A ki a lábainak meghűtése miatt kapta a fejfájást, az a lábait tartsa melegen és tegye meleg téglákra.

Ha ez nem elég horítsanak a' talpakra meleg pépeket zabkásából, ée. olly forrón a' mint a' Beteg csak szenvedheti. A' haspuffadást és szorulásokat a' följebb mondott mód szerint kell elhárítani, és ekkor a' fejfájás is elenyészik. Mindenütt, a' hol a' fejfájás a' vérnek fej felé tödulásából származik, a' fejet hűvesen, a' lábakat pedig melegen kell tartani. A' meleg és hevitő italok semmit sem érnek, hanem csak a' hűvesítők, millyen a' limonádé.

Midőn a' fejfájásnak oka egyedül és csupán az inakbau vagyon, a' fejet szintúgy ártalmas volna melegen tartani; mert a' melegség lankasztó, ellenben pedig a' hideg az in nyavalyás személyekre nézve leghasznosabb. A' szoba tehát inkább hűves légyen. Az erős szagú virágok és egyéb hathatós illatú szerek is ártanak; a' Betegét környékező levegő tehát mennél tisztább légyen. A' Beteg járjon gyakorta és sokáig a' szabad levegőben, őrizkedjék minden fejtörő munkától, mély gondolkozástól és akármelly indulatoskodástól is. Főképpen árt a' bú, gond, szerencsétlen szerelem, becsületsértődés ée. Ha a' fejfájás igen nagy, akkor csak az orvos segíthet. Igen sokat használhatnak a' lábfördők is. Vég-tére javasolhatni a' Betegnek a' Hoffmann' cseppjeit is, mellyekből napjában néhányat czukron vehet be. Az erősebb szagszerek rendszerint ártanak, azért azokat el kell távoztatni, mert csak az érzékenyebb, göröcsökre hajlandó személyeknek valók. Ha még a' testben valamely más inbeli nyavalya, vagy közönséges Ingyengeség véletnek észre, akkor ama' szerek semmit sem használnak, hanem előbb ezen általános Ingyengeséget kell elhárítani, és e' végett orvoshoz folyamodni. Általjában a' vidám társalkodást, könnyű diaetát és fris levegővel élést kinek kinek ajánlhatni; ellenben minden kellemetlenséget a' Betegtől távoztatni kell; mert ebben

áll fele az orvoslásnak. Az inak' gyengesége felségített-
vén, a' tőle függő fejfájás is elmúlik.

2) Részség, ittasság.

A' részségről szólván, nem hozom én elő ama' károk, mellyek a' hevítő italokkal való bő és gyakor élés miatt háromolnak az emberi testre; mert azok' száma rendkívül nagy, és nem csupán a' gyomor, hanem a' testnek minden részei, sőt a' lelki erő is részt veszzen belőlök: itt én inkább csak azt adom elő, miként kelljen valamely Részegedettel bánni, hogy ismét hamar észére térjen. A' részségből eredő rosszaknak előszámláltatása haszontalan arra nézve, a' kit abból egy részeg ember' látása ki nem gyógyít, — és hogy annak, a' ki ama' károk magán tapasztalni nem akarja, a' szeszes italokkal élést abba kelljen hagynia, úgy is kikitudja, ha itt elő nem hozzuk is bővebben.

Éppen nem mindegy sokszor, ha vallyon a' részeg emberen segíteni kelljen é inkább, vagy, a' mint legtöbbsnyire szokták, őtet nyugodni hagyni, míg részségét kialussza, mert a' nagyon bővérű személyek ittas állapotjokban igen ki vannak tétetve a' gutaütésnek. És a' részegítő ital is természetesen többet árthat, ha annak behatását a' testre csendesesen engedjük munkálni, mint ha azt, mindjárt a' kezdődő részegedéskor, a' mikor még nagyobb részént a' gyomorban vagyon, inét eltávoztatni igyekezünk.

A' részeg embert fejjel magosan kell fektetni, hogy a' vér az agyvelőre fölöttébb ne rohanhasson és gutaütésre alkalmat ne szolgáltatson. A' hányásra mindég jelenlévő hajlandóságot, a' Részeggel langyos vizet itatván, elő kell mozdítani, hogy valóságos okádás következék. A' hányás után, vagy ha ez nem történik, nincs jobb, mint vele egy teli findzsa fekete kávé felhajtatni, a' mitől nem sokára ismét kijózanodik. — A' cse-

kélyebb ittasság ellen, egy keserű mandolát enni, hasznosnak mondatik.

3) Álmodlanság, nemalhatás.

Az álmodlanság soha sem jó magától, hanem mindég más nyavalyabeli jeleketektől függ. Így a' hideglelés Betegek éjjel semmit sem vagy csak keveset alusznak, mivel akkor a' hideglelési támadások mindég legnagyobbak. A' fájdalmas betegségekben a' Beteg a' fájdalmak nem hagyják alunni; és a' vér' nyugtalanságakor, az indulatoskodáskor vagy más okokra következő alvást legalább is szorongató álmadozások és hirtelen felijedések szaggatják félbe.

Minden esetben őrizkedni kell az álomhozó szerektől, mert soha sem használnak, ellenben már igen sok szerencsétlenséget okoztak. Ha megtörténik is, hogy a' testet elkábítván álmodt szeressenek, mégis azt legtöbbszörre igen elbágyasztják, mert a' Beteg az ilyen álomból mintegy kábúlva ébred fel vagy elnehezült fejjel mint az ittasság után a' Részegek szoktak, minden tagjaikat nehezen bírják, töprenkedők és egészen ellankadva érzik magokat. A' kis gyermekek az úgynevezett nyugtató cseppekkel igen kis mértékben való élés után is sokszor fel sem ébrednek, melly szerencsétlenséget én már kétszer tapasztaltam. — Midőn valaki az elmehéli nyugtalanság miatt nem alhatik, hasznos a' gondszélesztés, okos bátoritgatás és az indulatokon való győzelem; a' bővérű személyeknél, ha a' vérök igen a' fej felé rohan, azt a' maga módja szerint fogja az orvos gyógyítani, de a' lábfördők, minden hevítő ételektől 's italoktól való óvakodás, és a' megtisztított borkőnek itala vízben is jók. A' gyermekeknél leginkább, de a' Felnőtteknél is, nem sokára (ha a' hasok kemény szokott lenni) egy lágyító és feloldozó klisztér után nyugalmat 's álmodt látunk megjelenni, p. o. a' lenmag'

föttvizéből mellyhez, ha maga széket nem csinálna, egy kalánnyi konyhasót is adhatni.

4) Ájulás, elájulás.

Az ájúláson értetődik az éltető munkásságnak hirtelenvaló de mindég csak kevés ideig tartó elcsünése. Hirtelen elgyengülés előzi meg, és eszméletlenség, elhaloványodás, fölötte halk és gyenge lehellés, lankadt érverés és minden külső behatások iránt való érzéketlenség, kísérik az ájulást. — Ennek különböző grádiatsai is vannak, a' mint a' Beteg' érzékenysége és eszmélete inkább vagy kevesebbé megcsökkent vagy egészen is megátolódott.

Leginkább a' gerjedékeny személyek hajlandók az ájulásra, tehát különösen a' fehérnép és gyermekek, mindazáltal a' bővérű személyeket is gyakran meglátogatja. Azonkívül sokféle nyavalyákban is előfordul, a' testnek fölöttébbi megerőltetése után, éhomra vagy a' gyomor' üres létekor, az elme' felháborodásaikor és az elbágyasztó hasmenés és vérhasban.

A' csekély ájulásoknál kevés segedelemre van szükség; mert legtöbbnyire, ha a' személyet szabad fris levegőre viszik és ruházatit megeresztgetik, el szokott múlni. Ezt főképpen a' fehérszemelyeknél tapasztalni, a' kikre leginkább és csupán ama' balgatag szokás, a' szoros fűzés miatt látjuk legtöbbször jönni.

Minden más fontosb ájulásoknál a' Beteget vizarányosan egyenesen kell fektetni, a' mi csak a' testét valahol nyomja, szorítja és a' vérforgást gátolja eltávolztatni, és néhány csepp vizet vagy eczetet a' képére locsolni. Úgy a' halántékokat, homlokot, és kezeket is hasznos, jó boreczettel mosogatni.

Az erősájulásoknál a' Betegbe levegőt befujni akarni, balgatagság és ezt soha sem kellene cselekedni; mert a' befujt levegő soha sem a' tüdőben, hanem a'

gyomorba men, és a' más ember' tüdejiből kijövő levegő már meg van romolva, és minden éltető erejétől megfosztva. Azonban a' lábtalpoknak huzamos és erős keféltetése és a' tagoknak posztókkal vagy átfüstölt flanellel való döröltetése ajánlatható.

Ha az Elájult igen bővérű és az erei fel vannak dagadva, akkor a' seborvos jóváhagyásából, kinek jelenlétele ezen munkatételre úgy is szükséges, az érvágás igen szükséges, ne hogy a' Beteget a' guta megüthesse. Magához térvén, adjanak neki vizet citromlével, fektessék ágyba hogy valamennyire megizzadjon. A' gyengeségtől származó ájulásoknál a' Nyavalyásnak jó, bort eresztetni a' szájába, és a' feleszméledéskor tápláló edeleket, p. o. huslevest tojás' székivel adni neki.

A' gyomor' megterheltetése, vagy ártalmas étel-ekkel élés, vagy végre a' dohányzás miatt támadó ájuláskor meleg vajasvizet töltsenek a' szenvedő' szájába, okádhatás végett, a' mi itt igen hasznos. Azután pedig mennél rendesebben kell élni.

Mikor az ájulást a' fölöttébbi szohameleg, vagy valamelly kellemetlen bűz okozta, akkor önként következik, hogy az ablakokat kinyitni és fris levegőt legyen szükséges beeresztetni.

Némelly személyek az érvágáskor is elájulnak, a' mi az inak' gyengeségének vagy félelemnek jele. Itt ha az érvágás nem éppen, szükséges azt abba kell hagyni; ha pedig megkívántatik, akkor a' Beteget egyenesen kell fektetni, az ér' nyílását néha befogni, hogy a' vér lassanként folyjon ki, és a' test annak megkevesedését olly igen ne érezze. Hasznos még a' Betegnek előbb egy kalányi bort is adni a' szájába, és ezt az érvágás alatt még egyszer, vagy a' körülállásokhoz képest többször is cselekedni.

5) Szélütés, tagelesés, inaszakadtság,
bénaság.

Az emberi test e' vagy ama' részének bénulását t. i. azon állapotját, mellyben az akarat szerint való mozgathatás lehetetlen, következni látjuk, hol a' guttaütésre vagy más inbeli nyavalyákra, hol a' csúszra és köszvényre, vagy pedig az izhajlásokban lévő kártékony sebekre vagy más bajokra. A' szél az egész testet is megütheti, de többször csak az egyik felét éri, sőt akármedly külön rész is megbénúlhat, a' melly osztán rendszerint hidegebb mint az egészséges, és az szemebetünőleg feldagad, ellenben vagy elsoványodik.

A' szélütés' okai igen sokfélék, és ezekből határozhatni meg annak gyógyúlható, vagy gyógyúlhatatlan voltát. E' nyavalya legtöbbször orvოსolhatatlan, ha azt valamely a' keresztsontra vagy gerinczekre esett ütés, vagy igen erős zuhanás vagy lebukás, mellytől az agyvelő és inak' megrázódtak, találta okozni: ellenben a' hirtelen meghülestől; erőszakos indulatoskodástól, igen nagy fájdalomtól és bágyasztó hasmenésektől származottan lehet talán segíteni. A' köszvényben szenvedett 's utóbb e' miatt megmerevedett tag' bénaságáról rendszerint kevés jót reménylhetni, mivel illyenkor az izhajlásokban szinte mindég valami mézsnemű részek rakódtak le, mellyek a' mozgást gátolják, és miattok az erővel meghajtott tag' csuklójában holmi csikorgás hallattzik.

Az inaszakadtságot mindég az okokhoz képest kell orvosolni, és ugyanazok szerint a' Beteg' magatartását és diaetáját is elintézni. Az igen bővérű Betegen az orvos rendeléséből mindég jó eret vágni, mert erre már gyakorta igen megkevesedett a' szélütés. Az elme' nyugtalansága miatt származó tagelesésben a' Beteget felderíteni, vidám társaságokba vinni, gondjait minden-

képp' szélesíteni, és minden ötet kedvetlenülíthető tárgyakat távoztatni kell. Az inaszakasztó hasmenések a' legerősítőbb ételeket és tápláló szereket, leginkább pedig húslevest riskásával és hasonlókkal, kívánnak meg. — A' köszvényben leginkább a' nedvességektől és folyó bekenésektől szükséges őrizkedni, mert ezek által a' még gyógyúlható bénaság gyógyúlhatatlanabbá és a' főhaj, a' köszvény, még nagyohhá válhatik.

A' szélütés ellen legközönségesebbek, és legfőbbek a' külső szerek. Ide tartozik a' lábnak csepűbe való takargatása, mellyre előbb száraz és porrá tört illatos füvek egy kevés széttördelt kámforral együtt hintetnek. Továbbá nevezetes külső szerek, a' nemesb gyantának, és némelly növényeknek 's keverékeknek gőzeik is, millyenek: a' masztix, borostyánkő, tömjén, fenyőmag, ée. füstölőporok. Harmadszor ide tartozik a' béna tagoknak döröltetése vagy frottírozása is, a' mi a' Beteg rész érzékeny voltához képest, hol flanállal, hol kefékkel történhetik. Negyedszer használ a' szélütötte tagokat zöld csalánnal is megverdesni, ha mindjárt erre valamelly alkalmatlan és a' vakarás-kor fájdalmas viszketés és szurás támad is. Ötödször az egyszerű és mesterséges fürdőket is elővehetni. Az utolsókhöz számlálom én a' hangyafürdőket, mellyek a' bénaság ellen igen elhiresedtek. Mindég igen jó jel, ha a' Beteg az inaszakadt résznek hosszában valami hangyamászáshoz hasonló érzést tapasztal; mert ez bizonyossága az inak' felébredő erejének.

A' nyelv' elesésekor és e' miatt származó nem bezéllhetéskor vegyen a' Beteg mustárt, tormát, szegfűborsot és hasonló szereket a' szájába és tartsa benn sokáig, azonkívül a' fülek alatt a' nyaknak mind a' két felén tegyenek fel mustártésztát, a' helyét tartsák izgatva, vagy újítsák meg ismét, Az Electricitás vagy

villámerő és a Galvanismus is csaknem minden szélütésben igen fogatos.

A mi a diaetát illeti, a lisztes, nyálkás és vizes eledelek nem sokat érnek, de annál többet a fűszeres ételek 's italok. Kivált egy pohár jó ó bor szinte mindenütt ajánltatható, valamint a jól készült ser is. Ellenben a meleg táskásító italokat szükségesképpen távoztatni kell. — A Beteg megtartására nézve tanácsos, és a szélütötte résznek is igen hasznára válik a mértékletes testi mozgás, szabad levegővel élés, kocszás ée. Általában véve a szoba melege csak közepszerű legyen, ellenben a benuított tagot igen melegen kell tartani, és mindég flanállal betakarni.

6) Nehéznyavalya, kórság, nyavalyaron-tás, nyavalyatörés.

A nehéz nyavalya egy erőszakos, közönséges, azaz, a test minden részeire elterjedő görcs, a mely más hasonló görcsnyavalyáktól a maga egészen saját jelenetei által különbözik. Néha a támadást tulajdon jelek előzik meg, de a melyek soha nem tartanak sokáig. Legszokottabb előjelek a szédülés, gondolatlan-ság, tagok reszketése, fülzúgás, szemkáprázatok és könnyezés, érthetetlen rebegő beszéd, és szomorú kedvűség. A szív erőszakkal ver, az arcz elvörösedik, némelly arczizmok rángatózni kezdenek, leírhatatlan gyötrődés fogja elő a Beteget, és ezen közben üt ki osztán a nehéznyavalya. A kórságos a hüvelykeit behuzza, fogait csikorgatja, és a szájából habos nyálot bocsát. De a legkitünőbb és legsajátabb jelenetek az eszméletnek tökéletes elenyészte, és érzéketlenség, úgy hogy a nyavalyások semmit nem éreznek, ha még olly igen lebuknak, és legtetesben megsértik is magokat. — Némellyeknél semmi előjelek nem mutatkoznak, hanem a kórságos egyszerre lecsik, a fejét ide is tova

hányja, az ábrázatja félre vonaglik, a' szemei elfordúlnak, az erek a' képén és nyakán igen feldagadnak, az ajakai elkékülnek, nyugdelve lehell, semmit le nem nyelhet, és a' kezeit 's lábait mindenfelé vetegeti.

Az illy kórságos támadás vagy nyavalyatörés nem szokott egy fertály óránál tovább tartani, néha pedig több órákig is eltart egymásután. Vége lévén, a' Beteg feleszméledik ugyan valamennyire, de nem tökéletesen: felkelvén, mámorosan néz körül, de bágyadtsága miatt alig vánszoroghat néhány lépésnyire és egy mély álomba merül, a' mellyből gyakran ötet minden igyekezett mellett sem költetni fel. A' szemei még ezen alvás után is igen bágyadtak egy ideig, a' képe igen fanyar és a' kedve több napokig komoran marad.

A' nyavalyatörés leginkább a' test' kifejtődzése' időszakasaiban jelenik meg, p. o. a' fogzáskor, a' havi tisztulás' beköszöntésekor és a' férjfiásodás' idején, a' midőn osztán mindég többször tér vissza, gyakorta sok esztendeig egymásután, néha pedig holtig is. Csak ritkán végződik a' nyavalyatörés halállal, és ekkor a' görcsök fölöttébb erőszakosak és fuladást vagy gutaütést vonnak magok után. Az agyvelőben lévő hibák miatt származó nehéz nyavalya mindég orvosolhatatlan. Úgy a' nagyobb Inágok' elroncsoltatásából eredők is. —

A' kifejlés' időszakasaiban az asszonyi nemnél kezdődött nehéznyavalyával gyakorta megtörténik, hogy az, a' viselősségkor megszűnik és a' szülés után sem tér többé vissza. Ellenben néha ugyanaz a' Viselőseken is kiüt, és ekkor a' magzat' nyomásától származik; de ez, a' megszülés után kimarad. Ha a' nyavalyatörés a' gyermekekre jó, akkor ritka esetben szokott utóbb is folyvást megjelenni; mert az inak' alkotmányja náluk igen gerjedékeny, és azért a' gyermekek' a' görcsökre hajlandóbbak is; ha csak valamelly szüntelenül

tartó inger nem adna alkalmat a' kórság' újabb kitörésére, p. o. bélférgék.

A' nyavalyarontásra hajlandó személyeknek őrizkedniök kell külömbféle behatásoktól, ha azt el akarják kerülni. Ide tartoznak főképpen minden indulatoskodások, különösen az ijedés és boszankodás, továbbá a' nagy hévség, hideglelés betegségek, megsértett becsület, az ész megeröltetési, éjjelezések, ée.

Az orvoslással szinte mindenütt igen nagy nehezségek járnak, azonkívül a' Beteg' elméje és esze is veszedelemben forog, 's így mindég fölötte iszonyatos a' nehéznayalya. Ennek gyógyúlhatósága függ a' nemzű okoknak elháríttathatóságától. Mennél ritkábban töri ki a' nyavalya a' Beteget, és mennél rövidebb ideig és gyengébben tart, annál több a' remény a' gyógyúláshoz.

Az előjelek' mutatkozásakor legjobb a' fejnek hideg vízzel mosatása, úgy használ a' nyavalyatörés előtt és egy pohár friss vizital, kivált estve az éjjeli nehéz nyavalyában. De ha még kitörne rajta a' kórság, akkor semmit nem kell előleten hagyni, a' miben a' Beteg megsértheti magát: tegyenek a' feje alá puha vánkost, mert az értelembeli erők semmi által nem szenvednek többet, mintha a' fej a' földön henterg és ennél fogva az agy meg talál rázódni. — Azután minden szoros ruhát meg kell rajta tágítani és a' fogai közzé valamit dugni, hogy a' nyelv meg ne sértessék: de ezt a' nyavalyatámadás előtt kell cselekedni. — A' nyavalyatöréskor a' Beteget egészen magára kell hagyni; a' tagjait fogva tartani, vagy a' hüvelykeit kifeszíteni soha sem tanácsos, mert így a' kórság sokkal továbbig tart. Csak, ha a' szerencsétlen magát körmölni és ütni akarná, lehet és szükséges annak karjait más felé igazítani.

Mindjárt a' nyavalyatörés után borítsanak a' Beteg' talpaira meleg zabkása vagy lenmagliszt pépet, és adjanak neki nyálkás klisztérecet, hogy a' fejről a' ned-

vek lehuzattassanak. Fektessék ötöt az ágyban fejjel magosabban, itassanak vele néhány csésze théát, hogy a' teste' kigőzölgése szaporodjék, és így várják be gyógyulását.

A' nyavalyatöréstől szabad időt kell a' gyökeres orvoslásra fordítani. Mindenek előtt ovok kitkita' titkos szerektől, mellyeket a' Kuruzsolók hordoznak széllyel, és gyakorta tetemes kárt okoznak velök. Elsőben is, a' hol lehet, az okokat kell elhárítani, p. o. a' macskacs dugulásokat, gilisztákat, ée. az ellenök tanácsolt szerekekkel. A' gyomor' megterhelteésekor hasznos az orvos jóvá hagyatából egy Hánytató. A' meghülés után a' Beteget izzasztani, és a' visszaverődött bőrkiütést ismét elő kell csalni. Kiváltképpen ügyelni szükséges az önfertőztetőkre, és a' testi szerelembe merülteknek okos mértéket szabni. Az indulatoskodás után a' Beteget jó szóval igyekezzenek lecsillapítani, — az aranyerek' és havitisztulás elakadt folyását pedig mustáros lábfordók, az orvos tanácsából a' lábon való érvágás és egyéb másutt előadott szerek által ismét elősegíteni.

Az okok' elháríttatása után lehet osztán a' görcsoszlató szerekhez nyúlni; mellyeket az orvos fogja rendelni.

Ajánlatható még a' macskagyökér' pora, vagy a' narancsfaleveleké is, egy kis kávéskalánnal egyszerre. A' fejr vöröshagyma' kifacsart leve is, a' mint mondják, már gyógyított meg nehéznnyavalyát. Ha már az értelem is hiányos valamennyire, akkor jó a' mesterseges fekély. Szintúgy a' meleg fordók és a' Villámerő is nagy hírt nyertek a' kórság' gyógyításában a' támadásokon kívül.

Ezek a' javasolt szerek nem birhatván a' nehéznnyavalyával, orvoshoz kell folyamodni, a' ki még több orvoságokat rendelhet, mellyeket egyebekre nem biz

hatni, minthogy különös czélből és kivált nagy vigyázattal kell az efféléket adni.

7) Ebdüh, Veszetség, dühös kutya harapás. (Viziszony).

Ez egyik azon betegségek közzül, a' mellyek ellen még semmi bizonyos és bátorságos gógyszer nem található, ha már valakin egyszer kiütött.

A' veszett kutya' vagy más állat' harapása rendszerint igen hamar begyógyúl és csak ritka esetben marad nyílvá sokáig. Nyílvá maradván pedig, abból vékony бүдös genyedség szivárog és a' szélei kékesek lesznek. Ha már behegedt, akkor a' sebhely feldagad, néha ismét kifakad és fölöttébb fáj. A' fájdalomak lassanként az egész tagra elterjednek, mellyen a' seb vagy, a' Beteg bágyatságról, émelgésről és étel nem kívánásról panaszkodik, az álma nyugtalan, és szorongató álmadozások szaggatják azt félbe, holmi görcsös jelenetek mutogatják magokat, az érverés megkissebbedik, de fölöttébb is meggyorsúl. Végtere az eszmélet is meg kezd gyengülni, a' Beteg gondolat's mély gondolkozásúvá, vagy töprenkedővé és durczássá leszen, a' fülei gyakorta csengnek és a' szemei csillogóbbak. Kiütvén végtere a' düh, a' Beteg kimondhatatlanul irtózik a' folyóságoktól, mellyeket le sem nyelhet, mivel olyankor a' nyelögégje (garat, és bärzsing) görcsösen összehuzódik, ha bele valami higság talált menni, és azonkívül iszonyú gyötrődés is fogja elő a' veszni indúltat. Ezen okból a' nyálat sem nyelhetvén le, a' Betegek szüntelen köpdősnek és a' szájok habos nyállal van telí. De legkülönösebb az, hogy a' Betegek halálok előtt legtöbbnyire könnyen kezdenek nyelni és a' viz' látását is eltűrni. A' dühbeli támadások soha sem tartanak sokáig, hanem a' Betegek osztán valamelly lankadtságban esnek, a' mikor is néha más folyóságokat

nem olly nehezen szoktak magokhoz venni. Gyakran életöknek utolsó pillanatjáig észöken maradnak. Hideglelést csak ritkán vehetni észre nálok, de ellenben az idegeik olly érzékenyek, hogy a' Betegek se valamelly fénylő testnek látását, sem a' legkisebb zörgést ki nem állhatják, főképpen ha ez a' viz' zugásához hasonlít. — A' vizeletök igen vörös, és kevés, és az erekből kibocsátott vér egészen vizes. A' szájok és nyelvök egészen kiszárad, és kifekélyesedik. — A' mi ezen rettentő nyavalyában még legjobb az, hogy, ha egyszer valakin kiütött, csak kevés napokig tart.

A' dühös kutyát ime' jelekből esmérhetni meg: az állat kedvetlen, a' fejét leereszti és meredten és kábultan néz körül. A' fülei lekonyúltak, a' farkát leeresztve a' hátulsó lábai között hordozza, és mindég homályos, elrejtett helyet keres, kerülni láttatván a' világosságot.

Ha az állat először az eledeleket nem igen kívánta, majd a' nyavalya' további haladásakor a' folyóságoktól szemlátomást iszonyodik, tőlök távozik, meredt, mocskos szemekkel fut, száraz, szürke nyelve kilóg, és mindenhez harapdál, kapkod, a' mi elejébe akad, és nem szalad, a' mint közönségesen tartják, mindég egyenesen előre, hanem mindenfelé, de igen eltikkadva, míg végre minden erejét elvesztvén kevés napok múlva megdöglik.

A' melly kutya valakit megharapott, azt be kell zárni, reá szemesen vigyázni, 's nem előbb megölni, míg annak valóságos veszettsége be nem bizonyosodik, hogy így a' töle megmarrt ember helytelenül ne orvosoltassék.

Minthogy a' veszettség, a' kin egyszer a' veszett kutya' harapása után valóban kiüt, azt csak nem mindég megöli, tehát legszükségesebb a' megfertőztetést, és ha már ez is meglörtént, a' nyavalya' kiütését meg-

akadályozni. Mindenek előtt azért a' gyanús kutyát be kell csukni és reá szorgalmasan vigyázni, és ha egy ilyen eb valakinek útjába akad, azt ki kell kerülni. Egyenesen menni nem tanácsos, mert a' kutya' mene-tele is egyenes szokott lenni e' nyavalyában; mindég jobb, kacskaringósan menni és futni, a' midőn a' kuty-ya is hamarébb elhagyja az előre szaladót üldözni.

A' megmarott személyt nem csak helybeliképpen az az, a' sebet, hanem belsőképpen is kell és pedig gyorsan orvosolni, hogy a' nyavalya megelőztessék. Minden legkisebb sértést fel kell tehát keresni a' testén, akár körmölés akár harapásbéli légyen is az; mert amabban is lehet dühméreg. Azután a' sebhelyeket jól ki kell mosni lúggal, erős sósvizzel, sóseczettel vagy más hasonló folyósággal, és minden ruházatot el kell vetni. Továbbá szükséges seborvos után futni, ez által az egész seb' fölsejét kimetszetni, és pedig a' sértés után minél hamarébb. A' kimetszés pedig úgy essék, hogy az a' sebtől legalább is egy fél hüvelyknyire kezdődjön és a' kés valamivel mélyebbre hasson, ha ezt a' szomszéd részek engedik. A' vért el nem kell hamar állítani, hanem inkább a' vérzést segíteni, ha nem elég nagy volna, a' sebet ütögetvén 's veregetvén. A' seben által tenni egyenes metszéseket, helytelen volna; mert így a' méreg csak helyebb vitetnék a' sebbe. Ha valakinek az ujjai vannak a' kezén vagy lábán megsértve, azokat legjobb mindjárt levéttetni, valamint a' nagyobb tagokat is, ha a' seb rajtok igen mély.

A'hol a' seb' kimetszését a' történhető halálos sérelem nélkül véghez vinni nem lehetne, és ha a' seb olyan részen van, a' mellyet le nem vehetni, ott legbátorságosabb a' sebet seborvos által kiégettetni. Ha ez száraz volna, akkor töltsenek reá puskaport, és gyujtsák meg, még pedig egymásután három, négy izben is, mert az alúf lévő puskapor, megnedvesedvén, mindjárt előszörre fel nem

lobbanik. Ezt tehát legjobb valamely széles tüzes vassal tenni, a' melly a' sebet egészen befogja, sőt a' környülállásokhoz képest azt többször felnyomni. — Így vagy amúgy bánván a' sebbel, azután ezt kössék be terpetines irral (Ungventum digestivum), és több hetekig hagyják bőven evesedni. Ha a' seb be találna hegedni, azt kinyissák vagy nagyobbítsák etető szerekkel, p. o. pokolkövel, vagy borítsák be olly vászon darabkákkal vagy kérovel, a' melly előbb egy fél font lecsepegtetett vizben eloszlott 15, 16 gránnyi pokolkőolvadékjába mártatott. Ezt napjában legalább háromszor kell cselekedni.

Mindjárt a' sebek ezen orvosoltatásakor valamely értő orvoshoz is kell folyamodni, a' ki a' belső gyógyítást elintézzé; mert ezt nem lehet soha másra bízni. Csak eme' kettős orvoslás mentheti meg az embert ettől a' rettentő nyavalyától és a' bizonyos haláltól, mellyek másként elkerülhetetlenek.

VII.

LÉLEKNYAVALYÁK.

1) Melancholia, mélaság, búskomolyság.

Búskomoly embernek mondatik, a' ki mindég egy, legtöbbször szomorú gondolon tünődik, és helytelen ítéleteket tesz, mellyeknek helytelenségéről őtet a' szembetünőbb 's legvilágosb ellenokok és bizonyosságok által sem győzhetni meg. És ha néha meg lehet is őtet arról győzni, vagy, minekelőtte a' nyavalya egészen kifejtődne, másképpen láttatik is gondolkozni, mindazáltal csak hamar az előbbi gondolat forog ismét a' fejében, és naponként inkább megrögzik nála. Némelly melancholikusok olly beszédesek, hogy másokat szóllani sem hagynak, folyvást magok csacsogván.

Ez a' nyavalya igen ritkán támad hamarjában, hanem legtöbbnyire csak lassanként, és leggyakrabban, az elmére ható busító befolyások miatt így p. o. tapasztaltatott már ugyanaz, a' szerencsétlen szerelem, megsértett betsületezés, holmi reményekben való megcsalódás, ée. után származni, és szinte halálíg tartani. Azonban támadhat a' hasbeli nyavalyáktól, kivált a' nemesebb részeknek megkeményedésétől, epekövektől 's a' t. máskor ismét a' visszaverődött bórnyavalyáktól, a' szokott vérfolyásoknak elakadásától, agyvelő hibájtól és hasonló okoktól. Végre a' huzamos és mértékletlen gondolkozás', az önförtötzetés' és a' testi szerelemmel való visszaélés' következése is szokott lenni.

A' különböző okokra nézve a' Búskomolyság is különbözőféle. Így a' kik a' Sz. Irásnak valamely homályosabb helyeit olvasgatván, rajtok sokat erőlködve is gondolkodnak vagy más nem földi és tőlünk emberektől megfoghatatlan tárgyokról sokáig feszesen elmélkednek, p. o. örökkévalóságról, ée. azok hamar valásbeli rajoskodásba esnek. A' szerelmes mélaságot ellenben a' szerencsétlen szeretés okozza. Az agynak nyavalyáji és az értelembeli erőknek fölöttébbi megerőltetésök tévelygő képzeletekre adnak okot, úgy hogy a' Beteg magát oktalan állattá, vajjá vagy viaszszá változottnak véli, és ezért a' napfényt kerüli, ne hogy elolvadjon, 's a' t. A' búskomolyság tehát csaknem annyiféle, a' mennyifélék az okai, a' melyektől származik.

A' Beteg' tökéletes megjobbulása felől a' remény szinte mindég mecsal; minthogy a' tapasztalás szerint a' lelki nyavalyák között a' búskomolyságot legnehezebb gyökerestől kiirtani; sőt nehezebb, mint az örültséget vagy szilaj tébolyodást: azonban, igen sok függ az okoktól is. A' megöröködő vagy firól fira szálló

mélaság rendszerint minden gyógyításnak ellent áll: Könnyebb az orvoslás ott, a' hol az ok mulékonyféle volt p. o. ijedés. Az öregeken és a' hosszas betegségek, p. o. orgános hibák után származó melancholia kevesebb reményt nyújt, mint a' fiatal személyeken támadó. Továbbá a' búskomoly fejärszemélyek is könnyebben gyógyúlnak meg, mint a' férjfiak.

Általjában még ott a' reménység nem veszett el, a' hol a' test még egészséges, és a' búskomolyság' okai elháríttathatók, p. o. ha azt a' visszaverődött bőrkiütések és természetes vérzések' elakadások gerjesztették. Ellenben az legtöbbnyire holtig tart, ha a' test sorvadván még más gyógyíttathatlan nyavalyák is vannak jelen, úgymint vizkórság, orvosolhatatlan sárgaság, hasbeli megkeményedések, 's a' t. —

Valamint tehát a' Beteg' gyógyúlhatása az okoktól függ, úgy ezeknek az orvoslásba is befolyások vagyon, mert ismét nagy balgatagság volna, minden búskomoly Beteget egyképpen gyógyítani akarni.

Ennélfogva a' sok és mély gondolkodás miatt búskomolyakká letteket mulattatni, víg társaságokba vinni, utazásra felbuztatni, 's így észrevétetlenül kell búskomolyságokat elszéleszteni. A' hasbeli dugulások miatt mélaságban esteken legjobban segít az erős testi mozgás, különösen a' járás, kocszás, de leginkább a' lovaglás: általjában e' mellett úgy kell magát kinekkinek tartani, a' mint a' komorkórságnál mondottuk.

A' lábak' elnyomatott izzadások miatt származó melancholia ellen legjobbak az erős lábfördök; és így az elakadt havilisztulást is megént el kell indítani. Mikor a' búskomolyságot visszaverődött ruh vagy más hór nyavalya okozta, a' Beteg éljen meleg közönséges vagyis egész fördökkel, és tegye ki magát a' bőrkiütés' ragadályjának. —

Azonkívül gondoskodni kell, hogy a' testben semmi dugulások ne történjenek; (a' szék, vizellet, és izzadás' kiválasztódását szükséges elő mozdítani,) — hogy a' Beteg körül lévők okosan és úgy viseljék hozzá magokat, hogy annak bizodalmit megnyerhessék, — és hogy végtére annak minden szükségeit kielégítsék, mindenét tisztán tartsák és jól gondját viseljék. A' melly Beteg olyan állapotban vagyjon, hogy a' Carlsbádi fürdővel élhessen, ezek néki ha a' melancholiát hasbeli torlódások okozták, bizonyosan nagy hasznára válnak.

Orvos nélkül a' melancholiai gyógyításába senki- nek sem kellene avatkozni, mert először: a' nyavalya' kezdetekori gyógyítástól legtöbb függ, és azután: az orvos hathatós, de azért az ahoz nem értőnek kezében veszedelmesb szereket is vehet elő, mellyeket a' nem orvos előtt fel nem fődözhetni, minthogy velök élni nem tud, és így többet ártana mint használna.

2) Elme vagy szívhaborgások.

Az elme' haborgásai igen különbözők és sokfélék, és legtöbbnyire a' kiállott viszontagságokból veszik eredetöket. Azon elmehaborgásokról, mellyekre testi nyavalyák adnak okot, itt semmi szó nincs, mint p. o. hypochondriáról, hanem csupán azon meghatásokról, mellyeket a' kesergés, ohajtozás, szomorkodás, szerencsétlen szerelem' következései, ée. miveltek valaki szivében. Az olvasó könnyen átlátja, hogy itt az orvosságokkal keveset művelhetni, ellenben a' Betegnek hasznos foglalatoskodtatása annak kedvét legjobban felderítheti. Mulatozás, vig és kellemetes tárgyú könyveknek olvasása, vidám társalkodás, ée. ilyenkor legtöbbet segíthetnek. Igen kell vigyázni, hogy a' Beteg' ohajtásának vagy szeretetének tárgyát senki ne alázza, mert ez annak elméjére bizonyosan kártévőleg hatna. Ha ezen tárgyra szert tenni lehetetlen volna, akkor

néki valamelly kedves foglalatosságot kell keresni, vagy benne más hajlandóságot okosan gerjeszteni, hogy elméleti nyugtalansága lecsendesedjék. De még egyszer említem, hogy a' ki a' Betegget effélékre akarja fogni, annak olly személynek kell lenni, a' kit az örömezt lát és vele örömezt társalkodik, — a' háborgós elméjével okosan bánják és annak gyenge érzelműségét kímélje, — és cselekedetének és fáradozásainak czélját vele még csak ne is sejdíttesse ha a' Beteg körül végbe vitt munkálkodásainak fogamatját akarja látni, és magát annak kedvében végig megtartani. Annak okáért mindég olyanok bánjanak a' Beteggel, a' kiket ő szenvedhet és szeret, p. o. biztos barátjai, testvérei, szülői, s a' t. Ha ezek a' Beteg' szivét valamennyire felvidíthatták, éppen ne véljék őtet még ekkor meggyógyultnak. Sokáig kell arra vigyázni és vele gondosan bántani, ha azt nem akarjuk, hogy, a' mi igen könnyen megeshik, ismét előbbi nyavalyájába visszabukjék, a' melyet osztán másod izben vagy soha sem, vagy csak igen nagy bajjal háríthatni el.

VIII.

A' SZIVNEK ÉS EDÉNYEKNEK NYAVÁLYÁJI.

1) Bővérűség, Vérmesség.

A' sokat ürgő, forgó személyek nem egy könnyen szenvednek a' bővérűségben, ellenben annál gyakrabban a' henyélők. és azok, a' kik otthon ülni, és jól megrakott asztaloknál szoktak lakozni kevés gond mellett. Következetei eme' bővérűségnek: igen piros arcz, minden mozgáskor vérpezsgés vagy vér torlódás, tagokban való nehézség, lomhaság, szédelés, ée. sőt

ilyenképpen a' bővérűség gutaütést és halált is okozhat, ha ellene nem dolgoznak és az életmódot egészen meg nem változtatják.

Minden tekintetben hibásan vélekednek azok, a' kik általjában a' bővérűség ellen a' vér' megkevesítését javasolják érvágás és köpölyök által; mert a' kieresztett vér nem sokára ismét kipótólódik, és ha ekkor mindég a' vért akarnók megkevesíteni, úgy majd minden két hétben arra lenne szükség, és ekkor sem lenne utoljára már legkisebb haszna is. A' falusiak ritkán szenvednek bővérűségben 's ennek következéseiben, tehát igyekezni kell általjában azoknak életmódját követni. E' pedig abban áll, hogy a' szabad levegőben minél többet forogjunk, takarékos és egyszerű diéta-hoz szokjunk. Különösen szükséges a' has' kiüresedéseire ügyelni, és a' diétát is ehez képest alkalmaztatni. Illy többféle tekintetben kiváltképpen ajánlhatni a' nyers és főtt gyümölcsöt, a' melly a' hasat tisztítja, jó nedveket csinál, a' testet hűvesíti és a' sűrű vért vékonyítja. A' bor és seritalt egészen abba kell hagyni, mert mindenik erős mozgásba hozza a' vért és különösen az utóbbik azt sűríti: azért ezek helyett a' víz választassék. Továbbá a' bővérűeknek igen hasznos a' salátával és eczettel élés, ellenben a' lisztes és tejes ételek, valamint a' hüvelyes vetemények, hús és puffasztó eledelék is, p. o. a' répa, káposzta, ée. ártalmasok. Még a' hosszú alvás, henyélés és sokat ülés is árt, ezeket azért kerülni kell. Ha mégis vértorlódások és szédülés tapasztaltatnának, akkor úgy kell cselekedni, a' mint utóbb a' szédelgésnél fogjuk tanítani.

2) Szív dobogás.

A' szívdobogást], mellyet kiki tapasztalásból ismerhet, nem kell mindég nyavalya gyanánt venni, hanem gyakorta csupán természetes környüállásoknak tulaj-

donítani. De a' hol nem így, hanem nyavalya képpen jelenik meg, ott elég fontos, és figyelemre méltó. Midőn a' szívdobogás csupán az erős testi mozgások, p. o. futás, tánczolás, ugrálás után 's a' t. következik, akkor abból magából ritkán származik valami roszt; mert a' nyugalom után önként el szokott múlni; minden nyugtató szerek, italok, ée. itt méreg gyanánt volnának. —

Úgy de; a' szívdobogás, az elmének sok, vagy minden felindulására is megjelenik; így jelenik meg az öröm, félelem, ijedés, szerelem, ée. után; mennél nagyobb ilyenkor a' szenvedelem, annál erőszakosabban ver a' szív. — Ha ez éjjel nappal egyaránt 's folyvást tart, úgy, hogy a' szív verését a' ruhán által is érezhetni, sőt a' mezítelenített testen szemekkel is láthatni, akkor ez valóságos szívnyavalya, és ekkor kiki őrizze magát minden hevítő ételektől 's italoktól, és folyamodjék, bajainak megkönnyebbitése végett, valamely orvoshoz, ha ez magát a' nyavalyát el nem háráthatja is. —

A' hol a' szívdobogás a' visszaverődött bőrnyavalyák, kivált roszt elüszött rüh után támadot, ott a' bőrnek dörsöltetése, fördés, vakarás által kell azokat ismét előcsalni, és a' hol szükséges, be is oltani. — Igen sok izben még a' szokott vérfolyások' kimaradása miatt is származik: p. o. az olyan személyeknél, a' kiknek többször orrok' vére folyt, vagy az aranyérben szenvedőknél, és olyan fejérszemélyeknél, a' kiket a' havitisztulás igen gyengén vagy nem jókor jár. Az első esetben az elállott vért prüszköltetők, az orrnak csiklandása, vagy légyító füvek' gőzze által, p. o. bodza vagy szíkfüvirág herbaté' párájával, melyet egy alkalmas tölcseren az orrlikakba igazíthatni, szükséges ismét folyásba hozni. A' már két esetben pedig hasznosak a' meleg lábfordók, félfördők, a' lábaknak melegen tartása, és a' savanyú ételektől 's italoktól

való őrizkedés, minthogy ezek a vért még inkább visszatartják.

Végére sokan, kivált a bővérű személyek arról panaszkodnak, hogy gyakorta, leginkább asztal után, és néha máskor is, a nélkül, hogy valami hevitővel éltek, vagy legkisebb testi mozgást tettek volna, sőt gyakorta alvás közben is a szívök igen dobog és e miatt felébrendnek, és ez különösen akkor történik, ha valamivel többet ettek, gyomrokat megtölték, vagy az öltözetjek valamivel szorosabban állott rajtok. Úgy a kemény hasürületek, a belek lomhasága, henn szorult szelek, ée. miatt is néha megjelenik ezen alkalmatlan szívdobogás. Az illy személyek soha se egyenek sokat egyszerre; és a hasdugító, puffasztó eledeleket kerüljék. Azonkívül éljenek tisztított borkővel készített s főzött aszalt szilvával.

Ezeknek a víz és ezukros víz, ha szeleket nem csinál, úgy a limonádé és néha egy pohár vékony mondatláj is, legjobb ital; a bor és ser pedig árt. Ha ez sem elég, akkor orvost tanácsoljon a Beteg, őrizkedjen a mértékletlenségtől, kivált ha izmos testű, piros arcza és rövid nyaku, az erőszakosb testmozgástól, ha a gutaütés martalékjává nem akar lenni. Azonkívül még néha az erőtlen, hypochondriás, szünádrás és felgyógyulni kezdő személyek is, a kik sulyosb nyavalyákban szenvedtek, holmi leírhatatlan szorongatásba esnek, mellyhez szívdobogás is járúl. Ezekre nézve a följebb javasolt szerek nem használnak, hanem a főnyavalyának elmúltával és az erők helyreállása után önként a szívdobogás is elmarad. Hacsak más környülállások nem kívánnák, itt az érvágást abba kell hagyni mert inkább árt.

Néha kivált a gyermekeknél a bélférgesek vagy giliszták is okoznak szívdobogást, s ekkor ezeket kell eltávolztatni.

3) Orrvér-folyás.

Az orrvér-folyás olly közönséges tünetmény, hogy azt sokan sem ártalmasnak se nyavalyának nem isméri; azonban ha igen bő, az életet csakugyan veszedelembé döntheti.

Néha az orrvér-folyást a' vérnek a' fej felé rohánása, szemek' szikrázása, fülzúgás és az arcznak elvörösödése szokták megelőzni, melly előjelekre ha gondot fordítanak, a' vérzést el is lehet kerülni, vagy legalább veszedelmetlenné tenni. De ha velök nem gondolnak, akkor a' vér-folyás vagy cseppenként, vagy sugárosan bugyog ki, hol az egyik, hol mind a' két orrlíkból, azonban az illy előjelekkel járó orrvér-folyás ritkán fenyegeti az életet. De ha a' rothasztó és inhideglelésekben vagy az ideges bőrnyavalyákban jelenik meg, akkor nem könnyű azt elállítani, és gyakorta szinte halálra vérzenek a' Betegek. — Az orrvér-folyás' elkerülhetésére, szükséges a' szeszés italoktól, erőltetett gondolkodástól, erős kiáltozástól, kurjongatástól, nevetéstől, énekléstől, a' portobáktól és más prüszköltöktől, a' lábak' meghütésétől őrizkedni; azon kell igyekezni, hogy a' szokott vér-folyások el ne akadjanak, és a' Beteg elméje fel ne háborodjék, kivált meg ne ijedjen 's meg ne szégyenüljen. Végre mind azokat el kell távoztatni, a' mellyek a' vér szabad forgását akadályoztatják, különösen az erős fűzést, a' szoros nyakravalókat, valamint azt is, a' mi a' hasat megdugíthatja vagy szeleket okozhat, 's így a' vért a' fejre tödítja.

Az orrvér-folyás' elállítására megkívántatik először az okokat elhárítani, a' mellyektől származott. Ha p. o. a' vérnek fejfelé rohanását a' melegebbé fűtött szoba okozta, a' Beteget hűvesebb helyre kell vinni, a' hol a' vért a' meleg lábfordök, és különösen az együtt lévő hasduguláskor vagy a' megrekedt aranyér' jelenlétekor,

meleg lágyító klisztérek által lefelé lehessen téríteni. A' hol a' veszedelem nagy, ott az orvos talán a' lábonyeret is fog vágatni, a' mire az orrvérfolyás rendszerint eláll. — A' rothasztó és inhideglelésekben, ha a' mértékletlen orrvérzés az életet fenyegetné, külső eszközökhöz is folyamodhatni, p. o. a' Beteggel eczetet és vizet az orrába felszívatni, vagy kívül azokba mártott ruhákat borogatni az orra és homlokra, a' nyakszirtra hideg vizet fecskendeni, locsolni, ée. Veszélyben forogván az élet, sietve valamelly spongyja darabot vagy ruhatépest kell elővenni, arra finom porrá tört timsót hinteni, és így a' vérző orrlikba vinni.

Általában az orrvérfolyáskor a' Beteg magát mindig hüvesen tartsa, a' lábait pedig melegen, azért hasznos a' hüves szobákban a' lábakat meleg fürdőbe dugni, vagy melegtéglákra rakni. Minden testi erőlködést és megrázódást el kell itten távoztatni, tehát az erőszakos beszéllést, éneklést, mu'sikaszer fuvást is. Egyébként minden valamivel nagyobb orrvérfolyást orvosra kell bízni.

4) Aranyérbeli bajok. (Haemorrhoides).

Az aranyér alatt értetődik a' végbélnek vérzése, mellyet szinte mindég sokféle alkalmatlanságok előznek meg. Hajlandók erre mind azok, a' kiknél a' hasban lévő vérforgás rendetlen, a' mi elejéntén külömbféle emésztésbeli bajokra ad alkalmat. Az aranyérré való hajlandóság gyakran egész familiáknál megvan, úgy hogy annak minden tagjaira is elterjed.

Az aranyér' megindulását sokféle bajok előzik meg, különösen keresztcsontbeli fájdalom, viszketeg és égetés a' véghurkában, vérércsomók a' végbél körül, nemiközösülésre való ösztön, a' szeméremrészek' viszkedése, nyálkaelválasztódás, ée. a' mellyek egymást változtatják fel, míg a' vérzés be nem áll. E' mellett a' ki-

urült emésztet majd mindég kemény, és a' széköre-
 dés fájdalmas szokott lenni. — Néha a' vér csak csep-
 penként mén el, de néha bővebben is, több iczénként,
 és ekkor a' fájdalmak is legtöbbnyire megnyílnak.
 Midőn csak nyálka takarodik ki a' végbélen és vizellő-
 csőn által, akkor ezt nyálkás aranyérnek mondjuk,
 mellyel jobbára a' gyomornak és bélcsatornának elnyál-
 kásodása van egybekapcsolva. Ellenben vak aranyér-
 nek mondatik, ha semmi vér sem folyik, ez gyakran
 holtig eltart, a' nélkül hogy folyóvá lenne, vagy való-
 jában vérzenék. Néha az aranyér másuvá is vetődik
 p. o. ha a' benne szenvedő hideg köre talált űlni vagy
 hideg vízbe mártott ruhákat rakatott fel 's a' t. a' mely-
 ből aztán tüdővérzés, orrvérfolyás, vérhugyzás és a'
 szeméremtest' vérzése, sőt vérokadás is származik.

Ezen aranyérbeli bajok leginkább a' korosabbakat
 veszik elő, ritkán az ifjakat, és inkább a' férjfiakat
 mint az asszonyokat.

Az alkalombéli okok közzé tartoznak: a' kevés
 mozgás, görbén ülés, fűszerszámos ételek, szeszes ita-
 lok, erős lovaglás és kocsizás, ée.

Az aranyér' gyógyításakor először az okokat kell
 elhárítani. Ha a' hasbéli dugulásoktól származott, akkor
 ezeket szükséges a' leírt mód szerint megorvosolni, a'
 mire különösen jó a' Carlsbadi, Füredi és hasonló für-
 dők. Néha a' végbél felé tóduló vértől támad, és ilyen-
 kor minden szeszes italokat, és a' mi a' vért hevíthet-
 né, távoztatni kell.

Mikor a' gyúlasztó hideglelésekben vér folyik a'
 végbélből, azt el ne állítsuk; mert ez választja meg
 leginkább a' nyavalyát, azért a' savanyú ételek és italok
 olyankor szorosán kerültessenek, vagyha a' vér a' testi
 erők' elakadása miatt nem folya elég bőven, az orvos
 néhány nadályokat is fog fölrakni a' véghurka körül; de

nem magokra az aranyerekre, mivel ez gyakorta inrágatódzásokat okozhat.

A' vak aranyereknél, a' végbélnek szuro' s' égető fájdalmai gyakran egyedül és csupán az öszve roncsolt lenmag' főzetjéből csinált klisztértől is elmúlnak, de a' főtvizett előbb meg kell szűrni.

A' rothasztó és más gonoszféle hidegteleésekben, valamint az igen elgyengült személyeknél is, az aranyerek gyakorta igen vérzenek, és így veszedelmesekké lesznek. Csak ekkor szabad orvos tanácsa után a' vér-folyást erővel is meggátolni, felrakott jég, hó, hideg víz, eczet, ée. által. Mivel itt a' végbél igen erőtlen, a' Timpógyökérnek meghűlt főtvizéből való klisztér gyakorta igen hasznos, de legszembetűnőbb hasznuaq ilyenkor a' hideg folyóvíz fürdők.

Ha a' végbélen lévő sebhől, csőtekélyhől vagy más sérelemből folyik vér, akkor még seborvoshoz is kell folyamodni.

Az aranyeres személyekre jövő igen alkalmatlan göresők a' magok módjok szerint orvosoltatnak. Ha pedig az aranyerek' vérzése el volna rekedve, ezt meg kell indítani, hogy még több baj ne származzék belőle. E' végre hasznosak az egész és lábfürdők, lovaglás és más erős testi mozgások, meleg klisztérek, és hasonló lehuzó szerek p. o. végbélre tett meleg borongatások. Belsőképpen a' vérnek kívánt folyását elősegítik a' tiszta borkő, mellyet kávékalánnal vehetni be kétszer napjában. Általában ezen por, vízbe vegyítve, az olly Betegeknek is jó, a' kik aranyerek mellett hasszorulásban vagy keményszékűségben szenvednek.

Egyébbaránt az aranyérben szenvedők ojják magokat minden nemű felhevüléstől, és kivált a' lábaiknak meghűtésétől; de a' sokat ülés sem nekik való. Továbbá üljenek kemény székeken, vacsoráljanak korán és az indulatoskodást, éjjelezést, s' erőszakos gondol-

kozást kerüljék. A' meleg italokat és puffasztó ételeket soha ne kedveljék.

Az úgynevezett hajtó orvosságoktól, álcépiluláktól, kolocinttól, szagos Borókától 's egyéb ilyen szerektől, mellyeket a' huru'solók az aranyér ellen ajánlanak, szintűgy kell őrizkedni, mint a' kávétól, erős boroktól, égettbor neműektől, puncstól 's efféléktől.

5) Szédelés, fejszédülés.

A' szédelgést valójában nem tarthatni tulajdon nyavalya alaknak, hanem csak valamely beteges állapot jelenetének; azonban ez gyakorta olly fontos, hogy olvasóimat arra figyelmetesekké tenni szükségesnek véltem.

A' sulyos nyavalyák után, és ha a' test sok vért vagy más szükséges nedveket vesz el, 's néha elme' felháborodásai után is a' test' felegyenesítéskor elég-szer áll elő szédülés, de ez csupán az elgyengült élet' és inak' ereje miatt származik, melly az elsőbb esetekben a' csendesesen fekvés, erősítő szerek és tápláló ételek 's italok által, az utolsó esetben pedig a' testi és lelki nyugalom által ismét elmúlik. — De a' bővérű személyeknél már veszedelmesebb. Ezekre gyakran a' szédülés a' legnagyobb testi nyugváskor is reájok jó, és pedig olly hirtelenül, hogy legtöbbsnyire egyszeribe lerogynak, a' nélkül, hogy valamihez fogódzhatnának. Mások ellenben azt megsejditik, kivált a' szemnek káp-rádzásából, a' tagok' reszkedéséből és a' lábak bágyadságából, és így jó előre leülhetnek vagy fekhetnek, minekelőtte a' szédülés ájulássá válik. Sőt némellykor arra gutaütés is következik, kivált az igen bővérű 's egyszer'smind rövid nyakú személyeknél.

Ollyankor, ha a' szédülés igen vérmes személyekre jó, és gyakorta, mindég orvos és érvágás kívántatik. Az elszédült személyt tegyék ülő helyzetbe, készítsé-

nek neki meleg lábyizet, a' halántékait és arczát mosásák jó eczettel, és itassanak vele olyan vizet, mellyben tiszta borkő és czukor van felolvasztva, hogy a' hasa is tisztuljon: egyszer'smind küldjenek seborvosért is, a' ki a' Beteg' lábán eret vágjon, és a' környűlálásokhoz képest hat, nyolcz, sőt tíz unczia vért is eressen ki.

A' hypochondriás személyeknél gyakran a' bélszelek gerjesztenek szédülést. Itt klisztért kell adatni, és a' Beteggel néhány esésze borsos ménta théát itatni, hogy a' szelek kihajtassanak. Azonkivűl távoztatni kell minden puffasztó eledeleket is. A' bővérű személyek' diaetájáról és magok tartásáról már előbb szóllottunk.

6) Gutaütés.

A' gutaütés igen különbféle, és pedig vagy tökéletes vagy tökéletlen. Tökéletesnek mondatik, ha tüstént halállal végződik, tökéletlennek, ha a' testnek csak főmunkálódásai vannak elgyengülve. Ezen utolsóhoz mindég bénultság vagyis inaszakadtság járul, a' melly igen különbözö; t. i. hol az egyik testoldalt, hol a' tagokat fogja elő. Mindég a' gutaütésbeli támadást holmi jelek szokták megelőzni, és ezek között a' szédülés legbizonyosabb 's legjelentöbb. A' Betegeket valamely belső nyugtalanság, szembetűnő szorongatás és maradhatatlanság fogja elő, az érzékeik eltompulnak, a' szemeik a' tárgyakat helytelenül és homályosan adják elő, hallások hibássá lesz, tagjaik reszketnek és végtére eszméletöket is elvesztik. A' beszéllés gyakran megakadályoztatik, és a' Betegek' szája, mint-ha valamit rágnának. mozog, azonban csendesen ülnek és merően valamely pontra néznek, egy 's ugyanazon helyen. Mennél jobban közelít a' gutaütés, annál inkább elcsúful az ábrázat, az orcák megpirosodnak, az egész arcz felduzzad, és a' vérnek a' fej felé való

erőszakos tódulására mutat. Az ábrázat színe is hirtelenül változik, 's végtére halálhidegség terjed el a' kezeken 's lábakon.

Ezen előjelek gyakran csak kevés napokig tartanak, némelly esetekben pedig több esztendőig is, változó erőszakossággal, a' legmagasb polczra azonban mindég a' támadás előtt kevéssel hágnak, melly mindenkor a' nyelvnek igen szembetünő mozoghatlanságával kezdődik. Egyszer'smind a' tagokban valamelly huzódás áll elő, és nyomó fejfájdalom, szívdobogás és az arcizmoknak vonaglászai és járszása tapasztaltatik. Hirtelenül megszűnik azután az eszmélet és érzés, sőt a' tagoknak akarati mozgások is. Az elhidegült kezek és lábok sokszor hideg és tapadó veríték üt ki, a' szemek meredtek vagy behunytak, 's néhány perczekig a' lehellés és érverés is el áll. Kicsinyenként a' tökéletlen gutaütésnél mindenik újra elindul, de az érverés lassú és a' lélekzet hortyogó marad.

Ha ezen állapot így nem sokáig tart, hanem az eszmélet, szóllhatás és lassanként a' tagok mozgása is visszatér, akkor rendszerint tökéletes helyreállást reménylhetni, melly a' jótékony közönséges izzadás, vagy más kiüresületek közben történik. De igen ritka eset, a' hol a' gutaütésnek valamely maradványját észre nem lehetne venni: csaknem mindég bénultság marad hátra, a' Betegnek egy vagy több részeiben. Ezen bénultság vagyis szélütés hol a' nyelvvel, hol az ábrázatot, vagy más részeket, de leggyakrabban a' testnek egyik egész felét, 's ezen különösen a' kezet és a' lábat éri, mellyel a' Beteg aztán mindég kalimpázva lépik. Legkellemetlenebb a' gutaütésnél, ha tüstént halált nem okoz, még az, hogy annak egy ilyen támadással soha sem szakad vége, hanem utóbb ismét visszatér, míg végtére lassankint minden testi 's lelki erőt leront, és az embert a' halál martalékjává teszi.

E' fölötté veszedelmes nyavalya' orvoslásakor mindig azon kell igyekezni főképpen, hogy a' gutaütés elmellőztessék, és, a' hol ez már megesett, annak újabb visszatérése megakadályoztassék. De ezen orvoslás nem annyira orvosságok, mint inkább a' jóválasztott és czélerányos diéta és hasonló magatartás által történik. — Legjobb rendszabás erre nézve mindég a' mértékletesség, mind az evésben és ivásban, mind az elme' gyakorlásában, mozgásban és veszteglésben, ébrenségben és alvásban. Leginkább ovja magát a' Beteg estve a' gyomor' megterheltetésétől és a' borral vagy más szeszes italokkal való éléstől; sőt még maga a' serital is okozhat gutaütést. Szintúgy őrizkedjék a' Beteg az elme' felháborodásaitól és indulatos felbuzdulásoktól. — A' hosszú alvás ártalmas, és a' mértékletes testi mozgás hasznos. A' nagy hideg is, de még inkább a' fölöttébbi hévség, ártalmasok. Semmi ruha ne szorítsa vagy nyomja a' testet, mert ez hasdugulást, ée. okoz, a' vért a' fejfélé tódítja, és így a' gutaütést sieteti. A' bőrkiütéseket senki ne mérészelje a' testről hirtelen' elűzni, hanem lassanként belső alkalmas szerekekkel gyógyítsa.

Az érvágás, mellyet csak az orvos rendelhet, rendszerint könnyebbülést szerez, de csak rövid időre; legjobb haszna vagyon, ha más megszokott vérfolyások akadtak el, p. o. orrvérfolyás, aranyerek, havitüszülés, ée.

Fördökkel soha nem kell igen melegen élni, mert a' vér igen a' fejfélé szorúl és a' veszedelem kettősödik. Ellenben jó néha a' fejet hideg vízzel mosni. A' folyóvíz ferdökkel éléskor a' Beteg soha se ereszkedjék lassanként a' vízbe, hanem az előre történt okos meghűtözés után egyszerre mártsa az egész testet vízbe, és ott szüntelen mozogjon.

A' hirtelen begyógyúlt fekélyeket a' magok mód-
jok szerint kel kipótolni vagy újra kifakasztani. A' fej-
elfogódáskor hasznos, a' talpakra meleg zabkásapépet
borogatni, a' has' szorulásaiban pedig néha néha gyen-
gén nyitó klisztéreket adni.

Ha ezen diaetikai velebánás a' gutaütés' jeleneinek
elhárítatásokra nem elégséges, akkor orvosra kell az
egész bajt bízni. Miként orvosoltassanak a' hátramaradt
szélütések, már föllyebb előadtuk.

IX.

A' NYÁLKA ELVÁLASZTÓ ÉLETMŰVEK' NYAVALYÁJI.

1) Undokfolyás, ondofofolyás, kankú.

Az undokfolyáson értetik a' húgycsőből való nyál-
ka kifolyás, a' melly különböző okokból származha-
tik, a' franczún vagy vénusi ragadványon kívül. A'
franczús és nem franczús kankúnak orvosoltatása fő-
lötte különbözik; az elsőt mindég orvos által gyó-
gyíttassa a' Beteg, valamint ezen módibetegség' minden
formájt is, a' nem franczús undokfolyást ellenben né-
mellykor a' Beteg orvosra könnyen szert nem tehetvéu
maga is megorvosolhatja, ha tölem adandó szabásokra
ügyelni fog.

A' jóféle undokfolyás a' gonoszfélétől abban kü-
lömbözik, hogy abban semmi szembetünő gyúladás
nincs jelen, a' húgycsőnek külső nyílása nem vörös,
hogy a' nemzótagnak meredései nem fájdalmasok, és
a' húgy a' vizelléskor nem okoz olly nagy égetést és
szurásokat. A' kicsepegő nyálka valamennyire sűrű,
nyúlós és fehér, de néha sötétebb és sárgálló szíut is
mutat, úgy hogy inkább a' genyedséghez hasonlít.

Az illy nyálkafolyás könnyen támad a' buja személyeknél, a' testi szerelemmel való bővebb éléskor, az önfertőztetés után, de a' nyálkás aranyereknek a' húgycsőre átvetődése miatt is származhatik. Legmakacsabbnak látszik azon undokfolyás, a' melly köszvény természetű vagy az elnyomatott sömör után ered, minthogy itt a' főnyavalya nehezen orvosoltatható. A' nyavalya' mulásának reményje sem egyféle: mert némellykor minden orvosság nélkül is önként elmúlik, máskor ellenben a' leghathatósb szereknek a' legjobb diaeta mellett is ellent áll. Ez néhol az oknak minéműségétől, másutt pedig a' nemzörészek' beteges gyengeségétől függ. A' gyógyulás annál nehezebbé lesz, mennél tovább tartott a' baj és a' testnek mintegy másik természetévé vált. Igen kellemetlen továbbá, hogy a' meggyógyulás után gyakorta ezen baj csekély okokra, p. o. vizeltető ételekkel vagy italokkal élésre, nagyobb meghevülésre, bujagondolatokra, ée. visszatér, melly miatt a' húgycső annyira ellankad, hogy gyakran több esztendei orvoslás is haszontalan.

A' gyógyításkor mindég az okokra kell tekinteni. Ha a' nyálkafolyás a' húgycső lankadt vagyis pethüdt állapotjából származott, mindent el kell távoztatni, a' mi ezt gerjesztheti vagy nagyobbíthatja. A' petyhüdtséget megismérhetni a' nemirészek' halvány színéből és a' tökszacskónak lágy függéséből. Különösen az önfertőztetésnek el kell maradni, valamint a' testi szerelemben is mértéket tartani, orvosságul igen hasznos a' petrezselyem, zellerlé.

Gyakran az örömmel, majoránával, fürtös lavandulával, réti köménnyel, ée. főtt vízzel is hasznosan mosatnak a' nemirészek, ha ahhoz vörös bor is vegyítetik. A' hideg lábfordók (de ezekkel a' lábizzadásra hajlandók ne éljenek) és a' nemitagoknak veres borral, kolóniai vízzel vagy égetborral való mosások is sok

jót tesz. Másutt meg a' repülő írnek a' középhusba (gátba) dörsöltetése szokott használni, az az, a' nemzötagok és végbél között. E' mellett szükséges, hogy Beteg tápláló és erősítő ételekkel és italokkal éljen, a' szabad levegőben mértékletes mozgásokat tégyen, sőt néha lovagoljon is. Egy pohár vörös bort is ihatik.

Mikor a' nyálkás kankúval nagy érzékenység is van jelen, akkor mind ezen szerek ártának, és a' nemzöosztönnnek akárminő izgattatása, valamint a' szeszeselekekkel 's italokkal való élés is tilalmas. Ezen esetben a' nemzötagok fürösztessenek naponként néhány-szor langyos téjben, mellyet utóbb mindég hüvesebben 's végre hidegen is lehet alkalmaztatni.

Ha az ondófolyás az elnyomatott aranyérnek, visszaverődött köszvények és más nyavalyáknak a' következte vagy a' húgycsó' helybéli betegességének és megromlásának, akkor azt maga a' Beteg soha se orvosolja, hanem inkább bízza nyavalyáját ahoz értő orvosra, másként hamar holmi vizellésbeli bajokba eshetik, mellyek holtáig tarthatnak.

2) Víz kórság, vizibetegség.

E' nevezet alatt értetődik a' viznek a' bőr alatt a' reczeszövetben, vagy a' testnek különbféle üregeiben történt meggyűlése. A' mint a' vizes nedvesség e' vagy ama' részben gyűl öszve, a' betegség is különbözö neveket kap. A' vízkórságot megismérhetni általjában annak a' résznek feldagadásából, a' mellyben a' viz meggyűlt, továbbá a' daganatnak lötyögő mozgásából, a' bőrnek tésztás minéműségéből a' kezeken és lábakon, mellyben a' benyomott újnak nyoma visszamarad, és végtére a' beteg résznek különbféle bajaiból.

Midőn valamelly szabad has viz kórság akad előnkbe, az az, ha a' viz a' hasban gyűlt meg, akkor az altest feldagad, az ételkivánás megkevesedik, az

elme kedvetlen, az arcz elhalaványúl, a' test elsoványodik, és a' Beteget szelek és hasdugulás bántja. A' húgy vörös szálladékot tesz le. Mivel a' viz a' hasban vagon, tehát a' húgyholyag' tájéka legelőször emelkedik fel, és a' viz' lotyogása csak akkor lesz észrevétet-hető, mikor a' daganat már a' köldökig ér.

Általában a' hasvizkórságot nem könnyű elhárítani, azonban mégis néha elsül, kivált ha annak okait megismérhetni és eltávoztathatni. — A' gyógyítás a' viznek kiürítése által men végbe, és a' különböző módon, hol vizellethajtó, hol izzasztó, hashajtó szerek által, hol pedig ollyak által, mellyek a' nyavalya' okát elhárítják, és végre a' hascsapolás által is. Mikor a' viz valamelly súlyos nyavalyák után a' gyengültség miatt gyült meg, akkor a' vizkórságot gyakran egyedül az erősítő szerek is elhárítják. A' hánytatószerek is foganatosak néha, de ezek felől mindég az orvost kell előbb megkérdezni. Az izzasztó szerek közzé tartozik főképpen a' meleg bodzaherbaté, úgy a' bodzaiz is, mellyeket öszve is vegyíthetni, továbbá a' füstöt flanelba való takaródzás és meleg tollas ágybelikkel való fődözködés. A' hashaitókhoz számlálódik a' tiszta borkő, és a' vizeltetőkhez a' gyalog fenyőthéa.

A' Bőrvizkórságban először is a' lábak kezdenek dagadni, és csak apródonként terjed el a' daganat az egész testre. Az illy Betegek csak könnyen emészlődő ételekkel élhetnek, és inkább merőkkel mint higakkal, továbbá vizellethajtó eledelkkel, minők: a' spárge, petrezselyem, zeller, retek, vöröshagyma, torma, foghagyma 's a' t. Azonkívül hasznos a' sok testmozgás, száraz lakhely, meleg levegő és gyakor kocsizás. A' bodzaiz, gyalogfenyőthéa, a' masztixal, borostyánkővel, fenyőmaggal füstölés, és a' bőrnek dörösztetései legjobb szerek.

Ha a' húgy bővebben ürül ki, vagy izzadás által a' daganat kisebbedik, akkor a' segítő szerekkel még hosszú ideig kell élni, hogy a' vízkórság elműljék.

Vagynak még igen sok szerek, kivált pilulák, mellyeket itt 's ott a' vízkórság ellen adogatnak el: de ezen, legtöbbször erőszakosan munkáló szerektől kiki őrizkedjék, ha veszedelemben nem akar esni, és egészségét végsőképpen elrontani.

A' hasvízkórságot megismérhetni azon nyilvánosságos lotyogásból, mellyet érezhetni, ha az ember az egyik tenyerét a' hasnak egyik felére tevén a' másikkal a' túlsót lassan veregeti: Általában itt ugyanazon szerek és rendszabások illenek a' diatára és életmódra nézve. Egy háziszser, melly a' vizet már többször kihajtotta, áll a' vajban sült vereshagymának, melly vizellethajtó erővel bír, minél melegebben való feltételében a' hasra. Hasznos a' hasat átfüstölt flanállal is dörgölni és takarni, azt langyos faolajjal kengetni, és valamely meleg jól odaillő haskötőt hordozni.

Ha a' hasvízkórságnál a' hasban meggyült vizet semmiképpen nem lehetne belső szerekkel kiűriteni, és ellenben a' daganat nagyobbodik, akkor valamely orvost kell megkérdezni a' mesterséges lecsapolás felől, mellyel a' Betegét gyakorta sok esztendőig eléltethetni. Sőt voltak olyan vízkórságosak is, a' kiket hatvan, hetven ízben is megcsapolták, de egyébként a' csapolás után a' vízkórságnak másféle gyógyítása is könnyebben elsül.

X.

A' HÜGYKÉSZÍTŐ ÉS NEMI RÉSZEK'
NYAVALYÁJI.

1) Vese' és húgyhólyag' gyúladása.

Az elsőbbik nyavalyánál a' Beteg a' derekában vagy- is vékonyában (ágyékában), a' hátgerincztől oldalvást érez igen nagy fájalmakat; a' másodiknál pedig hasonló szuró fájást a' nemzótágok fölött. A' vizellet cseppen- ként nagy fájalmak közt ürül ki, vagy el is akad. Legszükségesebb itt mindjárt orvost hivatni, a' kinek eljötté előtt eret nem szabad vágatni, ki, ha erre a' fá- jást tüstént nem múlik el, pioczákat is (mint a' gyo- morgyuladásnál) fog rakatni. A' nadályok' feltétele előtt a' felsőbb szeméremszőreket (fant) le kell borotváltat- ni. Itálul szolgálhat valamelly vékony lenmagthéa.

2) Nehézvizelés és Hugyrekedés.

E' nevezet alatt azon nyavalyabéli állapot értetik, mellyben a' vizellet' kifolyása megakadályoztatva van, fájdalmas, vagy egészen megrekedt. Rendszerint min- dég valami nyavalyája vagyon a' húgyhólyagnak, 's ez okozza ama rendetlenségeket, és a' testnek egyenes állásakor a' feszítő, széthuzó és szuró fájalmakat a' hólyag' tájékán. A' nem igen kövér Betegnél a' nyava- lyás, többnyire dagadt 's megvastagodott húgyhólya- got kívülről is tapinthatni. A' hol a' baj már régi, ott a' fájdalom mind a' két oldalon fölfelé szinte a' bordákig terjed. Ha a' húgyhólyag megdagad, így ez, a' végebelet nyomván, székszorulást, kólikát, szeleket, étel nem kívánást, okádást, ájulásokat, 's végtére inbeli törté- neteket, vagy sorvadást is támaszt. Sőt hirtelen halált is okozhat, ha az igen erőszakos fájalmak egyszerre hamar elmúlnak; ez történik mikor a' hólyaghoz üszög

üt. A' Beteg akkor valamelly pukkanást hall, 's érez, mellyet a' hólyag' elszakadása okoz, a' midőn a' halál is arra következik.

A' húgykiüresedés' ezen akadályoztatásának okai igen sokfélék; hol a' méhnek helytelen fekvése az asszonyoknál, majd hólyagkövek, a' húgycsőt öszve-nyomó szomszéd részek' daganatai; hol fekélyek, megkeményedések, magában a' hólyagban lévő daganat, hólyagsérések, mellyeknél a' hólyag is a' sérvés zacskóval együtt becsipődött, és a' húgycsőnek nyavalyáji. — Továbbá származhatik a' hólyag' erőtlenségétől és öszvehuzó erejének fogyatkozásától, vagy a' görestől, mint a' hypochondriás és szünádrás személyeknél, a' foghideglelésben lévő gyermekeknel, a' buja és fajtalan személyeknél és a' szerelemben való mértékletlenkedés után elégszer megesik. Végtére a' vizellet' kifolyását még a' meghülés, elüszött köszvény és bőrkiütések, továbbá a' giliszták, és a' hólyag' gyuladása is nehezíthetik.

A' hol a' húgycsőt valami daganat nyomja, vagy a' vizellet' kifolyását hólyagbeli kövek gátolják, ott csür-csülyüt (kathétert) kell a' vizelőcsőbe dugni, mellyen a' húgy kifolyjon, a' mit általjában mindég szükséges cselekedni, ha a' húgy már több ideig ki nem ürült. A' meleg egész és fél fürdők ezen esetben leghasznosbak. Ezen fürdőket kiváltképpen ott is használhatni. a' hol a' húgy göresök miatt akad el, a' midőn a' zabkásából és lenmaglisztból de leginkább a' sárga kásából készült borogatásokat is lehet minél melegebben alkalmaztatni a' hólyag' tájékára. Körisbogár flastromot soha sem kell elővenni, mert a' húgy még inkább elreked tőle. Ha a' hólyagot szél ütötte meg, 's azért nem huzódhatik öszve, akkor a' hólyag' tájékát dörösljék kézzel, vagy frottírozzák átfüstölt flanállal, a' Beteggel itassanak fanyal kukojsza' leveleiből öntött théat; továbbá itt még az Elektricítást (villámerőt) is elővehetni,

a' hólyag' tájékát mosogathatni kámforszeszszel, kolonai vízzel, és használhatni a' természetes, vagy a' hol ez nem lehet, a' mesterséges vasfordóket is. — A' giliszták miatt lévő húgyrekedésnél olyan orvoslást kell követni, millyent a' gilisztákról szóló szakaszban ajánlottunk.

Ha a' hólyaggyulladásban volna, a' mit a' hólyag-tájéknak égető szuró érzékeny fájdalmas voltából, kivált az újjal való nyomáskor, nagy forróságból, kemény érverésből és a' fájdalmaknak a' görbén üléskor való megkissébedéséből ismerhetni meg, akkor ezen állapot a' mondott mód szerint orvosoltatik. Azonkívül igyék a' Beteg nyálkás italokat, p. o. lenmagtheát, ris és úrpakásalevet. Vége lévén többnyire a' gyúladásnak, lágyító füvekből készült borogatásokkal lesz jó élni, de ilyenkor a' hólyag' tájéka ne legyen igen érzékeny, mert másként a' borogatást nem állhatja ki.

3) V é r h ú g y z á s.

Néha éppen nem könnyű megismérni, vallyon a' vizellethe valósgosan vér vegyült e, vagy a' húgynak magának légyen e' olly vörös színe, millyenre az, némelly táplálószerektől és külömbféle orvosságokkal való éléstől, valamint némelly forró hideglelésekben is változni szokott. Mindazáltal annak miben létéről csak ugyan holmi késértések vagyis próbatételek által bizonyosságra juthatni. A' bele mártott ruhák a' véres húgytól megvörösednek, és a' húgynak magának is tulajdon vörös színe vagyon. A' nem véres húgy elejénte világos, és a' vérszín csak az állás közben fejlík ki szembetűnőbbképpen. A nem véres húgy a' tűzön tiszta, ellenben pedig sűrű, zavaros, rostosforma és valamelly feketés soprű ülepedik le helöle az edény fenekére.

De sokkal nehezebb meghatározni, melyik részből jöjjön a' vér, a' húgycsőből, hólyagból, magtartókból, húgyvezetőkől vagy a' vesékből e?

Ha a' vér a' húgycsőből jő, a' mint p. o. a' megrekedt aranyérnél néha megesik, ezt mindég megismérhetni, mert ilyenkor a' vér mindég húgy nélkül folyik ki. Ez a' vérzés azonban néhol az erősebb undokfolyáskor, heves elhálás, önförtöztetés, a' nemirészek' megütődése ée. után is megjelenik. A' hólyagból eredő vérzéskor a' hasnak alja és a' hátgerincez vége fájdalmas, a' kezek és lábak hamar elhidegülnek, ájulások állnak elő, és a' vér mindég már darabos aludtvér vagy rostok képpen takarodik ki, a' mellyek néha a' húgycsőt is elrekesztik és húgyelakadást okozhatnak. — Ha a' vér az ondó tartókból folyik, akkor ez mindég valamelly gyönyörködtető érzéssel történik, a' vesékből és húgyvezetőkől (húdvezédekből) folyó vér pedig vizellésbeli bajokat, a' esipőkön folyúl fájdalmat és feszülést okoz a' t.

A' vérhúgyzás' főoka csaknem mindég a' húgykésztő részeknek gyengeségében, vagy aranyerek' megrekedésében vagyon, 's ezt mindeniket leginkább az öreg embereken tapasztalhatni; mindazáltal az erős lovaglás, vizelletet fölöttébb hajtó ételek és orvosságok, belső képtelenségek és nyavalyák, hólyagkövek, ée. is támaszthatják. A' gonoszféle hideglelésekben; a' hol néha szintúgy előjön, a' főnyavalya' elhatároztatását voltaképpen látszik eszközölni.

A' hol a' vérhúgyzást a' húgyedények' lankadtsága, vagy a' kicsapongások okozzák, ott ezen részeket erősíteni szükséges. Erre való a' fanyal kukojtzával öntött théa; a' sálya, földiborostyán, cziczkoró. ée. A' nemitagoknak a' kovácsok' oltóvizével való mosatások, hideg fürdők, a' jó vörös bornak mértékletes itala, és e' mellett a' vizelletüző szereknek szorgalmatos eltá-

voztatása. Szükségben lehet ezelbe mártott ruhákat vagy havat is rakogatni a' nemirészekre. Ha mind ezek haszontalanok, akkor fiatal tölgyfahéját kell erősen megfőzni 's ebből félfördöket csinálni, és timsós savót iddogálni. Ez úgy készül, hogy egy kis kávé kalánnyi megtört tiszta timsót az ember egy icze téjbe vet, ezt meghagyja aludni, a' savót leszűri, és kicsinyenként megissza.

A' vérfolyás' elmultával olyan szerekkel kell élni, mellyek a' lankadt részeket megerősítsék. Természetesen itt őrizkedni kell minden]elgyengülhetéstől p. o. az ezt okozható nemiközösüléstől, önförtözettől, lovaglástól és kocsizástól 's a' t.

Mikor a' vérhúgyzás köszvényes vagy csúszbeli nyavalyákkal jár, akkor távoztatni kell minden hólyaghuzó flastromokat, és a' mustártésztát helyettök használni; mert a' köris bogárflastrom maga is már vérhúgyzást gerjeszthet. — Ha a' vér, a' mi ritkán történik, olly bőven folya, hogy e' miatt a' Beteg' élete veszedelemben forog, akkor nincsen jobb mint a' nemi tagokat jéghidegségű vízbe tenni vagy ezzel öntözgetni. Néha a' csupa nyomás is a' húgycsőre, elégséges a' vér elállítására. Midőn a' húgycső az aludtvér miatt megreked; azonnal orvoshoz vagy seborvoshoz kell folyamodni; mert itt már kevés idő alatt is igen baggyá lehet a' veszedelem.

Legezélszerűbb italok a' mondolatéj, fris, most sajtolt olajok, p. o. dió-, len-, és mákolaj. — A hanyatt fekvést kerülni kell.

4) Húgyfolyás, vizellettfolys.

E' nevezet alatt értjük a' test' hirtelen elsorvadását a' sok vizellés miatt. Nem csak minden táplálórészek a' testben, hanem a' testnek feloldozódott részei is valamelly czukoranyagot vizelletté változnak, a' melly

iszonyú bőséggel tokarodik ki. Melly gyorsan haladjon elő az elsoványodás, abból ítélhetni meg, hogy egy illy Beteg körülbelül 24 óra alatt hat font ételt és italt vesz magába, holott addig 36—40 fontnyit vizell. Így a' testnek minden ereje nem sokára elenyészik, úgy hogy a' Beteg többé fel nem állhat. A' lelki erők is megcsökkennek és a' Beteg' értelme eltompúl. A' bőr merevény, durva; a' szomjuság kiolthatatlan; a' Beteg' szava elgyengül és valamelly lappangó hideglelés vet véget rövid idő múlva az életnek. Ha más hideglelés nem járul hozzá, akkor az egész nyavalya a' tökéletes eloszlásig esztendőig tarthat, egyébként pedig gyakran igen hamar végződik. Leginkább a' férjfiak látszanak benne szenvedni és pedig akármelly korban is; továbbá fiúról fiúra is látszik szállani.

Az okait leljük a' tobzódásban, a' hasbéli életműveknek elgyengült állapotjában, vizellethajtó ételekben és orvosságokban, kivált a' fehér serben; feslettségekben, erőszakos rázódásokban a' lovaglás és kocsizásakor, ée. önfertőztetésben, elrekedt vérfolyásokban, bőrküüetésekben, köszvényben, hurutban 's a' t.

A' gyógyításkor valójában a' Beteget igen kevéssel biztathatni, mert rendszerint mind elhalnak, és ha az egyik vagy másik egy kis időre javúlni látszik is, ez csak a' halálnak tovább huzódása: nem sokára újabb roszaabulás következik, melly az életnek véget vet. A' fesletteletű emberek, vének és Iszákok legnagyobb veszedelemben forognak; mert könnyen reájok jó a' lappangó hideglelés, melly az ő életöket és betegségöket megrövidíti.

A' ki ezt a' nyavalyát meg akarja gyógyítani, először az okait háritsa el és tegye árthatlanokká. Minden kiesapongásoknak el kell maradniok, a' Betegnek meleg, tiszta és száraz levegőben élnie és inkább hús, mint növény eledelokkal élnie. A' fehérsert, bort, vaniliát,

csokoládét és hasonló hajtó, hevítő és kivált a' húgy-készítő és vivő műszereket izgató italokat teljességgel távoztatni kell. Ha elnyomott bőrkiütések okozták ezen nyavalyát, azokat meleg fürdők, sőt Másról való beoltás által is a' bőrre kell igyekezni hozni. A' gyógyítá-
ról magáról, a' melly igen a' mellék környüállásoktól függ, és a' mellyben a' szereket legkiváltképpen a' magok munkálatja szerint hol nagyobb, hol kisebb mennyiségben kell adni, a' Betegnek magának semmi további hasznos világosítást nem nyujthatunk. Itt azon-
nal valamelly ügyes orvoshoz szükséges folyamodni, a' ki, ha meg lehet, alkalmas segedelmet nyujtson. Nekem elég legyen, hogy a' betegségnek igen vesze-
delmes voltát említettem, és mind arra figyelmessé tet-
tem a' Beteget, a' mi néki ártalmas, és így a' nyava-
lyát nevelheti és a' halált sietteti.

5.) Hólyagköben vagy fővényben szenvedők' bajai.

A' vizellet a' maga vegyülésében némelykor an-
nyira különbözik a' természetestől, hogy egészen más folyóságnak lenni látszik. Az olly vizelleből földes részek ülepednek le, mellyek a' húgyhólyagban vala-
melly nyulós nyálkánál fogva, a' melly, gyakran szint-
úgy a' vizellel együtt folyik ki, egyberagadnak és húgyhólyag köveket alkotnak; ezek a' Betegnek ki-
mondhatatlan kínódást okoznak, mellyet legtöbhnnyire csak sebrosvisi munkatételek, vagy a' halál háríthat el. Legjobb segedelem elejénte, ha azon földes vagy fő-
vényes anyag (materia) a' vizellel együtt kitakarod-
dik, minckelötte még valóságos kövé változnék. A' már jelenlévő kő sokféle bajokat gerjeszt: a' húgyhólyagot izgatja és sértegeti, azért a' húgy gyakorta véres, — a' húgyesöt bedugja és a' vizellet' elmentét akadályozza, — alkalmat nyujt a' húgyhólyag' gyúladására, beteges

változásaira, p. o. megvastagodására, evesedésére, 's ennél fogva a' sorvasztó hideglelésre és halálra.

Néha pedig a' kövek a' vesékben vagynak, a' midőn a' fájdalom' helye följebb az oldalakban tapasztaltatik ésmélyen lehat az altestbe vagyis hasba. Némellykor a' Beteg szüntelenül a' húgyzásra ösztönöztetik, néha mikor már folyik ismét megreked és újra folyni kezd, ha a' Beteg hanyatt fekszik. Más esetekben a' Betegek a' vizellőcsőben csiklandást tapasztalnak és székre erőltetődnek.

A' húgybeli fővény és köszármozás némelyeknél valóságos nemzetségi beteges hajlandóság, valamint a' köszvény és podagra is adhat reá okot, és eme' nyavalyákkal együtt jelenik meg. Végre a' húgyhólyagba véletlenül tévelyedett idegen testekre is leülepednek az említet földes részek. Így tapasztaltatott p. o. hogy a' húgy valamelly finom haj vagy szőrszálat melly a' hólyagba tévedt, kéregképpen vont be, a' melly szüntelenül vastagabbodván végtére kövé nevededék.

Ha a' húgyban fővényt veszünk észre, akkor mindenek előtt szükséges a' könek szármozását meggátolni és a' fővényt kitakarítani, 's a' húgy' folyását szabadon és akadály nélkül föntartani. Ez történik főképpen a' valamennyire vizeltető szerek, p. o. fenyőmagtheá által. Ezenkívül ajánlhatni a' szamóczával vagyis földieperrel, mézzel, megtejezett Selter vízzel, mézvízzel, Carlsbádi vízzel és végtére a' fanyal kukojcza' leveleiből öntött théával való bő élést, a' melly utolsó fővény és könyavalyákban igen elhíresedett, minthogy annak italától gyakorta fővény és apró kövecsek is hajtattak ki a' vizellellet. A' hol a' kő már nagyobb, hogy sem azt ki lehetne hajtani, ott azt ki kell vágatni ahoz értő seborvos által. Kiváltképpen őrizkedjék a' Beteg és e' nyavalyára hajlandók, az új borokkal és

sajttal való éléstől, mert mindenik nagyobbitani látszik a' kőszármazásra való hajlandóságot.

Ama' terhes bajoknál, mellyeket a' hólyagkövek okoznak, legszembetűnőbb könnyebbülést szerez, ha a' Beteg vékony lenmagtheát, zab vagy árpakásalevet, jó kövér tejet iszik és hasonló nyálkás ételeket 's italokat vesz magához, és ha a' hanyatt fekvéskor a' keresztcsont' tájéka magosabban áll. — A' férjfiak ezen nyavalyára hajlandóbbak, mint a' fehérszemélyek, kik abban ritkán szenvednek, minthogy nálok a' hugytsó sokkal rövidebb és tágabb, mint a' férjfiaknál, és így az apró kövécek vagy fővény is a' vizelettel együtt előbb kijmosódhatik.

XI.

AZ ÉRZÉKMŰSZEREK NYAVALYÁJI.

1) Szemgyengesség. Gyenge látás.

Ha a' szemet igen megerőltetik, ha a' látideg megbetegül, szemgyúladások, fejszék, vagy a' fejre erőszakos vérrohanások történtek volt, vagy a' szemre elnyomott bőrkiütések vetődtek, és más hasonló okok voltak jelen, akkor a' látóerő megkisebbedik, a' mi gyakorta minden további alkalom nélkül is a' később korban előfordúl, és éppen ezt a' látóerőnek megkisebbedését értem én a' szemgyengesség alatt. Néha ezt a' meghülés is okozta, a' midőn hihetőleg a' mértéklet' hirtelen változásának kártékonyága a' látóinra (nervus opticus) hatott leginkább. Végre az olyan személynél is, a' kikben sok giliszta volt, vétetett már észre szemgyengesség nagy mértékben, de melly a' giliszták' jókori elhárítottása után, magától is önként el szokott ismét múlni. —

Rendszerint először csak az egyik szem szokott meggyengülni, a' mi folyvást nagyobbodván végre fekete hályoggá változik, melly egy orvosolhatatlan vak-ság. De gyakorta még ez sem elég, hanem, ha a' látóerőt gyengítő ok tovább tart, idővel a' másik szem is elgyengül, és ez is, mint az első, lassanként a' fekete hályog miatt elvakúl.

Mennél kevesebbé huzódik össze a' szemfény a' bele hirtelen eső világosság' sugáraitól, annál rozabbul vagyon már a' szem.

Legjobb reményt nyújt még az olyan szemgyengeség, a' melly csupán a' nagy erőltetésből származott; ellenben ha az ok belső, a' melly, mint a' szemeknek megerőltetése és foglalatoskodtatása, kivált télen a' gyertyavilágnál, nincs annyira hatalmában, akkor a' remény mindég csekélyebb, és csak akkor várhatni a' látótehetségnek megtarthatását, ha a' szemgyengeség okát el lehetett háritani, minekelötte az még igen el nem hatalmazott.

Valamint minden szem nyavalyáknál, úgy itt is védeni kell a' szemet a' portól, füsttől, durva levegőtől, igen nagy világosságtól vagy tüztől, 's minden nagyobb erőlteléstől.

Az orvoslás legelőször is az ártalmas okok' elhárittatását sürgeti. A' szemet a' nagyon megerőltetés-től őrizni, és nyáron sétálás közben a' zöld réteken, mezőkön legeltetni tanácsos. Igen árt a' napba, villámlatba nézés, úgy a' vizre, jégre és hóra nézés is, ha ezekre nap süt, és általában minden igen fényes tárgyakra. Téli estvéken soha sem jó, gyertyázás által a' szemeket megerőltetni, és ilyenkor is zöld gyertya vagy szemernyővel kell a' világító sugárok' behatását mérsékelni. — Ha a' gyenge látás a' fejnek valamelly erős megrázattatására következett, ekkor legelőbbnyire az orvos által rendelendő érvágás, vagy a' halántékokra

felrakott pióczák leghathatós 's legcélszerűbb szerek, úgy a' lábfördők, izgató klisztérek, a' fejre tett hideg borogatások ée. A' gilisztákat kihajtani, a' köszvényt és bőrküütéseket ellenben előbbi helyökre szükséges visszahozni, ha a' szemre találtak vetődni és benne gyengeséget okoztak. — Elháríttatván így a' kártékony okok, azután inerősítő külső szereket is vehetni elő. Ide tartoznak a' czukorfüstölések és erősítő szemvizek. Az elsőbbek imígy történnek: izzó, nem füstölgő szénre tiszta czukor hintetik, mindenütt valamelly vászon-darab tartatik fölbe, mellyet a' füst jól átjárjon, ez osztán hat sőt nyolcz rétűen is öszvehajtogattatik és melegen a' szemre tétetik. Ezt legjobb estve a' lefekvéskor cselekedni, a' mikor a' hálósüveggel a' füstölt ruhát le is szoríthatni. A' millyen a' füstölés, szintolly egyszerű a' szemviz is. Vesz t. i. az ember egy szemkádacsát, a' szemförsztésére, azt tele tölti lecsepegtetett Ánis Kaporvizzel (Aqua foeniculi) mellybe négy, öt csepp Coloniai vizet (Eau de Cologne) is erészthetni, és így a' viz téjszínűvé lesz. Ezen vízbe försztetik már a' szem, és néhány másodperczeig nyilva benne tartatik, és osztán a' szempillák gyorsan ki 's be nyitogáltatnak, hogy a' viz a' szemet mindenütt érhesse. De ezt napjában többször kell cselekedni.

A' fejnek hideg vízzel mosatása (de nem ám a' testnek felhevültekor vagy izzadásakor!), a' fülek mögé tett mustártészta, izgató tobák' szipákolás is igen hathatós szerek.

A' dietában mindent kerülni kell, a' mi a' vért a' fejre tódíthatja, dugulást és has szorulást okozhat, és általjában az okok' minéműségéhez képest magát tartani. Ennél fogva távoztassék el mind az, a' mi a' köszvényt rosszabbítja, ha a' szemgyengeséget ez okozta, 's a' t.

A' többi szemnyavalyákat készakarva mellőzöm el, ne hogy a' nem orvos eme' legérzékenyebb részét orvosolgatni akarván másnak vagy magának ártson, mert a' szem' nyavalyájit csak a' leggyakorlottabb orvosi szem ismérheti meg jól.

2) Nehezen hallás.

A' nehezen hallás' és siketség' okai igen szármosak és külömbfélék. Ered hol a' külső füljárat' bedugulásától, p. o. a' megkeményedett fülzsir, bele tévedt testek, magvak, kinövések, habarniczák (polypus) által 's a' t., hol a' belső részeknek, mellyek tulajdonképpen a' halló élet művet képzik, nyavalyáijiktól, hol pedig a' kaponya', agy és általjában a' szomszéd részek' betegségeitől, p. o. csontfenétől, agyban meggyült víztől, vértől vagy genyedségtől, megkeményedéstől ée. Azonkívül a' fejre esett ütések vagy más erőszakos fejsértések is meggyengíthetik a' hallást. Továbbá a' siketség' okaihoz tartozik a' hallóin betegessége' vagy elhalása, a' mint ez a' súlyos inbeli szenvedések p. o. gutaütés, inhidegletés, a' felhevült testre ható hideg szél után elégszer megtörténik. Végtere a' gyermekeknek nehéz fogzásokkor, nagy torok és fülmirigy gyúladásoknál, és a' lábizzadás' elnyomatása és elüzött bőrkiütések után is tapasztaltatik.

Néha a' nehezenhallás az időváltozáskor ismét megújul, és megént magától elmúlik, de néha holtig is eltart. Mindazáltal a' legroszabb, de igen közönséges kimenetele ezen nyavalyának a' gyógyíthatatlan siketség. Valljon az elsőt várhatjuk vagy az utolsótól félhetünk e, ez mindég az ok' minéműségétől függ; a' hol ezt elhárítani lehetetlen, ott a' nehezenhallást is szintúgy meg nem gyógyíthatni, mint a' siketséget meg nem előzhetni.

A' gyógyítás úgy intéztetik el, mint a' gyengült látásnál. Az agyrázódások, agygyúladások, orvost ki-

vánnak, minden hevítő és a' vért a' fej felé tódító eledelek' eltávoztassanak és hűvesítő diaeta adasson. A' külső fül' dugulásain legkönnyebb segíteni. Ha valamely kemény test vagy on benne, akkor inkább seb-
orvost kell hivatni, a' ki azt finom fogóval vagy más alkalmas szerszámmal kivegye, mert az ehez nem értő ugyan azt még beljebb tolhatná, és így azt majd nehezen, vagy, daganat járulván oda, ki sem lehetne húzni. Szintúgy a' seborvos' dolga a' külső fülben lévő kinövéseket és polypusokat is elhárítani, a' mi vagy húrral vagy selyem fonállal való lekötés által men véghez, vagy ollóval lemetszés által.

A' hol a' fül a' megkeményült fülzsir miatt dugódik be, és így a' hallás megromlik, ott azt gőzök által kell meglágyítani, és aztán tompa fülkalánkával kivenni. E' végre bodza, szíkfű, málva, ziliz vagy ökörfarkkóró herbaté fordittatik, az edényre, ha már megfőttek, egy tölcser födetik, és ezen által a' gőz a' fülbe bocsátatik. Azután a' fül szárazan letörültetik, és ruhával beköttetik, hogy meg ne hűljön. Az inbéli szenvedéseknél hasznos a' fejnek hideg vízzel mosatása, beteg fül mögé tett mustártészta, mellynek vörös helyét sokáig kell izgatni, továbbá a' szörmadzaghuzás és mustártészta a' nyakszirton, és végre a' villámerő vagyis Elektricitás, de a' melly mindég az orvos' felvigyázása alatt okosan alkalmaztassék, mert a' vigyázatlan alkalmaztatás könnyen siketséget vonhat magaután. A' diaetára nézve, a' mit az előbbi szakaszban mondtunk, ide is illik.

3) Fülfájás, fülszaggasítás.

Ez, egy saját fájdalom a' fül' belsejében, a' melly különböző okoktól származhatik; hol a' gyúladás' következése, hol pedig egy egészen saját kóralak.

A' gyúladás' jelenlétekor erős hideglelés, az egészen fejnek elfogottsága valamely fölötté erőszakos furdaló, égető és kopogó fájdalommal együtt vétetik észre. Ilyenkor orvos által rendelt ér vágás, a' fül mögé tett piócák, izgató lábfördők és klisztérek, és a' fülnek minden külső ártalmas behatásoktól való megőrzése leg-többet használ.

A' tulajdon fülszagatást leginkább a' meghűtés, a' hevült testre ható huzólevegő és a' nyílt ablakokban való ülés okozza; mindazáltal a' leghátulsó fogok' kihasadásakor is gyakorta szármozik. Mind a' két fül-fájást könnyű megkülömböztetni. Mikor a' meghülés után támad, akkor mindég nátha vagy csúsz, hurut, a' mandolák' megdagadása, nehezen nyelés vagy nyakmerevedés is jár vele, — ellenben ha a' fogak' hasadásától vagyon, akkor a' kihasadni akaró fog' helyén tapasztalt fájdalom is erre mutat. A' fülszagatást magát nem kíséri rendszerint hideglelés, de azonban járulhat hozzá történetből valamely hurutos vagy más hideglelés.

A' fül-fájás' ezen nemében a' nedvességtől őrizkedni kell, és azért a' fülbe gőzt ne eresszenek; többet használnál az egész testnek melegen tartása, fülnek bekötetése és gyenge izzadás, mellyet a' Beteg a' bodzaherbaté ital és egyéb izzasztó' szerekekkel segíthet elő. — Azonkívül a' meleg lábfördöket is igen ajánlhatni, és ezek sem elegendők a' fül-fájás' elállítására, akkor mustártésztát tegyenek a' fül mögé,

Végtére még néha a' fülbe tévedt bogarak, vagy férgek, kivált az úgynevezett fülbemászók is okozhatnak fül-fájást. Ilyenkor azokat mennél hamarább ki kell venni vagy megölni. A' hol őket láthatni, ott mindjárt valamely kis fogóval, vagy megfordított hajtővel vétessenek ki. Ha pedig a' bogarat elérni nem lehet, akkor dohányfüstöt hocsássanak a' fülbe vagy

tölcseren által, vagy pedig csupán bele fűván. Ennél még jobb, néhány csepp friss mondola vagy faolajt eresztetni a' fülbe, mellynek alatta a' bogár vagy féreg hamar elhal. Mások e' végre pamutot vesznek, belőle egy kis hengercsét csinálnak, erre mézet kennek és így a' fül' külső járatjába dugják. A' bogarak és férgek a' méz felé sietnek és többnyire hozzá ragadnak ha a' mézezett pamut nyolcz vagy tiz perczek után a' fülből kivéttetik. —

Vége lévén a' fülfájásnak, a' fület még sokáig őrizni kell a' levegő' folyásától, és vagy bekötve vagy pamuttal gyengén bedugva hordozni, mert a' kit egyszer megkeresett, azt többször is könnyen meglátogatja.

Utoljára arra intek még kikit, hogy a' fülébe csipős olajokat és szeszes vizeket soha se bocsásson; mert ezek a' hallásnak ártnak, és a' fület fölöttébb izgatják, úgy hogy a' fájdalom a' legkisebb' alkalomra is visszatér, ámbár néhány pillantatig azt megtompítani látszanak.

4) Fülfolyás, folyó fülek.

Gyakran a' fülfájáskor valamely vizes nyálkás, vagy valamely sűrűbb, a' genyedséghez csak nem hasonló nedvességet látunk a' fülből kifolyni; mindazáltal itt semmi különös orvoslásra nincs szükség, mivel ezen kifolyás a' fülfájással ismét elszokott múlni.

De ezenkívül még a' görvényes, mirigybetegségű, az evésben rosszul szoktatott gyermekek is, és azok, a' kik az ebagában vagyis angoly betegségben szenvednek, gyakran bajlódnak a' fülfolyással, melly néha olly rágó, hogy tőle a' fül is minden szomszéd részek kiséhesednek. Ilyenkor a' gyermeket szorgalmasan kell fürösztetni, először csak tiszta, azután szappanos vízben, mellybe utóbb háromszínű violafüvet, és végre majorránnát, mezei köményt, úrmöt, kálmosgyökeret ée. is

főzhetni vagy áztathatni. A' hasat mindég nyitva kell tartani, a' gyermeket a' szabad és egésséges levegőre vinni és ott mulattatni, — egy szóval, a' főnyavalyát kell igyekezni elhárítani és a' nedveket megjavítani, így aztán a' fül-folyás is el fog múlni. Ha a' kifolyó nedvesség igen izgató, úgy hogy tőle a' fül' és nyak' bőre kisebesedik, vagy ha igen bűdös, akkor meglegy befecskendések által kell a' füljáratott napjában néhányszor kitisztogatni.

Végre, de ritkábban, ezen fül-folyás a' felnőtteknél is megjelenik, kivált a' fülnek meghűtése után, a' midőn a' fül' környéire esűsz vetődik és a' nyak megmerevedik. Illyenkor az orvoslás egyszerű, valamint a' esűsznál. A' nedves és hideg levegőt tehát kerülni kell, a' fülre szikfűvirággal töltött zacskókat kötni, a' nyakra pedig flanélt tekerni, melyet előbb, a' mint már előadtuk, jól befüstölni is lehet. Ha mind ezek sem használnak, akkor csak egy van még hátra, t. i. a' folyó fül mögé mustártésztát kell feltenni. A' huzott hólyag' helyét pedig felrakott káposztalevelek által tartásuk nyitva egynéhány napig, vagy ha az elsőnek helye begyógyúlt, ismét újat tegyenek fel.

5) Orrdugulás szagtehetetlenséggel.

Igen természetes, hogy mind az, a' mi az orr' nyílását bedugja, mindég a' szagolhatást is megkevesítse, akár légyen ez gyűladás, akár az orr' nyálkahártyájának fellágyulása, mint p. o. a' náthánál, vagy valamelly idegen test dugja be az orrot 's több effélék. Azonban szerencsére a' szagolhatást ezen esetekben mindig helyre állíthatni, ha egyébaránt az orrnak részei meg nem romlottak. Nehezebb, 's csaknem mondhatni, gyógyíthatatlan az olyan szagtehetetlenség, melly a' szaglóiúnak szélütéséből, megsértődéséből, elromlásából és sebhedtségéből származik. A' gyógyítás is az

okokra nézve különbözik. A' nátha a' melegen tartás által rendszerint hamar elmúlik magától, 's ekkor a' szaglás is megtér. Ha idegen test ment be az orrba, és mindjárt ki nem huzattathatik, kivált ha az, a' nedvességtől feldagadott, p. o. a' nagy borsó, bab, ée. mellyeket a' gyermekek játszás közben gyakran az orrokba dugnak, akkor seborvost kell hivatni, ki azt az orrnak és szaglásnak megsértése nélkül szétdarabolhassa és kivehesse. A' seborvosi segítség szükséges akkor is, ha polypusok vagy más kinövések termenek az orrlíkákban, a' hol kimondhatatlan kinokat szűlnek, és ha bántatlanul hagyatnak, az ábrázatot egészen elrontják vagy legalább elégtelenítik, lappangó hideglelést okoznak és így még halált is. A' ki az orrában ilyes mit vesz észre, semmit se késsék seborvoshoz fordulni, annál inkább, mivel kezdetben a' polypus kiirtatása mind fájdalom nélkül való, és egy reá hurokolt fonál által történik. Ha a' szaglás az inhideglelések, gutaütés, fejsébek vagy fejrázódások után gyengült meg, de egészen el nem enyészett, akkor még az izgató tobákok napjában többször de kevés mennyiségben szivattatván fel, az inakat feléleszthetik és a' szaglást megjavíthatják.

6) Sandaság, kancsalság.

A' sandaság is különböző okoktól függhet: néhol származik a' látóinra való nyomástól p. o. fejevízkórásban a' viz' nyomásától, az agyban lévő megkeményedésektől 's a' t., máskor pedig ellenben egyedül és csupán a' szokástól függ. A' sandaságnak csak ezen utolsó neme jöhet itt szóba; mert az elsőb mindaddig gyógyíthatatlan, míg az, a' mi a' látóinra nyomja, el nem háríttatik, a' mire nem könnyen tchetni szert. A' szokásra nézve pedig inteni kívánok minden szülőket, hogy gyermekeikre vigyázó szemekkel légyenek, és

ezen csunya hibára őket szokni ne engedjék. Gyakorta az ostoba dajkák, vagy kis testvéreji biztatják fel a' gyermekeket, hogy sandítson, és ezt annyiszor ismételik, míg arra a' kiseded utóbb reá nem szokik. Sőt olly gondolatlan szüléket is láttam, a' kik magok tanítgatták gyermeköket sandítani; de meg is adták ezen balgataknak gyönyörködésöknek az árrát, mert annyira reá szokott a' sandításra, hogy arról többet elszoktatni nem lehet.

A' gyógyítás abban áll, hogy a' gyermeknek egy pápaszemet csináltat az ember, de üveg nélkül: mert az üveges a' gyermek' elestekor ezt megsérthetné sőt meg is vakíthatná. A' pápaszem pedig úgy csináltatik, hogy az egészséges szemre szolgáló karikába semmi, a' sanda szem előtt lévőbe pedig bádóg eresztetik, mellynek a' közepén egy kis kerek lik legyen. Elejéntén nem kell a' gyermeket ezen pápaszemmél ide 's tova futkosni hagyni, hanem csak mikor csendesen ül, míg ahoz jobban hozzá nem szokik. Ezen kívül mást nem cselekedhetni.

7) Folyószeműség, csipásság.

Rendszerint a' szemhéjak' ezen mértékletlen nyálkaelválasztását, (mert ez értetődik a' folyószeműségen), valamely csekély szemhejgyulladás szokta megelőzni. A' szem a' világosság iránt igen érzékeny, a' szemhéjak' szőlei megvörösödnek, feldagadnak és igen égnek, igen szárazak is és viszketnek, a' mikor a' dörsöléstől nagyon kell őrizkedni. Néhány nap mulva a' gyúladás ismét megkisebbedik, az égető érzés megenyhül, de a' szemhéjak daganatja megmarad, és valamely nyálkás nedvesség folyik közzülök, melly a' genyetséghez hasonló, leginkább pedig a' szemszegletekből, mellytől a' szem reggel olly erősen beragad, hogy kinyitni sem lehet, míg a' csipa langyos téjjel vagy vízzel le nem mosatik.

A' kifolyó nyálka hol fehéres, hol inkább sárgás vagy zöldes színű, néha olly csipős is, kivált ha egyszerűs mind valamely korhely nyavalya is, volt jelen, hogy az orca' bőrére feleszi, gyuladásba hozza, megvarasítja és az egész arcot elesüfitja. — A' kifolyó nyálka' mennyisége mindég a' baj' kiterjedéséhez képest vagyon: mikor csak kevés szemhéjmirigyek voltak meggyuladva, akkor a' kifolyó nyálka soha sem bő, és viszontag. Végtére a' nyavalya hol csak az egyik szemet, hol pedig mind a' kettőt is megtámadja. —

A' tartása sem mindég egy ennek a' bajnak; a' fiatal, tiszta és ifju személyeknél, a' kikenél egyéb ok nincs jelen, gyakorta már néhány hetek múlva megszűnik ez a' nyálkaelválasztódás; holott ellenben hónapokig sőt évekig is eltart a' vén személyeken, görvényes gyermekeken vagy más egészségtelen személyeken. Ha sümör, korhelynyavalyák, vagy elnyomott bőrkiütések szülték a' folyó szeműséget, akkor a' gyuladás gyakran az egész szemre elterjed, ha a' Beteg orvoshoz nem folyamodik, és mindent nékie ki nem vall, sőt gyógyíthatatlan vakságot is okozhat. — Még a' szemeknek fölöttébbi megerőltetése is p. o. az éjjeli sok gyertyázás, varrás, himzés, ée. által, támaszthatja ezen nyavalyát, azért kiki látja, hogy itt a' szemet kéméllni kell, hogy a' látás meg ne romoljon.

A' remény ezen bajnál nem enyészik el egészen, ha ezt csak helybéli ingerek, világosság' behatása, por, ée. okozták. A' hol más nyavalya fekszik alapúl, ott csak ezen nyavalya' elháríttatása után enyészik el a' folyószeműség. Az egészséges vérű fiatal személyeknél a' gyógyítás legkönnyebb.

A' gyuladás' idejekor, midőn a' szemhéj szélek még vörösek és igen fájdalmasok, a' Betegnek csak könnyű eledelkkel szabad élni, minden hevítő tápláló szerekől kell őrizkednie, kivált a' szeszes italoktól.

hasát lágyan és nyitva tartani, lábfördőkkel élnie, mellybe mustárt, vagy hamut és sót is tehetni. A' gyúladás nagyobb lévén, azt orvosra kell bízni. E' mellett sötétes szobában maradni, szemernyőt hordozni, és a' szemet meleg téjjel, bodza vagy mályvathéával áztatni szükséges. Ezt mind addig kell folytatni, míg a' szem nedvesedni nem kezd, és a' fájdalom a' gyuladással együtt el nem enyészik.

Egészen ellenkező orvoslás szükséges a' nyálka elválasztódáskor, midőn azt egészen orvosra kell bízni.

XII.

A' SZÁJÜREG NYAVALYÁJI.

1) Fogfájás.

Egy a' legrettentőbb nyavalyák között a' fájdalomra nézve, a' melly ellen már számlálhatatlan orvosszerek ajánlottak, de a' mellyeknek egyike sem enyhíti meg mindenütt a' fájdalmakat, sőt inkább többben azokat igen nagyobbítják. Ez onnét van, mert a' fájdalomnak igaz okát nem tudják mindég bizonyosan, vagy legalább mindegynek tartják, a' fogfájásnak akár ez akár ama' formájában segített az ajánlott szer. Fölötte nagy a' különbség ugyan is, mikor a' fog maga is beteg 's így a' fájdalom' oka, vagy a' fogak egészségesek, és a' fogfájás valamelly más bajtól származik, p. o. a' csúsztól. Ha a' fog maga beteg, akkor ezt leg-többnyire szemmel is láthatni, jöllehet néha a' foggyökereből már sok elromlott, a' nélkül, hogy azt szemlélni lehet. De biztosabb, fogfájás' nemére ügyelni. Ha az csak egy fogban kezdődik, és változatlanul azon egy helyen marad, nem mégyen néha más fogba, ha

a' fájós fog igen érzékeny a' tapintáskor, a' hidegség és melegség iránt, nem terjed el egész fogsorra, ha végre már többször is ugyan azon fog fájt, akkor ezen fogat mentől előbb ki kell huzatni, de erre valamely ügyes seborvost válasszon kiki, olytant, a' ki a' fogat csak azért huzza ki, mivel hibás, nem pedig az egyébként épet is egy két garasért minden előrealó megvizsgálás nélkül. Az erős olajok, Coloniai viz, rúm, égettbor, ée., mellyeket annyin ajánlanak, megtompítják ugyan egy pillantatig a' fájást, de nem sokáig tart, és árthatnak is, ha ezen erős holmik a' többi fogokat is érik. Ha valaki amaz ismért Cajeputulajt akarja használni, abból egy tseppet eressen az üres fogba, vagy avval megnedvesített pamutot tegyen a' fog odvába.

Egészen másként kell bänni a' csúszbeli fogfájással. Illyenkor nem csak egy fog szenved, hanem egyszerre egész egy vagy két sor fogat is megtámad a' fájdalom. Leginkább a' tagok' szaggattatására hajlandó személyeknél jelenik meg, a' fej' vagy lábak' meghűtése után. A' fájdalom néha egyéb részeket támad meg előbb, mellyekből elenyészvén a' fogakra vetődik. Ezt úgy kell orvosolni, mint a' csúsznál mondtuk. Az ember magát melegen tartsa, a' fogára semmi erős szert ne tegyen, a' száját zárja be, hogy a' hideg levegő bele ne mehessen, az arczát a' fogak' tájékán kösse be, és éjjel a' fejét ne tegye tollas váukosra, hanem egy ló- vagy borjuszőrrel kitömött párnácskára. Ha ezen diaetetikai magatartás nem volna egyedül elégséges a' fogfájás elháríttathatására, akkor legjobb a' fülek mögé mustártészttát ragasztani kivált azon fül mögé, a' melly felén a' fájós fog van. Lábfördökkel a' fogfájás ellen élni, mint sokan szoktak, soha sem ajánlhatom általjában, mert a' fogfájást gyakorta fölötte megnagyobbitják. Igen vigyázva kell bänni a' viselős személyeknél előkerülni szokott fogfájással, a' melly sem a' rossz

fogtól, sem a' csusztól nem támad, hanem az inak' megbomlásától vagy megváltozott munkásságától; sokat ez ellen nem cselekedhetni, legjobb magát kinekinek úgy viselni, hogy a' fogakra semmi ártalmas befolyások ne hathassanak. A' fogat itt, ha hibás volna sem kell kihúzni, mert már vagynak példák, hogy e' miatt az anya' legnagyobb kárával, a' magzat a' terhesség alatt a' méhből kihajtottott.

A' szoptató személyek is gyakran iszonyú fogfájásban szenvednek, nevezetesen hol a' gyengébbek, a' kik a' szoptatást ki nem állhatják, hol pedig az erősebbek is, ha sokáig szoptattak és a' gyermek olly erősen szopik, hogy az inakra is elhat. Ha ezeknél a' fogfájás el nem akar múlni, vagy más inbeli történetek is jelennek meg, akkor legjobb a' szoptatással felhagyni; mert az anya csak úgy szoptathat, ha ez ártalmára nincsen. Ha már a' gyermek legalább három hónapos, akkor azt anyai emlékek nélkül is felnevelhetni; egyébránt, a' hol a' környülállások engedik, dajkát is fogadhatni a' kiseddel mellé, a' mi a' gyöngye gyermeknek igen javára esik.

2) A' foghúsnak nyavalyáji.

A' fogfájásnak korántsem mindég a' rossz fogaknak vagy csúsznak következése, hanem gyakorta csak a' fogakat környékező hús beteges, és a' Beteg ollyankor ezt is fogfájásnak nevezi, a' mit tulajdonképpen foghús fájásnak kellene nevezni.

A' foghús' betegségei különbözölék, még is abban mindnyájan megegyeznek, hogy a' foghús lágyabb, már akár legyen az taplós akár feldagadt, könnyen vérző, ée. Ha, mikor valami hozzá ér, vérzik, akkor vegyen a' Beteg a' szájába gyakran hideg vizet, és öblögesse vele a' fogait, és adasson magának valamely összehúzó erősítő izgató fogtisztítóport, a' millyenek már

a' Patikában készen is vagnak. De a' fogkeflést abba kell hagyni, és inkább spongyiával (szivacsos) tisztítani a' fogakat. — A' kinek a' foghúsa igen vastag, taplósan feldagadt és nagyon piros, úgy hogy a' beszélléskor nem csak csunyaúl látszik, hanem a' kemény ételekbe való harapáskor érzékenyen fáj is, — az csináltassa meg magának ime' szájvizet, mellytől a' foghús nem sokára megerősödik, keményeb' s érzetlenebbé lesz és természetesen pirosságát visszanyeri.

Végy Latka-tincturát, egy latot.

Zsályavizet, tizenkét latot.

Kalánfűspiritust, hat nehezéket.

Vegyítsd össze, és többször napjában végy belőle a' szádba, és öblítsd vele több perczekig a' foghúsodat, lenyelni semmit sem kell belőle. Még a' hideg vizet is, mellynek hasznát mi még a' foghús' nyavalyájindul kevésre becsüljük, ilyenkor ajáulani lehet.

Ha végtére a' foghús csunyaszinű, undorító-mocsos, és a' fogakat valamely sárgás vagy barnás nyálka borítja, akkor ez mindég a' tisztátalanság' jele. Ez okozza, hogy a' foghús lassanként mintegy elsovad, és aztán a' fogak' gyökerei félig kiállanak. Igen gyakorta csupán ez a' fogak' tisztaságával való nem gondolás oka a' szájbűdösségnek, eme' megundorító nyavalyának. Ezen esetben a' száját minden órában tiszta vízzel ki kell mosni, öblíteni, de leghathatósabb marad mindég ama' rothadásnak ellenálló és foghús javító 's gyógyító fekete fogpor, melly Perubalzsammal és hársfaszénnel készült, és a' mellyet szintúgy a' Patikákban már készen kaphatni. Némellyeknél a' foghús igen hajlandó a' gyúladásra, és ezek különösen arra vigyázzanak, hogy foghúsok felfakadása után abban csőfekélyek ne származzanak, a' mellyek ellen mindég orvosi segítség szükséges.

3) Inytoplósság, sebes vagy fekélyes
száj, ée.

Ez a nyavalyaforma az újszülött gyermekeknél leginkább tapasztaltatik ugyan, de rendszerint nem olly veszedelmes, mint a' felnötteknél, minthogy ezeknél nem magányosan hanem igen gonoszféle hidegteleléssel szokott megjelenni, a' mikor aztán közönségesen a' halálnak, legaláb igen nagy veszedelemnek a' jele. Az mi az orvoslást illeti, attól kevés függ; nem az iny-rothadás hozza t. i. a' veszedelmet, hanem a' veszedelem hozza azt, ennélfogva elmúlik önként mihelyt a' nyavalyás állapot jobbra fordul, a' nélkül, hogy ellenben a' Beteg egy hajszálnyival is jobbulna az iny-taplósság' megorvosoltatása által, ha ezt mindég teljesíteni lehetne is.

De ha mindjárt az iny-rothadás' elháríttatása által a' betegség veszedelmessége el nem háritódik is, arra még is szükség vagon, mert egyébként folyvást valamely kellemetes sőt gyakran fájdalmas érzést, és az orvosságoknak 's eledeleknek izetlenségét és romlását is okozza. A' Beteg, ha még elég erőben vagon, öblö-gesse a' száját és torkát erős zsályaherbatéval, meleg vörös borral, meleg eczettel, ée. Ha pedig ezt már nem cselekedheti, akkor a' száját be kell kenni egy fapálcácskára kötött és egyenesen a' végén elvágott ruhatépés csomóval, az illy esetet Boraxból és mézhől álló keverékbe mártván.

Az újszülött gyermekeknél e' nyavalyában megkí-vántatik főképpen a' tisztaság és czélszerű táplálás.

XIII.

CSONTOK NYAVALYÁJI.

1) Csontfájás, csontfájdalmak.

A' csontfájás egyik legbizonyosabb ismértető jele a' buja senyvnek, vagy vénusi nyavalyának. Elejéntén azon csontokban jelennek meg, mellyek a' bőrhez legközelebb vagynak, p. o. a' könyökben, mellsontban, váll lapoczkában, nyakperez csontban, a' fejben és lábszár csontokban. Hol egy, hol több helyen kezdődik ez a' fájdalom, azonban nappal csak csekély, de éjjel, ha már a' Beteg az ágyban elléggé megmelegedett, igen kízó, és szinte kiállhatatlanná válik, és semmi nyugvást nem enged. A' Betegnek úgy tetszik, mintha férgek rágnák a' csontjait vagy késsel áskálnák. Némelly személyeknél olly iszonyú fejfájásképpen (Migranc) áll elő, hogy az ember rettegve nézi őtet. — Így tartván egy ideig a' csontfájás, azután a' csontok feldagadnak, és ebből erednek ama' rongáló 's pusztító csontdaganaatok és csontkinövetek.

Mivel ez a' nyavalya a' vénusi nélkül elő nem jő, tehát annak főorvoslása is a' franczúéval egyezik. Az utolsó nyavalyát valakinek magának gyógyítani, legnagyobb vakmerőség volna, és azért ezen íratomban sem adtam annak helyet, hanem bizza magát kiki orvosra. — A' vénusi nyavalyában pedig a' csontfájdalmak legtöbbsnyire csak a' bőr' munkásságának elnyomattatása után jelennek meg, és ez arra tanít minket, hogy mindég olly szereket vegyünk elő, a' mellyek valamennyire izzasztók, a' Boroszlán vagy farkashárshéj, keserűes szár-, édesgyöker és olazköményből álló herbathé hasznosnak tapasztaltatott lenni, mellyet megfőzvé naponként kellettik inni.

Ha ez nem segít, és az orvos is a' nyugtató szereket hijában adja, akkor a' csontfenétől félhetni, és azért mély metszéseket kell tenni egész a' csontig, a' mire hirtelen könnyebbülés származik. Lehet a' fájdalmas helyre, kivált kezdetben, valamint a' csontdagadatokra és csontkinövetekre, a' repülő kámforíret is bekenni, a' mellyre gyakran nyugalom következik.

A' hol franczús csontfene támad, ott a' csontok többnyire igen hamar elromlanak, és ilyenkor nem jó késni, hanem tüstént orvosi segédelmet keresni, hogy a' rettenetes baj tovább ne terjedjen.

2) Csont törések.

A' mit az éjjeli csontfájásról általjában mondtam, itt is helyet lel, t. i. a' nem orvos azt maga nem orvosolhatja, hanem orvosra bizza, itt pedig seborvost hívasson. A' csont törések' helyes orvosoltatására és gyógyulására nem elég csak az elvált részeket ismét egymáshoz tenni és öszveforrasztani, hanem az öszveforrásnak úgy megesni, hogy a' megsérült rész a' maga előbbi formáját és erősségét újra visszanyerje. Pedig a' csont töréseket úgy orvosolni, hogy a' megsértett részben semmi éktelenség ne maradjon, nem olly könnyű és nem mindenütt lehetséges. Csak a' ki az eltört csontok' fekvését ismeri, tudja azokat ismét illő helyzetbe tenni és mind azon akadályokat eltávoztatni, a' mellyek a' gyógyítást ellenzik. De ha tudná is a' nem orvos az elvált részeket a' magok helyes fekvésébe visszatenni, olly alkalmasan azokat öszvekötni 's bekötni még sem tudja, hogy azon jó fekvésekben megmaradjanak. Gondolóra vévén az ollyan csont töréseket is, a' hol a' csontdarabok elváltak, a' mellyeket aztán el kell venni, úgy valóban nehezen fog kedve jöni egy nem orvosnak, az illy gyógyításba avatkozni.

A' ki szerencsétlenségére valamely csontját eltörte, az a' megsértetett részt mennél csendesebb fekvésben hagyja, míg a' seborvos elérkezik. Egybe állítván és kötven a' seborvos az eltörtt csontot, a' Beteg még jobban igyekezzék csendesen lenni, hogy az öszvetett részek ismét el ne váljanak egymástól.

Megismérhetni a' csont törést abból, hogy a' Beteg a' megsértett részre nem támaszkodhatik, hanem, ha ezt akarná tenni, a' sértés szembetűnik. Rendszerint még egyéb tünetmények is kísérik a' csont töréseket. Néha görcsök vagy igen nagy fájdalmak állnak elő, ha t. i. valamely ideigsértődött meg, másutt igen nagy gyúladás és seb hideglelés. Végtére imitt amott szembetűnő vértorlódások is látszanak, ha t. i. valamely ér elszakadt vagy szétzúzott. Mikor a' töréssel valamely külső seb is vagyon jelen, akkor a' gyógyítás mindég sokkal nehezebb. Általában a' csont törések a' fiatal személyeknél sokkal előbb meggyógyúlnak, mint a' már korosaknál, annál hamarább, mennél vékonyabb volt az eltörtt csont.

Hogy a' beköttetés után gyúladás és daganat ne támadjon, a' Beteg semmi hevítőt magához ne vegyen, hanem csak vékony ételeket és vizes italokat. Az igen vérmes embereken a' fenyegető gyúladáskor orvos rendeléséből eret kell vágni.

Azonkívül arra is kell vigyázni, hogy a' Betegnek folyvást puha székürületei legyenek, és azért főtt száraz gyümölcse is élhet. A' puffasztó, nehezen emészthető és füstölt eledeleket lávoztatni szükséges, valamint a' szeszes italokat is.

3) Csontfene.

A' csontfene egy rontékony csontfekély, a' melly nem csak a' külső megsértetések után, hamar a' görvényes gyermekeknél is, minden hasonló külső ok nél-

kül szokott származni. Ha valamely seb által a' csont megmezítelenedik, és természetes színét elveszti, megsárgul, barnul 's végtére elfeketededik, akkor ez rendszerint a' csontfene' jele. De a' csontfene' külső sebnélkül is származhatik, úgymint a' csonthártya gyuladása után, vagy ha a' csont fölött valamely nedvesség gyűl össze, a' hol osztán, mihelyest a' csont szenved a' hús által evődik és külső fekély támad. A' kifolyó matéria sötét barnás színű, és olyan a' tépet is vagy a' mivel békötetett. A' tapogató szonda alatt a' csont darabos, hoporcpos; és a' fekély körül lévő hús puha, csunya színű, és nem frisnek tetsző. Az egész seb' szaga hasonlít az ó szalonáéhoz. Gyakran ezek a' fekélyek begyógyulnak ugyan, de minden külső ok nélkül rövid idő múlva ismét kifakadnak, és ez a' környüállás még jobban gyaníttatja a' jelenlévő csontfenét.

A' csontfene' gyógyítását is seborvosra kell bízni, mert nem orvosolhatni minden Beteget egyenlőképpen, hanem a' seborvosnak a' gyógyítást mindég a' seb' lát-szatja, kiterjedése, helyzete és egyéb környüállások szerint kell intéznie. Mind a' gyermekeknél mind a' felnötteknél a' csontfene' fő orvosoltatását belső szerrekl szükséges végre vinni, és ezeknek adataikat (dósisaikat) a' Beteg' korához, teste alkottatásához, 's végtére a' csontfene' okához alkalmaztatni.

A' hol a' csontfene idején megismértetett és okosan orvosoltatott, minekelötte igen messzire haladott volna, ott a' gyógyulás gyakorta kevés idő alatt megtörténik; de azután is őrizze magát a' Beteg a' szenvedő résznek kora megeröltetésétől, hogy a' baj újra meg ne rosszabbúljon, minekelötte a' gyógyulás még tökéletességre nem ment.

Jöllehet ezen utolsó nyavalyák mindég orvosi vagy seborvosi segédelmet kívánjanak, mégsem mellőzhetém

el egyiket is, minthogy szükséges az olvasókat az efféle nyavalyák' természetéről is tudósítani, hogy azokat csekélységnek ne vegyék, és idején orvos után lássanak.

XIV. BŐRYAVALYÁK.

1) A' bőr' felrepedezése.

A' bőrnek felrepedezése, a' melly kiváltképpen a' nagy hidegkor és durva évszakaszokban tapasztaltatik, egy igen kellemetlen, valamelly feszítő és fájdalmas érzettel járó baj. Leginkább az elfagyott kezeken véte-
tik észre, a' mellyekről utóbb fogok csak értekezni, — és az ajakakon. Szármozik a' bőrnek száraz volta vagy ugyanannak merevénysége miatt, a' mit különösen ne-
vel az is, hogy azok, a' kiken előfordúl, az ajakaikat nyálokkal megnedvesítik. Ezen megnedvesedés és a'
külső durva levegő által a' bőr' merevénysége nagyob-
bodik és a' felrepedezés szaporodik. E' környüállás a'
helyes orvoslást önként mutatja: a' bőrt meg kell lá-
gyítani, a' mit holmi zsiradékokkal vihetni véghez,
tehát a' felrepedezett ajakat szöllőirrel, cacao vajjal,
kimosott írósvajjal, és effélékkel bekenni, ellenben őriz-
kedni, hogy a' bőr rajtok meg ne feszüljön egyszerre,
p. o. a' nevetés közben, és nyállal sem kell őket meg-
nedvesíteni.

De nem csak az ajakakon repedez fel a' bőr, ha-
nem a' testnek más részein is, mellyeket a' külső levegő
érdekel, t. i. az orczákon és kezeken. Azonban az utolsó
részeken nem venni észre olly mély repedéseket, mint
az ajakakon, hanem csekélyebb mértékben, a' mit bőr'
érdességének nevezünk, de a' melly természete szerint
nem egyéb, mint szintúgy a' felsőbőrnek (fölbőrnek)
száraz és merevénnyé váltta. Azoknak, a' kiknek a' bőrök

így eldurvúl, hasznos reggel egynehány órával előbb mosni meg kezeiket, mintsem a' levegőre kimennek, és akkor is ne kemény kúti, hanem folyóvízzel. Még jobb-mindenkor a' mosdó vízhez még egyebet is venni a' mitől a' bőr meglágyúl. Ilyen szer, a' melly egyéb-aránt is legjobb tisztító eszköz, a' Mandolakorpa, a' maga lágyító, nyálkás olajos részeinél fogva.

Minden szeszes, erős és sok repülő olajokkal terhes mosdóvizek, millyen a' koloniai víz, vénus' teje és más illy nevezetűek, a' hórnek repedezett állapotját rosszabbítják, ha még olly igen ajánlatnak is, hogy jobban elkelyenek, tulajdon készítőjiktől 's Eladóijiktól.

A' kezeket sokkal jobban lehet oltalmazni, mint-hogy azokat nem vagyunk kénytelenek kinn hordozni, hanem keztyűkkel is védhetjük a' külső durva levegő behatásától.

2) Ótvar.

Ez a' baj csak a' gyermekekre jőni szokott bőrkiütés, a' melly így támad: Elejénte kis pörsenések mutatják magokat, főképpen a' homlokon, a' halántékokon, arczákon és az állon, a' mellyek megtelvé azután felpattannak, és valamelly enyves folyóságot öntnek ki, mellyből vastag var lesz. E' var alatt mindég több illy nedvesség választódik el, ez is kifolyik, és így mindég tovább terjed, néha az egész ábrázatra is. Sőt néha az ótvarat a' gyermek fejének csak egyik felén venni észre. A' kisdetek igen sokat állnak ki ezen kiütés égető viszketése miatt. Hidegtelelés nincs jelen. A' baj meddig tartását sem határozhatni, mert némellykor hamar elenyészik, holott másut fél esztendeig, sőt továbbig tart. Csak ritkán jelenik meg ugyan azon gyermeknél kétszer, lassanként ismét magától elenyészik, és, ha a' gyermekek nem vakarták fel igen körmeikkel, semmi helye sem szokott hátra maradni.

Ezen nyavalyában nincs mitől félni, noha némelly esetekben a' kis Beteg' arcza iszonyuan el van is rútítva, úgy hogy a' var néha a' szemhéjakra is elterjed és a' szemek vörösek; mert mindég elmúlik a' baj lassanként magától, és azon kevés esetekben is, a' hol több évekig tartott, legalább az első fogaknak kifakadások után begyógyúl.

Néha a' kiütés hamar elmúlik, ha a' gyermeket más életmódra fogják, p. o. ha a' sokáig szopott gyermeket elválasztják, vagy, ha még igen gyengék, más dajkát fogadnak nekik. Belsőképpen a' gyermekekkel Háromszinű violafüvet, olasz kömény magvat, és édes gyökeret lehet itatni, a' melly igen hasznos és az egész bajt nem sokára elűzi: Vegyítsd 's messd öszve, azután főzd meg herbaténak. Ha ez a' théa segít; a' var kiszárad és lehámlik. Mikor elejente a' kis hólyagocskák sok evességet bocsátanak, akkor jó a' korpavizzel vagy meleg téjjel való gyenge mosogatás. Ha a' var igen kövér és vastag, és alatta sok gyenyetség gyűl meg, akkor azt be lehet napjában többször sótalán vajjal kengetni, a' mitől a' var leválik, és az alatta lévő bőr, ha előbb meleg téjjel lemosatik, gyakorta megszárad. A' meleg tejet használhatni ott is, a' hol a' szemek az olyan eves nyálkától betapadnak, és a' gyermek azokat reggel fel nem nyíthatja. Ha ezt elmulasztjuk, akkor a' gyermek a' szemeit erővel nyitja fel, 's e' miatt néha vörössé, gyúladttá lesznek, és a' szem veszedelembe jöhet. Igen kellemetlen, ha az illy var a' háton terjed el, mert a' gyermekek miatta nem fekhettek jól, a' ruhájok hozzá ragad, és minden mozduláskor egy darab var fejlík le. Itt a' varat kiváltképpen szükséges, kimosott vajjal bekenni, hogy részént a' kemény nyirkos var leváljék, részént pedig a' fejérruha, a' Beteg' alkalmatlanságára és fájdmára, bele ne ragadjon. Leválván a' var, a' bőrt osztán mésvizzel kel tisztogatni

és a' sebes helyeket is vele megnedvesíteni, mert így hamarább megszáradnak.

Ha a' kiütés ezen szerekre nem kisebbedik, sőt talán még nagyobbodik, akkor orvosra léssen szükség, kivált ha az orr, szemek vagy más nemes részek vannak betapadva, a' mi a' gyermeknél a' lehellést, látást, ée. akadályozná.

A' jobbuláskor és gyógyulás után a' gyermeket őrizni kell a' durva és hideg levegőtől, egésséges és jó ételekkel tartani, és a' bőrét gyakrabban téjjel vagy korpavizzel, kivált mandolakorpáéval mosni, a' melly utolsó a' bőrt nem csak tisztítja hanem gyengíti és lágyítja is.

3) Hévség vagy izzadásbeli pörsenések, bibircsók.

Olly bőrkiütés, a' melly leginkább a' fiatal férfji személyeknél tapasztaltatik, és rendszerint a' homlokön, az ábrázaton általjában és a' nyakon látszik. Az ifjú leánykákra is, noha ritkábban, elszármozik; és ezeknél legsűrűbben, és gyakorta csupán a' nyakon, A' kiütés áll apró vörös pörsenésekből vagy bibircsókból, a' mellyek fáznak, ha a' homlok izzad és a' kalap rajta van. E' bibircsókön utóbb valamely állátszó hólyagocska támad, mellybe lassanként valami sűrű, genyetségféle nedvesség gyűl, de ismét magától elszárad, minden ripacs vagy sebhely (Narbe) nélkül; néha mindazáltal sokáig valamely sötét piros folt marad vissza, a' melly a' hideglevegőkor jobban szembetűnik. — A' test alsó részein pedig ez a' kiütés soha se vétetik észre.

Az okok, mellyek ezen kiütést gerjesztik, sokfélék; de legmakacsabbak ezek a' pörsenések, ha a' szülékről jutott a' gyermekekre. Azonkívül a' vitézebb borivókön is gyakorta láttatik, és általjában mind azo-

kon, a' kik igen buján élnek, semmi rendes életmódot nem tartanak, sokat tánczolnak, vagy akármiképpen sokat izzadnak, mindenféle mesterkéltséggel természetellen és nehezen emésztődő eledelök által emésztőerejököt megrontják, gyomrokat elgyengítik és rossz táplálónedvet szoktak készíteni. Végtére nyáron is igen közönséges baj ez, a' nagy hévség idején, kivált a' férfiak homlokán, a' hol az izzadság mindég legnagyobb és a' kalap a' bőrt nyomja.

Gyógyítószerül különböféle mosdó vizek ajánltatnak, de ezek egyedül nem elégségesek, hanem előbb az okokat kell elhárítani. A' Nagyíthatók p. o., a' kik az ivást el nem hagyják, bár mint mossák, dörösjék is a' bőröket, még sem tisztul meg. A' kik rosszul emésztenek, a' gyomor erejét kell jó állapotba hozni, rendes diétát tartani és a' szabad levegőn sokat mozogni, ez által az emésztés megjavul, és a' nedvek dugulásai elmúlnak.

Csak az okok elhárítása után lehet a' helybéli-képpen alkalmaztatandó szereket elővenni. A' hol semmi okra sem akadni is, jó, előbb hashajtót venni be, mert a' belekben lévő tisztátalanságok ezt a' bőrkiütést tartóztatják és szaporíthatják. A' férfiaknak különösen a' folyóvízben fürdést ajánlhatni. Mosásra legalkalmasabban a' keserű mandolatéj, vagy csak a' mandolakorpa; mert némelyeknél csupán azért támadnak efféle pörse-nések, mivel a' bőr igen érzékeny a' szappan iránt. Más orvosok a' felomladozott részeket eczettel és vízzel táncsolják mosni. — Azokra nézve, a' kiknél ez a' kiütés az ábrázatot annyira elborította, hogy mások előtt utálatot gerjeszt, megjegyezzük, hogy a' kiütést más nem látszó részeire is téríthetik a' testöknök. Így én ez előtt gyógyítottam egy ifjú embert, a' kinek arcán ez a' kiütés igen bőven volt. Ennek a' hátát és nyakszirtjét én naponként egynéhányszor flanállal vagy kefével döröszöltem, 's nem sokára az egész kiütés ide

vette magát. Kevés idő múlva az egész ábrázolja megtisztult, és hashajtó szerek és folyóvizben való fordés által végre a' hátáról és nyakáról eltűnt.

4) Májszínű foltok.

E' foltok, mellyek többnyire a' mellen, nyakon és karokon jelennek meg, barnás sárga színűk, bizonytalan nagyságuk és formájuk, hol kicsinyek, hol nagyok, hol külön állók, hol egybefolyók. Ezen foltoknak sokféle okaik vagynak, és némellykor egészen ártatlanok, 's csupán a' bőrnek és sejtes szövetnek hibáji, máskor ellenben nagy veszedelemre mutatnak, vagy legalább súlyosabb nyavalyákra. Meg szoktak jelenni a' vizezőség alatt és a' mint közönségesen vélik leginkább akkor, ha a' méhben leánymagzat vagy, de a' mi nem mindég igaz. Illyenkor azokat elűzni nem lehet, hanem néha már a' terhességkor néha pedig, és bizonyosan, a' gyermekágyban enyésznek el. — Másodszor a' havitisztulás' és aranyerek' folyásának felakadásakor is előjönnek, de a' helyreállott folyással el is tűnnek. — Végére legmakacsabbak a' májbetegségeknel és a' szünádrás személyeknel. Az első esetben addig tartanak, a' meddig a' májnyavalya, az utolsóban pedig gyakran holtig is, legalább míg a' nemzésre való időszakasz tart. Csak a' szünádrás személyek szabadulhatnak meg tőlök a' tengervizben való szorgalmatos fordés által; egyéb szerek, a' legdicsértebbek is, sikeretleneknek tapasztaltattak eddig azok ellen.

5) Sömör.

A' sömör külömbféle, és legtöbbször sokáig tartó és makacs bőrnyavalya. Megkülömböztetjük nevezetesen a' jófélét vagy szárazat és a' nedves vagy nyirkos sömört. Kezdődik leginkább valamely hólyagos kiütéssel, a' melly lassanként elszárad és varat hágy ma-

ga után, mellynek lehámlásával is még sokáig foltos marad a' bőr. Főképpen közönséges a' száraz, pikkelyes sümör, mellytől az egész bőr' színe megdurvul. Leggyakrabban a' fehérszemélyekre jő, kik phlegmás és rest temperamentommal bírnak, és pedig, a' mint látszik, csaknem mindég a' meghülés után. A' test' minden részein támadhat, különösen a' csecsbimbó' udvarán is, és a' legesekélyebb döröslésre is, a' mit az alkalmatlan viszketés miatt alig kerülhetni el, föltötte égetőleg fáj. Rendszerint több hónapokig eltart, és a' mi legrosszabb, őszkor és tavasszal ismét vissza szokott jöni. A' sümör okai igen sokfélék, t. i. meghülés, emésztésbeli bajak, a' külömbféle kenőcsökkel visszaélés, a' gyapjuból való 's egyéb durva holmiken való alvás, ée. Legkönnyebben megkapják a' finom, gyenge bőrű, 's így a' szőke és vöröshajú személyek. A' nagyon vérmes és a' hypochondriás személyek is gyakran megsümörösednek.

A' gyógyulást siettetik először a' helyes diaeta, azután a' czélszerű belső orvoslás, és az okoknak elhárítatása, 's végre a' beteges részekkel való jó velebánás. — A' diaetára nézve meg kell jegyezni, hogy a' zsiros, kövér avas és füstölt eledelek ártalmasok; úgy a' hevítő és kivált szeszes ételekkel 's italokkal való élés is, és inkább a' hüvesítő diaeta, és czukorviznek itala ajánltatható. Az okokra nézve pedig, a' bővérű személyeken az orvos rendeléséből eret kell vágni, a' megromlott emésztést helyrehozni és mindent eltávoztatni, a' mi a' bőrt különösen izgathatja. Tavaszkor hasznos a' nyers vértisztító füvek' levét inni, máskor pedig megtisztított borkövet vízben. A' beteg helyeket végtére mossák meg néhányszor napjában langyos vízzel, és a' nedvesség' leszárításakor a' ruhával való erős döröslést távoztassák. Ha az egész színén a' testnek hasonló sümörfoltok vagynak, akkor legjobb a' korpával fölt

vízben fürödni, ellenben a' szappannal való m' sít kerülni. A' sömört hirtelen elhajtó szerektől kiki őrizkedjék, mert mindég belső nyaválák, leginkább vak-ság és siketség szokott erre következni.

6) Köleshimlő.

E' nevezet alatt értetődik a' felsőbőrnek valamely, köles szemekhez hasonló kiütése, a' melly egyedül szinte soha sem jelenik meg, hanem igen gyakorta más nyavalyák mellett vétetik észre, 's ekkor a' bőrt durvává, darabossá teszi. A' köleshimlő külömbféle, p. o. vörös vagy fehér, a' színére nézve; vizes, eves, vagy tejes köleshimlő, a' mint a' hólyagoeskákban lévő nedvesség vízhez, evhez vagy tejhez hasonló, 's a' t. Ezen utolsó csupán a' gyermekágyban történik, ha a' tej elválasztódása meg van gátolva. A' köleshimlő akár-melly hideglelést is kísérheti, és néha az egész nyavalya' tartásakor láttatik a' bőrön. A' megjelenésekor észrevétethető történetek nem igen nevezetesek: leg-többnyire t. i. valamely mértékletes hidegleléssel üt ki bő izzadás közben és a' bőrnek viszkető szurásával, a' mellyet leginkább a' homlokon, ujakon, háton és a' czombokon érezhetni. Néha pedig mellszorulás és szívdobogás is előzi meg. A' gyermekágyas személyeken gyakorta támad a' gyermekágybéli folyásnak elnyo-mattatása után vagy a' tejnek rendetlen elválasztódá-sakor, és ilyenkor a' kiütés igen kövér és egy galamb-tojásnyira is nő némelly hólyagoeska, a' mellyben va-lamely téjféle nedvesség vagyon, és ekkor a' jelenlévő nagy hideglelés mellett valóban igen veszedelmes nyavalyának tekinthetni a' köleshimlőt.

Már a' köleshimlő akárminő legyen, de mindég legsűrűbben az olyan részeken üt ki, a' mellyek leg-melegebben vagynak, és így leghővebben a' csuklók' vagyis inahjlások' belső felén.

A' patéestól, a' melly gyakran a' rothasztó és pestisféle nyavalyákban kevésel a' halál előtt láttatik, a' köleshimlő abban különbözik, hogy ez a' bőrön felemelkedik, amaz pedig nem. A' csúsz és köszvényes nyavalyákban a' köleshimlőnek kiütése rendszerint nagy könnyebbülést és fájdalomenyhülést okoz, holott ellenben, annak elenyészése a' meghülés miatt, mindég igen veszedelmes. — A' köleshimlő nem tart egyaránt, néha kevés napok mulva is leszárad, kivált ha nem volt az egész testen elterjedve, de rendszerint hét napig szokott maradni, és azután elenyészni. Arra is intek mindenkit, hogy azt, a' miennél több, köleshimlőnek ne tartsa vigyázatlansághól, noha ebben a' botlás igen könnyű, p. o. ha a' köleshimlővel kanyarú vagy skárláthimlő jelenik meg. Megismérhetni a' köleshimlőt a' már előadott ismértető jeleken kívül még az ilyenkori verítéknek savanyús szagából is. Miként különbözzék a' skárlát, kanyarú és egyéb bőrkiütésektől, azt ezeknek egyenként való leíratásokból fogja kitanulhatni az olvasó.

Leggyakrabban vétetik észre tavaszkor, a' gyengébb testalkotásuaknál, sokat bennülőknél és a' mocsáros tájékokon. Vallyon ragadós e, még bizonyosan mindenütt el nem határozhatni. Az inbeli hidegleléséknél a' fejer köleshimlő megjelenése nagy veszedelemre szokott mutatni.

Ha az epés nyavalyákban a' köleshimlővel mértékletes hasmenés van jelen, akkor ez jó jel rendszerint, holott ellenben az inbeli betegségeknel rosszat jelent. Mennél szárazabb a' nyelv, mennél inkább magán kívül van a' Beteg, mennél hajlandóbb a' vér folyásokra, és mennél többször ered el az orra' vére, annál rosszabb. Rosz az is, ha a' köleshimlő igen mélyen vagyon a' bőrben, és nem akar kijönni. Ha valamelly nyavalyafordulás köleshimlővel történik, és a' Beteg erre meg-

könnyebbedik, akkor az izzadást kell némineműképpen bodzaherbató ittallal segíteni; ellenben pedig a' Beteg igen melegen ne tartassék, hanem csak mértékletesen. Egyébaránt a' köleshimlő különös orvoslást nem kíván, hanem csupán a' főnyavalya vétetik tekintetbe, a' mellyel megjelenik.

7) Csalánhimlő, Csalánkórság.

Nevezetét onnan vette, mivel ez a' kiütés a' bőrt ollyanná teszi, mintha csalánnal veregették volna meg. A' mikor támad, igen nagy és alkalmatlan viszketést okoz, és a' vakarás után valami kevés égető érzést. Ez a' bőrkiütés mindég csak egyet egyet fog elő, és nem ragadós.

A' csalánhimlő is többféle; a' midőn a' bőr, a' kiütésbeli foltok között, igen halovány, nevezetik Porzellánhideglelésnek (Porzellanfieber). A' csalánkórság' kiütése történik gyenge hideglelés mozgásokkal legtöbbnyire igen hamar és veszedelem nélkül, legalább harmadnapig. Legsűrűbben szokott látszani a' mellen és a' karokon. Néhány napig így állván, azután többnyire szintolly hamar elenyészik, mint támadott, és ha valami szédelés vagy ájulás van is az elenyészésekor jelen, ez még sem tesz semmit is. Némellyeknél a' bőrnek viszketése a' kiütés' elmulta után is tart. Semmi lehámlás sem vétetik észre. A' csalánhimlő leginkább tavaszkor támad, a' férfji személyeken ritkán, de annál gyakortább az asszonyokon és gyermekeken. Okai közönségesen a' meghülés és meggátolt bőrkigőzölges, szeszes italokkal élés; és néha ollyankor is előjön, ha valaki az ételektől megundorodik, mellyek ellenére vannak, vagy természetével egészen ellenkeznek. Így támad p. o. Némellyeknél, ha rákat, osztreákat és, esznek; a' mint mondják,

Ez a nyavalya rendszerint nem veszedelmes, de még is igen alkalmatlan vendég a belső szorongatódzás, szüntelenvaló viszketés és nem alhatás miatt. — Néha a csalánkórság igen súlyos betegségekkel jár, de ekkor is csak a főnyavalya okozza a veszedelmet. — Minden veszedelmellensége mellett is azonban vigyázni kell, hogy a testbe vissza ne verődjék, mert ebből káros követkeзések származhatnak.

A hol a nyavalyát hasdugulások okozzák, ott a Betegnek klisztéreket kell adni, vékony levesekkel ötöt éltetni, és minden nehezen emésztődő eledelket attól távoztatni. Ha pedig a bőr kigőzölgésének meggátolásából származott, akkor bodzathéával mozdítottassék elő az izzadás, a mi többnyire nagy könnyebbülést is szerez. Végre azon kell lenni, a mi legszükségesebb, hogy a levegő mérséklete egyenlő legyen; egyébaránt ezen orvoslás mellett nem félhetni semmi rosztól is.

8) Hólyagos köleshimlő.

Igen ritkán tapasztaltatik ez a nyavalya a jól tápláltatott és tisztán tartott gyermekeknél, és ha megjelenik is nálok, ismét fölötte gyorsan elszárad, és olly apró, és kevés, hogy legalább tőle nem félhetni. Ellenben leggyakrabban a esecs nélkül neveltetett gyermekekre jő, és pedig azért, mivel ezek nem a legésségesebb táplálószeret kapják, és illyeket is sokszor mértékletlenül, a honnét valamint más betegségekre úgy erre is az illy kisdedek hajlandóbbak. Néha ugyan a maga tulajdon anyjától szoptatott gyermek is igen bőven üt ki, de itt a tisztátalanság miatt leginkább, mert a hol a gyermeket naponként csinosan tartják, és ötöt, valahányszor elesunyítja magát, jól megtörlik, és ha igen megizzadt, nedves ruháját neki meleg, s szárazakkal cserélik fel, ott a hólyagos köleshimlőre nem könnyen akadunk. — Ez a bőrfelhólyag-

zás mindég köleshimlővel van együtt, és a' kölespör-
senések között egy tögombnyi hólyagocskák láttatnak,
a' mellyek folyvást nagyobbodnak, míg egy nagy bor-
sönyira nem nevedtek. Elejénte mindég állatszó ned-
vességgel vannak teli, de ez mindég sűrűbbé lesz és
végre, mikor a' hólyagocskák már elég nagyra nőttek,
téjszínre változik. Illyenkor, és ha a' hólyagocskák
jól megtelve emelkednek fel a' bőrön, majd azok el-
pukkannak és a' nyirkos nedv belőlök kiömlik. Most
kezdődik még a' gyermek' főgyötrelme: mindenütt, a'
hol az említett hólyagocskák állottak, a' bőr sebes és
fáj, ha a' ruha hozzá ér, a' fehérruha erősen oda ragad,
és azért a' gyermek levetkeztetése igen különös vigyá-
zást 's ügyességet kíván. — A' gyógyítási migy men vég-
be: a' gyermeket, ha nem szopik, táplálják jó elede-
lekkel, és ezekkel se tömjék gyomrokat teli. Ezen
pont felől a' hely'szűke miatt bővebben itt nem írhatok,
de olvasóimnak, a' kik e' felől többet akarnak tudni,
nem ajánlhatom eléggé eme' munkát: Ueber die künstliche
Nuffütterung der Kinder ohne Mutterbrust; von Dr. Fried.
Ludw. Meißner. Leipzig bei Hartmann. 1822. — A' helyes
tápláltatáson kívül még a' bőrről való gondoskodást
sem kell felejtteni. Az elgyengült bőr tehát tisztán tar-
tassék és illatos füvekkel készült fördőkkel erősíttessék.
Föröszszék a' gyermeket egyszer vagy a' környülállá-
sokhoz képest kétszer napjában mezei köménytheában,
de a' leszárítás és törléskor vigyázni kell, hogy a'
szegény gyermeknek sok fájdalmat ne okozzanak. Leg-
jobb a' testét valamelly száraz puha ruhával, mindenüvé
kicsinyenként oda nyomva, gyengén leszárítani. Az oda
ragadt ruhát előbb kívülről meg kell nedvesíteni 's
úgy gyengén levenni. A' fördés után, hogy a' ruha is-
mét oda ne ragadjon, be lehet az igen kipállott helye-
ket korpafüporral (*Lycopodii semen*) hinteni. — Azon
kívül a' gyermekszoba' levegőjét tartsák tisztán, a'

gyermek' hasát pedig lágyan; így a' nyavalya hamar el fog múlni.

9) Szeplő, Ragya.

Ezen ismértes bőrfoltok ellen, a' mellyek gyakran télen elmúlnak, legalább meghalaványabbodnak, és nyáron ismét előjönnek, és a' mellyek leginkább 's csaknem egyedül csupán azokon vétetnek észre, a' kiknek szőke vagy vörös hajok vagyon, igen nagy számú mosdóvizek és egyéb szerek ajánlottak már, de a' mellyek többnyire csak télen segítenek, t. i. mikor a' foltok magoktól is megfehérednek; a' mi eléggé bizonyítja e' szereknek csekély hasznosságát. Legjobb, a' szeplőket elkerülni, a' mi az által történik, hogy az ember nedves arcczal verőfényre ne menjen, a' verítéket ábrázatjáról letörli, és a' mi kivált az asszonyokat illeti, napernyőt hordoz. Ezenkívül lehet a' mosdóvizbe eczetet is tölteni, vagy ezzel a' foltokat néha bekenni, mert ez a' szer csupán az, a' mellyről bizonyosan tudni, hogy a' szeplőt megszünteleníti. Egyebek még más szerről is ugyanezt állítják, a' melly minden patikában található és *Oleum tartari per deliquium*-nak mondatik. A' viselős személyek, a' felakadt havitisztulással vesződő leányok és a' megdugúlt aranyerű férfiak is megszeplősödnek. Az első esetben a' szeplő a' szülés után elmúlik, a' másodikban pedig a' szokott vérfolyások' ismételi eleredésök után. —

10) Méhjel, anyaméhjel.

A' méhjelekről ugyan azt mondhatom, a' mit a' szeplő felől előhoztam, az ellenök ajánlott szerek t. i. legtöbbszörre haszontalanok. A' szeplőktől ezek abban különböznek, hogy a' gyermekekkel szoktak a' világra jönni, hogy sötétebb színűek és nagyobbak, a' bőrön felemelkednek valamennyire, és a' testnek akár-

melly részein megjelenhetnek, az elfödözötteken is, a' hol szeplőt soha sem láthatni, minthogy ez rendszerint csak az orron telepedik meg. — A' méhjeleket bizonyossággal csak étetőszerekkel háríthatni el; de tanácslom, hogy ez mindég csak az orvosra vagy seborvosra biztassék, mert néhol veszedelmet is okozhatnak. —

11) Vörös himlő (Rotheln). Vöröske.

Fölötte nehéz a' nem orvosra nézve, a' bőrkiütéseket csupán az ő vörösségekből és a' foltok' formájából megismérni, a' mire az orvosok is sok tapasztalás által jutnak el; és ezt leginkább a' most következő három nyavalyaformákról állíthatni.

A' vöröske leggyakrabban csak fehérszemélyeken és gyermekeken támad, felnőtt férjfiakra csak igen ritkán jó. Nem igen nagy hidegteleléssel kezdődik, a' mely közben a' kiütés megjelenik. A' Betegek először bágyadtságról panaszkodnak, az ételt nem kívánják, gyomrok émelyeg, a' szemhéjaikban égető érzést tapasztalnak, kezeik forrók, és kivált éjjeleik nyugtalanok, álmatlanok. Némellykor a' hidegtelelés igen mértékelt, máskor ismét olly nagy, hogy a' Beteg eszén kívül is beszél. A' bőrön a' foltok azonnal meglátszanak, de még nincs bizonyos formájok, hanem hol kicsinyek hol nagyok, és a' nyavalya' vége felé mindég jobban kiterjednek. A' hidegtelelést nyakfájás is kíséri, a' mely a' nyelhetést gyakran egészen lehetlenné teszi, de néha igen csekély, kivált ha a' hidegtelelés gyenge. Az arczon soha sincs sok kiütés, sőt gyakran semmi sem, de egyébaránt a' test mindenütt piroslik. — Ha valaki a' bőrt az ujjával nyomja, akkor, míg a' nyomás tart, az megfehéredik mint a' skárláthimlőnél, de utána tüstént elötűnnek a' vörös foltok. A' bőr ebben

a' nyavalyában egészen sima a' tapintáskor, ha csak köleshimlővel nem jár, a' mi elégszer megesik.

Hat, nyolcz vagy tiz nap mulva a' vörös himlő elenyészik, a' nélkül, hogy vörös foltok maradnának hátra. Az utána következő bőrhámlás nem történik olly nagy darabokban, mint a' skárláthimlőnél, de nem is olly korpiformán, mint a' kanyaróknál.

Általában ez a' nyavalya leghasonlóbb a' skárlát-hideghez, de nem olly veszedelmes és nem vonz maga után vizkórságot; azonban rosszféle hideglelések is járulhatnak hozzá. Az orvoslás is csaknem ugyan az. A' Betegnek mértéklett melegségű szobában kell feküdni, folyvást gyengén izzadnia, a' mit bodzaherbaté itallal segíthetni. A' szükséges hasürülésre is kell ügyelni, és, a' hol nincs, klisztéreket alkalmaztatni. Piócákra soha sincs szükség, mint néha a' skárlát hideglelésnél, mert nem könnyen származik gyúladás. — Ha a' hideglelés gonoszfélevé lenne, a' Beteg sokat eszelősködne vagy érzékei igen el volnának tompulva, akkor orvostól kell tanácsot kérni; mert ez a' hozzájáruló hideglelés saját orvoslást kíván. — A' Felgyógyulóktól mindent távoztassanak, a' mi nekik árthatna, kiváltképpen a' meghüléstől őrizzék őket, nevezetesen pedig a' lábakétól.

12) Kanyaró.

Rendszerint csak egyszer támadja meg az embert életében, mint a' csécs vagy is himlő, és nem olly kivétel nélkül, mint ez. A' kanyaró járvány képpen szokott uralkodni és pedig legtöbbször tavasz és őszkor a' jelenvaló időjárás határozza meg aztán a' hideglelés' gonoszféleségét. Ez a' nyavalya úgy kezdődik mint a' hurut. A' nyelés, melly a' skárlát és vöröshimlőnél olly bajos, itt egészen szabad, de a' lehellőműszerek szenvednek. A' Beteg' orra rendszerint megdagad, gya-

korta prüszszzenik, és valamelly száraz, igen alkalmatlan köhögés van jelen, a' szemei égnek, könnyeznek és igen érzékenyek a' világosság iránt.

A' kanyaró áll apró világospiros foltocskákból a' bolhacsipésekhez hasonlókból, de a' bőrön valamennyire felemelkednek. A' formájok ezen foltoknak nem mindég kerek, hanem néha meghatározatlan is. Mind-egyik kanyarófoltocskának a' közepén egy vörös domboeska vagon. A' skarlát és vöröshimlőtől abban különbözik, hogy az ujjal való nyomáskor a' foltok nem enyésznek el egészen, hanem vörösén maradnak. — A' kanyarós Beteg' feje nehéz, ételkívánása elmúlt, és, ha a' kiütés sűrűn támad, az ábrázatja valamennyire felduzzad. Mennél sűrűbb a' kanyaró, annál erősebb a' hideglelés. — A' kiütése után a' kanyaró három napig virágzik a' bőrön, azután ismét lassanként elenyészik, a' midőn az először jött foltok rendszeren az ábrázaton először is halaványodnak el. — Erre következik a' lehámlás, de soha se nagy darabokban, hanem csak liszt vagy korpaképpen. A' lehámlás tart négy vagy hat napig; és így az egész nyavalya tizen-négy napig.

Mikor a' has nem ürül, akkor lágyító klisztért kell adni.

Azon kívül a' bőrt nedvesen kell tartani és a' köhögést enyhíteni, a' mi lágyító szerekkel történik.

A' kanyaró nem olly veszedelmes ugyan mint a' skarlát himlő, de magában mégis igen gonosz nyavalya, a' mellyet mindég orvos által kellene gyógyítani, kivált ha a' hideglelés valamivel erősebb, a' Beteg eszelelősködik és igen elsoványult. Az ablakokat be kell fődni, mert a' világosság a' szemeket igen izgatja, és a' Beteg semmi hideget ne igyék, egyébként a' köhögés nagyobbodik. A' kanyaró után gyakorta valamelly makacs keh marad hátra, sőt néha fojtóhurut is, a'

mellyet, veszedelmessége miatt, mindég orvosra kell bizni.

Ennyit a' kanyaró felől; az olvasó ebből tanulja megismérni ezen nyavalyát (magának azt gyógyítani vakmerőség volna) hogy idején orvos segedelmet kereshessen.

13) Skárláthimlő, skárláthideglelés, bíbor.

Sokkal veszedelmesebb a' skárláthimlő, melly a' kanyaróhoz csak abban hasonlít, hogy az embert életében csak egyszer támadja meg, és szintúgy járványképpen szokott uralkodni. Valamelly fázás vagy borzadással jelenti magát és a' tagoknak bágyadtsága 's lankadtságok által. Ez a' kiütés igen állhatatlan, a' legcsekélyebb okokra is elhagyja a' bőrt és más belső részekre vetődik, a' mi többnyire halállal végződik. — A' vele járó hideglelés nagyobb, mind minden más hőnyavalyáknál és néha az agy is meg gyúlad. Már 24 órányi hideglelés után némelly foltok ütnek ki a' bőrön, a' mellyek mindég tovább terjednek, sötétebbekké lesznek, és először ez az ábrázaton, nyakon, mellen és karokon látszik. A' kiütés sima, és nincs, mint a' kanyaró, felemelkedve a' bőrön, de mint ott, úgy itt is feldagad a' bőr, ha a' kiütés igen bő. Ha valaki a' megvörösült bőrt az ujjával nyomja, azután annak helyén néhány pillantatig fehér folt látszik, de a' melly ismét hamar megvörösedik. — A' skárláttal együtt, gyakorta néhány nappal előbb vagy utóbb, nyakgyulladás is jelenik meg, a' melly többnyire szembetünő, és kivált a' híg folyó holmiknek le nyelhetését nehezé 's fájdalmassá teszi.

A' skárláthidegbeli járványok leginkább őszkor mutatkoznak, és ekkor egész télen szokták uralkodni. Legközönségesebben a' tiz esztendőn alúl lévő gyer-

mekeket támadja meg, a' későbbi korban legtöbbszörre a' gyenge asszonyokat és kivált gyermekágyasnékat.

A' nyavalya' tartása különböző, ahoképest a' mint a' kiütés megjelenik, mindazáltal mintegy hat vagy nyolcz napot számlálhatni, mellyek alatt a' Beteg többszörre dugulásban is szenved. Elmulván ezen idő után a' kiütés, a' bőr megránczosodik és lehámlani kezd, a' mi nagy darabokban szokott történni.

Még a' lehámlás után sem mult el minden veszedelem, mert az utónyavalyák gyakran még veszedelmesebbek. Ezek között legközönségesebb a' vizkórság, és ebből is láthatni, melly szükséges mindég ezen nyavalyában orvoshoz folyamodni, kivált ha gondolóra vesszük, hogy néha a' Beteg most még igen jól érezte magát, és majd kevés óraperczek mulva már elhunyt. A' skárláthimlő' veszedelmessége sokat függ ugyan a' járvány' gonoszféleségétől, de azonban a' legjobb féle skárlátnál sem tagadhatni ezen nyavalya' ravasz voltát.

Midőn valakit a' skárláthideg kilel, és orvost nem mindjárt kaphatni, addig is azon kell lenni, hogy a' Beteg meleg szobába jöjjön, megmelegített ágyba feküdjék, melly' eleibe valamely ernyő állítatik, hogy minden meghülés eltávoztassék. Itálul legjobb meleg herbatét adni, hogy a' bőr gyengén gőzölghessen. A' fejérruha változtatás igen veszedelmes, kivált mikor a' Beteg bővebben izzad. Mindég tanácsosabb, a' hol lehet megmelegített ruhát dugni a' nedves ing alá. Ha a' vér igen a' fej felé rohan és a' Beteg meg vagyon dugulva, akkor klisztérekkel szükséges rajta segíteni, és mikor a' dühösködése olly nagy, hogy az ember nem tudja ijedtében mihez fogjon, akkor okvetetlenül orvoshoz kell szaladni. — A' gyógyításról többet előhozni szükségtelen volna, mert ezen nyavalyát mindég orvosra kell bizni, és én itt senkinek sem akarok alkalmat adni, hogy maga orvosoljon.

12) Álhimlő vagy csécs, nem igazi himlő.

Az álhimlő többféle, de mellyek olly csekélyek, hogy ezért orvosra ritkán van elkerülhetetlen szükség; mindazáltal igen jó azokat ismerni, hogy tudassák, vallyon a' természetes himlőt valamelly gyermek már kiállotta e vagy nem. De itt a' szoros megkülönböztetés olly nehéz, hogy a' nem orvos erre éppen elégtelen. Csak a' legszembetűnőbb megkülönböztető jeleket számlálom tehát elő. Az igazi himlő legelőször az ábrázaton üt ki, az álcsécs pedig a' testnek minden részein egyszer'smind; az igazi himlőfakadékok mind megtelnek, a' nem igaziakból pedig sok marad kicsinyen és nem telik meg jól. — A' természetes himlő a' kiütésekor igen nagy égetést okoz a' bőrön, az álhimlő pedig alkalmatlan viszketést. — Amazzal erős hideglelés is jár, emezzel nem. — Az igazi himlők mind egyszerre gyógyúlnak, a' szerint a' mint megjelentek, az álcsécsnél pedig gyakran új fakadékok ütnek ki, midőn az elsők már leszáradtak. —

A' gyermeket őrizni kell a' meghüléstől, ne hagyják őket a' szobából kimenni és adjanak néki ollyan háziszereket, mellyek a' hasat lágyan tartják, p. o. aszalt gyümölcsöt, főtt szilvát, ée.

Mikor nem tudatik, vallyon a' gyermekeken volt e' már igazi himlő, akkor mindég tanácsos abba tehénhimlőt oltatni, mert így aztán nem félhetni az elétkelentő természetes himlőtől. —

15) Tehénhimlő, védhimlő.

Még most sincs ez a' leghasznosb találmány elég közönségesen elterjedve, a' mi nem csak minden orvost, hanem akármelly képzett embert is bossúsággal tölt el, kivált midőn némelly babonás, együgyű és magok előtt okosoknak látszó szüléknek előhozott okait

kénytelen hallani. Az ilyen emberek azt hiszik, hogy a' tehénhimlő minden más nyavalyától is megőriz, mert ha esztendő mulva üt is ki valamely betegség, már ezt a' tehénhimlőre tukmálják, és meg nem foghatják eszökkel, hogy ezen nyavalya úgy is kiütött volna, ha a' tehénhimlőt be nem oltanák is. Ennek ugyan részént az orvosok is voltak oka, hogy t. i. beteges gyermekekbe is oltottak vagy nem egészen egészségesekből oltának másokba, de ezen orvosokhoz mind azokat kell ám számlálni, a' kik tehénhimlőt oltottak, mint a' Borbélyokat, sőt pásztorokat, ollóköszörülöket 's a' t, úgy hogy egy ezen utólsók közül kevés esztendők előtt, a' nagy számú tőle oltatott gyermekekért, nyilvánságosan is megjutalmaztatott. A' mi időnkben hála Istennek, ez már nem történik, és mivel az orvos a' gyermek' egészségét legjobban ítélheti meg, soha sem fog az oltásra egészségtelen gyermekeket ok nélkül választani.

Legjobb a' gyermeket már nyolcz hetes korában beoltani; mert ilyenkor legcsendesebbek és nem félhetni hogy a' himlőhidegletés a' foghidegletéssel kezet fogjon. Ennél sokkal előbb oltani nem tanácsos, mert a' gyermek még gyenge, sokkal utóbbpedig veszedelmes, mivel a' természetes himlő a' tehénhimlőt megelőzheti.

Az első napokon azon a' helyen, a' hol az oltások történtek, nem látni egyebet egy kis pirosságnál, a' melly hasonlít a' bolhacsipéshez. Negyed napra már ez a' hely pirosabb és a' közepén egy csomócska nagyon. Ötöd napon a' csomócska nagyobbodik, a' hatodikon valamely fakadékká lesz, melly a' hetedikén valamely vizes nedvességgel telik meg. A' nyolczadiktól a' tizenegyedik napig a' himlő folyvást nő, megfejeředik mint a' téj és nagy udvara támad. Tizenketted napra a' himlőn egy kis var származik, a' melly

megszárad, megsötétedik, és lassanként az egész himlőn elterjed. Ezen varral együtt, és a' fakadék körül volt piros udvar elhalaványúl. A' var, melly egészen feketévé és keménnyé lesz, bizonytalan idő múlva leesik, és csak egy kis ripacs marad a' bőrön. Ha a' himlő körül lévő gyuladás nagy, és a' hőr' feszülése igen fájdalmas, akkor egy kevés ónirt kenhetni vékonyan valamelly gyólesra és reá feltenni. — De vannak még hamis védhimlők is, mellyeket azonban könnyű megismérni; ezek t. i. igen hamar végződnek, mindjárt az oltás után kiütnek, és nem mennek olly lépcsőnként a' magok kifejlődésében, mint az igazi védhimlőkről mondtuk. Ezen esetben a' gyermeket újra be kell utóbb oltani.

16) Rüh, sönnyedék.

E' közönséges nyavalyát, mellyet bizonyosan minden olvasóim ismernek, nem szükséges bővebben és hosszasan leírnom. Valamelly kis hólyagocskák támadnak, a' mellyek fölöttébb viszketnek; és az embert a' vakarásra készítik, kivált melegen és az ágyban a' hol alig lehet kiállani. A' rüh rendszerint a' hajlásokon vagyis izeken támad, kivált a' kézhajlásban és az ujak' izein. — A' rüh csupán az elragadás által terjed tovább, és pedig vagy egyenesen a' hozzáérintés által, vagy a' rühesnek ruhájik, és más holmijik által, mellyekhez azután mások nyúltak,

A' rüh nem egyaránt, de legtöbbsnyire igen sokáig tart, és a' legjobb orvoslás mellett sem lehet veszedelem nélkül hirtelen elúzni. Vannak ugyan olly kenőcsök, mellyek ezt a' kiütést hirtelen elfojthatják, de nem a' legnagyobb veszedelem nélkül. Az erőszakkal elűzött rüh t. i. ezáltal nincs elhárítatva, hanem a' felső részekre vetődik, és most lesz még veszedelmessé,

sőt életkockázttá is, holott a' bőrön az egészség' legkisebb kára nélkül sokáig ellehetett volna.

Födolog és a' gyógyításra szükséges feltétel a' tisztaság, mind a' testé, mind pedig a' helyé, a' hol a' Beteg lakik és a' mi körülötte vagyon. Ezenokból különösen ajánlom a' fürdőket, valamint a' többszöri ruhamosást és változtatást is, a' mitől igen sok függ. — A' gyógyítást valamely hashajtóval kell kezdeni, mely végre igen alkalmas az úgynevezett Bécsi hashajtó ital. Azután éljen a' Beteg orvos rendelése után tisztított bűdöskövel. Azonkívül vértisztító faital (Schlitz-tranf) adatik a' Betegnek, és szinte bűdösköből készült kenőcs dörgöltetik testére.

Ritkán rühesednek meg a' gyermekek, de annál gyakrabban a' felnőttek, és ezeknél ismét annál makacsabb, mennél melegebb az éghajlat, és mennél nedvesebb a' lakhely. Legveszedelmesebb a' rüh azoknál, kik gyakorta dagadt mirigyekben szenvednek, 's egy szóval igen görvélyesek (scrophulos) minthogy az ilyenek sokszor elsóványodnak, és sorvasztó hideglelésbe is esnek.

A' diatára nézve meg kell jegyezni, hogy az illy személyeknek a' növényi eledetek hasznosabbak, és ellenben a' csípős, igen sós, füstölt, romlott vagy poshadt táplálékokkal való élés egészen ártalmas. A' mértékletlen evés a' szeszes italokkal visszaélés is megmakacsíthatja, 's hosszabbíthatja ezen nyavalyát. A' durva, gyapju- és dörsölő ruhákat is távoztatni kell, hogy a' bőrt ne izgassák szüntelenül. Mennél jobban megtartatnak ez adott javallatok, annál egyszerűbb lesz a' kiütés, és annál hamarébb enged az említett gyógyítoszereknek, 's annál kevesebbé árthat a' közönséges egészségnek.

A' gyógyuláskor ama felhozott szerekkel még egy darab ideig kell élni, ha már semmi sem látszanék is

a' bőrön, és kivált mindennap' fürdeni. Ha a' ruh gondolatlanul elfojtatott, és más nyavalya jelenik meg, p. o. mellbéli haj, gyomorgörcs, szélütés, dörültség, ée. akkor orvoshoz kell folyamodni; mert ha az elhajtott hörnyavalya vissza nem hozattatik, minden orvoslás haszontalan szokott lenni.

17) Orbáncz, Sz. Antal' tüze.

A' Beteg a' nyavalya' megjelenése előtt azon a' helyen, a' hol ez kiüt, viszketést és feszülést érez, a' melly a' vakarásakor vagy utóbb lassanként alkalmatlan égetéssé válik. A' beteges rész meghévül és a' közepén megvörösedik, a' honnét mindég továbbra terjed. A' megvörösödött rész felemelkedik, és az ujjal való nyomás után fehér folt látszik rajta egy két pillantatig, és a' nyomás után ismét hamar elmúlik. Néha az orbáncz előbbi helyéről eltávozik, és más helyen mutatja magát, a' honnét néha még odább költözik. Az ábrázaton lévő orbáncz leggonoszabb; mert ennél a' hideglelés legnagyobb. Többnyire elszkott oszlani, ha rosszul nem orvosoltatik, és pedig már a' heted napon; a' könnyebb esetekben előbb, a' súlyosbknál néhány nappal későbbben is. A' jobbulás bő izzadással, zavaros vizzellett, vagy hasmenéssel történik, a' fájdalom' enyhülése, a' veresség' elenyészése és a' felsőbőr' lehámlása közben. — Ritkábban men az orbáncz evesedésbe, a' mit szerencsének is tarthatunk, mert a' genyedség mindég vékony, rossz és rágó szokott lenni, a' fekély nagy romlásokat okoz, és rút sebhelyet hagy maga után. — Harmadik kimenetele a' megkeményedés, melly többnyire a' vizás gyógyításhól ered. — A' nyavalyának negyedik 's egyszer'smind legveszedelmesebb végződése, az üszög (Brand), melly szinte mindég a' nedvek' rothadtféle minémúségekor jelenik meg.

Mikor az orbáncz a felakadt vér folyások miatt származott, akkor a gyógyulás elősegülésére előbb ezeket kell megindítani, és ha valamely más nyavalyából következett, akkor ezt szükséges először elhárítani. A már jelenlévő sebhez járuló orbáncz igen rossz; mert az evesedést mindég rontja 's így a gyógyulást késlelteti. Mikor az orbáncz eszelősködés és nagy szorongatással jelenik meg, ez mindég rossz jel.

Mindég az orbáncznak eloszlatására kell törekednünk, de vigyázva, nehogy a belső részekre vetődjék. Ezen okból minden nedves borogatást és minden hideget félre kell tenni, és inkább szikfü- és bodzavirággal megtöltött vánkoscákat alkalmaztatni; mások a zacskókat buzaliszttal töltik meg, a mi nem árt ugyan, de nehéz volta miatt az orbánczos részt nyomja.

A hol az orbánczszal gyúlasztó hideglelés, kemény teljes érverés, vörös ábrázat, csillogó szemek, ée. vannak jelen, ott az orvos kívántatik. Ha az orbánczon hólyagooskák vannak (fakadékos orbáncz), ezeket fel kell fakasztani, ellenben ha igen kemény és nem akar eloszlani, akkor kenjék be folyúl zsirral vagy sótalan írósvajjal.

Az orbánczot simogatás vagy nyomás által elhárítani akarni, igen ártalmas halgatagság; mert az orbáncz attól hamar meggonoszodhatik.

Az úgynevezett hólyagos orbáncz is hasonlóképpen orvosoltatik; a bőrön támadt hólyagokat fel kell nyitani, és a nedvességet belőlök spongyával (szivacsossal) kiszívatni.

Az evesedésnél melly igen veszedelmes és sokáig tartó, igen szoros és tápláló diatétát kell tartani, minden zsiros, füstölt, igen sós, hevítő, szeszes ételeket 's italokat kerülni, és helyettük gyenge húst, jó levešeket, riskásalevet és hasonló egészséges és tápláló eledeleket választani. — Mikor ez nem elég, vagy ha va-

lamelly megkeményedett orbáncz van jelen, a' melly nem akar megpuhulni; vagy ha az orbáncz veszedelmes helyre vetődött, — ha eszelősködés vagy más fontos történetek mutatják magokat, vagy ha végtére az orbáncz üszögbe men által, akkor a' gyógyítást mindég csak orvosra kell bízni, mert más könnyen kárt tehetne. Az orbánczos Betegnek kint járni, szelelő helyen állani 's a' t. fölötte ártalmas; kiki vigyázzon tehát, mert ha ötször büntetetlen marad is, hatodszor mégis halálába kerülhet.

18) Fejkosz, Koszosság.

Ez utálatos nyavalya csak a' gyermekekre száll, a' felnöttebre csak igen ritkán. Elejénte kis fekélyeoscák támadnak a' fej' hajas részén, a' mellyek mindég szélyebb terjednek, szüntelenváló visketést okoznak, magokból sűrű nedvességet bocsátanak, 's ebből léssen a' koszos var, melly alatt a' baj mindég tovább halad. A' kosz több félének tapasztaltatott, leginkább megjegyzésre méltó a' jó, és a' rosz féle kosz. A' jófélénél kis hólyagocskák támadnak elejénte, a' köles szemekhez hasonlók, mellyek fehér, pikkelyforma varacska ábrázolnak, és ezt viaszkosznak is hívják. Ettől a' gonoszféle kosz abban különbözik, hogy mindjárt elejénte nagyobb hólyagocskák támadnak, mellyekből sűrű csipős szagú ev szivárog. Ezek a' fekélyeoscák méllyen berágnak magokat, néha a' fejen gyúladást is okoznak, az orbánczhoz hasonló, ez igen fájdalmas és megörökösödött név alatt is ismeretes (Erbgrind).

A' fejkosz' származásakor 's néha valamivel előbb is, a' Betegek a' fejtakarójikban forróságról és feszüléstről panaszkodnak, 's némellykor a' nyakon a' mirigyek is megdagadnak, de a' mi a' nyavalya' utálatosságát neveli, az, hogy a' tetvek fölötte megsaporodnak. A' kosz' helyén a' haj legtöbbsnyire kihull, de a'

kosz' legyógyulta után ismét megnő. Ha a' kosz a' fejnek az elején terjed el, akkor gyakran a' szemek is szenvednek és a' fülek nagyon fáznak némellykor.

Rendszerint a' rosszul táplált gyermekek és azok esnek ezen nyavalyába, a' kik nem jól emésztenek, vagy a' nyirkos alkotmány' (Lymphsystem) dugulásaiban szenvednek 's azért mindég dagadt mirigyekkel bajlódanak. Ezt a' görvénytől függő, kozsra való hajlandóságot nevelik a' béllett süvegek vagy más meleg fejravalók is, mert ezek által a' nedvek' folyása inkább a' fej felé igazittatik.

A' fejkosz nem könnyen veszedelmes, de legtöbbször sokáigtartó, alkalmatlan 's utálatos, csak a' sok nedv' elveszelődése, a' nyirok' kiizzadása által, sorvadnak el szembetünőleg némelly gyermekek. A' nyavalya sokáigtartása által a' gyermekek hamar bátortalanokká is válnak és emésztésök megbomlik.

A' fejkosznál vigyázni kell, hogy vissza ne verődjék; mert ez által gyakorta életet fenyegető jelenetek származnak. Legjobb annak támadását a' tisztaság által megelőzni. De ha már támadott, akkor a' gyermek' hasát indítsák meg minden két hétben egyszer hashajtóval, és itassanak vele vértisztító théát. A' tetvek' hihetetlen megszaporodásának leggondosabb tisztogatással szükséges ellenállani. — A' gyógyítás leginkább a' szoros diaeta' követése által mozdíttatik elő. Mint a' többi bőrnyavalyáknál, a' zsiros, füstölt, tejes és lisztes ételeket, és minden nehezen emésztődő eledeleket kerülni kell; ellenben a' fris kerti zöldségeket gyökereket, ée. ajánlhatjuk. Továbbá föröztessék a' gyermek gyakrabban; a' meleg süvegeket ée. távoztassák, és hagyják mennél többet a' szabad levegővel élni. Igen sokszor jelenik meg a' fejkosz a' görvélyekkel (scrophulae), és ekkor ezek ellen is kell az orvoslást fordítani, a' miut' fölyebb előadtuk.

Kivül a fejet mossák néha szappanvizzel, és mesék le a haját a koszos helyeken. A tetveket irtják ki, de nem a Patikákban lévő kénesekenécsessel, mert éppen ez a fejkosznál igen ártalmas, hanem keverjenek össze húsz grán kámfort, fél nehezék (drachma) porrá tört petrezselyem magot három nehezék fejer kenettel, és adjanak hozzá nyolcz vagy tiz csepp levendula olajat, a honnét igen hathatós és ártatlan szer válik. Még a szokásban lévő tetü mag is ártalmas. A kemény koszt puhítsák zsirral vagy sóttalan írósvajjal. Ha a fej bőre gyúladt, tegyenek fel mindenik fül mögé mustártésztát; a mitől a fájdalmak elmúlnak vagy legalább megkissebbednek. Midőn nagy darab kosz leválna valamelly genetséges fekélyt hagy maga után, akkor erre hintsenek faszén port, mellytől a támadt nyílt fekély javúl, és annak bűdössége elháríttatik. Ahol a kosz igen kemény, ott azt nedvesítsék dohányföttvizével, a mitől a koszos var le szokott hamar esni. Ha végre a kosz igen gonoszféle, és a hajszálak gyökerei különösen szenvednek, akkor a koszra ragaszszanak szurok flastromot, mellyet azután levén a koszos varral a beteg hajszálak is levévnének. De ezen orvoslás igen fájdalmas és nem egészen bátorságos.

19) Árpaszem, árpa'kilés.

Igy neveztetik egy a szemhéjak szélén támadó kis daganat, melly valamennyire az árpa' magvához hasonlít. Elejente kemény és piros, végre valamelly eves nedvességgel telik meg, igen alkalmatlan viszketést és feszülést, okoz igen akadályozza a látást.

Mindjárt elejentén igyekezni kell az árpaszem' eloszlításán, a mit a köz emberek nyálokkal szoktak cselekedni, s melly végre a rózsavizzel vegyített birsnyálka is jó, (mindenikből vévén két nehezéknyil).

Behunyván a' szemet, ezzel a' vizzel a' szemhéj' szélei megnedvesítetnek. — Ha pedig az árpaszem megevesedik, akkor, mihelyt megérik és a' vörössége köröskörül elmúlik, azt egy tövel fel lehet fakasztani, vigyázva.

20) Szümölcs, szemőcs.

A' szümölcsök' eltávoztatására különbféle nevetség és sympathetikus szerek ajánlottak a' babonás emberek által, de a' mellyek mind haszontalanok, hanem a' szümölcsök vagy történetből elszáradnak önként, vagy erőszakos szerekkel hárítatnak el. A' lekötés ott lehetséges, a' hol a' szümölcs vékony száron ül. Ha a' szümölcsöt nem szoríthatni meg úgy a' fonállal egyszerre, hogy az minden tápláltatástól megfosztassék, akkor az más nap' szorosabban öszvehuzattatik, míg a' szümölcs le nem szárad 's válik. — Lemetszeni is lehet a' szümölcsöt: folyúl t. i. megfogattatik valamely fogóval és felhuzattatik, a' midőn alúl egy ollóval elvágatik. Azután a' szümölcsöt be kell kenni pokolkövel, 's így nem egy könnyen nő meg újra. — Harmadszor lerágathatni is a' szümölcsöt étetőszerekkel. De hogy a' lerágatás hamar történjék, előbb a' szümölcs' kemény része levágatik, és így kenettetik be osztán kutyatejjel vagy más étetőszerrel. Ha a' szümölcsök igen puhák 's gyengék, akkor néha más növény nedvektől is elemésztetnek, p. o. a' fecskéfű nedvétől. — Negyedszer égetés által is el lehet veszteni a' szümölcsöket. Valamely vasat t. i., mellynek vége nem szélesebb a' szümölcsnél, meg kell tüzesíteni és ezzel a' szümölcsöt értetni. Itt a' fájdalom ugyan nem kiesiny, de csak kevesig tart, és ez a' mód igen bátorságos. A' kisütött szümölcs helyére azután egy kis flastrom tétetik, mellyre hamar begyógyúl. — Végére megkenik a' kurasólók a' szümölcsöt valamely lágyító irral, azután meg-

fogják és kiszakasztják; de ez igen fájdalmas és a' szümölcs gyakran ismét kinő.

Utoljára említtem azt is, hogy az ábrázaton és kivált az ajakakon vagy szemhéjakonlévő szümölcsöket senki ne bántsa, mert ebből sokszor arcfene származik. Azért ilyenkor valamely tapasztalt seborvostól lehet kérni tanácsot.

21) Tikszem, tyukszem.

Minden tikszem tulajdonképpen egy lapos szümölcs, melly a' lábujjakon támad, különösen a' szűk lábbelik' nyomásától és a' forró nyárban való sok járástól. Ezen alkalmatlan terméseket imígy háríthatni el: a' lábakat gyakran lágyító meleg fürdőbe kell tenni, a' tikszemről a' fölbőrt lefosztani és reá osztán zöld viaszt, vagy az úgynevezett tikszemflastromot ragasztani. A' tyukszemmet kivágnak csak akkor veszedelmes, ha a' lábujjakon folyúl vagyon, mert ilyenkor az inak könnyen megsértelhetnek. Hogy vissza ne térjenek, el kell távoztatni minden nyomást, és bő, tág czizmákat viselni.

XV.

KÜLSŐ RÉSZEK NYAVALYÁJI.

1) Vérkelés, kelés.

E' nevezet alatt értünk valamely kemény, igen megvörösült és fölötte fájdalmas daganatot, melly külbömböző nagyságú lehet és evesedésbe szokott menni. Rendszerint egy galambtojásnyi és vérrel vegyült evet bocsátanak. Ez a' baj valójában a' kiöntődött vértől látszik származni.

Ezt a' daganatot minél előbb evesedésbe kell hozni, mert eloszlatni soha sem lehet. E' végre zabdarából

lenmaglisztból és szikfűvirág' porából, egyenlő mértékben pép készítetik, melly keverékhez némellyek még öszvetürt mákfejeket is adnak, ha a' fájdalom igen nagy. Majd a' vérkelés' közepén valamely puha pont származik, a' melly megfehéredik, hova tovább nagyobbodik, és rendszerint magától kifakad. Ha ez nem történnék, akkor a' vérkelés, megérvéu, tövel nyitattik fel minden nagy fájdalom nélkül. — A' hol a' fájás csekély, a' keménység szembetünő és az evesedés késik, ott ezt egy megsült vörös hagyma' feltétele által siettetetni. A' lágyító borogatásokat folytatni kell a' geny kifolyta után is, hogy a' hátra lévő keménység eloszolják, és előbb a' nyilást sem kell begyógyulni hagyni.

Ha valakin egyszerre sok kelés támad, ilyenkor mindég közönséges ok vagyon jelen. A' csecsemőknél legtöbbsnyire az anyatél' minéműsége miatt származik, és azért őket vagy el kell választani vagy más dajkát nékiek keresni. A' felnőtteknél azt néha a' megromlott emésztés és hasbeli dugulások támasztják, 's ilyenkor a' hánytató és hashajtó szerek használnak. Ritkább esetekben a' sok kelés a' köszvény, görvély vagy más közönséges belső nyavalyák miatt származik, a' midőn egyszer'smind ezeket a' nyavalyákat is kell orvosolni.

2) Bogarak' szurásai, csipései.

A' méhek ritkán csipnek, ha őket előbb nem bízgatják, vagy valaki jószágokkal, illatokkal teli ruházatban nem men közikbe. Ha pedig akárkit a' méh megszúr, azt azonnal vagy üssék agyon, vagy hagyják hogy a' méh maga huzza ki a' sebből a' fülánkját, másként mindég bele szokott szakadni. A' fülánkot, a' hol láthatni, ki kell huzni, mert így a' gyúladás fölötte megkissebbedik. Mindjárt aztán, míg a' daganat nem igen nagy, a' megsértett részt mossák vízzel és eczettel, vagy tegyenek rá nedves és hűves földet,

melly helyett némellyek nyers friss petrezselyem vagy melisszafüvet is használnak. Öszvetört oltatlan mészszel is lehet a' megcsipett részt dörgölni, mellyre a' fájdalom egyszerre elenyészni mondatik. A' többi szerrek: a' mákfejekből kinyomott tejes nedv, mellyet a' szurásra kennek; — az emberi nyál, mellyel a' csipett rész bemázoltatik, — 's végtére a' fülzsír, mellyet leg-hathatósabbnak mondanak.

Ha valakit egy egész raj támad meg, akkor semmi sem jobb, mint a' vízbe ugrani, vagy igen sötét helyre bújni.

A' darázsok és lódarázsok szurása ellen ama' szerken kívül még az utifü, friss nedvét is dicsérik. A' mérges bogarak szurását pedig valamelly tövel ki kell tágitani, eczettel kimosni és bekötni.

A' szunyogcsipés ellen is a' fülmocsok ajánltatik, de a' szokásbeli faolaj annál sokkal bátorságosabb. A' szunyogot agyon ütni a' seben nem szokjuk, mint a' méhet, mellyet a' benne lévő méz miatt csapunk agyon. Ha a' szunyogot szívni és elröpülni hagyjuk, a' gyógyulás nem lesz olly nagy, mint ha előbb megöljük, mert a' szíjja mélyen a' sebben marad.

3) A' körösbogárflastromtól húzott hólyagok.

Némelly fájdalmakban, és a' szemnek, fülnek nyavalyájiban, ée. az orvos szokta használni a' körösbogárflastromot. Ez, estve feltétetvén, reggelre már hólyagot huz, mellyet a' benne lévő víznek kieresztése végett, egy kis ollóval nyithatni fel. A' begyógyításra legjobb a' szőlőír, fagyú vagy más gyenge zsiradék, írósvaj, ruhára keuettetve és a' kinyitott hólyagra tételve.

Némelly Betegek, a' kikre sok ilyen hólyaghuzó flastromok tétettek, vagy a' felhuzott helyre azután

gyakran körösbogar por hintetett úgy azok is, a' kik (nem igen dicseretes szándékhól) a' körösbogarakból készült tincturát veszik be, gyakran tapasztalnak a' vizelés közben valamely metsző és égető érzést, a' mi ellen nincs hasznosabb, mint egész napon csak tejet és mandolatejet inni. Végre említem, hogy a' vízkórságosaknál a' hólyaghuzó szerekkel igen kell vigyázni, és nem akármikor vaktában alkalmaztatni, mert néha e' miatt üszöghólyagok támadnak, mellyek halált okozhatnak.

4) Megégetés, megégetéstől támadt hólyagok.

A' tüzes, égő vagy forró Holmik, ha a' testhez érnek, az érdeklett részeket megrontják és veszedelmes sérelmeket okoznak. Ha a' megégés igen csekély, akkor csak valami vörös folt támad, a' melly igen fáj és rendszerint fel is hólyagzik. A' nagyobb megégéseknél ellenben a' szenvedő rész tökéletesen megromlik és a' romlott hely igen meg van gyúladva. Ennél fogva a' megégek orvosoltatása a' gyúladásokétól nem igen különböz. Az égéstől megvörösödett részre kenjenek égett-bort, kámforspiritust vagy terpentinolajat, mennél többször, vagy, ha lehet, az elégett rész' tartassék a' tüzhöz minél közelebb 's több ideig, így nem támadhat olly könnyen rajta hólyag. De ha már a' hólyag megjelent és csak a' fájdalom igen nagy, akkor a' gyenge olajok szoktak legtöbbet használni p. o. a' mandolaolaj, faolaj, fehér liliom olaj, belindekolaj, ée., a' legújabb időkben mindazáltal a' hideg víz találtatott legfoganatosabbnak, mellybe tétetnek a' megégett részek, de úgy hogy a' megmelegedett víz mindég más frissel cseréltesék fel.

Ha az égés miatt a' bőr elveszett, akkor égés ellen való ír tétessék fel (Brandfalbe), míg más bőr nem

formálódik, és lassanként megerősödik. Ha valaki úgy megégett, hogy sebbéli hideglelésbe esik, akkor a' beteget szoros, vékony és hüvesítő diatára kell fogni, és azon lenni, hogy tiszta levegője és minden nap' széke legyen. Ha a' seb nem mély, akkor a' Patikából két garas árrú *Ceratum saturni* hozattassék, a' melly, tépésre kenettetvén, a' megégett helyre mind addig borogattassék, míg a' seb hússal ki nem telik és rajta új bőr nem származik. A' hola' sebből a' hússzümölcsök igen ki nőnek, vagy, úgy szólván, vad hús emelkedik fel, ott ezt egy kevéssé folyul be lehet keenni kék gáliczkövel. A' nagyobb sebeket, kivált az ábrázaton, a' hol rút ripacsokat hagynak magok után, vagy más fontosabb és veszedelmesebb részeken, mindég seborvostól kell gyógyíttatni, hogy belőlök valami veszély vagy ékteleenség ne származzék.

5) A' sok fekvéstől származó bőrfekélyek, kipállások.

A' nehéz Betegekre nézve valóban nem csekély baj, ha gyakorta mozdúlhatlanul addig kénytelenek egy helyen fekünni, míg osztán a' nyomás miatt a' bőrök kipállik, kifekélyesedik. Ez pedig legkönnyebben történik 's néhány hetek múlva; ha a' test már igen elsoványodott, és a' Beteg a' kiálló csonton fekszik. Illyenkor a' nyomott rész megvörösedik, fáj, kipállik és megkezd evesedni, ha a' Beteg más oldalra nem fordulhat. Minthogy pedig a' nehéz Betegek többnyire hanyatt fekszenek, és ezen helyzetben legtovább maradhatnak, azért leginkább a' keresztcsont' tájékán, a' hol ez a' csont a' véghürkán folyul tapintatható, szokott a' bőr legtöbbször kipállani 's fekélyesedni. Ezt akadályoztatni, ha a' beteg alá jó idején özbört terítünk. Ha a' feltörődött részek fájnak és kisebesedtek, akkor a' Beteg alá kitömött pereczwánkos tétetik; úgy hogy a'

fájós rész ennek türegében szabadon legyen. De mivel ezen a' vánkoson való fekvés is bajos, azért iparkodni kell a' beteges részt minél előbb meggyógyítani, hogy a' Beteg másként fekhessék, a' mit az orvos visz végbe.

Továbbá ügyelni kell a' legnagyobb tisztaságra, és hogy az ágylepedő a' Beteg alatt igen ránczos ne legyen, valamint a' fehérruha változtatásra is mihelyest mocs-
kos és teli van izzadtsággal.

6) Holttetem.

Ez, egy kis daganat a' kéznek izhajlásainál, melly ide 's tova mozgattathatik, és nem fáj. Ez egy tömlődaganat (Balggeschwulst) az idegeken (tendines) és kötőkön, és legtöbhnnyire külső erőszaktól, p. o. ütéstől, taszítástól, eséstől, feszítéstől, ée. származik. A' holttetem' nagysága és formája külömbféle, hol igen kicsiny, hol egy diónyi, hol igen csúcsos, hol igen lapos, hol kerek, hol tojásdad, 's a' t. Mennél régiebbek, annál nehezebb őket elhárítani. A' köznépnél szokott gyógyítás már többször fogatos volt. Tudniillik reggel az ember a' daganatot a' nyálával döröli, előbb mint még valamit evett vagy ivott volna, azután egy darab pénzt vagy lapított óngolyóbist köt reá, de hogy ennek ollyannak kelljen lenni, mellyel már vadat löttek, az csupa babona, mert akármelley ón is teheti. Az illyenkor használtatni szokott kőolaj, vagy az úgynevezett Emplastrum de ammoniaco, sem megvetni valók. De óvok mindenkit, hogy az erőszakos szerekkel ne vakmerősködjék, mert erre könnyen az izhajlás' merevése következhetik, 's már következett is. Illyen a' holttetemre ható erőszakos nyomás, vagy erős többszöri ütés fakalapáccsal, ambár néha ennek is jó vége lett.

A' holttetemnek sympathiai orvosoltatása csak nevetésre méltó, és kétségkívül azért van még valami te-

kintetben, mivel a' holttetem legtöbbszörre magától elmúlik, és ekkor a' nem orvos ezt a' maga neveléséges balgatagságának tulajdonítja.

7) Zuzódások, törődések.

Ezek mindég a' tompa testekkel való ülésre, tapasztásra vagy nyomásra következnek. A' történt zuzódás után a' beteg rész minden erejét elveszti; reszket, feldagad, meggyúlad és a' nedvek benne megdugúlnak. Az igen nagy zuzódásokkal szétszakadások és vérkiömlések, sőt csonttörések is járnak együtt.

A' csekély zuzódások olly szerekkel való külső élés által gyógyíthatnak, a' mellyek egyszer'smind erősítők s öszvehuzók; millyen: a' hideg víz, bor, égettbor, eczet, az illatos füveknek főttvize, ée. Egyszer'smind a' zuzódott rész be is köttetik, úgy hogy az előbbi formáját viszanyerje, ha talán laposra nyomatott. Ha a' beteg bővérű és a' zuzódás fontos, akkor, hogy a' veszedelmes nagyobb gyúladás megelőztessék, orvos tanácsából eret kell vágni, de ha a' zuzódás kisebb, akkor elég néhány pióczát feltenni ahoz közel.

A' vérkiömlést ollyan borogatások által kell elhárítani, mellyek a' kiömlött nedvességek felszívódását előmozdítják, p. o. illyen: a' szalamiasóval vegyített eczetes víz. De ha igen sok vér ömlött a' bőr alá, akkor ezt fel nem lehet szivatni, hanem idegen metszést kell csinálni, mellyen a' kiömlött nedvesség kifolyhasson, mert másként a' genyedés iszonyú romlásokat, nagy fájdalmakat, sőt a' zuzódott résznek elvesztését is okozhatná. A' nagy zuzódásoknál, és kivált ott, a' hol csontok sértődtek meg, seborvosért kell küldeni, hogy nagyobb veszedelem ne következék; mert a' fontosabb zuzódások a' legveszedelmesebb bajokhoz tartoznak.

8) Elfagyott tagok.

Az elfagyott részeket abból ismérni meg, hogy igen feldagadnak, megvörösödnek, sőt meg is szederjesednek. Elejénte viszketnek, utóbb égetni kezdenek, egészen megmerevednek és minden munkára alkalmatlanok. Legnagyobb a fájdalom, ha az elfagyott tagok kifakadnak, felrepedeznek, megfekélyesednek, és rút genyedséget bocsátanak. Ha a meggyúladt részszel elejénte nem gondoltak, meg is üszögösödhetik, és ekkor az egész tagot szükséges levenni. Az üszögöt megismérhetni abból, hogy az elfagyás helyén hólyagok támadnak, millyeneket az égés okoz, vagy ha a beteg rész érzetlenné lészen és rothadni kezd.

Azon részei a testnek, mellyek a szívtől legtávolabb esnek és kevés melegséggel bírnak, legkönnyebben elfagynak, és legtöbbször, mint: a kezek, lábak, orr, fülek. Tavaszkor az elfagyás következései elmúlnak, de a jövő télen ismét előszoktak jönni, ha a Betegnek elfagyott tagjaira a hideg hat, kivált ha hidegről hirtelen melegre és viszontag talál menni, a mi az üszög származásának is leginkább kedvez.

Az orvosláskor legfőképpen arra kell figyelmeztetni, hogy a gyúladás eloszolják és a vér szabad forgása visszaálltassék. A Beteg tehát se igen hideg se igen meleg levegőben ne tartózkodjék, és az elfagyott részeket dörgölje hóval. Ha az elfagyott tag, a fagy belőle kihuzatván, jobban érez és mozoghat, akkor azt erősíteni kell, a mi égettbor, köolaj és hasonló szerek által történik, de e mellett a Beteg mindég mértékletes levegőben legyen. Némelylek az elfagyott tagokra nézve a kénkö' gőzzét is ajánlják, mások a fagyott tagot savanyú káposzta levéllel, vagy reszelt krumplival ajánlják éjjelenként beborítatni.

Ha az elfagyott tagok kifakadnak és megevesednek, köttessenek be gyenge olajos szerekkel, p. o. viasz vagy tojásolajjal, és ha az evesedés nagy, peruvia balzsammal, vagy ha ez igen erős volna, emplastrum saturnival; a' myrrhaolajat is dicsérik némellyek. Vagyon egy háziszser is: tudnillik a' megreszelt fehér répa' levét irósvajjal vagy lenolajjal addig kell kavargatva főzni, míg irrá nem sűrűdik, és evvel kötni be az elfagyott részt.

Az elfagyott rész begyógyulván, a' jövő télen azzal előzhetni meg a' bajat, hogy az ember az első hideg napokon a' fagyos helyeket kőolajjal vagy terpentinelajjal keni be, és kötüzi egy darab ideig. Tanácsos télen által bőrkesztyűket is viselni az elfagyott kezeken,

6) K ö r ö m m é r e g.

A' baj kezdődik valamelly igen kopogó fájdalommal az ujnak végső izzében, mintha valami féreg rágna belől, és innét látszik a' féreg (Wurm) német nevezet is eredni. Többnyire daganat is van jelen, de soha se nagy. Az ujjakban lévő fájdalom utóbb elhat a' kar' belső felén főlegész a' vállig, a' mikor a' Betegek a' jajgatástól nem tartóztathatják magokat, és egy óraperczig sem alhatnak. Sőt az érzékeny személyek néha ájulásokba, inrángatódzásokba is esnek. De nem csak fájdalmas, hanem veszedelmes is ez a' nyavalya. — A' szenvedő részekre nézve különbözik a' fájdalom' nagysága. Ha a' baj a' bőr alatt való zsirban vagy a' köröm körül üt sátort, akkor a' legkisebb fájással jár; nagyobb a' fájdalom, ha a' csonthártya, és rettenetes, ha az inüvely (Fleischschide) szenved. A' körömmérget legtöbbyire a' vérnek dugulásai okozzák az ujj' hegyiben vagy végén, innét azon gyuladás, mellyre a' forróságból és erősen kopogó érverésből kiki könnyen ráismérhet.

Ez a' baj mindég külső okoktól származik, a' hidegség' 's melegség' hirtelen változásától, a' körömház' felszálkázásától az erős lúgni miatt, a' zuzódásoktól, égésektől és a' körömnek igen mélyen esett lemezsésétől.

Mindjárt kezdetben, mihelyt a' baj észrevéteik, a' dugult vért és a' gyúladást kell eloszlatni igyekezni, ámbár ez ritkán sül el. Az erre ajánlott szerek nagyon egyszerűek: az ujat t. i. órákig meleg vízben meleg téjben, mellybe foghagymát főztek, kell tartani, vagy ezekbe mártott ruháskával borogatni. Ha a' fájdalom erősebbé és a' kopogás éreztehetőbbé lészen, akkor az orvos rendeléséből tüstént 4 vagy 6 pióczát tegyenek a' fájós helyre és egy óráig hagyják vérzeni. Ha hideglelés járul hozzá, akkor már ez jele, hogy az eloszlatásból semmi se lesz, és genyedés következik. Illyenkor a' megérett tályogot (abscessus) mindég fel szükséges vágni, hogy a' geny kifoljon. De hogy a' felmetszés fájdalmatlanabb lehessen, a' tályogot lágyító borításokkal érleltethetni, a' ruha késedelmeskedő genyedést a' vinyege hamujából készült lúg leghatalmasabban elősegíti, és a' szörnyű fájdalmakat oltja. A' felnyitás különbözőképpen történik, a' mint az eveség a' bőr vagy köröm alatt gyűl meg.

A' borogatásra jó a' zabkásapép is, de a' mellyet mihelyest meghűl, ismét melegen kell feltenni; vagy az egész iz flastrommal köttetik be, és pedig erre legjobb az emplastrum diachylum cum gummatibus. Ha az eveség a' bőr alatt gyűl meg valahol, akkor a' felnyitás könnyű, mert csak egy kis metszést kell csinálni, és azonnal kiömlik a' csunyaság. Nehezebb a' felnyitás, ha az eveség a' köröm alá vagy mellé vette magát, melly ekkor mindég le szokott esni. Itt vagy a' körömből vágatik el egy darabocska, vagy valamelly hegyes kés a' köröm alá szuratik. E' meg lévén, a' genyet lassan ki kell nyomogatni, és osztán

mészvizzel bekötni, melyre nem sokára begyógyúl. Ezt a' felnyitást soha sem kell elmulatni, mert más-ként néha az egész kar veszedelembe eshetik. Mivel pedig ez a' baj nem csak igen veszedelmes, hanem fö-lötte fájdalmas is, azért miadég seborvosra volna jó azt bízni, mert ennek tudni kell a' legjobb időt 's he-lyet, mikor 's hol nyitathatik fel az ujj legkönyeb-ben és legkisebb fájdalommal.

10) Köröm' nyavalyái.

Igen fájdalmas állapot, ha a' köröm, kivált a' lá-bakon, a' hol ez igen gyakran megesis, a' husba nő. Ez többnyire az olyan személyeknél tapasztaltatik, a' kik igen szűk lábbelieket hordoznak, és így lábujjai-
kat szoros helyre kényszerítik. — Ezen bajat úgy előz-
hetni meg, ha tágabb lábbeliket huzunk fel, lábain-
kat gyakortább meleg vízbe tesszük, mellyben a' kör-
mök meglágyúlnak, a' mikor ezeket valamely szon-
dával felemeljük és a' széleikből egy keveset elvágunk. Ez meglévén, néhány szál tépés tétetik a' köröm és a'
hús közzé, előbb égettborbba mártván azt; de így több
napokig kell cselekedni, melyre nem sokára a' fájdal-
mak is elmúlnak. Ha a' köröm a' husba vágódott, ak-
kor holmi vadhús is nő ki. Ezt egy kevés kék gálicz-
kövel vagy égetett timsóval kell érinteni, és a' sebet
mészvizzel bekötni, a' mitől az hamar meggyógyúl. De mivel a' hol a' köröm be volt növe, ez ismét kön-
nyen megeshetik, azért ott a' körömöt hasznos néha
néha megnyirhálni.

Ha a' körömméreg, vagy zuzódás és akármelley ok
miatt a' köröm leesett, és az újabbat csak magára hagy-
juk nőni, akkor ez gyakran elgörbül és éktelenedik. Ennek elkerülhetésére, az elesett köröm' helyére fehér
viasz tétetik, melly alatt osztán az új köröm szépen fog
nevekedni.

Egy harmadik körömnnyavalya a' szükségtelen tisztogatástól származik; t. i. a' szüntelenvaló kefézés vagy vakargatás miatt. A' körmök feldagadnak, megvastagodnak, és a' hústól eltávoznak, úgy hogy mindenütt akadékoskodnak, kivált ha finomabb munkához akar valaki fogni. A' körmöknek ezen nyavalyájok ellen alig tehetni valamit, és azért, hogy a' körmök szépen nőhessenek, öt, hat esztendeig magokra hagyattassanak, így majd ismét természetesekké lesznek.

11) Hajkihullás, hajkimenés.

Csaknem mindnyájoknál, a' kiknek a' hajok még ifjúságokban kihull, nem okozhatni egyebet, mint a' fejnek 's ábrázatnak mindjárt a' felébredés után való reggeli mosatását, midőn az egész test még gőzölög, a' mint ezt néhol és némellyek eselekedni szokták, a' mit semmiképpen nem hagyhatni helybe. Ezen ártalmas szokást tehát kerülni kell. Azonkívül lehet a' haját jó pomádékkal is kenegetni, és a' sarjadzó hajszálak' növést elősegíteni. A' szőke haj, a' mint a' tapasztalás bizonyítja, legkönnyebben kihull, ellenben a' csupa fekete nem. Továbbá a' lenyírés által is, ha gyakran történik, a' hajnövés előmozdítatik. A' fehérszemélyek, a' kik hosszú haját viselnek, messék el hajok' végét gyakrabban és kenjék pomádéval, mert a' sok vízzel mosás a' hajnövést háborgatja. A' hajszálak t. i. ez által kiszáradnak, természetes zsirosságokat elvesztik, a' végeiken széthasadnak, és mint a' nyomorék plánta elaszna, 's gyökerestől kihullnak. Ezt a' hajszálvégnek elnyirbálása által gátolhatni meg. Pomádé képpen ajánlhatom a' következőt: Végy jól kiolvasztott marhavelőt a' Patikákból, ebből két latot keverj össze husz gránnyi hidegen készült Chinaextractummal, és tégy hozzá némelly jóillatú olajokat, p. o. szikfü-

olajat; és élj vele hetenként legalább néhányszor, a midőn ezt erősen a' hajra kell kenni szinte a' bőrig.

12) Tetvek.

A' tetvesség, ez a' gyermekek' nyomorúltságoknak egyedülvaló gyakortábbi oka, ered a' tisztátalanságból, és csak ritkán függ nagy mértékben a' test' megromlott nedveitől, a' mint ezt a' tetűkórság is bizonyítja, melly a' feslett életmódnak következése, 's mellyben a' tetvek minden felfakadó fekélyekben nyüzösögni láttanak, és ki sem irtathatnak semmi által is, hanem a' Beteget irgalmatlanul elemésztk.

Legjobb szer az efféle rút férgek pusztítására a' tisztaság, kivált a' gyermekeknél, a' kiket legtöbbször 's csaknem egyedül tapasztalunk azokkal bajlódni. A' gyermek' fejét tehát gyakorta kell fésűlni, kefélni és hajokat eczettel megnedvesíteni, mellytől kivált a' serkék elvesznek.

Igen jó kenőcs ez is: Végy két lat disznózsírt, egy lat öszvetörnt petrezselyemmagot, keverd öszve 's adj hozzá hat vagy nyolcz csepp levendula és anisolajat. E' kenőcseszel kenetessenek be azok a' részek, a' hol a' tetvek legszamosabbak. — *Vagy*: Végy egy lat szabadillamag-port, négy lat fris disznózsírt, és húsz grán olaszköménymagot; és öszvekevervén élj véle mint az előbbivel. Vörös és foghagymával is megkenhetni a' haját, vagy kifacsart leveikből néhány cseppel, a' mit a' tetvek nem szenvedhetnek.

Ezek a' szerek elég bizonyos foganatúak, kivált ha a' gyermek' süvegének vagy kalapjának béléseit néhány csepp levendulaolajjal megnedvesítjük. Ellenben a' kénésös szerektől és tetvkenőcsöktől őrizkedni lehet.

XVI.

KÜLÖN RÉSZEK' NYAVALYÁJI.

1) Sérhés, sérvés; — tökösség.

A' sérvések külömbfélék, mellyek a' testnek azon tájékáról, a' hol megjelennek, szoktak neveztetni. Olyan puha, hirtelenül támadó, rugós, fájdalomtalan daganatok, mellyekben egy darab háj, vagy bél hurka vagy más hasbéli részeknek legalább egy darabja van. Hogy az illy daganat valóságos sérvés, megismérni abból, hogy a' vizerányos hanyatt fekvéskor és a' kézzel nyomáskor megkisebbedik, vagy egészen is elenyésszik, a' köhögés, lehellet' visszatartása alatt, álláskor és jóllakás után ellenben megnagyobbul és feszül. Ezen daganat' színe a' többi bőrétől nem különbözik, és mindenféle hasbéli bajokat, korrogást, kólikát, szorulást, émelygést, okádást, ée okoz. A' köldök' táján, vagy a' köldökön kitolódott sérvések neveztetnek köldöksérvéseknek; a' hasnak egyéb részein hassérvéseknek; az ágyékokban, ágyéksérvéseknek, és a' tökzacskóban leereszkedettek, tökzacskósérvéseknek, vagy tökösségnek. Ha az illyen sérvésben se háj se hurka darab nincs, hanem az csak valamely más okból származott puha daganat, akkor ez fattyúsérvésnek mondatik, és innen e' nevezetek is: szeles, puffadt sérvés, husos sérvés, vizes, véres sérültség, ée.

Minden sérhés munkamívi okból származik, azért a' sérhültek semmi igen megerőltető testi foglalatosságba ne avatkozzanak. Ettől még azok is tartóztassák magokat, a' kiknek szülejik és Elejik sérvésben szenvednek, mert ezekről gyakran a' maradékra is átszáll a' sérvésre való hajlandóság. A' diaetára nézve a' sérhültek őrizzék magokat a' nehezen emészthető és puffasztó eledelektől.

De ha már a' sérvés jelen van, és az életet valaki nem akarja veszedelembe hozni, az nyuljon olly eszközökhez, mellyek a' sérvés' nagyon kitolódását akadályozzák, értem a' sérhékötöket, vagy a' köldök és hassérvések ellen a' haskötöket. Ha ez elmulasztatik, a' sérvés könnyen beszorúlhat; az az, a' sérvés' nyílásán nagyobb béldarabok nyomódnak által, mellyeket a' könnyen támadható gyúladás és feldagadáskor vissza nem tolhatni többé. Ha ilyenkor mindjárt kezdetben az operatio abban hagyatik, akkor makacs hasdugulás, és mivel a' bélben lévő emésztet a' beszorúlt helyen tovább nem mehet, még ganéjokadás, gyúladás, üszög, is származik, és az elkerülhetetlen halál.

Csupán a' sérvések' veszedelmességét akarám előterjeszteni, mert mivel itt a' seborvosi és mechanikai segedelemnek az oryosival kell egybekapcsoltatva lennie, a' nem orvos maga magát sehogy' sem szabadíthatja meg a' sérvéstől. — Az újszülött gyermekeknél gyakran előforduló és nem veszedelmes köldöksérvésekről utóbb fogok szólni, ha t. i. a' gyermeknyavalyákról leszen a' beszéd.

2) Ficzomodások, Czibaklások.

E' két nevezetek egy 's ugyanazon bajnak különböző grádicsára mutatnak. Ha t. i. valamelly csont egészen kicsúszott a' vápájából, akkor ezt nevezzük ficzomodásnak (kimenülésnek); ellenben, ha a' csont nem egészen ment ki az izgödörből, mivel ezt a' körültevő izmok gátolják, akkor ez czibaklásnak mondatik. Mind a' ficzamlások mind a' czibaklások tegöbbyire külső okoktól származnak, eséstől, taszítástól, ütéstől, éc. és csak igen ritkán magoktól, az az, minden szembe-tűnő erőszaktételtől valamelly hirtelen mozduláskor, a' dobás vagy hagyítás, fordulás, tánczolás közben 's a' t. A' ficzamlások' gyógyítására mindég seborvos

kivántatik, mert a' legszükségesbet, t. i. a' helyzetét, más nem érti. Hogy ficzamosodás van jelen, megismerhetni abból, hogy a' Beteg a' kificzamosodott részt nem mozdíthatja, valamint az izhajlás' megváltozott formájából és az egész tagnak rövidebbségéből is. A' kimarúlt tagnak helyzetétele után a' kötözés legszükségesebb, melly a' tagot a' maga kellő fekvésében is erősen tartsa. Ha gyúladás vagy daganat volna jelen, akkor a' seborvos pióczákat fog felrakni (de a' mi ritkán akad elő) és meleg borral való borogatást, kámforspiritussal, hangya spiritussal mosást elővenni's a' t.

A' csupa czibaklásoknál, a' hol az izhajlás' kötőji csak kinyúltak, a' nélkül, hogy a' csukló szét ment volna, a' helyzetétel nem szükséges, egyébaránt a' gyógyítás itt is ugyanaz. A' gyúladás orvosi rendelést kíván, azon közben pedig ime' vegyítéssel való borogatás jó. Végy egy lat szalamiát, azután eczetet és vizet, mindenikből négy vagy hat latot, keverd össze, márts bele vászondarabot és borítsd a' fájós részre. Elmúlván a' gyúladás és vörösség, jól feszesen be kell a' csuklót kötözgetni, hogy a' kötők megerősödhessezenek ismét. Ezen czibaklásokhoz, mellyek elég gyakran történnek, tartozik az ujjaknak hátraszeglésök is, mellyek gyakorta sokáig mozdíthatatlanokká lesznek. — A' gyúulás után is sokáig kell a' meggyengült részt az erősebb mozgástól őrizni.

3) Daganatok.

A' daganatok olly különbözők és számosak, hogy rólok általában igen keveset mondhatni, a' mi mindnyájokra illenék. Hogy megértődhesünk, szükséges azokat belsőkre és külsőkre felosztani; a' belsőkhöz tartozik a' verőér daganat, izek' taplós daganatja, fejtízorság, 's a' t. Ezek mindnyájan belső orvoslást kívánnak, és ide nem tartozván, itt kihagyatnak. Más

daganatok, p. o. aranyér daganatok, lábdaganat, egyes tömlődaganatok, és véraláömlések, a' külsőkhöz számláttnak. Az aranyérdaganatok ellen ugyan kell szerrekl elni, úgymint, a' mellyeket az aranyérnél ajánlottunk, de ezáltal azoknak a' daganatai el nem múnak, a' mellyek gyakran seborvosi segedelmet várnak. A' dagadt lábak, millyeket gyakran a' betüszedőknél, könyvnyomtatóknál, és más olyan személyeknél látunk, a' kik szüntelen állva dolgoznak, és azoknál, a' kik valamelly súlyos, és sokáig tartott betegség után az ágyat igen hamar elhagyták, nyugvást kívánnak, lábuknak vizerányos fekvését és borostyánkővel, mastixval, fenyőmaggal vagy közönséges füstölőporokkal befüstölet flanelal való betakartatást. — A' tömlős daganatok (Baſggefchwülſte), mellyek idő' jártával mindég nagyobbodik, jóllehet gyakran esztendőig is egyenlően maradnak, nem olly könnyen oszlanak el, és ha a' Beteg meg akar tőlök válni, vagy ollyan helyen vagynak, a' hol más részek általok szenvednek, p. o. a' szem körül 's a' t. akkor késsel kell őket kiirtani. — A' véraláömléseket megismérhetni azoknak hol kékes, hol sárgálló színökből. Ezek' nevedésének akadályoztatására, a' vérelfutotta rész hóba vagy hideg vízbe dugatik, és azután gyakrabban égettborral és ezettel mosatik.

4) Fekélyek.

Fekélynek mondatik azon nyílt evesedő sérelem, melly a' sebek' rosz gyógyítása után vagy más okokból származnak, p. o. a' csontfene, köszvény, görvély, süly, bőrnyavalyák, vagy venusi baj miatt. Tisztátalan és rothadt fekélyek azok, a' mellyekben a' bennök lévő húsos részek puhák, fehérlők vagy feketéllők és dögleletes büzüek; a' bennök lévő rútságnek nincs olly sárgás színe, mint a' jó evességnek, hanem zöldes,

feketés, barna annál sokkal higabb, nyúlós és gyakorta hasonló a' feleresztett enyvhez. — Folyó sebeknek mondatnak azon fekélyek, mellyekből folyvást bő nedveség ömlök ki. Kirágó fekélyek pedig azok, a' mellyek mindég tovább rágják magokat.

A' fekélyek' gyógyítása leginkább attól függ, hogy az okaik távoztassanak el legelőször. Ha tehát a' fekély franczús eredetű, a' mit annak szalonnás voltából, lapos széleiből, mellyek vöröses vagy kékes színűk, és valamely saját szagából ismérhetni meg, akkor előbb a' franczút kell belső szerekkel megorvosolni, hogy a' fekély begyógyulhasson, és azért ezen veszedelmes nyavalyát mindég orvosra kell bizni.

Mit kelljen a' csontfenénél cselekedni, már előbb mondtuk. — A' görvélyes fekélyt elárúlják a' mindég dagadt mirigyek, fájós könyező szemek, nagy poczok, sáppadt ábrázat, ée.; ezek minden külső segítség nélkül magoktól felakadnak; gyakran sokáig folynak, de végre magoktól ismét begyógyúlnak, ha a' görvélyes nyavalya elháríthatott, mellyről utóbb szóllunk. — A' súlyos fekélyeket az együtt jelenlévő súlyról, sötétes, taplós könnyen vérző foghúsról, rossz fogakról és bűdös lehelletéről ismérhetni meg. Itt a' húseledeteket a' Beteg kerülje és éljen zöldségekkel, különösen a' súly ellen valókkal; lásd a' Bézvetést.

Általában a' fekélyek' gyógyításakor ezekre kell vigyázni: Minden fekély mennél tisztábban tartassék, és napjában többször beköttessék. — A' beteg rész nyugvást kíván. — A' füstölt, sós, hevítő, zsiros, savanyú és csipős ételek távoztassanak el, és könnyű tápláló diæta tartassék. A' levegő legyen tiszta és egészséges, a' lakhely száraz és a' levegőfolyástól mentt. — A' fekélyek egyébiránt az orvosok' és seborvosok' keze alá tartoznak, mert ők tudják azoknak belső okait legjobban elhárítani.

5) Csősfekélyek.

A' csősfekélyek hosszú többnyire szűk üregeket esinálnak, tulajdon nyílások vagyon, folyvást evet hocsátanak, és magoktól soha nem gyógyúlnak be. Mivel gyógyítások csupán seborvosi, és szinte mindég operátio, az az, a' csőnek felhasíttatása által vagy el-lennyitással men véghez, azért leginkább itt csak azoknak megelőzéséről sóllhatunk. A' csősfekélyek' származására olly tályogoknak (abscessus) késő felnyitások szokott alkalmat nyítani, a' mellyek a' bőr alatt hol folyebb hol mélyebben támadnak; és annak gyakorta a' félékény Betegek magok az oka. A' csősfekélyek néha fölöttébb utálatosak, mint p. o. nyálás könnycsősfekélyek az ábrázaton, néha igen kínzók, mint a' véghurka csősfekély, és végre halálosak is, mint némellykor az izhajlásbeli csősfekélyek, mellyekre mindég az izhajlás' merevedése következik, és általok annyi nedvesség veszelődik el, hogy a' Betegnek el kell miatta sorvadni,

6) Sebek.

Sokaknál a' nagyobb sebek több ízben csupán onnét erednek, mivel a' bőrnek legcsekélyebb sérelmeit helytelenül gyógyították. A' kisebb vágások, metszések hamar és önként begyógyúlnak, és ezeknél csak arra kell vigyázni, hogy semmi tisztátalanság a' sebbe ne jöjjön, a' mire egy kis szelet angolyflastrom elégséges. Ha a' vágás nagyobb, úgy hogy a' seb' szélei szorosán öszve nem állanak, hanem egymástól elválnak, akkor ezeket ragasztó flastromos keskeny vászony szeletekkel húzhatni egymáshoz. — A' husba hatott üveget vagy más éles, hegyes testeket előbb ki kell a' sebből venni, hogy meggyógyúlhasson; ha a' sebes rész meleg szappanos vízbe tételik, az idegen test könnyebben kijő. A' hol nevezetes véredények sértődtek meg; úgy hogy

a' vérzést hideg vízzel el nem állíthatni, ott seborvos-
 ért küldjenek, a' mit minden izhajlásbeli sértődéseknél
 is kell cselekedni, mert ott a' csekélynek látszó seb
 is gyakorta igen fontos. — Az igen vérző sebnél, hogy
 a' seborvos' eljöttéig a' megsértetett igen sok vért ne
 veszítsen, a' seb körül lévő ereket addig kell nyomog-
 gatni, míg a' vérzőér a' nyomás alá nem esik, a' mi-
 kor a' vér azonnal eláll. Ha az erősen vérző erek csupán
 bőrbeli edények, akkor a' nyomás haszontalan, hanem
 a' sebre egy ezetbe mártott spongyiát kell nyomni. Ha
 a' metszett vagy vágott sebek igen nagyok, akkor azo-
 kat öszve kell varni, mert csak így siettetik a' gyó-
 gyulás, és előztetnek meg a' rút sebhelyek. — Ha vala-
 melyly sebnél egy darab bőr vagy hus is hibázik, akkor
 arra ne tétessék angoly flastrom, mert a' seb tőle meg-
 roszbodnék, hanem a' bőr' hibáztakor, ónceratum,
 a' hus' elvesztekor pedig ruhatépés, hogy az evésedés
 által az elveszett rész kipótolódjék. Ha a' seb rossz
 látszatú dagadt részeken vagyon, későn heged be, és
 igen vékony vagy rossz színű evességet bocsat, akkor
 seborvost kell hivatni, mert ez gátolhatja meg legjob-
 ban a' sebhez ütközhető üszögöt vagy más rossz követ-
 kezésért, a' melly talán egy egész tagnak elvesztésébe
 kerülhetne.

7) Tagzsibbadás.

Tulajdonképpen a' tagzsibbadást nyavalyának nem
 tekinthetni, mivel az csak valamely főinra lett nyo-
 másnak a' következése, p. o. a' test' rosszul fektekor
 különösen pedig a' lábak' egymásra tételekor. Áll va-
 lamely bizsergő érzésből, melly a' zsibbadt tagnak
 használtatásakor a' bőrben ezernyi szurásokká változik.
 kivált a' talpakban a' felálláskor. A' ki a' lábait egy-
 másra nem veti, könyökére nem dől, vagy testét más
 alkalmatlan helyzetbe nem teszi, arra tagzsibbadás

nem jó; — de ha már jelen van, akkor a' szurások ellenére is a' bőrt erősen kell dörölni, és azonnal elmúlik; egyébiránt kevés perczek után magától is elenyészik.

8) Dagadt lábak.

A' lábak' azon daganatjáról, melly a' sok állásból és a' sulyos nyavalyák után való lágyadtságból ered, már a' daganatoknál szóllottunk; a' meggátolt lábizzadáástól származóról nincs mit mondanom, mint, hogy a' lábak' izzadását ismét igyekezni kelljen előhozni, a' mint a' következő szakaszban taníttatni fog; és a' viselős asszonyok' dagadt lábaikról utóbb az asszonyok' nyavalyájánál különösen fogunk emlékezni, azért itt csak kevés mondani való lesz róla.

Ha a' dagadt lábakon orbáncz támad, akkor többnyire üszöggel és erre következő halállal végződik. Az Asszúkórságosoknál és sorvadóknál megjelenő lábdaغانat is halált jövendöl. Ártatlan pedig a' sok gyalog utazás miatt és szorító lábbeliktől származó lábdaغانat. Minden előbb említett esetekben nincs jobb, mint a' lábakat hosszú gyapjukötőkkel betekergetni a' lábujaktól fogva a' daganat' végéig. Az utolsó esetben pedig elég nyugodni, vagy legfolyebb a' lábakat égettborral mosogatni.

9) Meggátolt lábizzadás.

Magára nézve a' lábak' izzadásának meggátolódása ugyan semmi nyavalya, de igen kellemetlen, fájdalmas sőt életvesztő bajokra is szolgáltathat okot, melyeket el nem háríthatni, ha csak a' lábak' izzadása meg nem indíttatik. Meggátoltatik a' lábak' izzadása és elnyomattatik, a' hideg mosás, meghűtés és hideg lábfürdők által, visszaállíttatik pedig az ellenkező módon,

t. i' gyapju lábtakarók, szőrtalpak, melegített kövek és meleg lábfordók által, mellyeknek hathatóságát sóval, hamuval vagy mustárral öregbíthetni. De néha minden arra fordított igyekezet mellett sem lehet a lábakat megizzasztani, sőt ha a' lábak gőzölgésbe hozatnak is, az elnyomott lábizzadástól származott nyavalya előbb el nem múlik, míg a' visszaállított lábizzadtság' szaga a' régiével nem egyez, a' mire gyakran minden szerekkel sem mehetni.

10) Izhajlásbéli taplósság, taplós daganat.

Az izhajlásbéli taplósság egy fájdalmas fehér daganat a' térdhajlásban, melly hol a' csontokon, hol az izhajlásbéli kötőkon támad a' bőr színe változtatlanul maradván, az ujjnyomásra semmi gödröt nem mutat. A' beteg tag elgyengül, a' térdhajlás mozdíthatlanná lesz, és ha rosszul gyógyíttatik, a' térd megmerevedik, vagy csontfene is származik, és a' láb haszonvehetetlenné lesz. — Okai a' nyomás, ütés vagy esés, kivált a' görvélyre hajlandóknál. Igen gyakran láthatni ezen nyavalyát a' kéményseprőknél is, a' térdek' megerőltetése miatt a' kéménysepréskor. E' bajnak gyógyításáról itt semmit se mondhatok, hanem kitkit intek, hogy, ha ezen bajt észre veszi, tüstént orvoshoz folyamodjék, mert ha késik, a' csontok megromolhatnak és a' baj úgy előre halad, hogy többé meggyógyítani lehetetlen, — annál inkább ha rosszul orvosoltatik.

11) Üszög. (Brand)

Ez a' legszerencsétlenebb kimenetele mind a' belső mind a' külső gyúladásoknak. Megkülömböztetik a' hideg és meleg üszögöt, de a' mellyek csak ugyanazon bajnak kisebb vagy nagyobb grádicsát jelentik. A' meleg

üszög (másként: rothasztó v. gutafene) a' kisebb grá-dics, melly a' hideg üszögöt mindég megelőzi. Midőn valamely rész meleg üszögbe men által, akkor egyszerre minden fájdalom elmúlik, a' beteg rész sötét pirossá lesz, a' bőr felemelkedik és alatta valamely csipős nedvesség gyűl össze. Ha ez valamely külső részen történik, akkor ez néha még megtartathatik; de, ez nem lehetén hamar, úgy majd hideg üszög vagy tökéletes elromlás következik. Ekkor az üszögös rész elveszti szokott látszatját, elhidegül, megfeketedik, fölötte rossz szagot bocsát 's egy szóval elhal. Ilyenkor A' Betegyet csak az üszögös tag' elválasztása által mentetni meg. Mikor valamely belső részhez üt az üszög, akkor már a' meleg üszögre is halál következik.

Legbizonyosabban előzhetni meg az üszögöt a' gyógy-ladásnak helyes gyógyítatása által, különösen pedig az orbánczezal való jó bánás által, mert ehez hamar üszög üt a' rossz gyógyításkor. De ha az üszög már jelen van, akkor tüstént orvoshoz kell folyamodni, minekelőtte még a' hideg üszög (másként: fekete fene, üszögfene) következik, másként aztán nincs szabadulás. — Az orvos' elérkezéséig tegyék a' beteg részt alkalmas helyzetbe és a' Beteg maradjon csendesen. A' szoba inkább hűves mint meleg légyen, és minden hevítő és nehéz ételek 's italok távoztassanak el.

XVII.

FEJÉRSZEMÉLYEK' NYAYALYÁJI.

1) Havitisztulás' hijánosságai.

A' havi tisztulás nem volna valóban annyi alkalmatlanságokkal öszveköttetve a' szépnembeli fiatalság-

nál, mint most szokott, és mindég bizonyos rendeséget követne; ha a' mi miveltségünk, diactai rendtelenségek, a' fehérszemélyek' gondatlansága annak megjelenésekor, 's általában az igen helytelen akkori magaviselet, mindég újabb haborításoknak okai nem volnának. E' természetes munkálódás' idején a' leány vagy asszony őrizze magát a' meghűléstől, a' savanyú és hevítő étkektől 's italoktól, az elme' felháborodásaitól és igen erőszakos testi mozgásoktól.

Az igen bő vérfolyás többnyire a' hevítő italok és étkek, tánczolás vagy más erős testi mozgások, ének-lés, nehéz terhet vivés, ée. által okoztatik, ezeket tehát kerülni kell. Addig tartván a' vér' menetele, míg 8 — 12 lat vér tisztúl ki, a' mi 3 vagy 4 napig szokott megcsni, azután ismét eláll. — Az igen csekély vérfolyásnak oka többnyire a' savanyú étkektől és italoktól származik, mellyektől azért ezen idő alatt őrizkedni kell. — Természet szerint való dolog, hogy a' gyengélkedő, nem vérmes asszonyoktól kevesebb vér menjen el, mint az erős, bővérűektől; de ha a' vérfolyás olly kevés volna, hogy a' személy e' miatt alkalmatlanságot szenvedne, akkor néki a' járkálást, kocszást és más mértékletes mozgásokat lehet javasolni, mellyre a' vér bővebben szokott folyni. Ha ez nem történik, és csak kevés csepp vér takarodik ki, akkor meleg lábfordók ajánltathatnak, mellyek után a' lábakra meleg harisnyák huzattassanak, és a' személy, hogy a' lábai sehogy' meg ne hülhessenek, ágyba feküdjék. A' lábfordókkal azonban, kivált az asszonyok, vigyázva éljenek, a' kik nem tudják bizonyosan, ha vallyon terhesek e; mert ilyenkor minden egészségöket elronthatják. A' vért hajtó szerek, millyen az izzóbor (Süßwein), sáfrán és külbömbféle essentiák, orvosi rendelés nélkül ne használtassanak, mert könnyen sorvadásra és vízkórságra adnak alkalmat.

Némelly fehérszemélyek görcsökkel is bajlódnak ezen idő alatt, kivált a' kiknek altestökben dugulások vagynak, és has szorulásra hajlandók. A' dugulások' elháríttatása előtt a' görcsök el nem állanak, akar-mennyi görcs ellenvaló cseppeket vegyen is a' Beteg, azért is orvoshoz kell folyamodni.

A' fontosb rendetlenségeket orvosra, vagy szülészre kell bizni. Gyakran szüntelenül folyik a' vér, mivel az anyaméh beteg, mellyen természetesen csak a' születést segítő orvos tud segíteni.

2) Sápasztókórság, sápadtság, fehérkórság.

E' nyavalyában az érni kezdő leánykák szenvednek, ha a' havi tisztulások még a' maga rendén nincs. Ábrázatjok' színe egészen halovány, ajkaik fehérek, szemek körül kékek, hasok puffadt, dugult, fájdalmas, lehellésök szorongató, szívök dobog, köhögnek, minden tagjaik nehezek, gyakorta szédelgésről panaszkodnak, és néha igen különös, nem enniváló holmikre vágy ételkívánások. — Ez a' nyavalya leginkább csak gyengélkedő személyekre jő, a' kik a' rossz életmód, egészségtelen szobalevegő, sok ülés, növényei étkekkel való hő élés, meleg italokkal, kivált theával visszaélés által gyomrokat és beleiket 's ezekkel együtt egész emésztő erejüket fölöttébb meggyengítették.

A' magára hagyatott, vagy rosszul orvosoltatott sápasztókórság könnyen veszedelmes és sokáig tartó nyavalyákká változik, különösen vizkórsággá. Magára nézve nem veszedelmes, de könnyen azzá lesz, ha más nyavalyához kapcsolódik, vagy ollyanúá változik.

A' sápadtkórságnak legjobb 's legbátorságosb gyógyítása legnagyobb részént a' jó és illő diaetában áll. A' Betegek a' szabad levegőn sokat mozogjanak, téres szobákban lakjanak, a' hol a' levegő nem olly hamar

romlik meg, úgy nagy szobákban aludjanak is, de ne igen sokáig, mert a' tollas ágy a' sápadtságnak kedvezni látszik. A' diaeta erősítő és tápláló legyen, kivált húsból, tojásból, risből és egyéb nyálkás eledlekből álljon; a' plántaétek távoztassanak el. Minden ételekben fűszerszám legyen, és a' Beteg igyék sert, bort és kivált püspökitalt (Bischoff) néha néha mértéktelenen. — Azonkívül a' Beteget vidámítani, mulatni szükséges. Ha az emésztés jó és a' személy nem igen gyenge, akkor igyék Pymonti vizet, melly a' sápadtkórság ellen leghathatósb szer, ámbár más vizek is ezt tehetik, ha kivált benne vasrészek találtnak. Az ásványos fürdők is hasznosak, de ha a' Betegtől ez ki nem telhetik, éljen füvekkel vagy szaladdal készült fürdőkkel. E' végre vehetni ürmöt, kálmosgyökeret, és mezei köményt, mindenikből két vagy három latot egy fürdőre, mindnyáját egy kevéssé főzván, azután a' leszűrt viz a' fürdőhöz vegyittetik. De a' fürdő igen meleg ne legyen, hanem inkább langyos.

Általában pedig, a' szerencsétlen szerető vagy másért busongó személyeket fel kell vidámítani, kivánságokat, ha lehet, beteljesíteni, és őket mulatságos utazásra bírni. — Leginkább pedig őrizkedni kell a' kurusolóktól és titkos, mindentgyógyító szerektől.

6) Fehér folyás.

Két különböző nyavalyák neveztetnek így: az egyik a' buja élet következése és ragadós, mellyről itt nem szöllok. — a' másik ellenben nem egyéb, valamely igen bő nyálka elválasztódásnál a' nemirészekben, melly a' legjobb életű fehérszemélyeken is megjelenik, leginkább kevéssel a' havitisztulás előtt's után. Szármozik a' nemzőrendszer' lankadtságából és annak ki nem elégitő felizgattatásából. Azért a' szerelmes leányok's jegyeseken többször tapasztaltatik, úgy hogy

gyakran e' miatt igen elsoványodnak, és kivált osecseik elapadnak. E' nyavalya orvosoltatása igen egyszerű. Minden a' mi a' nemirészeket felizgatja, a' bújásra ingerlő könyvek' olvasása, olyan eledetek, mint a' vaniliás kocsonyák vagy fagyaltak, csokoládé, ée. és végre mind az, a' mi a' testnek közönséges erőtlenségét még nagyobbítja, 's így a' fehérfolyást neveli, p. o. a' mértékletlen théaital szorgalmasan elmellőztessenek. A' Beteg igyék jó keserű sert, a' szabad levegőn tegyen mértékletes mozgásokat, és éljen gyakorta fürdőkkel és félfürdőkkel. De ezek mindég hüvesek legyenek, mert a' meleg víz a' bajt még nevelné. Naponként egy közönséges vagyis egész fürdőt és egy fél- vagy ülőfürdőt kell venni, vagy legalább két ülőfürdőt. Elejéntén csak egyszerük lehetnek, aztán pedig azokhoz erősítő 's valamennyire öszvehuzó füveket is adhatni. Vehetni t. i. ürmöt, kálmosgyökeret és szilfahéjat, mindenikből egy latot, egy ülőfürdőre, és két vagy három latot egy egész fürdőre. Nyáron ihatni a' Pymonti vizet, 's hasonlót, igen jó és gyors haszonnal; és ha lehet erősítő vasfürdőkhöz is menni. Ha mindezek a' bajon rövid idő mulva nem segítenek, sőt az még talán megsúlyosodik, talán valami kellemetlen szagot hocsát, a' részeket felrágja, és inkább genyedségfélévé válik, akkor szüléstsegítő orvoshoz kell folyamodni, mert végtére a' fehérfolyás az anyaméhnek elfajulása miatt is támad, vagy ha sokáig tart, más nyavalyákra is ad alkalmat, p. o. megkeményedésekre, mellyeket jókor meg kell előzni.

4) Szünádra, nádragörcs, asszonyi komorkórság (Hysteria).

A' szünádra sokban hasonlít a' hypochondriához vagy férjfiak' komorkórságához, főképpen abban, hogy ez sem valamelly állandó meghatározott betegség, ha-

nem egy olyan inbéli nyavalya, a' melly magát ma ezen, holnap ismét más részen nyilatkoztatja ki, 's azért a' Betegek naponként új bajokról panaszkodnak. Ezen okból e' betegséget leírni sem lehet. Leginkább a' korosabb leányok és asszonyok vesződnek vele, a' kik még soha sem, vagy több esztendőök óta nem voltak viselősek, ennél fogva az özvegynék és erős asszonyok, a' kiknek gyenge vagy elvénuült férjök vagyont. A' szűnadrás személyek általjában igen gerjedékenyek, és minden környűlállás, akár öröm, akár szomorúság és fájdalom, fölöttébb erőszakosan hat rájuk. Minden időváltozáskor más új alkalmatlanságokról panaszkodnak, és minden szó kellemetlen érzéseket támaszthat nálók. Fejfájás, szédelgés, fülzugás és ájulások bántják leginkább a' szűnadrás személyeket, és megátalkodottság, türehtlenség, 's néha rosszóság is uralkodik bennök. Egyébaránt rajtok emésztésbeli bajok, ételnemkivánás, émelygés, hányás, gyomorgöres, felbűfögés, puffadás, hasszorulás vagy hasmenés alkalmatlankodnak. Végre a' Betegek gyakran mellgöresről, füladozásról, sohajtozásról, köhögésről és ásítózásról is panaszkodnak, 's a' t.

Mivel a' szűnadrás személyek naponként új bajokról panaszkodnak, 's tulajdonképpen magok sem tudják, mi bajok, azért az orvosláshoz sem foghatnak magok, hanem orvoshoz szükséges folyamodniok. Legjobb nekik könnyen emésztődő és alkalmas eledelkel élni, vidám társaságokba menni, utazni és a' szabad levegőben sokat mozogni; mert a' szüntelen otthonülés legártalmasabb rájuk nézve. Ezek a' főrendszerbások a' közönséges magok tartására nézve; a' többit valamelly ügyes és résztvevő orvostól kell várni.

5) Anyaméhgyulladás.

Ezen nyavalya, mellyben a' fájdalmak hasonlók más gyúladásokéihoz, ugyan a' szerint orvosoltatik, mint egyéb gyúladások, p. o. a' gyomorgyúladás felől mondottuk. Ez, mind a' terhes mint a' nem terhes méhgyúladásokra illik. Orvoslását az orvos fogja teljesíteni.

6) A' viselősség vagy terhességkori bajok.

A' viselősséggel gyakorta, kivált a' gyengébb és érzékeny személyeknél, külömbféle bajok járnak, mellyek ellen nem sokat tehetni, de a' mellyek szerencsére csak igen ritkán tartanak az egész viselősség' ideje alatt. Némelly asszonyok igen rossz kedvűek, vagy mindenféle szeszélyűek, és ezeket soha sem kell magokra hagyni, mert aztán mindég buslakodásra hajlandók; hanem őket mulatni és vig társaságokba kell vezetgetni. — Mások ismét külömbféle emésztésbéli alkalmatlanságokról, étel nem kívánásról, undorgásról, szüntelen felbőfögésről, hányásról, ée. panaszkodnak. Ezeknek igen szoros diétát kell tartani, egyszerre sokat soha sem enni, és akkor is csak egészséges könnyen emésztődő eledeleket. — Még mások vérpesgésről, többszöri nagy forróságról, fülcsendülésről, szédelésről, sőt ájulásról is panaszkodnak. Ezeknek az orvos eret fog vágni, mellyre jobban lesznek. Ha hasszorulás is van jelen, akkor jó a' viselősnek tiszta borkövel iuni a' vizet gyakran. A' nehéz serek ilyenkor ártalmasok, és helyettök inkább vékonyító italokat kell választani, nevezetesen limonádét. — Az érettebb korokban viselős asszonyok néha igen fájdalmas feszülést vádolnak a' hasokon, a' minck a' nehezebben

nyúló bőr az oka. Azért ezek zsiros holmikkal kenhetik a' hasokat, p. o. zilizkenőcscsel, reggel és estve egy fél vagy egész kávé kalányit a' fájós helyre. A' bekenés után egy darab flanell fűdessék a' hasra részént, hogy meleget tartson, melly a' bőr terjedést igen segíti, részént hogy a' fehérruhák el ne mocskolódjának, minthogy nehezen tisztúnának meg.

7) Dagadt lábak.

A' már fölyebb említett lábdaganat gyakorta vétezik észre a' viselősöken, kivált a' terhesség' végén, de az ellen is keveset cselekedhetni, holott a' gyermekágyban három vagy négy nap múlva magától elműlik. Azonban a' harisnyát soha se kössék igen szorosán, lábaikat ne hagyják szüntelen lóggani, hanem zsámolyra tegyék az üléskor, és ha a' daganat nagyobb volna, feküdjenek le napjában; mert a' folyvást való ülés a' daganatot neveli, a' mit abból is láthatni, hogy estve az legnagyobb, és reggel ismét legkissebb. Hasznos azonkívül a' lábakat melegen is tartani, és télen által az ágyat ott a' hol a' lábak fekszenek, estve kimelegíteni. A' gyermekágyban ezen daganat igen hamar és egészen elenyészik, ha az ember a' lábakra fenyőmaggal befűstölt flanelldarabokat tekerget.

8) Vérércsomók (Varices).

A' véreercsomók a' terhesség' következtése. A' külsőbb véreerek feldagadnak és pedig némellykor annyira, hogy szinte felpukkadnak, a' mi a' szüléskori vigyázatlan erőlködéskor meg is történhetik. Nevezetesen a' szőke és gyengélkedő személyeken láttatnak legtöbbször. Melly veszedelmessé lehessen ezen környülállás a' szülőkre vagy viselősekre nézve, kiki elgondolhatja. E' véreercsomók' orvosoltatása igen egyszerű. Először is a' szoros harisnyakötöket és haskötöket szükséges

eltávoztatni, mert ezek a' vérérsomók' származását előmozdítják. Mihelyest valamely viselős személy azokat magán észre veszi, (legelőször és leglátthatóbban a' lábikrák' beloldalán jelennek meg, és lassanként a' lábak egész belső felén elterjednek a' nemirészekig), azon legyen, hogy meg ne nagyobbodjanak, a' mit a' fűzőharisnyák által vihetni véghez. Erős vászomból egy alkalmas harisnya metszetik ki egy darabban, melly a' láb külső oldalán nyitva, és fűzőlikakkal felkészülve legyen. Ellenben a' harisnya' belső oldala, melly a' feldagadt vérerekre fog jönni, egészen sima és varrás nélkül maradjon. A' fűzőlikak alá is valamely vászon leppendék essék, hogy a' fűzőgaland a' bőrt ne nyomhassa. Ez a' harisnya alúlról fölfelé jó feszesen befűzetik, és éjjel nappal hordoztatik. De a' befűzést olly erősen sem kell ám tenni, hogy a' láb elzsibbadjon. Ezen harisnyára, ha sima és jól van csinálva, más harisnyát is huzhatni, a' nélkül, hogy megismerszenék.— hasonló harisnyát csinálhatni a' láb' felsőbb részére is, ha rajta vérérsomók találnak keletkezni. Az első terhességkor ezen baj csak igen ritkán tapasztaltatik, de annál gyakrabban a' későbbi viselős állapotokban, és ilyenkor is leginkább a' szókéknél, a' kiknek igen gyenge és nyulékony bőrök vagyon. — Mit keljen a' szüléskor cselekedni, kivált ha a' vérérsomók a' nemirészeken vétetnek észre, a' hol hasonló készüléket nem alkalmaztathatni, az a' bábák' gondja, a' kik az efféle esetekre nézve is tulajdon oktatást és útásítást vesznek.

9) Idétlen szülés, (elvetéllés).

Ez, az asszonyi nemre nézve, legtöbbször fölötte szomorú következésü, ha a' viselőség háborgattatik és a' magzat időnek előtte elmegy, akárminő okból történjék is. Sőt ez néha életökbe is kerül. Megérdemli

tehát, hogy a' viselőseket mind azokra figyelmesekké tegyük, a' mik az idétlen szülésre okúl szolgálhatnak, és azután azon szereket említsük, mellyek ezen szerencsétlenséget még megakadályozhatják.

Ezen baj függhet külső vagy belső okoktól, az az olyanoktól, mellyek a' testben magában, vagy a' külvilágban vagynak. Ha az anyaméh maga beteg, akkor a' magzatot nehezen tartja ki, és ekkor minden szer foganatlan lesz, ha a' méh általa egészséges állapotba nem tételhetik. Leggyakrabban élléle oka az idétlen szülésnek a' méh' megkeményedései. Azonkívül a' terhesség alatt hánytatót, erős hashajtó szereket bevenni, a' lábakat melegen fürösztetni, és rajtok eret vágatni, ártalmas, mindezeket tehát kerülni kell. Továbbá őrizkedjék minden viselő személy a' haragtól, ijedéstől és más felháborodásoktól. Ismét a' lábaknak és a' hasnak meghűlése, és a' belekben lévő erős szelek is alkalmatosságul vannak az idétlen szülésre; azért a' lábakat és hasat melegen kell tartani és a' puffasztó étkeket 's italokat kerülni. — Végre a' taszítás, ütés, esés, és igen erőszakos testi mozgások, tánczolás, futás, emelés, terhivés, ée. könnyen ezen bajt okozhatják. — Midőn a' viselő asszony a' keresztcsontjában húzó érzést, a' has' aljában kitetsző nehézséget és koronkéntvaló fájdalokat vesz észre, akkor feküdjék ágyba, és kerüljön mindent, a' mi a' vért felpesdítethné, vagy hevülést okozhatna, és azon legyen, hogy a' teste ismét lecsendesedjék. Azért igyék néhány esésze gyenge szíkfűvirág herbatét, feküdjék esenedesen és csináltasson magának Mákból készült mondatetejet.

(Ezen orvosság hideg helyre tétessék; nehogy megsavanyodjék). Ha a' fájdalom erősebbednek és az idétlen szülés meg nem akadályoztathatik, akkor tüstént orvosért kell küldeni, a' ki azt még talán meggátolhatja. Ez sem lehetővé szülést vagy bábát szükséges

hivatni. Különösen az idétlen szülés után csendesen maradjon a' Beteg, legalább két hétig, ha nem akar hónapokig, sőt esztendőig is nagy vérfolyásokban utóbb szenvedni és egészségét örökre elrontani.

10) Nehéz szülés.

Kiki könnyen átláthatja, hogy a' szülés nem orvoságok, hanem helyes magatartás által könnyebbíthetetik, és mivel erre a' Bábák gyakorta nem figyelmenek, azért némelly szükséges rendszabásokról akarok itt emlékezni. A' terhesség' végső napjaiban leginkább tartóztassa magát a' szülendő a' nehéz eledelektől, és a' gyomor megterheltetésétől, közelegvén a' szülés, az asszony ürítse ki vizelletét és adasson magának klisztert. A' szülészoba csak mértékletes melegű legyen. Elejente a' szülendő még járkáljon, míg végre ezt az erősebb fájdalmak többé nem engedik; azután feküdjék alkalmas szülőágyra, de őrizkedjék az idő előtt való erőlködéstől, nehogy még a' szülés előtt erejéből kifogyjon. A' nagyon hánykolódás is ártalmas, mert könnyen megszakadhat a' testben valami. Az ülve szülés nem ér semmit, jobb a' fekvés: de igen be se takarja magát a' szülő személy, hogy fölöttéb meg ne izzadjon, 's el ne bágyadjon, se magát erőszakosan ne hánnya vesse. A' nyakat sem jó igen kinyújtani, vagy hátra szegni, hanem az állat a' mellhez közel tartani, ha a' szülő golyvát nem akar kapni. A' szülés alatt lehet valami gyenge mezei kömény herbatét inni, a' hajtó és hevítő italokat pedig kerülni kell. Ha a' szülő asszony székre erőltetik, menjen csak szobai árnyékszékre, mert a' külső levegő árthat, és a' gyermeket az erőlködéskor, a' mi nem szabad, könnyen elejthetni.

11) Szüléskori inrángatódzás.

Ha a' szülő a' vajadás alatt inrángatódzásba esik, a' mint néha szokott, akkor ezen baj könnyen halálos is lehet reá nézve, ha tüstént egy szülész nem hivatgatik, a' ki a' szülést végre vigye; mert legtöbbször addig tart az inrángatódzás, és ilyenkor a' szülfájdalmak is mind elállanak, a' midőn osztán nincs szükségesebb, mint a' gyermeket elvenni. A' szülész orvos elérkezte előtt adjanak a' személynek pipitér herbatét, ha az csendesebbé lett, és nyelhet. Ha az inak' ránkátódzása folyvást tart, akkor a' nyelés lehetetlen és nem tehetni a' szenvedőre nézve jobbat, mint orvos rendeléséből a' karján eret vágni's bőven vért eresztetni.

12) Utófájdalmak, szülés után való fájdalmak.

Ha a' szülés igen hamar végződött, vagy a' szülő a' szüléskor igen kifödötven meg talált hűlni, a' mi a' test ilyenkor izzadt állapotjában könnyen megeshetik, akkor a' fájdalmak a' szülés után is még sokáig eltartanak, és az úgy is elgyengült testre nézve igen gyötrelmesek, minthogy a' gyermekágyas személy nem is alhatik. Igazi jótétemény tehát az utófájdalmakat elhárítani. E' végre ajánltatható a' szikfüvirág herbaté egy csészével megiva, és a' meghűlt hasra borított meleg ruhák. Ha ez nem elég, akkor más fájdalom enyhítő szert kell készíttetni.

Az elsőben szülőket az utófájdalmak ritkán bántják, de gyakrabban a' többször szülőket. Az igen érzékeny személyek gyakran több napok mulva is érzik ezen utófájdalmakat, de a' most ajánlott szerek vételekor csak a' gyermek' szopásakor, a' mikor aztán valamivel több vér is szokott a' gyermekágyastól elmenni az első napokban.

13) Tájéhidegtelelés.

Ez a' nyavalya nem jó minden gyermekágyas asszonyra, hanem csak azokra, kiknek igen bő tejük vagyon, és pedig a' harmadik, negyedik, vagy ötödik napon a' szülés után, a' midőn a' nedvességek leginkább a' csecsek felé mennek, és a' gyermek, annyi tejet ki nem szophatik. A' gyermekágyas személy nyugtalanlanná lesz, rázóhidegről panaszolkodik, a' melly rendszerint fél vagy egy óráig tart, azután forróság következik, a' melly gyakran több napokig jelen van. A' temlők igen feldagadnak és kemények, úgyhogy néha a' karokat sem mozdíthatni miattok. Továbbá a' Beteg feje fájós, és a' kedve nincs helyén. Az orvoslás igen egyszerű. A' gyermekágyas személy vékony diatára szoríttatik, csupán theával tartatik, és az idétlen szülésnél ajánlott mondatéjjel él, melly mákmagvakból készült, továbbá a' nem szükséges tej' a' csecseiből csecsüvegekkel kiszivattatik, mivel csak ennek bősege okozza a' hidegtelelést. Ezen orvoslásra, és ha azon leszünk, hogy a' gyermekágyasné a' szülés után való ötödik naptól fogva naponként a' székét kiüresítesse (melly ha nem történik, szikfűvirág herbatéval készült klisztér által segítettik elő), az előbbi egészséges állapot két, három nap múlva ismét helyre szokott állani. De ha a' gyermekágyas asszony a' hasába érez fájalmat, akkor tüstént orvosért kell küldeni, mert ha legkisebb gyuladásra való hajlandóság van is jelen, az elhagyott Beteg kevés napok múlva oda lehet.

14) Kisebesült csecsbimbók vagy babugok.

Igen gyakran megesik, kivált a' szöke és az először szülő, vagy szoptatószemélyeken, hogy a' gyermek' szopásakor rettenetes fájalmakat érezzenek. Ezekből fél-

vén a' gyermekágyas asszonyok, gyermekeket nem szoptatják elég szorgalmasan, s így a' tej megdugúl, az emlő meggyúlad, keményedik, evesedik, és félesztendei sőt tovább tartó csecsbeli nyavalya is származik belőle, a' nélkül hogy az emlőben lévő csomókat és dugulásokat egészen el lehetne osztlatni. Ezen sokáig tartó bajnak igen csekély előre vigyázás is elejét veheti. A' magok' gyermekeiket szoptatni akaró asszonyok tudniillik már a' terhességnek negyedik vagy hatodik utolsó heteitől fogva mosogassák babugjaikat rummal vagy erős rozs égettborral, mellyektől a' bőr a' csecsbimbókon erősebbé és keményebbé lészen. Ezt kell tenni a' gyermekágy' első idején, és akkor s ha a' csecsbimbó már kisebesült; de a' babugokat a' szoptatás előtt mindég langyos vízzel meg kell tisztítgatni. Ha a' csecsbimbók igen rövidek, akkor azokat már a' viselősség idején szükséges az ujakkal, téjszivattyuval, vagy ennek nem léteben, valamelly' cserép pipával killyebb huzni. A' csecsbimbók, ha azokat, mint némelly egyűgyű Bábák javasolják, mandolaolajjal és hasonló zsiros szerekkel kenetik, a' bőrök még inkább ellágyulván, előbb kisebesülnek. Ha a' szopás által a' bőr valahol már lement, akkor a' fájdalom kimondhatatlan, és még is ki kell a' tejet ilyenkor is szivatni, mert másként a' csec megveresedik és kifakad, vagy kifakasztatik. A' gyermekágyasné gyakran maga ennek az oka, ha az egyik emlőjét a' gyermekkel kiszoptatván, a' másikat úgy hagyja; azért hol az egyik hol a' másik emlőjét nyujtsa csecsemőjének felváltva. Ha valamellyik csecsbimbón a' bőr már fel van huzva, akkor az asszony kiszoptatván előbb a' tejet emlőjéből, egy kis ruhácskát a' következő sebgyógyító bal'sammal megnedvesítvén, tegye a' felhuzott babugra: keverj öszve jól egy nehezéknyi Perúbal'samot egy tojás székkel, és adj hozzá két lat mezei köményspiritust.

A' feltevés előtt a' babug tisztíttassék meg, és ha lehet, huszon négy óra alatt két izben szopattassék ki tisztán. Így a' kisebesült hely lassanként begyógyúl, holott ellenben, ha a' gyermeket rendetlenül többször szoptatják, mindég inkább felhuzattatik. Nem szükséges az anyának a' szoptatástól félnie hanem bátran adnia csecset a' gyermek' szájába, mert már az első szívás után enyhül a' fájdalom. De ha a' csecsemőtől a' csecset, mihelyt fáj, elveszi, és újra meg újra ismét a' szájába adogatja, akkor a' kis sérelmet csak nagyobb teszi, sőt gyakran babugját is elvesztheti. Az igen bő tejű asszonyok, a' kik gyermekeiket, hogy a' tejük igen meg ne gyűljön, többször kénytelenek szoptatni, helyesen tesznek, ha vékonyan élnek, és gyenge leve-
sekkel és herbatéval megelégesznek. Általában a' gyermekágyasnékat a' 3dik naptól az ötödikig csak igen mértékletesen kellene táplálni.

15) Csecsbeli keményedések.

Ez a' kisebesült csecsbimbók' következése szokott lenni, mivel az anyák a' fájdalom miatt nem szoptatják rendesen csecsemőjüket. Ebből származik először a' tejnek megdugulása és a' csecsnek megkeményedése. A' hol a' csecsben efféle keményedések vannak, ott csak egy eszköz vagon az emlő' elromlásának evesedés által való megelőzésére, úgymint a' tejnek huzóüvegekkel való kiszívása, vagy gyermek vagy más állat által kiszopátása, és a' böjtölés, hogy a' tej megkevesedjen. Ha a' tej, a' keményedés' oka, ki nem szivat-
tatik, akkor a' csecs meggyúlad és evesedik, és ha az anya igen tápláló elegekkel él, akkor a' tej mindég újra meggyúlván, ismét megdugul.

De a' szoptatás' idején kívül is támadhatnak keményedések a' csecsekben, 's ekkor mindég legjobb

orvoshoz folyambodni, hogy utóbb csecsfené ne következzék.

16) A' csecsek' feldagadása az elválasztáskor.

Midőn a' gyermek elválasztatván, az anyja többé nem szoptat; akkor gyakran az emlőji feldagadnak; megkeményednek, sőt gyúladnak is. Ennek elkerülhetésére néhány nappal előbb az anya tartson könnyű, vékony és kevésbé tápláló diatát, hogy a' teje fogyjon. Az is jó, ha előbb a' csecsekből a' tejet üvegszivattyúval kiürítik. A' vékony diatát addig kell követni, míg a' tej el nem apad. Mind a' két emlőre télessék pamut és aztán borítassék be körül kendővel; hogy a' csecsek jól feküdjenek és a' tej le ne bocsátkozhasson, hanem szabadon kifolyhasson. De ha mégis sok tej gyűl össze, akkor vegyen be az anya Bécsi hashajtó vizet, melyre a' tej azonnal apadni kezd. — Az olyan anyának emlőji, a' ki csecsemőjét éppen nem szoptatja, már a' harmadiktól ötöd napra feldagadnak. Ilyenkor tüstént pamuttal kell a' csecseket beborítani és kendővel körül kötni, sovány diatát tartani, és klisztérek által azon lenni, hogy a' hasüresedés naponként megtörténjék. Ezen esetben hashajtót adni senki ne merjen, mert könnyen veszedelmes lehet. Mindég szerencse, ha a' csecsek folyni kezdenek, mert így a' tej hamar kiapad belőlök; de ha ez nem történik, akkor néha úgy feldagadnak az emlők, hogy a' gyermekágyasné a' karjait sem mozdíthatja, és a' hónalymirigyek is megnagyobbulnak.

17) Tájé fogyatkozás az emlőkben.

Nem minden anya alkalmas a' maga gyermekét szoptatni, de azonban sok csecsemőt csak az anyjok' helytelen kényessége foszt meg ezen jóléte ménytől.

Ugyanis minden gyermekágyas asszony, ha nem igen erőtlen, tartozik csecsemőjét már hat vagy nyolcz óra múlva ölében szoptatni. Mert bár nincsen is mindeniknek ilyenkor még elég teje, de a' kisedednek szopása igen elősegíti az emlőknek téjjel megtelését; mert valamint a' tej egy hét múlva elapad, ha az anya nem szoptat, úgy, ha a' gyermekágyasné csak több nap múlva szoptat, a' teje megfogyatkozik. Hasonlóúl megkevesedik a' tej, ha a' gyermeknek más eledelt is adnak, mert így, jóllakván gyakran félnapig sem szopik. Némmely anyák' teje pedig azért apad el, mert tánczolni, vagy más igen erős mozgásokat tenni szoktak, a' miből pedig sok rosszak, sőt a' gyermek' halála is származhatik.

Ezen alkalommal a' dajkákról is hozok elő valamit azokra nézve, a' kik talán ezt még nem tudván, könnyen megcsalódhatnának. Gyakran kínálkoznak t. i. olyan dajkák, a' kiknek tejek nem lévén azzal mentegetik magokat, hogy ezt nálok szegénységük miatt a' keveset evés okozta. De ez egy kopasz mentség; mert a' jó dajkának viz és kenyér mellett is kell tejének lenni. Még előbb elapadhat a' tej a' sok bú és gond miatt, de asztán az illy dajkát fel sem kell fogadni; mert a' teje igen egészségtelen.

A' ki azt akarja, hogy a' dajkának jó és tápláló teje legyen, az ettől távoztasson el minden bút és gondot, és éltesse tápláló, egészséges elegelekkel, levegővel 's a' t.; mert ha a' dajkát csak rántott levessel és zöltségekkal táplálnák, akkor a' teje nem lehetne tápláló, és a' dajka egyébként is csak romlana. A' szokásban lévő dajkaporok csak akkor jők, ha az anya, vagy dajka rosszul emészt; mert csak a' gyomornak és beleknek gyenge kitisztulásoat munkálják minden erős hashajtás nélkül, mert ez a' tejét is apasztaná. — A'

dajkaválasztáskor senki se bizzék önnön okosságában, hanem vizsgálta meg a' felfogadandó dajkát orvos által.

18) T é j e l t é v e d é s .

A' természet rende szerint azon tápláló anyagnak, melly előbb a' magzatot nevelte, a' csecsek felé kell folyania, és itt téjképpen a' született gyermek' további tápláltatására szolgálja. De szerencsétlenségre ez nem mindég történik, hanem a' téj anyag más helyre tér, a' hol valami nagyobb inger van jelen. Ezt csaknem mindég a' gyúladások után tapasztaljuk. A' gyúladás miatt szenvedő gyermekágyasnénál a' vér a' beteg rész felé erősebben rohanik, de egyszersmind a' téjanyag is oda tevődik, és ez néha halált is okoz. Leginkább félhetni az efféle téjeltévedéstől ott, hol a' harmadiktól ötöd napig a' gyermekszülés után, midőn rendszerint a' téj legerősebben szokott gyűlni, a' csecsekben csak igen kevés vétetik észre. Ezen esetben igyekezni kell a' téjanyagot igaz útjára téríteni, ha az anya nem fogna is szoptatni; mert a' téjnek az emlőkbe való gyűlése elmulthatlanúl az egészséges gyermekágybéli állapothoz tartozik. Azért gyermekáltal kell szoptatni a' csecseket, vagy üveg szivattyúk és agyagpipák, vagy végre száraz köpölyög által szivatni. Ha erre a' téj az emlőkbe tér, akkor rendszerint nincs mitől félni. De ha nem igazodik a' téj ismét a' csecsekbe, 's egyszersmind a' gyermekágyasné fájdalomról panaszkodik valahol a' testében, a' hová a' téj könnyen tévedhet, vagy ha a' Betegyet hideg kezdi lelteni, ha félre kezd beszélni, 's a' t. akkor sietve orvost kell küldeni, mert csak egyedül ezért ezen nyavalyához. Az ilyen környűllállást soha csekélységnek venni nem kell; mert másként azon veszedelmes gyermekágybéli hideglelés következik, mellyről éppen szólni fogok.

19) Gyermekágyas asszonyok' hideglelése, gyermekágybéli hideglelés.

Így neveztetik egy, a' gyermekágnak első nyolcz napjaiban támadni szokott gyúladása az anyaméhnek vagy a' haskérnek, melly magát nagy forróság, az altestben való erős fájdalom, a' gyermekágybéli tisztulásnak tökéletes megszűnése, és a' köhögéskor, prüszentéskor, beszélléskor és mélyen lehelléskor való fájdalom által jelenti. Ezen gyúladás csak néhány napig tart, hirtelenül a' legnagyobb lépcsőig emelkedik és aztán hamar a' téjnek a' meggyúladt részre való tévedése által többnyire halállal végződik. — Kiki látja ebből ezen-nyavalyának hirtelen és rettenetes lefolytát, 's ennél fogva megítélheti, hogy a' Beteg' megszabadíthatására mindent, a' mit lehet, a' legnagyobb sietséggel kelljen cselekedni.

Mihelyest a' gyermekágyas személy a' hideglelés forróságkor, vagy gyakorta előtte is valamelly nagyobb hasfájásról panaszkodik a' húgyhólyag' tájékán, a' melly folyvást egyaránt tart, és a' tapintásra fölöttébb nevededik, mihelyest a' csecseket hervadni látjuk és a' gyermekágybéli tisztulást megszünni, azonnal orvost kíván sietve, a' Beteg' vérmességéhez képest, 8—12 pióczát kell a' fájdalmas helyre felrakni. Azonkívül vigyázni kell, hogy a' sebhelyek egy óráig vérzenek, és a' Beteg még ne hűljön; de igen meleg se legyen a' szoha. Ha a' fájdalom nem akar enyhülni a' pióczák feltétele után, vagy ismét nagyobbodni kezd, akkor megént ugyan annyi nadályt kell felrakni; mert csak a' nyavalya' kezdetén lehetséges még ez által a' halált elkerülni. Az emlékkal úgy kell bánni, a' mint csak előbb a' téjeltévedés alatt mondtuk. Igen jó jelnek tartathatik a' gyermekágybéli tisztító folyásnak újra megjelenése, és a' fájdalom' enyhülése.

Ezen nyavalya talán minden egyéb betegségeknel inkább megkívánja az orvosi tanácsot és segedelmet, mert fölötte hamar végződik, és iránta mindennek vigyázva csendesen és okosan kell történni, a' mit ilyen esetekben csak orvostól várhatni.

XVIII.

GYERMEKEK' NYAVALYÁJI.

1) Újszülöttek' színes vagy látszó halálak.

Az igen sokáig tartó szülés vagy igen nagy szülőfájdalmak után a' gyermek mint egy halva jön a' világra, és gyakran fel sem ébredne halálos alvásából, ha ötet a' tudvalévő mód szerint nem élesztgetnék, hogy lehellése elindúljon és a' külvilágban való életét elkezdvén folytathassa. Ezt cselekedni a' bába' kötelessége, a' kinek ezt békestüreessel órákig is kísérteni, próbálni kell. Ha a' köldöksinór még ver, akkor az élesztést a' gyermekén próbálni kell, míg az anyjával egybe függ; azonkívül a' köldöksinór' elűtészése 's leköltetése után meleg fürdőbe tétetik. Itt a' bábát még egy személy tartozik segíteni. A' gyermek' lábai folyvást kéfével vakartatnak, annak egész teste kézzel szorgalmatosan dörgöltetik, tüstént a' fürdővízzel megklisztléztetik, a' mellére naphtha csepegtetik, 's a' t. Ezen módját az élesztetésnek minden tanult bábák tudják; de ha gondatlanságból ezt valamellyik tenni nem akar-ná vagy restellené több ideig, akkor a' szülék és jelenlévők kényszerítsék ötet arra, kivált ha a' fürdőben a' gyermek' testén a' bőr vörös, az ajakak pirosodnak, a' kliszter a' belekben marad, és a' tagok nem függ-

nek lankadtan; mert mind ezek, még néminémü reményt nyújtanak a' kised' élete felől.

2) A' gyermekekkel való bánás és ápolgatás a' születés után.

Minckutánna az újszülött gyermek az első fürdőből kivéttetik, felöltöztetik. A' fehér ruhájt előbb mindég jól meg kell melengetni. A' köldöke egy darab avít vászonba gyöngyölgettetik és korpafümmaggal behintetik, hogy a' ruhához ne ragadjon, és a' sietve való öltöztetéskor le ne szakasztassék vagy meg ne huzatfássék; mert ezen utolsótól hamar köldöksérhés származhatik. A' köldök és haspólakötött nem kell igen megszorítani, mert ez a' gyermeknek igen alkalmatlan lenne, kivált a' szopás után, a' midőn nyughatatlanná lesz és a' szopott tejet gyakran kiokádja, sőt görcsöket, inrágatódzást is kaphat. — A' felöltöztetett gyermek tágan az ágyába köttetik, mellyet előbb mindég ki kell melegíteni. A' gyermekágyas szoba igen kicsiny, igen meleg ne legyen, a' füst benne meg ne szenvedtessék, a' hozzá tartozó kályhában (csempében) ne főzzenek, mert mindezek rontják a' szobalevegőt. — Ha az anya maga fogja szoptatni gyermekét, akkor nem szükséges a' kisednek holmi hastisztító nedvet, orvosságokat adni, mert az anyai előtj vagy fecstj a' beleket a' gyermekszuroktól úgy is eléggé ki szokta tisztítani. — A' hol csak lehet, a' gyermeket mindennap' füröztetni kell, és ezen kívül estve az alfelét ismét lemosni, hogy ott és a' lábai vagy czombjai között a' bőre a' tisztálalanság miatt ki ne pálljék, sebesedjék. Ezen okból, mihelyest 's valahányszor a' gyermek vizellett, vagy az emésztetét eleresztette, alája tiszta, száraz és meleg pólakat szükséges teríteni.

Az első öt vagy nyolcz hetek előtt a' gyermeket mindég ágyastól, vagy vánkossától, mellybe köttetik,

kell hordozni, mert a' testcskéje akkor még gyengébb, hogysen támasz nélkül hordoztathatnék, és könnyen valahol meggörcsülhetne.

Az anyatej nélkül neveltetendő gyermeknek, ha a' tehéntejet nem szenvedheti és attól hasmenésbe esik, adjanak vékony zabkásalevest kevés czukorral, melly a' gyermeket táplálja, a' nélkül hogy a' gyomrát terhelné. Idősödve a' gyermek és több eledelt kívánván, a' zabdara' levébe egy tojásszékert is habarhatni, és lassanként a' kisdedet husleveshez szoktathatni. — A' seritált sem kell egészen elfogni a' gyermektől, mivel tápláló és gyomorerősítő is, csakhogy az mindig tiszta, könnyű, ne részegítő és jól készült barnaser légyen. Ellenben soha se adják nekik a' szokásba lévő nyúlós lisztételeket 's pépeket, mellyek mindig első okúl szolgálnak a' rosz táplálódásra, görvélyre, ebagára vagyis angoly nyavalyára, emésztetlenségre, sorvadásra és a' halálra.

Végre arról is kell gondoskodni, hogy a' kisdednek mozgása legyen, mert ez által nem csak a' tagjai erősödnek, hanem az emésztése is jobban men végbe. Mértékletesen meleg szobában hagyják a' gyermeket szabadon heverészni, nyujtódzkodni az ágyán. De, hogy valaki engem helytelenül ne értsen, akarom említeni, hogy ez ne a' rengetéshől álljon, a' mit én soha nem javallhatok, mert az agyvelőnek mesterséges rázódása által szereztetett alvás nem lehet jóltévé és megújító.

3) Tejokádás, téjkihányás.

Csaknem minden gyermekben megtörténik, hogy a' szopás után néha hányjon de ez korántsem mindig betegség. Így ha a' csecsemő igen sokat szopott, gyakorta ki szokta vetni az igen megtelt gyomor a' mérték fölött való tejet gyenge okádás által. Ez ellen semmit sem kell tenni; mert hasznos, és azt jelenti, hogy

a' gyermeknek nincs szüke a' tápláltatásban, és csak a' szükségtelen eledeltől szabadul meg a' terhelt gyomor. Azért az okádó gyermekeket jobban nevekedőknek is szokták tartani. — De nem kell ám minden okádást effélének venni. Ha valamelly gyenge gyermeknek olyan dajkája van, a' ki már előbb is több ideig szoptatott, akkor ennek tejét a' kiseded' gyomra sokszor nem bírja meg, mert a' tej mindég kövérebbé, nehezebbé lesz, hanem mind kihányja az utolsó cseppig. Ez történik akkor is, ha a' gyenge gyomrú csecsemő' anyjának a' teje igen kövér. Ezen esetben a' gyermek keveset vizell, nem gyarapodik semmit, igen nyughatatlan, és, ha változtatás nem következik, némellykor el is hal. De, szerencsére, az orvoslás igen könnyű. A' gyermeket napjában szoptassák gyakrabban, de mindenkor csak igen keveset egyszerre, ne rengesék vagy rázzák őtet, mert másként még hamarabb okád. Végre egy darabka fahéjat (Zimmtrinde) kell venni, erre forró vizet önteni, úgy hogy helőle valamelly gyenge czimmét vagy fahéj herbaté légyen, mellyből a' csecsemőnek a' szopás előtt és után mindég két kis kávé kalánnal adhatni. Ez t. i. a' kiseded' gyomrát erősíti, és a' téjjel minden más szereknél jobban öszvefér. E' velebánás mellett a' hányás naponként ritkábbá lesz, és a' gyermek a' tejet jobban megemészti és gyarapodni kezd.

4) Szájtaplósság, szájkisebesedés.

Itt csupán az újszülött gyermekek' szájtapolósságáról vagy on a' szó, mert a' felnőttékéről halálos nyavalyájikban, már folyebb értekeztünk. Éppen nem szükséges, a' mint vélik sokan, hogy ezt minden gyermeknek ki kelljen állania, hanem mindég a' szájbán és gyomorban lévő savanyúságtól származik, ez pedig onnét, ha az anyák vagy dajkák a' gyermeket a' szo-

páskor a' csecsnél altatják el, vagy még többször, ha ötöt ruhacsecsből (czuozliból) táplálják. A' szájtaplóság nem veszedelmes, de még is sok bajt okoz, p. o. hogy a' gyermekek igen nyughatatlanok, nem szophatnak jól, és roszul táplálódnak, mert többnyire a' gynomor' és belek' belsejére is el szokott terjedni. Az igen gyenge csecsemőknek valóban veszedelmökre is lehet. — A' gyógyítás igen egyszerű. A' gyermeknek, ha ébren van minden órában egy kevés olasz vagy mezei kömény théat kell adni kávéskalánonként, melly a' gyúgyulást sietteti, de minden czukor vagy más édesség nélkül, mert ezek a' bajat csak nagyobbítják. Azért egészen is a' gyógyítás ellenére van, a' mit némelly öreg anyák, nénék és bábák ajánlanak, a' gyermek' szájába szedernedvet adni, mert ettől a' nyavalya csak hosszabbodik, mert minden szirupok szaporítják a' gynomor' savanyúságát.

5) Újszülöttek' szemgyúladása.

Ezt tulajdonképpen szemhéjgyúladásnak kellene nevezni, mert a' szem maga egészséges. Ezen baj kezdődik a' szemhéjak vörösségével és daganatjával, és a' világosságba való nem nézhetéssel, de a' vörösség nem tart soká, hanem elmúlik, ellenben a' szemhéjak' daganatja nevededik és valamelly sűrű nyálkás folyás áll elő. Éjjel ez a' nyálka, melly varképpen a' szemhéjakra ragad, a' szemeket betapasztja, úgy hogy a' gyermek azokat fel nem nyithatja. A' gyógyítás ezekben áll: Míg a' szemhéjak gyúladtak, vörösek és fájdalmasok, addig valamelly igen gyenge enyhítő szemvizzel kell élni, hogy a' fájdalom kisebbedjék. E' végre vesz az ember egy lat hirsalmamag nyálkát, két lat rózsavizet és öt csepp laudanumot, mellyeket öszve vegyítvén, minden órában a' gyermek' szemének belső szegletébe egynehány cseppet ereszt. Ha a' gyúladás ele-

nyészik, és a' nyálka' elválasztódása és a' daganat ne-
vekedik, akkor a' megkeményedett csipát langyos téj-
jel kell fellágyítani; mert ha ez nem történik, úgy a'
szem hetekig is bezáródva maradhat, a' nélkül hogy a'
nyálka kifolyhasson, melly aztán a' szemet magát is
megronthatja és vakságot is okozhat. Ha a' daganat és
nyálkaelválasztódás olly nagy, hogy a' gyermek a'
szemhéjakat fel nem nyithatja, akkor azonnal orvosért
kell sietni, sött hamarább is, mert ez valóban vesze-
delmes szembetegség.

Az újszülöttek' szemhéjgyúladása külömbféle okok-
ból származik; először az igen fényes világosságtól,
mellyet a' gyermek' szemébe hagynak sütni, a' tisztá-
talanságtól, a' gyermekszobába szárítás végett felagga-
tott nedves fehérruha' gőzzétől, a' meghűléstől, egés-
ségtelen szobalevegőtől és kivált a' gyermekszobában
megszennvedett füsttől, és végre a' zavaros és tisztáta-
lan fürdőviztől vagy mosdóviztől; ezeket tehát mind
távoztatni kell, ha ezen, gyakorta sokáigtartó és nem
is veszedelmetlen nyavalyától, a' gyermeket megakar-
ják őrizni.

6) Gyermek' sirása, rivása, nevezete-
sen éjtszakán.

Gyakorta panaszkodnak az anyák, hogy csecsemő-
jik fölötté sokat és mindég sírnak, a' nélkül hogy va-
lami nyavalyát lehetne rajtok észre venni, vagy őket
lecsendesíteni. Leginkább éjjel tapasztaltatik ezen sirás
a' gyermekeknél, holott nappal csendesek és alusznak.
Mivel ez nem csak kellemetlen, hanem az anyának
szükséges alvását is elragadja, azért valamivel többecs-
két kívánok felőle szólni.

A' siró gyermeknél először ki kell tanulni, valljon
nem az éhesség, vagy fájdalom, vagy rossz szokás miatt
ri-c. Az éhesség miatt rivó gyermek az ujjait a' szájába

dugja, mindent szopik a' mit néki nyujtanak, és azonnal lecsendesedik, ha eledelt kap.

A' fájdalom miatt siró gyermek' szava érzékenyítőbb, kezeit 's lábait ide 's tova hányja, sem a' szoptatás se más eledel által le nem csendesedik, és gyakorta egész teste megszederjesül, elkékül. Hogy a' fájdalom' helyére találhassunk a' szólni nem tudó gyermeknél, ötét egészen levetköztetve meleg szobában az ágyra fektetjük. Néha valamely szoros kötő, vagy hastekercs okozza a' fájdalmat, kivált a' gyermek' jóllakása' idején, — vagy valamely tő, vagy más hasonló, — néha pedig valamely belső szenvedés kényszeríti sírásra, és ekkor orvoshoz kell folyamodni, mert csak ez tudhatja legjobban a' gyermek' baját kikeresni. Ha a' gyermek' hasa forró, a' czombocskáját a' melle felé huzogatja fel és rugdalózik, ha a' gyermek egyszerre jel kezd uralkodni 's felváltóva ismét lecsendesedni, akkor a' szelek miatt szenved a' szegény kiseded, mellyek ellen tüstént egy néki szíkfűvirág theából adni, a' hasára meleg ruhákat borogatni és azt ezekkel dörölni is. Mihelyt a' szelek hátulról indulni kezdenek, a' gyermek is csendesedik.

Végtére ha a' gyermek rossz szokásból sir, az az, se éhesség, se fájdalom vagy betegség miatt, hanem csupán mivel a' mindenkori hordozás, hintázás és ringatás által rosztul vagy szoktatva, úgy hogy ébren nem akar nyugodtan fekvé maradni, — akkor mindjárt elhallgat, ha ötét ágyából felveszik. — Igen alkalmatlan még, ha a' gyermekek, a' mint néha történik, nappal alusznak, éjjel pedig ébren vannak, a' mitől igen nehéz őket elszoktatni. Ilyenkor hasznos őket szép napokon délután a' szabad levegőre kivinni, mert a' levegőtől igen elálmosodnak. — De ennél is jobb, a' gyermekeket estve fürösztetni, a' mi után rendszerint

több órákig folyvást alusznak, kivált ha a' fürdés után őket megszoztatják.

Ha a' síró gyermekem hideglelés forróságot vagy más szokatlan tünetényt venni észre; p. o. ha a' gyermek a' fejét rázza, hánykolódik, köhög, okádik ée. akkor ez valamely beteges állapotra mutat, melyet mindég orvosra kell bizoni. — A' csendesítő poroktól, nedvektől Isten őrizzen meg minden jó anyát.

7) Sárgaság, sárgakórság.

Ez, az újszülött gyermekeken igen szokott nyavalya, ha őket a' mosás vagy füröztéskor meghütötték; de éppen nem veszedelmes és néhány napok mulva ismét legtöbbsnyire elenyészik. Némelyek úgy vélik, hogy a' sárgaságot kiállott gyermek' bőre fehérebb lészen eme' német közmondás szerint: gelbe Kinder (hőne Kinder *); — de ez csupa együgyű és nevetséges vélemény! — A' sárgakórságos gyermek tartassék jó melegen, és száraz pólákban, és, ha a' sárga színe a' bőrnek tovább tartana, létessék naponként meleg fürdőbe.

8) Elsorvadás, hervasztókórság.

A' gyermekek' elsorvadásá mindég a' rosz tápláltság' következése, kivált ha az újszülöttek anyai emlők nélkül helytelen módra neveltetnek. Sok szülék azt hiszik, hogy, ha a' gyermeket péppel, kásával jól tartják, annak erősödni és husosodnia kelljen, és csudálkoznak, midőn azt inkább elnyomorodni és sorvadni látják. Éppen a' sok étetés az efféle sűrű eledellekkel okozza a' gyermek' romlását és ad legelőbb alkalmat a' hervasztókórságra. Az újszülöttet csak vé-

---

*) Sárga gyermekek, szép gyermekek. De a' magyar asszonyok jobb szeretik a' vörös gyermekeket, mert ezekből vállnak ám, ép, szép, és tartós emberek.

kony eledelekkel szükséges táplálni, mert annak gyenge gyomra csak az anyai tejet emésztheti legjobban. A' hely' szüke nem engedi nékem azon eledeleket előszám-
lálni, mellyek a' kisdedeknek leghasznosabbak, mert nem mindeniknek való ugyan azon táplálék is, az egyik p. o. a' tehéntejet bírja meg jól, a' másik pedig mást; azért a' németül értő olvasót egy, nem régiben megjelent kis munkára igazítom, mellyben a' gyermekek' táplálta-
tása és neveltetése igen derekasan taníttatik: Dr. Friedr. Ludwig Meißner über die künstliche Auffütterung oder die Ernährung der Kinder ohne Mutterbrust, Leipzig bei Hartmann. 1822. 10. gr. A' ki ezen könyvecskének utasításai szerint cselekszik, soha sem féltheti gyermekeit az elsorvadástól, hanem úgy fognak gyarapodni, mintha anyjok' tejét szopnák.

9) Csuklás.

A' csecsemőkre gyakorta jó csuklás. a' melly szegénykékre nézve igen alkalmatlan, és még az a' rosz következése is van, hogy miatta sokszor a' gyermek a' mint evett, 's ivott, ismét kiokádja. Az oka mindég a' meghülés vagy tisztátalanság. Ha a' csuklyó kisdedet megvizsgáljuk, akkor őt vagy nedvesen találjuk, vagy meghülve, vagy végtére, hogy néki valamelly hideg italt adtak. Azért kiki átlátja, hogy ezeket mind el kelljen távoztatni, ha a' nyavalyát megelőzni akarjuk. A' csuklás rendszerint rövid idő mulva el szokott múlni, de leghamarább még is, ha a' gyermek meleg ruhákba takartatik és a' csecshez tétetik. — A' felnőttek is megkapják a' csuklást az igen hideg italtól, kivált ha ezt mohón isszák. A' gyomortájék' dörsöltetésére igen hamar eláll többnyire. — Néha a' mohón nyelés is csuklást okoz, azt tehát nem kell a' gyermeknek megengedni, vagy aztán vizet kell velek itatni.

10) Görvény, görvély, Guga, (Scrophulae).

Ez, legtöbbször veleszületett nyavalya, melly a' mirigyeket éri. Az egész testnek mirigyei szoktak benne szenvedni. Először a' has feldagad és gyakran kemény is, a' gyermekek szőke hajúk és kék szeműek, az ajakaik megvastagodnak és ábrázatjuk elhalványúl, mintha fel volnának pöffedve. A' legkisebb meghüléskor már a' nyakmirigyek megdagadnak, sőt evesednek is, hónapokig nyitva maradnak és rút forradásokat hagynak magok után, mellyek soha többé el nem enyésznek. — De nem születik a' görvénybetegség az emberrel mindég, gyakran későbbben is támad, és pedig az egészségtelen szobákban lakó, a' levegőre keveset vitetett és helytelen diatához szoktatott gyermekeken leginkább. A' falusi gyermekek, a' kik reggeltől fogva késő estig a' mezei levegőn vagynak, igen ritkán görvényesek, de annál gyakortább a' gazdagok' és a' szűk szobákban lakó, tisztaságot nem szerető és többször ottbenn ülő, szegény városiak' gyermekei. A' gyógyítás mindég sok időt kíván, de azért semmi fáradságtól nem kell irtozni, mert másként fontosabb nyavalyák, tüdőkörség ée. következhetnek belőle. A' gyermekeknek adjanak tölgyfa maktól csinált kávét, töltsék velök az időt kinn a' szabad levegőn mozogva, förösszék őket naponként, (a' kicsinyeket melegen; a' nagyok legjobb ha nyáron folyóvizben förödnek felvigyázás alatt), éljenek egészséges eledelkkel és sok gyümölcsele; — A' lisztételek, és száraz hüvelyes vetemények távoztassanak, ellenben a' húsétek és jó levesek, kivált ha azokat, mint más ételeket is, jól megfűszerezik, ajánlathatók. —

11) Ebaga, vagyis angoly nyavalya.

Az ebaga vagyis angoly nyavalya a' görvény' következése szokott lenni, sőt némineműképpen annak

főntebb grádicsa gyanánt tekintődhetik. A' görvély' jelei, a' mint csak előbb mondtuk, nem csak szembetünök, hanem a' test' minden csontjai is puhábbak úgy hogy a' gyermek nem állhat jól a' lábaira. Sőt a' csontok még különösen a' csuklók' körül is megvastagodnak, és holmi más éktelenségek 's görbülések is történnek a' testen. A' gyógyítás, mint a' görvélynél, inkább a' jó és helyes magatartás, mint orvosságok által men végbe. Jó, nem nehéz, tápláló és erősítő diaeta, tiszta komlós ser' itala, egészséges lakhely és gyakor mozgás a' szabad levegőn, fogják legjobban megakadályozni, hogy a' Beteg egészen ágybanfekvővé ne legyen, hanem a' nyavalya mindég kisebbedjék. A' fürdők is hasznosak, elejéntén, míg a' has igen potrohos és feszült, a' venetziái vagy Debreczeni szappanos fürdők, utóbb pedig, az emésztés' jobbúlása után, és a' hasdugulások' elenyésztekor, a' füves fürdők. Ezen fűvek közzé tartoznak: a' majoránna, üröm, melissza, kálmosgyökér, borsos és fodor ménta, kakukfű vagyis tímű és effélék. — Befejezésül jó, a' gyermekeket még természetes vagy mesterséges vasasfürdőkbe is tenni egynéhányszor, de ezt mindég csak az orvos' itéletére kell hagyni, mert némelly, kivált gyermeki test, az illy fürdők el nem tűrheti. A' test' görbüléseire is ezen korban vigyázó szemeket kell fordítani, mert már a' ferdén való hordoztatás is nevezetes görbüléseket okozhat, és pedig rövid idő alatt. Ennek elkerülése végett a' gyermeket hol az egyik hol a' másik karon kell hordozni.

Ugy tapasztalni, hogy az ebagás gyermekek igen későn tanúlnak járni, mellynek oka nem csak a' lábak' tetemes gyengeségében, 's különösen a' csuklókéban, hanem inkább a' keresztcsontban vagyon. Az illyen gyermekek igen ügyetlenül lépnek, hátuljokkal egy ol-

dalról másokra bizzegnek a' menni akaráskor, és örö-
möstebb mászkálnak a' padlaton. Fölötte hasznosak
ezen esetben az inerősítő bekenések. E' végre legjobb
az inkenöcsöt (Nervensalbe) ugyan annyi marhave-
lövel a' patikában összekevertetni, és ebből napjában
kétszer egy gyűszűnyit a' keresztcsonton bedörsölni,
azután egy darab ideig még az ujjakkal azon tájékat
surolgatni, és végre egy flanélt körülkötni melegen. —
Ezt rendszerint reggel és estve kell cselekedni, és majd
nem sokára a' gyermek lábaira kezd állhatni. Még ha-
marább elérődik a' cél, ha a' lábak' egyidőbeli gyen-
geségekor ezeknek csuklójit is azon kenőccsel bedör-
söljük. —

12) Bőrkipállás, bőrkisebesedés.

A' kipállás egy bőrnnyavalya, melly főképpen a'
kisdedeknél a' csuklókon vétetik észre és aztán minden
mozgást fájdalmassá teszi. A' gyermek' bőre annál
könnyebben kipállik, mennél kövérebb, és mennél
jobban egymást érik a' husos részek. — A' kipállásnak
egy főoka, a' bőrnek gyenge volta, és többszöri meg-
nedvedése a' vizellet és emésztet által. Ez előtt a'
kipállott bőrt ónfehérrel (Blancif) szokták behinteni;
de ezt abba kell hagyni, mert igen ártalmas. Legjobb
a' korpafümagvával vagy szúporral való behintés; de
a' szúporral vigyázva kell bánni, mert néha faszálkák
is szoktak benne lenni, mellyek a' bőrt megsérthetik
és a' bajat 's fájdalmat nagyobbíthatják. Még jobb a'
kipállott helyeket naponként valami jóillatú füveknek
öntetjével, p. o. erős majoránna' herbatéjával megmo-
sogatni. — Némellykor a' köldök pállik és sebesedik
ki és semmiképpen nem akar meggyógyúlni. Illyenkor
hintsék be a' kipállott részt finom porrá tört fehér
agyaggal, a' melly minden nedvességet magába szíván,
a' gyógyulás hamarább megyesik. A' csuklókra ezen föld'

porát nem kell hinteni, mert a' mozgás közben a' kiállott hely hamar vérezhetnek is.

13) Bőrférges (Miteffer).

Így neveztetnek ama' fekete pontok a' bőrben, mellyeket mint valami férgeket vagy nyüvecskéket a' bőrből ki lehet nyomni, és azelőtt állatoknak is vélték, mellyek a' táplálékot a' testből magokba szívják. Azok a' gyermekek, a' kik szorgalmasan nem mosattatnak és fürösztetnek, a' mirígynyavalyákra hajlandók, rossz eledellekkel élnek, kivált fekete kenyérrel és sok tésztaételekkel, leggyakrabban sinlődnék ezen nyavalyában és soványan maradnak. A' bőrférges állanak megkeményedett nyálkából, mellytől a' verítéklíkek bedugulnak, a' test' kigőzölgése meggátoltatik, és így az egészség is megromlik. — Az orvoslás könnyű; a' gyermek naponként megfürösztetik, és a' bőr, a' hol az úgynevezett bőrférges látszanak, buzakorpával és egy darab flanéllal dörgöltetik, a' midőn azok a' bőrből kimosattatván, a' test' kigőzölgése ismét helyre áll.

14) Lenőtt, leragadt nyelv.

Gyakran az újszülött gyermek' nyelve a' kellenél szélesebb nyelvkötőnél fogva az alsó lapon egész a' hegyéig lenő. E' miatt a' kised nem szophatik, hanem, a' csecshez tetetvén is, csak sí, rí. A' nyelv' lenővése megismértetik abból, hogy a' csecsemő a' nyelvét az ajakai közzé ki nem nyújthatja, a' mit azonnal láthatni, ha az ember a' száját megvizsgálja. Ezen a' bajon egy kis metszés által, a' melly nem fáj, könnyen segíthetni, csakhogy ezt gyakorlott seborvosi kéz vigye végbe. Egy lineával tovább, már a' nyelv alatt lévő ér sértődhetik meg, 's ekkor a' gyermek oda van, mert a' vérzést elállítani nem lehet, — az igen rövid metszés pedig semmit nem használ, hanem csak a'

munkatételt nehezíti, ha ezt újra kell cselekedni. A' nagyobb gyermekeknél a' nyelv' feloldoztatása több nehezéssel jár és még is néha szükséges; mert a' beszélést akadályozza. A' lenőtt nyelv tehát a' leggyengébb korban oldoztassék fel. Minél korábban történik, annál jobb.

15) Nyúlajak, hasadt ajak.

Ez alatt értetődik a' száznak helytelen alkottatása vagy képződése már a' születés oltá; két grádicsai vannak, t. i. az egyszerű nyúlajak és a' kettős, vagyis az úgynevezett farkastorok (*Wolfrauche*). Ez az éktelen termődésbéli hiba nem csak az ábrázatot csufítja el, hanem a' gyermek' tápláltatását is akadályoztatja. Az illy gyermekek' többnyire nem szophatnak, mert a' hasadt ajak miatt a' csecsbimbót szájokba nem szoríthatják. Ha egyszer'smind a' szájpadlás is meg van hasadva (Farkastorok), akkor a' csecsemő még nem is nyelhet, hanem a' mit néki adnak; nagyobbbrészent is az orron fut ki. Ezen szerencsétlenség ellen nincs egyéb szer, mint az operáció, melly végett idején valamelly ügyes seborvoshoz kell folyamodni.

16) Fejdaganat és a' fej' félrenyomódása.

A' gondos természet úgy rendelte, hogy a' születés alatt a' gyermek' fejének külön csontjai néminemüképpen egymás elejébe 's fölibe csuszhasanak, tolódhasanak, hogy a' fej a' maga utján annál jobban kiferhessen. Ennél fogva a' gyermek' feje a' születés után mindég valamennyire félrenyomódott. Meg ne engedje azonban senki, hogy a' gyermek' fejét valaki, mint némelly oktalan bábák szokták és most is szokják, helyre nyomogassa, mert ez által a' gyermek' élete dölhet veszedelembé. Huszonnégy óra múlva azt úgy is maga a' természet ki fogja egyengetni. Hasonló vigyázást kíván

az újszülöttek' fején néha támadó daganat is, melyet előfejnnek, csucsos fejnek, vagy fejdaganatnak neveznek. Ezt is elhárítja a' természet a' szülés után való első napokon; nem kell tehát megengedni, hogy azt borral vagy égettborral borogassák, a' mit sok helyütt még ma is balgatagúl meg szoktak cselekedni, holott a' gyermek attól könnyen elkábúl, és a' gyenge inak is kárt vallanak. Csak igen ritka esetekben öntődik ki ezen fejdaganatban a' vér a' bőr alatt, de az efféle borogatások ide sem valók, hanem valamelly okos orvost vagy seborvost kell megkérdezni, ha a' daganat néhány nap mulva el nem apadna, mert a' csontok másként a' rajtok lévő nedvességtől megromolhatnak és csontfene támadhat. Gyors segílyre van szükség, a' hol a' gyermek inrángatódzásba esik, mert ez jele, hogy az agyvelő szenved. —

17) Szívszorítás, szelek.

Szívszorításnak (Herzgeßpann) nevezik a' gyermekeknél azt, a' mit a' felnőtteknél szélkórságnak, puffasztókórságnak, puffadékonyságnak mondunk. Megismerhetni ezen bajt a' gyermekeknek sírásából, a' midőn hasok felé huzogatott lábaikkal rugdalóznak. A' kisded Beteg' arcza megpirosúl, és a' riváskor szinte elkékül. Ha szeleket bocsáthat, akkor valamennyire lecsendesedik, de nem sokára újra sikóltani kezd. A' gyomorra tett minden nyomás neveli a' gyötrelmet, azért a' gyermek néha egyszerre lecsendesedik, ha a' has és köldökkötőjét leoldják, a' mit természetesen meleg szobában kell cselekedni. Leginkább az anyatáj nélkül neveltetett kisdedek szenvednek ezen nyavalyában, mert náluk minden más ételek, kivált gyakran a' tehéntéj, szeleket okoznak. A' gyermekeknek sűrű pépet, hideg étkeket 's italokat ne adjanak, hasát dörgöljék gyengén, takarják meleg ruhákba, és klisz-

térozzák szikfűvirág théával. Ha ez nem volna elég, akkor adjanak a' kis Betegnek olasz kömény' vagy ánis' théát.

Azon isméretes háziszser is, a' gyermek' hasának kapor vagy szikfűolajjal való dörösztetése, nem megvetni való, csakhogy az olaj hideg ne légyen, mert ez még szaporítaná a' szeleket. — A' bedöröszlés után a' hasat be kell fődni flanállal, melly nem csak meleget tart és a' bőrt izgatja, hanem a' fehérruha' el-mocskolódását is akadályozza. — Ezek nem használván orvoshoz kell folyamodni.

18) Gyermek' hascsikarása.

Ez, csaknem egy az előbbivel, de leginkább a' hasmenéssel járó hasrágásról mondatik. Minden hideg ital és egyebet, a' mi hasmenést okozhat, kerülni kell; másként úgy orvosoltatik, mint az előbbeni bajról előadtuk. De ha a' hasmenés igen nagy volna, vagy már néhány napokig tartott folyvást, akkor orvoshoz kell folyamodni, mert az úgy is elgyengült kiaded hamar kifogyhat minden erejéből.

19) Hasmenés.

E' nyavalyára nagyobb figyelmet kell fordítani, mint rendszerint szoktak, mert könnyen veszedelmére lehet a' gyermeknek. A' nem orvos meg nem ítélheti valljon a' hasmenés a' fogak' hasadásától ered e. Ha csak ritkán történik, akkor legjobb, szálep' fött levét adni italúl a' Betegnek. De ha erőszakosabb, akkor orvos kívántatik ellene. Midőn a' gyermekek igen elbágyadnak miatta, akkor adjanak nekik többször napjában klisztért keményítőből, mellyből egy evőkalánnyit ugyanennyi hideg vízben feleresztvén, azután egy csésze szikfűvirágtheát öntsenek reá forrón. —

20) Fogzás, fogak' kelése, hasadása.

Egészen bizonytalan, mely időben hasadjanak ki a' gyermekek' első fogaik; rendszerint a' tizennyolczadik hét után határozzák az első fog' kibuvását; de sokszor esztendő is elmúlik. Mennél idősebb a' gyermek és mennél jobban táplálódik, annál könnyebben szoktak hasadni a' fogai is; csak az igen bajos gyakorta, hogy egyszerre több fogak is jönnek, a' mi a' szegény kisedet igen megnyomorítja. A' fogzáskori csekély köhögéstől és mértékletes hasmenéstől nem kell félni, sőt inkább hasznos: csak hogy a' gyermeket igen ne bántsa. A' gyakor hasmenéskor a' gyermeknek zabkásalévből készült klišztért kell adni; ha erre nem kisébedik, orvosra kell a' nyavalyát bízni. Sokkal veszedelmesebbek a' fogzás' idején az inbéli történetek, kivált görcsök, inrángatódzások; mert ezek miatt gyakran hamar elhal a' betegeskedő gyermek, és azért mindég orvoshoz szükséges folyamodni. A' fogak' kihasadását igen elősegíti a' viola nőszírom gyöker' rágicskálása, melyet azért a' gyermek' nyakába lehet akasztani. Az első fogak' kihasadása ritkán veszedelmes történeteket okoz. A' fog hideglelés ellen való szereket előhozni azért nem tanácsos, mivel a' szülék minden hideglelést a' fogzásra tolnak, és így a' gyermeknek helytelen szert adhatnak. Ha a' kisedet a' hidegleli, legjobb ötlet orvos' keze alá bízni, a' ki a' hideglelés' okát jobban kitalálhatja, és elháríthatja.

21) Nedves, kipállott fülek.

A' kisgyermekeknél, kivált a' fogzás' idején, nem szokatlan, hogy a' füleik mögött a' bőr kipálljék és ennél fogva ott szüntelen nedvesek, sőt a' bőr is gyakorta onnan elvész, és a' kinedvesedés messzebbre is

terjed, p. o. az ábrázatnak, vagy nyaknak egy részére. De bár melly rosz látszatja légyen is, kivált a' nem-orvosok előtt, még sem veszedelmes, de igen ártalmas a' nedves és kipállott helyeket ónszerekkel vagy öszvehuzó héjak' föttlevével kiszáritani. Mert ennek következése igen szomorú, a' mennyire onnét hol roszféle szemgyúladások, mellyek a' látást veszedelembé hozzák, hol életbe kerülő inrángatódzások is származhatnak. Illyenkor, az erővel kiszáritott helyet okkal mód-dal ismét nedvessé kelletik tenni, mit csak az orvos vihet végbe. A' baj ellen egyebet nem kell tenni, hanem a' beragadt hajokat lemetszeni, a' kisebesült részt langyos vízzel egy spongya' segítségével lemosni egynéhányszor napjában, és reá egy darab káposztalevelet tenni, vagy egy, szöllőírrrel bekent vászondarabot, mellyet valamelly kötővel még leszoríthatni. A' bekötéskor a' sebbe ragadt holmiket nem kell erővel levonni, hanem előbb meleg vízzel felnedvesíteni és így lassan leválasztani.

22) Köldöksérés.

Köldöksérés támad ha a' vigyázatlan bába az újszülött gyermeket a' köldöksinórnál fogva nagyon erősen huzza, vagy ha a' kisedet fölöttéb sír, és különösen még a' szelek miatt is szenved. A' gyógyítása nem éppen nehéz, de sok békességes türest kíván, mert a' legjobb magatartás mellett is gyakorta fél esztendőig 's tovább is eltart, mig elmúlik. Ha pedig vele nem gondolnak, akkor mindég nagyobbodik és holmi alkalmatlanságokat okoz. De annak elenyészetére kiki számot tarthat, ha a' sérés visszatolatik, reá öszvehajtogatott ruha tétetik, melly azt a' maga helyéből kijönni gátolja, és ez valamelly alkalmas kötővel megerősítetik. Némelylek egy fél szerecsendiöt kötnek a' köldöksérésre, a' mi nem megvetni való, ha a' szerecsen-

diónak domború felét nyomják a' köldökbe, és jól oda illetik, hogy le ne csusszék.

23) Görcsök, inrángatódzás, és nyavalyatörés.

E' göresös jelenetek a' gyermekeknél, igen könnyen szembetűnnek, és különböző okoktól származhatnak, leggyakrabban pedig a' hasbeli dugulatoktól, meghülestől, fejre bukástól, ijedéstől, ée. valamint a' fogzástól is, mellyről csak előbb szóllottunk. Midőn valamely fél esztendőn alúl lévő kisedre jönnek görcsök és rángatódzások, 's egyszer'smind a' bőr' kigőzölgése is meg van gátolódva, akkor a' gyermeket meleg fürdőbe kell tenni. Azonkívül meleg ruhákba takargatni, egy vagy több klisztéreket néki adni szikfűvirág herhatéből, az egyébb orvoslást értelmes orvosra bízni.

A' fejnek nagy esés vagy ütés által lett megsértődésekor is orvost kell hivatni, mert a' veszedelem sürgető. A' nagyobb, már esztendős gyermekek ama' porokból kettőt vehetnek egyszerre, és ha nálok az inrángatódzás továbbig tart, lehet a' talpaikat kefével erősen dörölni, és, a' szükség úgy hozván magával, mustár tészttát is lábikrájakra feltenni, mellyet egy fertály óráig rajtok hagyván azután a' bőr meleg vízzel vagy langyos téjjel lemosattatik.

Ha még erre sem állanak el a' görcsök, akkor ismét mustártészta tétessék fel, de nem oda, a' hol előbb volt, hanem másuva, hogy hólyagot ne huzhasson. Ezen mustártészttát, a' mikor megkívántatik, még a' nyakszirtra, sőt a' mellre is tehetni.

24) Vizsérés a' gyermekek' tőkzaeskóján.

Néha a' fiú gyermek' életének első hónapjaiban a' tőkzaeskó megdagad, és egészen halovány színt mu-

tat, melly daganat a' belől meggyült vitzól veszi szármozását. Ez minden nyilvánoságos különös ok nélkül támad, és nem veszedelmes. Itt sokan azt vélik, hogy a' vizet szurás által kelljen kiereszteni, de ez haszontalan, mert egy két nap alatt ismét meggyül a' víz. Inkább vegyenek egy csomó gyapjút vagy gyenge kendert, mellyből egy kis fészket csinálván és bele finom illatos füvek' porát hintvén, alkalmaztassák a' tökzacskóra. Csupán 's már egyedül ettől elmúlik a' vizes daganat; de vigyázni kell, hogy, valahányszor azt a' gyermek elmocskítja, azonnal mást tegyenek fel. — Ha a' tökzacskó' daganatja piros és kemény akkor ezt orvosra kell bízni, mert ez egy más fájdalmas és veszedelmes nyavalya.

25) Szamárhurut.

Ez, egy igen gonosz és süvöltő göresös köhögés, a' melly olly erőszakos, hogy a' gyermekek' lehellete szinte elfogódik, az arcok elszederjesül, és néha ilyenkor a' gyermeket a' fojtónátha támadja meg. Legkellemetlenebb az, hogy mindég igen sokáig, 's legalább nyolcz, vagy tiz hétig is eltart, és ha halált nem okoz is, a' mellett gyakorta igen megrontja és veszedelmes mellnyavalyákat szül. A' szamárhurut vagy járványképpen jelenik meg, vagy a' kanyarónak következése, ha a' gyermekeket igen hamar a' szabad levegőre bocsátják.

Mihelyest a' köhögés észrevéttetik, orvoshoz kell folyamodni, mert a' nyavalya igen hathatós szereket kíván, mellyeket mindég a' gyermek testi alkotásához kell alkalmaztatni, és azért a' nem orvosok' ítéletére nem hagyhatni. Azon kell lenni továbbá, hogy a' kehes gyermek mindég egyeránys melegben tartassék a' szobában, semmi hideget ne igyék, mindennap' ele-

gendő széküresedése legyen, és könnyen emésztődő
eledelekkel éljen.

XXI.

A' HIRTELEN SZERENCSETLENSÉGBE ESETTEKKEL VALÓ BÁNÁS.

Közönséges rendszabások azokra nézve,
a' kik a' szerencsétlenek' felélesztésébe
akarnak avatkozni.

A' nem orvosokra nézve már több ízben hasznos és
kívánatos lett volna azon velebánásnak szoros ismérte,
mellynél fogva a' szerencsétlenek, kikben még az élet'
gyenge szikrája pislog, ismét felélesztethetnek, mint-
hogy ezen gyenge életszikra, minekelőtte orvos érke-
hetnék, gyakorta már kialszik. Ellenben még azért is
hasznos ezen velebánást kinek kinek tudni, hogy az illy
szerencsétlenek' felélesztésekor olyan helytelen és ártal-
mas eszközökhöz ne folyamodják, mellyek az életnek
pislogó szikráját elfojthatják.

Ha az előnkbe akadt szerencsétlen valamely ház-
hoz közel vagon, azt ebbe kell sietve hozni; ha pedig
semmi lakhely nincs közeletesen, és az idő és más kör-
nyűllások megengedik, akkor, a' mit lehet, mind-
járt a' szabad levegőn véghez kell vinni.

Elsőben is, a' szerencsétlen embert egészen le kell
vetkőztetni, nevezetesen a' nyakravalóját, dolmány-
ját, nadrágját, derékfűzőjét, mellrealóját, kar és
térdkötőjét, ée. leoldani, és a' fejével magasabban fek-
tetni. Ha a' szerencsétlen valamely szobába vitetett,
ez igen meleg soha se legyen. Annak megtudhatása vé-
gett, ha valljon még a' talált testben van e élet, tar-
tsanak egy pelyhes tollat az orra és egy tükröt a' szája

eleibe, ennek meghomályosodása és amannak mozgása a' lehellés árulja el. — E' mellett legelőször is a' me-revedett testet kell megmelegíteni, de igen nagy vígyázással. Tegyük azt mindjárt langyos fürdőbe, de elő-ször csak a' lábait 's így kicsinyenként az egész testet nyakig. Hogy a' viz meg ne hűljön, mindég forró vizet kell készen tartani. Egy óránál tovább a' szerencsétle-nül jártat ne hagyják a' fürdőben, hanem törülgessék le őtet szárazon, dörssőljk meleg ruhákkal és melegít-sék a' testét most száraz szerekkel. E' végre a' leszár-ritott test nagy, meleg flanéldarabokba takartatik, mellyeket ágymelengetyűvel folyvást melegen tarthat-ni, vagy az egész test nyakig meleg hamuba tétetik.

Hogy az élesztés' kezdetekor mindjárt a' legköze-lebb való orvosért kelljen küldeni, azt kiki maga is gondolhatja, mert ő tudja legjobban az élesztetés' mód-ját, és siettetheti belső és külső szerek által a' feléle-dést. Erre nézve, minekutánna a' félholtak szája a' nyálkától vagy más tisztátalanságtól megtisztított, annak orrát befogván a' szájába levegő fuvatik; vagy valamely kis tiszta fuvatyuval, mellynek csövére ned-ves ruha tekertetik, vagy pedig az Élesztő a' száját egyenesen annak szájára tévén. De ilyenkor egyik ke-zünket a' felélesztendőnek szívgödrére tesszük, hogy megtudhassuk, valljon a' gyomra nem fuvódik e fel, melly esetben a' levegőbefuvást abba kell hagyni.

A' legszükségesebb élesztőszerekhez számláltatnak továbbá a' lágyító klisztérek is, p. o. lenmag-vagy bodzavirágherbatéból téjjel, ée.

Azonkívül a' bőrt is kell izgatni, külömbféleké-ppen, p. o. a' testre hideg vizet hintetgven, vagy ecze-tet, vagy befüstölt meleg flanállal a' bőrt erősen dör-sölvén (a' füstölésre alkalmas a' fenyőmag, masztix, borostyánkő, vagy a' közönséges füstölő por is), vagy csalánnal veregetgven, vagy a' testnek külömbféle részei-

re mustártésztát, borítván, nevezetesen a' halántékokra, nyakszirtra, mellre és lábikrákra, vagy a' nyeldek-lőt tollhegygyel ingerelvén, és a' lábtalpakat kemény kefékkel vakargatván.

Végtére a' seborvos azt jóvá hagyván még az érvágás is használtathatik, annál inkább ha a' test izmos és erős, az ábrázat elkékült feketés, a' nyakerek dagadtak, és a' szemek vörösek és kidudorodtak. — A' gyenge, erőtlen és halavány személyeknél az érvágás' meghatároztatását az elérkezendő orvosra kell bízni. Úgy a' hánytató, hashajtó szereknek és egyéb orvosságoknak rendeltetését is csak ötöle kell várni, mellyek az éledni kezdő szerencsétlenekre nézve lehetnek hasznosok.

A' felakasztottakkal, megfosztottakkal, megfagyottakkal, megfúladtakkal, vízbefúladtakkal, méreggel étetettekkel, és menykööttöttekkel való bánás.

Az emberek' megfagyása leggyakrabban a' csikorgó havas telekben; minthogy az utazók, a' mély hóban való gázolás miatt könnyen elfáradván, nyugodni kívánnak, és ekkor hamar megmerevednek. Az elfáradás annál könnyebben történik, mennél több szesz italok által igyekezett magát az utazó előbb felmelegíteni, hevíteni.

A' megfagyva talált embert, ha több napokig feküdt volna is már kinn, mégis élesztetni kell igyekezni minden módon, hacsak a' teste már romlani nem kezd; mert a' tapasztalás tanította, hogy a' napokig ottkinn megmerevedve feküdt emberek is néha a' czélszerű segítség által ismét feléledtek. De fájdalom! éppen ezen segítség nem szokott gyakorta olyan lenni, a' millyennek kellene: sokan ugyan is azt vélvén, hogy a' megfagyottat legjobb meleg szobába vinni, a' mellyben egész teste felengedvén leghamarább feléled, holott éppen így

hal meglegebizonyosabban. Azért azt inkább hideg szobába kell vinni, a' ruhájit róla mennél gyorsabban levagdalni, metszeni, és mezítelen testét hóval befödni. Így az elolvadt hó folyvást kipótoltatik, míg a' tagok hajlékonyokká nem lesznek. Az így befödött testnek csak az orra és szája hagyassék szabadon. Még foganosabb gyakorta a' fagyott testet folyvást hóval erősen dörgölni, de ezt többek is cselekedjék egyszerre, mert egy maga nem győzné. — Ritkán esik meg, hogy valaki ollyankor fagyjon meg, mikor semmi hó sincs. Illyenkor másként kell segíteni: a' merevedt testet egy fürdőkádba vagy mély teknyőbe tehetni, és reá annyi jeges vizet tölthetni, hogy csak az ábrázatja álljon ki belőle. E' szerint először a' testet valamely jégboríték veszi körül, mellynek elolvadása után a' testet azon vízzel dörsölni és mosogatni kell. Életet sajdítván a' testben, ezt a' vízbül vagy hóból kivesszük, gyengén meleg ruhával leszárogtatjuk, törülgetjük, és valamely csak kevésbé meleg ágyba fektetjük, de a' szobát nem kell ám tüstént befűteni, hanem csak későbbben lassanként igen mértékletesen melegíteni. Addig egy orvos vagy seborvos is érkezhetik, a' kire kell aztán a' megfagyottal való bánást bízni. A' szívödörnek vízzel vagy eczettel való mosatása, és egy darab, borba mártott ruhával beborítása is gyakran igen foganatos. A' lehelni kezdő szerencsétlennék erős szagú és ingerlő holmikat tartsanak az orra alá, mint foghagymát, vereshagymát, vagy reszelt tormát, sőt, ha kéz előtt van, szalámiaszeszt is. Szükségben tobákot is dughatni az orrába. Ha már az éledő ember nyelhet, akkor néki egy kevés meleg borsosmentathéát adhatni a' szájába, és ha a' teste melepszik, a' bőrkigőzölgés előmozdítására, egy kis hodzaherbatét. A' következő ápolgatást orvosra szükséges bízni, mert többnyire valamely erős hidegtelelés szokott utóbb támadni, melly helyes orvosi

velebánást kíván. Az érvágás a' megfagyottaknak élesztéskor nem alkalmazható, és legfolyébb is csak az utóbbi hideglelésnél lehet szükségessé.

A' fagyott emberek' vitelekor igen kell vigyázni, mert tagjaik, a' hidegtől igen meg lévén merevedve, hamar eltörhetnek. Legjobb a' testet szánon vinni, mert így azt hóval is befödhetni, és a' rázattatás is csak gyenge. Ha a' megfagyottnak tagjai ismét hajlékonyokká lesznek, akkor azokat jól le kell törülgetni, és a' testet csak igen kevéssé meleg ágyba tenni. Utóbb dörösljék a' bőrt égettborral, kámforspiritussal, ée.; a' még nem hajlékony tagokat mind addig hóba kell takarni, míg meg nem hajtódhatnak.

A' megfojtottakkal és felakasztottakkal, valamint a' vizbefúladtakkal is, majd szinte egyenlőképpen kell bánni; mindenütt t. i. az orvos vagy legalább seborvos jóváhagyásából tüstént eret szükséges vágni a' karon, és vért bőven eresztetni. A' vízbe vagy más higságokba merült személyek gyorsan minden sok rázás nélkül olly helyre vitessenek; a' hol az élesztéshez lehessen fogni. Azon balgatag cselekvést, melly szerint a' vizbefúladtakat fejökkel lefelé fordítják, hogy a' viz belőlök kifolyjon, soha nem kell követni; mert ez igen ártalmas sőt a' legeggyűbb szokás. Tegyük inkább a' testet vizerányos helyzetbe, fejjel magasabban, és oldjanak le róla minden szoros ruházatot, kivált nyakravalókat. De a' vetköztetés okosan a' testnek erőszakos ide's tova hanyattatása nélkül történjék, a' mit ha cselekedni nem lehetne, inkább a' ruhájit kell vagdalni hamarjában. Meg lévén így a' test mezítelenítve, néhány erős személyeket kell melléje rendelni, a' kik éles kefékkel a' lábukat dörösljék, és az egész testet elejénte lassan azután erősebben folyvást flanállal frottírozzák. A' gyomortájékra és halántékokra és a' lábikrák' belső felére erős

mustártésztlák tétessenek, és az orra alá tartsanak reszelt tormát vagy más erős szagú szereket, a' mint csak előbb mondtuk. Így keféltetvén néhány órákig a' lábtalpak, azután ezekre forró zabdarakása borítatik, a' testet egyébütt jól melegített ruhákkal fődven. A' szerint, a' mint a' lábakat, lehet a' tenyereket és hátgerinczet is keféltetni. Ha ez nem használ, akkor a' szerencsétlent meleg fürdőbe kell tenni. Mind e' mellett pedig gondoskodni kell, hogy a' szoba, mellyben az éleszgetés történik, tiszta levegővel bírjon, mert ez fölötte megkívántatik a' feléledőnek első lehellésére.

Ezenkívül mindenféle ingerlő szereket elő kell venni, mellyek a' feléledést elősegíthetik. Csiklandozni lehet a' szerencsétlennek orrát és torkát tollal, és néki langyos vizből 6 grán hánytatóborkővel 's néhány kálányi sóval készült klisztért is adhatni. A' szájába való töltögetést vigyázva kell tenni, mert a' folyóságok könnyen a' gégejébe csusznak, és tökéletes halált okoznak. Azért előbb valamelly alkalmas csó vitessék a' nyeldeklobe, 's aztán azonáltal töltessék be a' folyóság. Ha elektrizáló szerszám vagyon jelen, lehet a' felélesztendőt néhányszor gyengén megüttetni. — A' hol az életjelei látszanak, a' Beteget meleg ágyba kell fektetni, és aludni hagyni, mellyre az többnyire megfrisülve ébred fel. — A' feléledéskor először is a' szemhéjak kezdenek igen gyengén mozogni, a' szájon gyenge vonaglások vétetnek észre, az ajakak valamennyire megpirosodnak, a' szívödör' tájéka melegebbé lesz, a' tagok hajlékonyabbakká, és csekély sohajtások hallatszanak. Ekkor az éledezőnek orra alá tartsanak szarvasszarv-spiritust, és naphát, vagy liquort, a' halántékjait és altestét mosogassák Kolóniaivizzel, de eresszenek a' nyelvére néhány csepp Liquort, de, míg nem nyelhet, egyebet a' szájba ne töltögessenek. —

Ha a' szerencsétlen már nyelhet, akkor töltsenek a' szájába evőkanalanként horsos ménta, szikfűvirág-, vagy melissza-herbatét, vagy meleg bort, vagy theát néhány csepp Liquorral, ée. Ha a' feléledettben nagy hideglelési forróság, erős szív- és érverés tapasztaltatik, az ábrázatja igen megvörösedik, és a' nyakereknek erőszakos mozgása a' vérnek a' fejfélé való nagy rohanását mutatja, akkor adjanak neki limonádét vagy ezukros vizet, vagy eczetet és vizet, a' lábikráira tegyenek mustártésztát, és a' klisztéreket is újra alkalmaztassák.

A' felakasztottakat gyakorta csupán azáltal éleszthetni fel ismét hamar, (ha őket hamar lemetszeték) hogy azokat fejjel magosabban fektetvén, az ábrázatjokat és szívök' tájékát hideg vízzel fecskendezik. A' feléledés után gondoskodni kell könnyű hashajtóról, millyen a' szennalevelek' főttvize aszalt szilvával együtt, a' tiszta borkő keserű- vagy gläubersóval, ée. A' többit orvosra kell bízni.

A' Méregetetésnél vigyázni kell, valljon a' bevett mérég a' növények' vagy ásványok' országába tartozik e. Az utolsók a' legrettenetesebbek, de szerencsére a' legritkábbak is.

Mídon valaki a' zöldségekkel való élés után valamely égető érzést tapasztal a' gyomrában és nyakában, és kivált emebben valamely szárazságot és karczolást, ha szédelgés, támolgás, homályos látás, fülzúgás, undorgás, ée. jelennek meg, és elég okunk van, azon tünetényeket valamely megevelt mérges növénynek tulajdonítani, akkor a' Beteggel jó kövér tejet, vagy vajas vizet kell itatni, és mennél hamarább valamely ha csak lehet orvos által rendelendő hánytató szert bevételni, hogy az ártalmas növényt kiokádhassa. A' hányás után ismét tejet kell vele folyvást itatni, míg a' nyugtalanító jelk el nem enyésznek.

Illyenkor a' klisztérek is néha igen foganatosak. — Azonkívül az eczet is igen jó ellenszer a' növevénymérgek' eltompítására. Legtöbbször árt meg a' bőrök, melyly a' petrezselyemhez igen hasonló — és a' mérges gombák. A' gombákat legjobb, a' mint mondják, vörös hagymával megpróbálni. A' kiválogatott jó gombákat elakarván készíteni, süssék meg egy meghántott vöröshagymával. Ha aztán a' vöröshagyma fejéren marad, akkor a' gombákat bátran megehetni, — de ha megfeketül, akkor mérges is van közöttök.

Az ásványmérgeknek tünetényeik még rettentőbbek, és legkínzóbb ama' szörnyen égető érzés a' gyomorban, mint ha izzó tűz volna benne, és az elolthatatlan szomjúság. A' kezek és lábak reszketnek, a' homlokokon hideg veríték üt ki, a' szemek beesnek, és köröskörül elkékülnek, az ábrázat és kezek meghidegülnek. Itt is a' Betegekkel sok vajas vizet, kövér tejet vagy olajat kell itatni, és hasonló klisztéreket nekik adni. Ha a' segedelem sokára hagyatott vagy elmulasztódott, ha a' gyomor a' belekkel együtt gyúladásba, vagy már üszögbe is ment által, és ki van rágya, akkor a' Betegen többé nem segíthetni, hanem annak nyomorúltan és a' legiszonyúbb kínok között kell meghalnia.

Ha odakinn a' menykő valakit megütött, vagy csak megszedített és érzékeitől megfosztott, akkor ötet legjobb ott fekünni hagyni. Ellenben ha a' szobában ért valakit hasonló szerencsétlenség, akkor ötet a' szabad ég alá vinni, a' hol a' fris és hüves levegő és az esső legtöbbet fog tenni annak ismét felébresztésére. Ha rajta a' menykő vagy esés miatt valamelly külső sérelem történt, akkor legjobb mindjárt orvosért vagy seborvosért küldeni. Általában az illy szerencsétlenek csak ritkán élesztethetnek fel ismét. E' végre fecskendezzenek az ábrázatjokra és szivgödörökre

hideg vizet, és ebbe mártott ruhákkal borogassák a fejüket, és az orrok alá tartsanak szalamiaspiritust. Az efféle szerencsétleneket is gyorsan le kell vetkőztetni, őket nedves kefével dörölni, és sós vagy szappanos klisztéretet nékiek adni, vagy gyökönke gyökér' herbatéjából; és ha az ábrázatjok igen felduzzadt és kékes, vágjon a' seborvos rajtok eret, vagy a' halántékjaikra tegyen fel több piócákat.

A' menykőütés' veszedelmének elkerülhetése végett az égi háborúkor imezekre kell vigyázni: kiki lassan járjon, vagy olly helyet keressen, a' hol csendesen állhat, és a' levegő nem folyik, a' vas verőcéktől és egyéb érzbőlvaló tárgyaktól távozzék.

Midőn a' menykő ütöttet valamelly szűk, kénkő' gőzével megtelt szobában találjuk, akkor mindenek előtt az ablakokat és ajtokat szükséges felnyitni, és szabad levegőt beereszteni. De az illy szobába menők valamelly nedves ruhát tartsanak mindég a' szájok elejbe, hogy magokat is a' megfűlés veszedelmébe ne döntsék.

T O L D A L É K.

Minekutánna már a' legszokottabb nyavalyaformákat eddig előadtuk, itt még szükségesnek lenni véltük, a' Betegeknék magoktartásáról, vagy némelly, ezen munkában is előforduló rendelésekről valamit szólni. Hogy az alább következő jegyzetek a' Betegre nézve nagyon hasznosak, és magára a' munkára nézve is szükségesek, az olvasók könnyen átláthatják, ha a' jelenvaló toldalékon végig tekéntení méltóztatnak; de még jobban átlátnák, ha valamelly rendelésnél, melyet ezen munka lefolytában ajánlottunk, zavarodásba jönnének, és azt a' környülállásokhoz képest az előttök lévő nyavalyára alkalmaztatni nem tudnák. — Világosításnak okáért néhány példát akarok előhozni. — Úgy, ha valamelly Betegnek fördő, lábördő, félfördő, ée. voltak ajánlva, némelly olvasók igen kedvesen fogják venni, ha az azokkal való élésnek módját, a' fördés' idejét, a' fördök' melegségét (mérsékletét), ée. itt kifejtve láthatják. — Ha valamelly Betegnek a' hor, kávé vagy hasonló italok tiltatnak, mellyekhez előbb hozzájuk szokott, vagy azért, mivel a' jelenvaló nyavalyát táplálják, vagy mivel a' rendelt orvosságokkal való élés azt nem engedí, akkor az bizonyosan ohajtani fog olyan más italokat ismérni, mellyekkel szomját elolthassa, annál inkább mivel a' Beteg valamelly tartós nyavalyában egy 's ugyanazon italt hamar megúnja, azért azokról is fogunk szólni, és készítettések módjáról, 's a' t.

Mintegy ilyen tartalmú a' jelenvaló toldalék, melly az első kiadásából e' munkának hibáztatván, a' mostaniának hasznosságát nem kevésse fogja nevelni,

- 1) A' pióczák' vagy nadályok' feltételéről.

Mikor és miképp kellessen a' nadályokat fölrakni, azt az orvos, és seborvos fogják tudni.

- 2) A' Hólyaghúzóflastromokról és fontanellákról.

Az ezekkel való élést az orvosra kell bízni, készítéseket pedig a' szerárosra.

3) Mustártészta.

Ollyan esetekben, a' hol a' bőrt hathatósan és gyorsan akarjuk izgatni, a' mustármagvak' lisztjéből csinált tésztaival szoktunk élni, melly igen hamar és hathatósan munkál. Ez többféleképpen készítettetik, a' szerint a' mint azt erősebbé vagy gyengébbé akarjuk tenni. Egyik készítettése imez: Végy egy lat liszté tört, és eczetbe áztatott mustármagot, 4 lat erős kovászt, és ugyan ennyi eczetet, és csináld mind öszvekarva pépé. A' gyermek' bőrére nézve ez elég erős, de a' felnöttekére nézve ahöz még reszelt fris torma vagy fél lat konyhasó is adatik. — A' másik készítettés pedig illyen: Végy 2 lat reszelt nyers tormát, egy lat mustárlisztet, 2 lat kovászt, fél lat sót, mind ezeket vegytsd annyi eczettel, hogy tésztavá légyen.

Azon esetekben tehát, a' hol ebben a' munkában a' mustártészta javasoltatik, ezen tészta valamelly vászonra kenettetik fél ujnyi vastagon, azután a' kívánt helyre borítottatik, és kendővel vagy keszkenővel leköttetik. De ezt nem kell ám 6-10 óráig, mint a'

hólyaghúzó flastromot, a' bőrön hagyni, hanem csak fél vagy legfolyebb egy egész óráig, míg a' bőr jól meg nem vörösedik. Ha a' bőrt előbb meleg boreczettel döröszlik, a' mustártészta annál hamarább fog munkálni. A' téstának levétele után a' bőr minden reá ragadt mustárrészekről megtisztíttatik langyos téjjel vagy meleg vízzel, hogy hólyagok ne támadjanak, azután pedig káposztalevél vagy semmi sem tétetik annak helyére. — A' testnek szőrös részein, hogy a' levételkor a' Betegnek fájdalmat ne okozzunk, előbb vagy leborotváltatik a' szőr, vagy a' bőr és mustárflastrom közzé egy darab vékony fátyol tétetik.

4) Égés ellen való ír, vagy kenet.

Igen sok szerek ajánltatnak a' bőrnek elégesei ellen, az ilyenkor jelenlévő nagy fájdalom' enyhítése végett. Ide tartozik a' reszelt nyers krumplival való borogatás, a' megégett résznek hideg vízbe tétele, ée. De mivel ezen szereket folyvást kell váltogatni, kivált ha megszáradnak vagy megmelegülnek, azért a' Beteg alig alhatik és nyughatik ezen orvoslás mellett. Ennél fogva igen kívánatosak ilyenkor az egyszersmind gyógyító és fájdalom enyhítő szerek, mellyeket a' forróságnak az elégett részből való kihuzatása után lehessen alkalmaztatni. E' végre használtathatik a' Patikíban meglévő égés ellen való ír (Brandfalbe), vagy a' hol közel Patika nincsen, azt így készíthetni: Olvassz öszve két lat viaszt négy lat fris lenmagolajjal, és keverj közibe, ha meghül, egy tojás' székét. — Ha viasz nem volna, akkor másként kell segíteni, t. i. egy tojás' sárgáját fejezével együtt habarjanak öszve néhány kalánnyi olajjal, és éljenek vele ír gyanánt, (de az olaj ne legyen ám avas és régi).

5) Szappan spiritus, szappanszesz.

A' külső nyomástól, ütéstől, eséstől, ée. származott zúzódások, daganatok és kelések ellen alig van jobb szer a' szappanszesznél, mellyel a' sérült rész többször mosatik, a' mi az eloszlást nagyon segíti. Illy szappanspiritust kiki csinálhat magának otthon is ekképpen: kilencz lat venecziai vagy debreczeni szappanra, egy lat tiszta hamuzsirra vagy borkósóra és két evőkalányi fejtér vagy barna serélesztőre, előbb a' szappant mind megvakarván, töltsenek egy itze jó seprűégettborbort, azután a' keveréket tegyék 24 óráig meleg helyre, gyakran rázogatóván az edényt, hogy mennél több olvadjon el az égettborban. Majd a' leülepedett és meghűlt vegyíték megszürettetik, és a' leszűrt folyóság kis üvegekbe töltetik, jól bedugván és lepecsételvén az edénykék' száját; hogy a' spiritus' ereje megmaradjon.

6) Jóillatú Eczet.

Az illatos eczet igen ajánlatható védőszer a' járványbetegségek ellen, kivált ha a' nyavalyák rothasztó természetűek, vagy a' levegőnek hasonló megromlásából eredtek. Schlegel és Wiegler szerint így készítetik: Végy ürmöt, rozmarint, zsályát, borsos mentát és rutát, mindenikből 3 latot, továbbá levendula virágot, kálmot, fahéjat (Zimmt), szegfűborsot és szerecsendiót mindenikből fél latot, és ereszd mindnyáját egy üvegbe, hat font igen erős borecetet töltvén reájok, és több napokig mértékletes melegben tartván. — E' szerrel külömbféle képpen élnek: vagy úgy használják azt, mint szagszert, a' mi nem olly hathatós, vagy egy keveset a' kezekre öntenek és azokba dörölnék, vagy az ábrázatot és halántékokat nedvesítik meg vele, vagy egy keveset fris vízbe vegyítvén a' száj' oblitéseire fordítják.

7) Muroknedv, sárgarépanedv.

A' meghülésből származó vagy az időjárástól függő tartós hurut és köhögés ellen szinte megszámlálhatatlan háziszerek vagynak szokásban, mellyek a' köhögést néha talán valamennyire enyhítik ugyan, de más felől még többet ártnak, midőn az emésztést háborgatják, a' gyomrot elnyálkásítják, 's a' t. Sokkal hasznosabb és kevesebbet árt ezen szerek között a' Muroknedv. A' ki ezt készíteni akarja, vegye és válassza ki a' legkevésbé, legegészséges és egészen mocsoktalan gyökereket, mossa, tisztítsa és vakarja le a' külső hártáját, azután főzze meg vízben jó lágyra, és ekkor a' vizet szűrje le. A' megfőtt sárgarépa gyökereket azután zuzza össze, a' belőlök származott pépet vásznon által facsarja ki, és a' kinyomott levét lassu tűzön gőzöltesse ki szirup sűrűségnyire. Ezen nedvet a' gyermekeknek vékony szelet kenyérre vagy zsemlyére szokták kenni, vagy kávékalánanként enni adni.

8) Birsalmanedv.

A' gyomor' gyengesége ellen, nevezetesen ha az valamely előrement nyavalya' következése volt, nincs jobb diaetai szer a' birsalmanedvnél. E' végre a' birsalmát össze kell zuzni jól, azután egy vásznon által a' levét erősen kinyomni, ezt lassu tűzön kipárologtatni és sűríteni. Mikor már sűrűdni kezd adjanak hozzá ó bort és néhány lat tzukrot, és főzzék sziruppá, melly ha meghül a' kocsonyához hasonlít. Ez a' nedv hasznos a' hosszas betegségek után hátramaradó gyomorgyengeségben, kivált a' sokáigtartó hasmenés, vérhas, kolikák, és végre a' többszöri alkalmatlan hányás után, mellynék oka szintúgy gyakran a' gyomor' gyengeségben vagyon. A' veledés igen egyszerű, tudnillik né-

hányszor napjában egy kávé kalánnyit kell a' szájba venni.

9) Fenyőmag íz.

Egy más szer, melly hasonlóképpen gyomorerősítő, de egyéb tekintetből is ajánlásra méltó, a' fenyőmag íz, melly imígy készítettik: A' nyers és érett, előbb nagyjából öszveuzott gyalogfenyő magvait egy cserépedénybe kell tenni, és reájok annyi vizet tölteni, hogy egy ujjnyi magosan álljon rajtuk. Most az edény lassu tűzhöz tétetik és a' benne lévő mintegy fél óráig forraltatik, azután a' viz leszüretik, a' bogyók kifacsartatnak, és mind a' két nedvesség öszveöntetvén izzó tűzön mézszűrűségnyre kigőzöltetik. Jobb íz végett tehet hozzá kiki tetszése szerint porrá tört fejeczuket is, és így a' megkészült fenyőmagízt száraz hűves helyre köedényekben elrakhatja. — Ez a' szer, a' mint mondám, nem csak a' gyomor' gyengesége, hanem a' puffasztó szelek ellen is igen hasznos. De még több nem csekély haszna is vagon. Ezen íz ugyanis gyengén izzaszt és vizeltet, azért a' dagadás, közönséges bőrvízkiórság, az előrement betegségek után visszamaradó közönséges gyengeség ellen, melly a' lábok' megdagadása által jelenti magát, 's a' t. igen jó. Azonban említenem kell, hogy a' viselős személyek lábaik' daganatja ellen, vagy akár melly más okból ezen szerrel ne éljenek, mert a' viselőséget vizeltető ereje által félbe szakaszthatná, és idéttlen szülést okozhatna. Leginkább az olyan asszonyok őrizkedjenek tőle, kik már az előtt is idéttlent szültek. Lehet e' szert vagy kávé kalánonként venni, vagy belőle egy részt két résznyi jó ó borral vegyítvén napjában néhányszor fél poharanként inni.

10) Bodza íz, bodzabogyó íz, bodzakása

A' bodza íznek készítettése ugyan könnyű, de, hogy jól süljön el, még is gondos vigyázást kíván. F. végre bizonyos mennyiségű érett bodzabogyókat kell öszveszedni, azokat szétzuzni; és vásznon általa' levét belőlök kinyomni. A' kifacsart nedv azután mértékletes tüznél mézsűrűvé főzetik be, de a' főzés közben szüntelen' kell kavargatni, mert másként igen könnyen megég, kozmásodik és elromlik. Egy pint ilyen nedvhez egy negyed rész font fejr cukor tétetik, és jó bezárt edényben száraz helyen tartatik. — Élteni szoktak a' bodzaízzal minden meghülésbeli nyavalyákban, a' hol izzasztani kell, p. o. a' hurutokban, torokfájásban, csúszban, dagadásokban, mellyekben igen fogatos. Külömbféléképpen szokták használni; vagy t. i. mint az előbbieket magánosan kávékalánonként vétetik, vagy, a' mi jobb, belőle néhány kávékalánnyit egy findza bodzaherbatéba tesznek, megisszák, 's osztán az ágyba feküdvén jól betakaróznak. Az izzadáskor előre gondoskodni kell, hogy a' tiszta száraz fejr ruha megmelegíttessék, mellyet a' Beteg az izzadás után magára fog venni. Az izzadást elvégződöttnek tarthatni, ha a' testen már semmi veriték nem üt ki, és a' fejr ruha hidegséget gerjeszt a' testen. A' fejr ruha változtatás után még egy órácskáig az ágyban kell maradni, és legalább néhány napig a' szobát el nem hagyni, mert az izzadás után a' bőr elérékenyebbédvén, könnyen új alkalom adódnék a' meghülésre 's így a' nyavalya' megrosszabbodására a' hűs levegőn járás által.

11) Keserű bor Gyomorerősítő bor.

A' gyomorerősítő vagy keserű bort igen különbözőképpen szokták készíteni; én is azért több illy készíttést fogok előhozni, hogy magának kiki tetszése sze-

rint választhasson. Legegyszerűbben így készítetik: két lat áldott csüköllő füre (pápafüre) töltsenek egy messzely bort, hagyják hűvesen állani, és ebéd előtt egy órával egy vagy két evőkalánnal igyanak belőle. Hasonlóképpen cselekedhetni a' virágos üröm' tetejével, vidra Eleczkével, földepével vagy kisezerjőfüvel is ée. kálmosgyökérrel együtt vagy a' nélkül, — vagy négy lat sárga tarnics gyökeret, két lat narancshéjat és egy lat reszelt quassia fát (amazokat megvágva) légy egy jó ó borral tele palaczkba, áztasd néhány napig csak hidegen, és élj vele azután mint az előbbiekkal. — Vagy két lat chinahéjat, egy lat sárga tarnicsgyökeret, fél lat narancshéjat (mind apróra vágdalva), és ugyan annyi reszelt quassiafát vévén tölts reájok egy jó icze ó bort, hadd ázzanak három napig hűvesen, és élj vele a' mint már mondtam. Bor helyett égett-bort is lehetne venni, de ez igen hevítő lenne. — Vég-tére hasonló gyomorerősítő szert készíthetni külömbféle kihuzatokból vagyis Extractumokból is, p. o. ek-képpen: Végy áldott csüköllő-, Földepe-; sárga Tarnicsgyökér-, Cascarillahéj extractumot és vizes mirrha-extractumot, mindenikből 3 nehezéket, tölts reájok két font (egy icze) borsos méntavizet, és ebben amazokat feloldozván, élj vele hasonlóképpen. — E' gyomorerősítő borok használtatnak a' gyomor' gyengeség, puffasztó szelek, emésztetlenség és a' gyengeségtől származó gyomorfájás ellen kivált a' hosszas nyavalyák után, a' helytelen diaeta miatt eredő gyomorromlás ellen, 's a' t. Másféle gyomornyavalyákban, gyomorgörcsben, gyomorsavanyúságban, vagy az előrement harag-, boszankodás-, és egyéb elmeháborgástúl származott gyomorgyengeségben az illy borok inkább kárt mint hasznot tesznek. Azért csupán csak a' tiszta gyomorgyengeségben kell velek élni.

12) Néhány közönséges jegyzetek a' Betegek' konyhájáról.

Igen mindennapi, és a' köznép előtt sem éppen ismeretlen dolog, hogy a' Betegek, kik az orvos' szorgalma és szereinek fogamatossága által nagy nehezen mármár lábadozni kezdettek, gyakran a' helytelen tápláltatás miatt újra rosszabbúl lesznek, sőt valamely halálos kimenetelű nyavalyába is dülhetnek. Ezen okból szükségesnek véltem, ezen nem éppen ritka kárnak elkerülhetése végett, azon ételekre 's italokra nézve, mellyekkel a' Betegnek mind nyavalyája' mind gyógyulása' idején élnie lehet 's kell, némelly igen hasznos jegyzeteket felhozni. Említődött ugyan már ezen írat' elején, miként munkáljanak az emberi testre a' nálunk szokásban lévő eledelek; de készítettésökről, 's mire kelljen ilyenkor leginkább ügyelni, ott nem szóllottam.

A' mell' és nyak vagy torok' nyavalyájainál csupán szelíd' 's nem ingerlő diaeta kívántatik meg, azért is minden savanyú, hevítő és a' köhögést gerjesztő ételek 's italok valamint a' nagyon sózottak 's fűszerezsek is eltávoztassanak.

Az emésztő életművek' nyavalyájiban 's nevezetesen minden gyomorbeli bajoknak, valamint minden epés és májbetegségekben azon kell lenni, hogy a' Beteg, csak ha éhen van és az ételt kívánja, akkor egyék, azon kívül pedig elégedjék meg a' maga italával és egy kevés levessel, míg az emésztés' munkája meg nem jobbúl. Ekkor osztán adjanak néki elejénte könnyű ételeket, p. o. levest metélttel, darakásával, ée. csak igen puha és gyenge hust főve vagy sülve, de ne zsirosat vagy sok vajjal készültet. Utóbb, a' gyomor erősebbedvén, a' levesbe lehet egy kis fűszert is vetni és gyökereket, az ételeket táplálóbakká csinálni az

épülő Betegnek aprókását (Gräupchen) néhány kalányi borral készítette, vagy rist czimettel (fahéjjal) enni adni, 's így lassanként az előbbi szokott élésmódra viszsztatérni.

A' hideglelős nyavalyákban hasznosak az igen vékonyan tápláló ételek, vízlevesek fűszer nélkül, és a' hasonló italok a' hideglelés' jelenlétekor, azután pedig a' minő a' hideglelés. A' gyomorbéli vagy epehidegleléseknél p. o. a' diaetának olyannak kell lenni, a' millyent az emésztő életművek' nyavalyájánál ajánlottunk. A' hurutos hidegleléseknél az ételekhez vagy italokhoz czitromot, bodzaliktáriomot 's hasonló bõrre' munkáló szereket is lehet venni. A' rothasztó hideglelésekben különösen használnak a' savanyú mártások és savanykás italok, valamint a' lappangó hideglelésekben, sorvadásban és aszukórságban a' böven tápláló ételek és italok. Itassanak a' Beteggel vízben vagy téjben vagy huslevesben főzött szálepet, ha még a' gyomra jó, vegyítsenek a' nyálkás levesekbe tojás' székét, mellyet az italokba is keverhetni, de távoztassanak el minden zöld vagy növényi eledelt, mert ezek igen kevés tápláló részekkel bírnak. A' még fiatal sárgarépa, zöld bab, borsó, gyökerek ée. az ételkivánást néha ingerlik, 's azért lehet, mivel illy gyenge korokban nem ártanak, ezeket is némellykor és csekély mennyiségben ételre fordítani: de mindég szem előtt kell tartani, hogy a' sorvadásoknál azok az eledel legjobbak, mellyek könnyen emésztethetők 's egyszer'smind igen táplálók.

A' köszvényes bajoknál az étkek' 's italok' készítésekor a' bort 's más hevítő holmikét egészen abba kell hagyni; a' levesekbe pedig olly fiatal füvek és növények adassanak, mellyek gyengéd voltokon kívül azon tulajdonsággal birjanak, hogy a' vizelletet hajtják, p. o. petrezsely, zellergyökér, spárga, ée.

Az inbeli szenvedéseknél őrizkedni kell mindenkor az erős és hevítő ételek 's italokkal való éléstől, 's azon véleményt, hogy a' böborital az efféle Betegeknek hasznos volna; félre tenni. Mert p. o. ha bővérűség, vérnek nyugtalansága vagyon jelen, vagy ha a' Betegnél a' vér igen a' fejre tódúl, vagy talán gutaütésre volna hajlandó, akkor a' Betegyet legnagyobb veszedelembe döntenők. — A' bővérűségben, szívdobogásnál, ée. a' diaeta vékony legyen, és az italok is olyanok, nevezetesen a' szédülésnél és gutaütésre való hajlandóságnál. A' hasdugító és puffasztó ételeket, minő a' répa, káposztaneműk, hüvelyes vetemények, ée. teljességgel el kell távoztatni. A' főtt gyümölcs és egyéb könnyen hasnyitó ételek, kivált az ő egyszer'smind hüvesítő tulajdonságok miatt, még itt minden más eledelék fölött ajánlhatók.

A' gyomor' és bélcsatorna' elnyálkásodásakor távoztassanak minden nyálkás és lisztes ételek, valamint a' hüvelyes vetemények is. Ellenben lehet ilyenkor jól fűszerezett és inkább állati eledeleket választani, ú. m. jó húsleveket, könnyű húsételeket és puha tojásokat. Ha nincs jelen hideglelés, úgy lehet egy pohár borhoz is nyúlni. De ezt sem a' nyálkás aranyérről, sem a' húgyhólyag' és vizelecsőnek elnyálkásodásáról, annál kevesebbé ha az utolsó a' feslett élet' következése volt, érteni nem kell, melyekre nézve én az olvasót az e' munkában találtató szakaszokra utasítom.

A' hugyműszerek' nyavalyájinál az eledelekből a' bor és minden fűszer elmaradjon. Nevezetesen a' vérhugyzáskor csupán a' nyálkás táplálékok, p. o. ris, aprókása, zabdara nyálka, lenmagthéa, ée. Legtöbb esetekben e' mondottakat ajánlhatni a' hugyeröltetésnél is.

A' sérvéceknél csak könnyen emészthető és hasnyitó étkeket vegyen a' Beteg magához. A' puffasztó eledelék reájok nézve legártalmasabbak.

A' sok vért vesztett, nagy eves sebekben vagy fekélyekben szenvedő, bő nedv ürülést kiállott Betegeknek tápláló és fűszeres eledelek valók. A' csokoládé, szarvasszarv fagylat (Hirsdhörnigelée), huskocsonya, erőtadó levesek, ée. kiváltképpen foganatosok. — A' leányok' sápasztó kórságában is az erőtadó, bőven fűszerezett étkek, kevés bor és csokoládé hasznosak. Ellenben a' havitisztulás' tévedéseinél, elvetéllésre vagyis idétlen szülésre való hajlandóságkor, a' szüléskor, a' rendes gyermekágy' első napjaiban, az emlők' igen bő tejzésekor, csecsek' keményedéseinél, és azok' megdagadásakor, a' gyermekelválasztás' idején, őrizkedjék a' Beteg minden izgató holmiktól, valamint az igen tápláló és hevítő ételek 's italoktól is, helyettök könnyű, nem bőven tápláló eledeleket választván.

Azon gyermekekre nézve, a' kikenél a' gyomor elnyálkásodva, savanyodva van, görvényben vagyis gubában (scropheln), mirigydaganatokban és ebagában vagy angoly nyavalyában sinlődnék, a' nyálkás eledelek legalkalmatlanabbak. Azért ilyenkor az ételek 's italokhoz aromás holmik vagy hazai fűszerek adatnak és inkább húsétek vétetnek elő. A' nyálkás italok jó, gyomorerősítő serrel váltassanak fel.

13) Aszukórságosak' leveése.

Egy híres Orvos a' következő módon akarja elkészíttetni az aszukórságosoknak való tápláló húslevet: Két font jól megveregetett borjúhúst, és 4 lat tiszta árpát főzzenek 2 pint vízzel egy jól bezárt edényben 3 óraig, utoljára még 8 lat ártifigyökeret, ugyanannyi kecskediszt? (Lämmerfattig), és $\frac{1}{2}$ font kerti salátát adván hozzá, forralják még a' tűznél 10 perczenetig, 's ekkor szűrjék meg. — A' Beteg ezen levét csészénként issza, és vízzel cesztetheti fel, ha igen táplálónak lenné.

14) Szarvasszarv kocsonya, vagy fagy-
lat borral készítve.

Fél font részelt szarvasszarv főzettség egy jól bezárt fazékban 3 messzely vízben 4 óráig lassu tűznél, ekkor szürettessék meg és tojásfejérrrel higgasztassék (ez, az egyszerű szarvasszarv kocsonya). Ekkor $\frac{1}{2}$ font finom fehér cukor, egy jó messzely derék ó bor, és két evőkalányi citromnedv adatik hozzá, és az Egész eltéteik hideg helyre.

15) Ugyanaz, mandolatéjjel.

Egy melegített mozsárban törjenek meg jól 3 lat lehántott édes mandolát, fél annyi cukrot 's egy kis szeletet valamely citrom' sárgahéjjából, és töltsenek az előbbi szarvasszarv kocsonyából is abba kicsinyenként egy messzelyt; ehez még egy fél kalányi narancsvirágvizet is adván, az egész keverék egy tiszta szitán hocsátatik által és egy porcellánedényben hűves helyen kocsonyává fagylaltatik. A' lappangó hideglelésekben és sorvadásokban ez egy derekasan tápláló 's egyszerűs- mind hűvesítő szer.

16) Fogoly madárleves a' Betegek'
számára.

Egy egész sült fogoly apróra vágatik, ha kihúlt fáinan megtöretik és egy jól bezárt fazékba tétetik. Ekkor jó tyuklevet (mellyről a' zsír le volt szedve) kell rá önteni 's egy kis vizet; azután lassan főzván, egy szűrőedénybe tölteni, az átszűrődött lévbe egy kevés szerecsendió virágot vetni, és osztán még egy kis ideig a' tűzhöz tenni. Lehet a' Betegnek ezen levét vagy piritott zsemlyeszeletekkel levesképpen adni.

17) Füleves, zöldséglevés.

Végy saláta' endivia, porcsinfü' és oroszánfogfü' leveleit 's szárait (virágzás előtt) mindenikből egy maroknyit, és fél maroknyi sáskát, mosd ki ezeket meleg vízzel, és gyengén nyomd ki osztán a' vizet. Ekkor főzd meg őket vékony húslében lassacskán, adj hozzá egy kevés irós vaját, sőt és szerecsendiót, és add a' Betegnek.

18) Fűvekkal készült irósvaj.

Három maroknyi kerti rutát 's ugyan annyi zsályát apróra vágva 2 pint vagyis inkább 3 icze édestéj-föllel tégy egy kőedénybe. Így állván 24 óráig a' keverék megköpültetik, a' kivárott irósvaj valamely ritka vásznon által nyomatik, hogy a' fűvek visszamaradjanak, a' midőn az irósvaj kenyérre kenetvén elköltetik. Ezen irósvaját leginkább az aszukórságosoknak ajánlhatni, csakhogy nem kell mindjárt reá valami mást enni, hogy a' füves irósvaj előbb megemésztessék, és a' gyomor, melly az illy személyeknél általában gyakorta erőtlenebb, meg ne terheltesék.

19) Szalad vagy malátaital.

Mennél hamarább meg szokták unni a' Betegek a' nékiek rendelt italokat, annál szükségesebb számokra olyan italokat ismételtesekké tenni, mellyekkel amazokat iel lehessen cserélni. Én is azért elő fogok néhány ilyen italokat hozni meghatározván a' nyavalyabéli eseteket is, a' hol azokkal helyesen élhetni.

A' malátaital' készíttetésére mint egy 4 lat snommá örlött levegőn szárított árpaszalad vétetik, erre egy pint forró viz töltetik, és megkevertetvén néhány óráig úgy hagyatik, azután pedig megszürettetik. Ekképpen egy kellemetes édes italtra tehetni szert, mellynek ize

még jobb lesz, ha hozzá néhány kalánnyi fejrbor, vagy kevés citromlév és cukor adatik. — Azonban soha sem kell ezen italból sokat készíteni egyszerre, hanem csak annyit, a' mennyi egy napra elég, mivel ha továbbigáll, rendszerint elromlik. — Ez ital nem csak táplál, hanem hűvesít és a' nedvességeket is a' testben javítja, és azért minden forró nyavalyákban, epés és gyomorhideglelésekben, bőrnyavalyákban, sülyben ée. köz ital gyanánt ajánltatható. Az epés és gyomorhideglelésekben egy kevés borral vagy citrommal, a' hasmenésekben ée. pedig azok nélkül. Hasmenést ezen ital nem könnyen gerjeszt: a' hol pedig ez megessenék, ott azt félre tehetni és zab vagy árpadaratthéval cserélhetni fel.

20) Mandolatéj.

Négy lat édes mandolamagvakra töltsenek forró vizet, hogy a' héjjok leválják, azután törjék és zuzzák össze azokat egy tiszta mozsárban, néha néha egy kis vizet öntvén reájok. Az így összevuzott magvakat azután szűrő vászonba kell rakni, és kitsinyenként addig töltögetni reájok vizet, míg csak ez olly fejéren szűrődik által mint a' tej. A' maradék újra öszvetöretik, és az előbbi szűrés addig folytattatik, míg a' magvakból valami hátra marad, a' mire egy jó icze víz kívántatik. Az így megkészült mandolatéjhez osztán annyi lat megtört cukor tételik, a' hány lat volt a' mandola, vagy a' mennyit a' Beteg kíván. — Még jobb ízűvé lesz a' mandolatéj ha az édes magvakhoz néhány keserű is vegyittetik, vagy ha valamely kellemes ízű vízzel készítettik, p. o. málnavízzel vagy narancsvirágvízzel. A' mandolatejet sem tarthatni el sokáig, azért legjobb mindég csak egy napra valót készíteni.

A' mandolatéj igen alkalmas ital sokféle betegségekben, p. o. a' forró, sebbéli és gyulasztó hidegle-

lésekben, a' midőn igen enyhít, kivált ha egynéhány keserű mandola is véteget hozzá. Továbbá a' sorvasztó nyavalyákban is mind addig ajánlatható, míg a' gyomor szenvedheti, és gyomorégést, gyomorfájást, undorgást, ée. nem okoz. De különösen hasznos a' méregtetéseknél a' rágó elnyelt mérgeknek betakarására, valamint a' húgykészítő és kiürítő eszközöknek minden bajaiban is, fájdalmas vizelésben, húgyrekedésben, és nevezetesen a' kö és fővény szenvedésben.

21) Limonáde és Borlimonáde.

Vagyon a' Patikákban az úgynevezett Limonádepor, mellyből csupán a' közönséges vízben való feloldvasztás által már limonáde készül; de ezen limonádepornak, melly borkósavanyból készítették, nincs olly jó ize, mint a' citromból valónak; és részént ezért, részént pedig mivel ezen italt mindenütt kiki maga készítheti, elő fogom adni annak készíttetése' módját. — A' közönséges limonádét csinálhatni két citrom' leviből, 4 lat fehér czukorból és egy icze vízből. A' közönséges víz helyett meleg nyárban szeltermvizet vagy más hasonló ásványos vizet is vehetni. A' szokott kútvizzel készült limonáde igen illő ital a' forró és gyúlasztó hideglelésekben, valamint a' májés epebéli nyavalyákban is. Mindazáltal a' hasmenésre hajlandóknak nem való.

A' Borlimonáde majd szintúgy készül. Két jó nem foltos citromnak a' sárga héjja egy darab fehér czukorhoz dörgöltetik, azután a' citromok levét is ugyan arra csepegtetik, erre azután egy icze szeltermviz vagy hasonló töltetik és egy $\frac{1}{2}$ icze (Schoppen) jó fehér bor. — Ezen ital leginkább a' felgyógyulóknak való, a' hosszú vagy roszféle inbeli nyavalyák és rothasztó hideglelések után, midőn a' Betegek még tiszta bort nem ihatnak.

22) S a v ó.

Italúl a' savót vért vékonyító, csipősséget kisebbítő, gyengén hashajtó ée. tulajdonságánál fogva nagy számú nyavalyákban ajánlhatni. — Élnek vele a' hasbéli dugulások, májnyavalyák, hypochondria, vérkelesek, keményszékűség és egyéb hoszas betegségek ellen mint tavaszi cúrával vagy nyáron, regvelenként fél söt egy iczét is elköltvén belőle, mellette mértékletes testi mozgásokat téven és illő diaetát tartván, 's addig a' ser és borivást abba hagyván. Az olyan esetekben a' savó' mennyiségét, mellyet valaki megihatik, mindég a' test' minémiségéhez kell szabni; mert a' sok a' gyomrot megterheli, az emésztést gyengíti, 's így könnyen árthat. Legjobb tehát kevésen kezdeni és mindég többet többet inni, annyit, a' mennyit a' test jól meg bír, a' mit legbátorságosabban kinek kinek önnön érzése határozhat meg.

Ha a' tej egy darab ideig áll, és savanyodni kezd, akkor a' turós és vajas részek a' vizes résztől elválnak, és ebben uszkálnak. Az ilyen tej a' sorvadásokban és aszukórságokban igen derék ital, míg hasmenés nincs jelen, de ekkor félre kell tenni. Ha a' merő részek a' szokott megszűrés által elválasztatnak, akkor a' vizes részek teszik az úgynevezett közönséges savót, melly a' forró, gyúlasztó és epés nyavalyákban igen alkalmas ital. — Azonkívül még sokféle mesterségesen készült savót is fordítanak haszonra némelly nyavalyákban, azért ezen savókról is elmondjuk röviden a' szükségesebbet.

Az édes savó így készíttetik: Két vagy három tojás' fejerét egy $\frac{1}{2}$ icze (Schoppen) tejbe kell keverni (vagy egy kevés vizahólyagot forró vízben feloldozván a' tej közé tölteni), azután együtt megfőzni, a' mikor a' tojás' fejére (vagy a' vizahólyag) a' tejnek vastag

allatórészeivel egyesül és fenékre ülepedik. Ez a' savó táplálóból a' közönségesnél, és a' sorvadókra 's különösen a' száradó vagy roszúltáplált gyermekekre nézve, a' kik a' tejet magát nem szenvedik, igen ajánlatható.

A' ki savanyu savóra akar szert tenni, az forraljon fel egy pint tejet, és ekkor vessen bele egy jó kalányi boreczetet vagy citromlevet, és így készen lesz a' savó. Ha a' savó igen savanyu, akkor néhány késhegynyi rákszempor, vagy kifőzött krétapor, ha a' savóba tételik, ennek savanyúságát többnyire magába szívja, vagy a' savót minden savany nélkül néhány szelet oltógyomorral (borjúgyomorral) lehet készíteni. Még a' savót, hogy kellemetesebb legyen, meg is lehet tisztítani vagy higgasztani, ha az ember egy pint savóba négy tojás' fehérét kever, a' keveréket öszvehabarja, és néhány óraperczekig főzi, azután pedig tiszta itatópapiroson általszűri, mellyen a' savó legtisztábban men keresztül.

Hasonló a' savanyuhoz a' Borköves savó is, melly úgy készül, hogy egy pint forró tehen vagy kecsketéjhez egy lat borkő tételik, és a' téj mind addig kevertetik, míg a' vizes részek külön nem válnak.

A' Boros savó, mellyet az inbeli és rothasztó hideglelésekben és a' forró nyavalyákból felgyógyulóknak ajánlhatni, úgy készül, hogy az ember egy pint forró téjhez fél messzely fehér bort tölt, ezeket kavarja míg a' savó el nem válik, mellyet azután le kell szűrni.

Végre még Tamarind savót is készítenek, melly a' forró és gyulasztó betegségekben igen jó hűvesítő hasindító szer, és pedig úgy, hogy egy pint forró téjhez egy vagy két lat tamarind izet tesznek, melly a' savót a' többi részekről elválasztja.

23) Cseresznye nedv. Medgyenedv.

Igen kellemetes italokat szoktak némelly gyümölcsök' leveiből készíteni, mellyekkel osztán kivált nyárban és a' forró nyavalyákban hasznosan élhetni. Illyen a' többek közt a' cseresznye nedv is, melly ekképpen készül: Bizonyos mennyiségű cseresznyét öszve kell zuzni és törni magvastúl, mert így a' nedv kedvesb ízűvé lesz, azután, azt egy ideig állani hagyván, megsűrni valamelly vásznon által, a' mit utóbb még egyszer lehet tenni. Ekkor a' nedvhez annyi nádméz tétetik, hogy minden font nedvre fél font czukor essék, és így az egészet gyengén főzván, ahhoz egy kevés porrá tört fahéjat (Zimmt) és szegfűborsot is adhatni; a' főzést pedig, a' nedven úszó habot ottan ottan levén, addig kell folytatni, míg a' nedv elég sűrű nem lesz, az az, míg belőle egy csepp hideg tányérra ejtetvén, erről, ha ide 's tová hajtogattatik is, le nem folyik. Ha erősebben főzik be a' nedvet, akkor ízét és színét elveszti. A' meghült nedv üvegekbe töltetvén és ezek jól bedugatván, haszonra eltéttetik. Ezen nedvből szükség' idején egy pohár vízbe annyi vegyítettik, a' mennyi a' Betegnek tetszik.

A' ki medgyenedvet akar készíteni, az vegyen 3 kupa jó érett medgyet és két kupa (Quart) cseresznyét, és törje' öszve mindeniket magvastul, 's hagyja az egészet három vagy négy napig állani. Ekkor szűrje meg, és az általfolyt nyers nedvhez adjon egy lat megtört fahéjat, ugyan annyi szegfűborsot és egy nehezék szerecsendiót, azután forralja fel néhányszor. A' most ismét megszürt nedvbe elegendő nádmézet tévén, azt egy kevéssé főzze be; és a' meghülés után töltse üvegekbe. — Ha ezen utolsó nedvhez még egy kis jó bor is vegyítettik, annál megújítóbb 's kellemeteseb italt csinálhatni vele.

24) Ribizke nedv.

E' nedvet kétféleképpen készíthetni, t. i. tűz által 's a' nélkül. — Az öszvezuzott vörös ribizke bogyók' levét egy ruhán által kell facsarni, a' kifacsart nedvet kőpalaczkokba tölneni és 8 napig a' napfényre kitenni. Azután több izben megszüretik mind addig, míg meg nem tisztúl, ekkor palaczkokba töltetik, és mindenikbe egy kalányi rum; a' midőn parafával jól bedugatván és be is szurkoltatván, hűves helyre eltételek. — Ez, ha italvizbe vegyittetik, a' forró nyavalyákban igen jó hűvesítő. — Vagy: a' megérett, szétzúzott (természetesen a' csutkájától is megisztított) ribizkék' leve tiszta vásznon által megszüretik, azután állni hagyatik, míg meg nem tisztúl vagy is higgad, ekkor a' tisztája leszüretik, minden kupa nedvhez mintegy másfél font czukrot és kevés fűszert adván, és addig főzetik, míg koecsonya nemüvé nem lesz, azután pedig üvegekre töltetik.

25) Földieper vagy szamóczanedv.

Ez mind a' kettő az előbbiek szerint készíttetik. Az elsőbb így: a' jó érett szamóczabogyókat öszve kell zuzni, és befödetve éjtszaka hidegre eltenni. Más napon a' nedv azokból kinyomatik, és egy kupához (Quart) két citromnak a' leve adatik, és egynek a' levakart héjja, végre egy vagy másfél font czukor darabonként, és az egész a' szükséges lehalzás közben addig főzetik, míg a' tajtéktalan nedv elég sűrűvé nem lesz. Ezt a' nedvet is az italvizbe szokták vegyíteni, és hasonló nyavalyákban iddogálni. — Szinte így készíttetik a' málnanedv is. — Még a' málnanedvnél is kedvesebb, kivált nyárban a' Betegnek, a' málnaeczet, vagy a' savanykás málnanedv. E' végre az érett vörös málnabogyók valamely cserépedényben szét zuzatnak, és reájok annyi

jó borecet töltetik, hogy az egészet elborítsa, azután 2 vagy 3 napig hűvesre eltéteik. Most a' nedv leszűretik, és minden kupához másfél vagy két font czukor adatik, így le lehabozva kellő sűrűségnyire főzetik és eltéteik.

26) Tölgyfa makk - kávé.

A' nagyobb, tiszta és nem férges makkot, a' ki mennyit akar, meg kell a' külső héjjától tisztítani, azután mindeniket négyfelé vágni, a' kemenczén vagy kályhán megszáritani és azután mind az igazi kávé, megpörkölni. De a' pörkölést vigyázva kell tenni, hogy a' makkok el ne égjenek, hanem csak annyira, hogy osztán azokat könnyen össze lehessen törni és őrlöni. Ezen pörkölt 's megörölt makkokból most már úgy készítették a' kávé, mint az igaziból főzetik, — A' makkávénak munkálatjai külömbfélék. Leginkább elhíresedett a' gyermekek' görvénybetegsége ellen, kivált a' kik anyatáj nélkül neveltetnek fel, és potrohos hasúak, a' mi a' fodorhájbeli mirigyek' megdagadásából és dugulásából származik, még ott is, a' hol azon nyavalya már igen elhatalmazott és atrophában vagy hervadásban men által. Ezen italt meg lehet czukrozni, és ha a' gyermek így sem akarná inni, meg is tejezni. A' makkávéhoz, a' mint némelly orvosok javasolták, igazi kávéat vegyítetni, nem tanácsolhatom, mert ez a' kisdedeknek árt, és a' makkávé jó fogamatját is elrontja. — Némelly gyermekek ezen italtól gyomor- és emésztésbeli bajokba esnek, és azt semiképpen nem szenvedhetik. Ezeknek tehát azt vagy éppen nem kell többé adni, vagy csak igen nagy vigyázással, — Gyakran a' felnöttek is haszonnal élhetnek a' makkávéval, nevezetesen a' korábbi görvénytől származott nyavalyákban, p. o. a' sokáigtartó mirigydaganatokban, a' hibircsós

tüdőkórságban, a' mirigyos orgánák' vagy élöeszközök' elevesedése után támadó sorvadásokban, ée.

27) Zabfőzet. Árpaital. (Zablév. Árpalév.)

Csaknem minden hideglelés nyavalyákban, valamint a' hideglelés nélkül való csekélyebb betegeskedésekben is, haszonnal élhetni a' zabfőzettel (Safertifane), melly több tekintetből, kivált mind nedveket vékonyító, hasnyitó és csipősségeket benyelő ital, ajánlásra méltó. — E' végre másfél font jó, kiválogatott zabot, és egy jó maroknyi tiszta és megapritott katánggyökeret 12 pint vízzel addig kell főzni, míg a' viznek fele ki nem párolog. Ekkor az egészet le kell szűrni, ebben néhány lat tisztított borkövet és nyolez lat ozukrot vagy mézet felolvasztatni, így osztán ismét a' tűzhöz tenni és egyszer felforralni, és forrás közben lehabozni. Most az egész keverék 24 óráig hidegre tétetik, és osztán a' fénekre üllepedett részekről letöltetik a' tiszta higgadt rész és tiszta edényekben tartatik. — Ha ez az ital a' Betegnek nem tetszenék, mivel a' forró nyavalyákban inkább a' fris és savanyúcska italok kedvesek, lehet abból savanyú zabitalt is készíteni, vagy, zab helyett árpát vévén, a' hideglelés nyavalyákban olly közönséges árpaitalt.

Ezen savanykás zab vagy árpaital rendszerint imígy készítettetik: Nyolez lat kiválogatott és hideg vízben jól megmosott zabot vagy árpát főzni kell jó fél óráig három pint vízben, a' mikor a' főzés közben kipárolgott víz ismét helyre pótoltatik. Most leszűrettetvén, hidegre eltétetik, hogy a' vastagabb 's nehezebb részek leüllepedjenek, mellyekről a' tiszta folyóság letöltetvén, bele annyi méz és boreczet (vagy czukor és citromlév) vegyítettetik, a' mennyit a' Beteg izlése kíván. — Hasonló végre lehet használni a' zabkását vagy darált zabot is.

28) Szálep ital.

Ezen italnál csupán arra kell ügyelni, hogy egy nehezéknyi fánra tört szálepgyökér néhány kalánnyi hideg vízzel öszvehabartassék 's osztán ahoz egy meszsely forró víz, vagy huslév, vagy tej töltsessék, 's ekkor még egy fertály óráig forrjon.

29) Tojás ital, tojásszékes ital.

Két kalánnyi megtört fejér czukorkándli egy meszsely forró vízben felolvasztatván, hozzá még egy tojás széke habartatik. A' mell' és torok' minden nyavalyájiban, névszerint a' köhögéseknél, hurutok 's tüdőkörságoknál ez egy enyhítő, kellemetes és tápláló ital.

30) Ital fekete cseresznyéből.

Négy lat aszalt fekete cseresznyét, magostól öszvetörve, főzz egy fertály óráig másfél icze vízben. Vége felé adj hozzá egy fél, de szeletekre vágott citromot, és megszürvén vegyíts hozzá 4 lat, czukorral készült medgy nedvet. Ezen nedvvel együtt lehet egy darab pirított kenyérhéjat is bele tenni.

31) Malozsából való ital.

Venni kell 4 lat malozsa szőlőt, ezt, előbb a' magvait kiszedvén, 3' messzely vízben addig főzni, még harmad része ki nem párologott, most egy nehezéknyi megreszelt szarvasszarvat adván hozzá, az egészet még két óráig egy jól bezárt edényben a' tűznél hagyni. Azután megszüretvén, kész az ital.

32) Izlandiai zuzmó ital.

Mennél kitetszőbb és foganatosabb erejű az izlandiai zuzmó, és mennél közönségesebb a' veleelés, — 's végre menuél kellemetlenebb annak ize némelly formák-

ban, annál inkább kell igyekezni, azt a' Beteg' számára jobb és kedvesebb ízűvé készíteni. De minekelőtte erről szólljak, szükségesnek látom a' vele éléről is némelyeket előhozni. Igen ártalmas előítélet az izlandiai zuzmót minden mell és tüdőnyavalyákban a' legillőbb szernek tartani, a' mint ezt a' nemorvosok többnyire hiszik: Mert az valamelly betegségnek minden időszakaszaiban teljességgel nem használtatható, hanem az egyikben szintolly gyakran árt, mint a' másokban használ. A' ki példának okáért a' forró és hideglelés mellnyavalyákban, millyen a' mellgyulladás, míg még fájdalom van jelen a' melljében, vagy hideglelés mutatja magát, izlandiai zuzmót akarna iuni, az olyan magának fölöttebb ártana, és a' nyavalya' veszedelmességét bizonyosan öregbítené, vagy legalább föntartaná, — holott ellenben ugyan ezen szer a' fájdalom' elmulta és hideglelés' megszűnése után, egy szóval a' felgyógyulásakor minden más szeréknél jóltévőbb. — Így a' vérpökésnél is, míg tart, ezen szert távoztatni kell, és csak utóbb haszonra fordítani. Sőt a' vérköpés' elállíttatása után sem kell mindjárt az izlandiai zuzmóval élni, mert a' baj könnyen ismét visszatérhet.

A' mi annak a' készíttetését illeti, lehet az izlandiai zuzmót magánosan is vízben megfőzni, minden előkészület nélkül, de itt senkinek nem ajánlhatom, noha így legtöbbször élnek is vele. Mert a' főtt vize igen keserű, sőt az emésztésnek is, mellyre mindég hat ártalmas, ha vele tovább élnek. Nem az ezen zuzmóban lévő igen keserű részben vagyon a' kívánt hathatóság, hanem nevezetesen a' keserűvel egyesült nyálkás részben; azért ama' szükségtelen keserűséget el kell távoztatni, a' mi ekképpen történik: Töltsenek estve néhány latnyi izlandiai zuzmóra hideg vizet és tegyék el így éjjelre, reggel más napon szűrjék le azon vizet, melly nagy részét a' keserűségnek magába szívta,

és most főzzék meg egy icze más vízben, míg a' víznek negyed része ki nem gőzölg, hogy a' főzés által a' zuzmóból a' nyálkás részek kihuzattassanak. Az így leszűrt föttvizet is ihatni ugyan, de némellyek tejet és mézet is tesznek hozzá, — vagy víz helyett édes savóban főzni, — vagy a' főzés' vége felé abba egy kávé kalánnyi ánismagot, vagy a' tűztől előbb félre tévén, egy lat édes gyökeret is vethetni, mind a' jobb íz, mind a' jelenlévő köhögésnek elháríthatása végett. — Végte're lehet ezen zuzmót a' Patikákban tartatni szokott izlandiai zuzmócsokoláde' formájában is használni, a' mit kiváltképpen az igen kényes személyeknél cselekszünk, a' kik másként azt ize miatt be nem vennék. — Lehet marha vagy tyúkhúslevesben is ezen zuzmót főzni, és az ilyen levest magánosan, vagy egy vagy több közibe habart tojás' sárgájával meginni.

Azonban nem kell ám hinni, mintha ezen italból a' Betegnek, mennél többet innék, annál hasznosabb lenne. Ellenben elejénte csak kevés izlandiai zuzmót kell megfőzni, és ezen vékonyabb italból is csak kis mértékben inni, míg a' gyógyuló Beteg hozzá nem szokik; azután erősebben is készíthetni és lassanként belőle hővebben lehet inni. — A' gyermekek' számára, a' kik ezen, egyébként igen hasznos szert keserű volta miatt nem örömet vesznek, legjobb ezen zuzmóból szirupot készíttetni. Ezen szirupra úgy tehetni szert, ha több zuzmót jó erősen megfőznek, és ezen föttvizet, bele elég ozukrot tévén, addig sűrítik tűznél, míg sziruppá nem válik (olly sűrűvé mint a' méz), melyet osztán kávé kalánonként adhatni a' gyermekeknek.

33) Csiga vagy kágyula leves, kágyulóleves.

A' milly nagyon utálják némellyek olvasóim közül a' kerti csiga vagy kágyulaélt, olly hasznosak

ugyanazok több nyavalyákban, és pedig, a' mi legfőbb gyelemre méltóbb, éppen olyan betegségekben, mellyeket semmi más orvosság el nem háríthatott. Ezen okból már több Betegek erőt vettek utálságokon, 's naponként (reggel) egésségeknak jobbulásával hat, nyolcz és többeket ettek meg ezen állatokból. De mivel a' kágyulákat nem minden gyomor bírja meg, és sok Betegek azokat teljességgel utálják, más részről pedig azoknak foganatosságát a' helyes elkészítés által öregbíteni, sőt a' Betegnek olly formában lehet feladni, hogy a' csigaéltet nem is sejdíthetik, ennél fogva én a' csigalevest minden más formánál többre becsülöm, és azt mind azon esetekben ajánlhatom, a' hol már annyiszor használt 's mellyeket azért különösen is megnevezek.

A' ki csigalevest akar készíteni, főzzen meg egy font borjúhús és néhány maroknyi gyökérveteményt (mellyek között én a' taraczk' és zellergyökeret ajánlom) egy pint vízben egy óráig befödött edényben, ehez azután 12—16 nyers kerticsigát (kágyulát), mellyeket előbb megmosni, szétvagdalni és zuzni kell, tegyen, és a' főzést addig folytassa, míg a' csigák szét nem főnek, a' midőn a' levet át kell szűrni. Igen alkalmasok ezen végre a' borjulásak is. Ha a' Beteg' gyomra helyén van, és jól emészt, akkor egy darab ösztövére marhahúst is lehet amazokhoz adni. Úgy az Ilyeneknek még tojás' sárgáját is lehetne a' csigalevesbe habarna. — Az ollyan Betegnek számára, a' ki a' most ajánlott csigalevest nem szereti, lehet a' kágyulákat csak vízben főzni (előbb azokat szétmetélvén és zuzván), és ezen egyszerű csigalevest felényi vagy harmad résznyi téjjel vagy selter vízzel vegyíteni, mellyhez a' Beteg, ha neki tetszik, cukrot is adhat.

A' csigák' hathatósága abban áll, hogy a' testet minden más szereknél inkább táplálják és az elveszélődött természetes nyálkát kipótolják, 's e' mellett még

a' vér' minéműségét is javítani látszanak. Igen ajánltathatók tehát mind azon betegségekben, mellyekben a' test fölöttébb elsoványodik vagy sorvad; p. o. minden némű aszukórságokban, makacs köhögésben, bő nedv elvesztés után (vér vagy nyálkafolyás, evesedés és effélék által). Mennyit lehessen a' csigákból enni, azt leginkább a' Betegnek testalkotása, emésztő ereji, kora és nyavalyája határozzák meg. A' felnőtt személyek naponként ehetnek legalább öttől fogva nyolczig, lassanként pedig utóbb tizenkettőt is, ha jó gyomorral bírnak.

Igen jó kocsonyát is készíthetni a' száraz betegségben sinlődökre nézve a' kágyulákból, és rákokból, ekképpen: Harmincz, hideg vízben jól lemosott csigát, és ugyan annyi rákot szétvagdaltván és zuzván, ismét két megtisztított 's apróra vagdalt borjulatot két pint vízben addig kell főzni, míg a' víznek fele ki nem apad. Ekkor abba egy késhegyni szerecsendió virágot 's holmi kerti zöldséget vetvén, a' főzés még néhány óraperczekig folytatódik, 'és az egész megszüretik, melly hideg helyre tétetvén kocsonyává válik. — Ezen kocsonyából sem adhatni minden Betegnek egyaránt. A' felnöttek ehetnek belőle napjában néhány evőkalányt; a' kinek tetszik, ezen kocsonyát vékony marhahuslévben felolvasztva is eheti. A' hideglelés Beteg' számára ezen kocsonyát minden fűszer nélkül kell készíteni. Kellemetesebb ízű lesz ezen kocsonya, ha az előbb nevezett szerekekkel (rákok helyett) békacombokat főznek meg, legalább is harmintz párt.

34) Erősítő kocsonya vagyis fagyalt (Gelée).

Az orvostól igen gyakorta szoktak az elgyengült Betegek, nevezetesen a' veszedelmes nyavalyákból lábadozók, olyan szereket kérni, mellyek által ismét

előbbi erejüket visszanyerhessék. Erre pedig nincs jobb a' következő fagyaltnál: Végy két jól megtisztított 's szétvagdalt borjulábat, egy fél citrom' hejját, kevés czimétet vagy fahéjat, és három bő maroknyi reszelt szarvasszarvat, tedd ezeket egy fazékba, önts rájuk két icze vizet és befödven főzsd négy vagy öt óráig lassú tüznél, és azután a' levet szürd le a' rajta lévő zsirt, és a' tisztáját töltsd valamelly jól megezínezett serpenyőbe, és csepegtesd bele egy citromnak a' levét, önts hozzá két pohár ó fehér bort is, és főzsd még egy fél óráig, azután pedig higgaszd meg három jól öszve vert tojásfejjel. Utoljára a' keveréket megént szürd meg tiszta ruhán által, és tedd el hűves helyre, a' hol meg fog aludni. — Ebből a' Betegeknek vagy láb-badozóknak időnként egy kis kávé kalánnyit adhatni, hogy a' szájokban elolvasszák 's osztán lenyeljék. De vigyázni kell mindég, hogy a' Betegnek ezen fagyaltnat igen hidegen ne adják, hanem előbb vigyék meleg szobába, 's azután fordítsák haszonra.

35) Téjjel orvoslás, téjkúra.

A' tejet, orvoslási haszonra, külömbféle nyavalyákban ajánlották, úgymint a' sorvadásokban, köszvényben, sokáigtartó bőrnyavalyákban és inbeli bajokban. De annak, a' ki magát ezen orvoslásnak alája akarja vetni, fölötte szoros diatétát kell tartani, a' gyümölcsöt, minden savanyút, főzelékeket, bort, sert, vén állatok' husát és vadhúst távoztatnia, és csak csupán borjuhúst, csirkehúst, zsemlyét, kétszersültet, rist, kölest ée. szabad ennie, a' mit fehér diatétának (weisse Diät) szoktak nevezni. Ezen kúrát a' Betegnek több hónapokig szükséges folytatni, és ha csak lehet tavaszkor falun haszonra fordítani 's mellette elegendő testi mozgást tenni. Egy híres orvos ez által gyógyítá ki magát a' köszvényből, melly semmi más

szernek nem engedett. — A' Beteg egy 's ugyan azon (egészesen) tehénnek a' tejével éljen és ezt mindjárt a' fejés után igya, minekelőtte annak állati gőzze elparologjon. Ártalmas ezen orvoslás minden gyenge gyomruaknak, és a' szeszes italokhoz 's izgató táplálékokhoz szokottaknak, az első okból tehát ezen kúrát soha sem kell olly személyeknek, a' kik a' hypochondriára és hysteriára hajlandók, rendelni, vagy a' kik már valamelyikben szenvednek.

De nem csak magánosan, hanem ásványos vizekkel is lehet még a' tejet orvoslási végre inni. A' mellnyavalyásokra nézve hasznos, egy darab ideig a' Szelteri vagy más ásványos vizet előbb szabadon nyilva hagyni, hogy a' szénsavanyú szesz belőle kimenjen, melly a' Betegét gyakran igen izgatja. Másutt pedig izlandiai zuzmó főttlevével is rendeltetik. — Néha a' tej puffaszt, és ekkor azt előbb felforraltva kell próbálni adni. De ha így sem szenyedheti a' Beteg, vagy talán nála hasszorulást okoz, akkor a' tej nem neki való, és ezzel jobb el sem kezdeni az orvoslást.

36) Fördők.

A' fördők kétfélék, vagy hidegek t. i. vagy melegek, és különböző foganatúak is.

A' hideg fürdő nagy vigyázást kíván, és azt se vérmes személyeknek, sem igen gerjedékeny embereknek, sem igen időtlen gyermekeknek, se fejérszemélyeknek havitisztulások' idején, nem javasolhatni, és a' kikenél a' vér igen a' fejre, mellre 's a' t. szokott tödülni. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a' víz igen hideg ne legyen, és a' Beteg benne igen sokáig ne maradjon, hanem mindjárt belőle kiszálljon, felöltözzék és járkáljon, mihelyt az egész teste borzadni kezd. Kiki azon legyen, hogy mindjárt evés után ne fürödjék, hogy a' teste ne legyen hevülve, hogy a' fejét és

melljét először nedvesítse meg, és a' fürdőben kivált úszva folyvást mozogjon. — A' fürdés után melegen kell öltözkedni, és valamely meleg helyen mértékletes mozgást tenni, vagy ágyba fekünni, és az izzadást bevárni, mellyet egy findsa meleg herbatéval is segíthetni. Az igen elgyengült személyek csak lassanként menjenek a' meleg fürdőtől a' hideg fürdökre, a' diaetának lassankéntvaló változtatásával. A' hideg fürdő egy legderekkabb erősítőszert, nevezetesen igen hatásosan ingerli az inakat, és ennél fogva minden inbéli nyavalyákban, a' hol a' környülállások, és a' Beteg' hogyléte engedi, nagyon ajánltathatók. Továbbá jó fogantja nagyon a' csuszra és hurutra hajlandó személyeknél, ismét az ebaga (rachitis) és görvély ellen. — Hideg fürdőkkel szoktak élni nevezetesen a' tartós méhvérfolyások, a' nemirészekből való nyálkafolyás, és a' végből jövő bágyasztó vérzések ellen az elgyengült aranyeres személyeknél, ée. — De mivel itt ezen szer igen nagy vigyázást kíván, mindég csak valamely ügyes orvos' tanácslására kell azt haszonra fordítani.

Sokkal gyakortább használtatik, nevezetesen a' Betegeknel, a' meleg fürdő, a' kiknek kivált az inbéli hideglelésekben, ha a' bőr igen száraz, az érverés kicsiny és kemény, és semmi forró vagy éles bőrnyavalya nincs jelen, hasznokra válik. Továbbá a' hasbéli előeszközök' gyúladásaiban, a' bőrnek szárazságával járó hideglelés betegségekben, kivált ha az orvos meg van győződve, hogy a' nyavalya izzadás által fordul meg. Úgy a' görcsös és elmebéli nyavalyákban, a' húgykészítő orgánok' betegségekben, a' májnak és egyéb belrészeknek megkeményedéseiben, minden makacs és sokáigtartó bőrnyavalyákban, hirtelen clnyomatott kiütésekben, mellyeket ismét a' bőrre csalni, a' gyermekek sorvadásában, a' kezdődő tüdő-kórságban, sáppasztó betegségekben, ebagában, fekélyek-

ben, a' velt mérgek után, szines Baláiban, a' felakasztottaknál, megfűladtaknál, vizbefűladtaknál, az újszült gyermekek' sárgasága és göcsnyavalyáji ellen, 's a' t. — Minden intések, mellyeket a' hideg fürdők-ről adtunk, csaknem kivétel nélkül ide is illenek. A' fürdő' melegsége igen nagy ne légyen, és ezt nem a' kezeknek bele tételök, hanem inkább a' könyöknek vagy lábnak bemártása által, mellyek a' meleget jobban érzik, mint amazok, kell mindég meghatározni. A' fürdés' ideje, a' mint a' Beteg gyengébb vagy erősebb, vagy a' mint a' környüállások kívánják, egy fertálytól fél óráig tarthat. — A' fürdés után a' Beteget sietve meleg ruhákkal le kell törölgetni, reá meleg fejérruhát adni, és kimelegített ógyba fektetni.

Az ülőfürdő (Sitzbad, Bidet) melly egy keskeny hidacskából áll, mellynek közepén egy kis, vizzel tele kád vagyon, csak a' huykészítő és nemirészek nyavalyájiban, vagy külső bajoknál (daganatoknál, ke-léseknel ée.) helybélüképpen alkalmaztatik. A' Beteg abba beül; a' félfürdő után való magatartás ugyan az, a' mi a' közönséges fürdők után.

A' láb fürdő, mellynek melegsége vagy hidegsége a' közönséges és félfürdőkével egyez, abban áll, hogy az ember a' lábait egy vízzel tele edénybe teszi, úgy hogy a' viz a' lábszár' feléig érjen. Az esetek, mellyekben vele éllhetni, a' munkában mindenütt meg vannak határozva, és utánna ugyan azt kell cselekedni a' mit az egész fürdők után.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

Lelt.

419-1955